

Митрополит ІЛАРІОН

УКРАЇНСЬКИЙ
ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС

МОВОЗНАВЧА МОНОГРАФІЯ

1962

ВІННИЦЬ

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

УКРАЇНСЬКА

ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Том I: Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950 р., 384 ст.

Том II: Граматичні основи української літературної мови. Саскатун, 1951 р., 347 ст.

Том III: Український літературний наголос. Вінніпег, 1952 р.

Том IV: Словник української літературної мови.

Том V: Фразеологічний словник української мови.

ВИДАВНИЦТВО "НАША КУЛЬТУРА" Ч. 15.

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

УКРАЇНСЬКИЙ

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС

МОВОЗНАВЧА МОНОГРАФІЯ

diasporiana.org.ua

1952.

ВІННІПЕГ

ПЕРЕДМОВА.

Український народ з часу свого державного відродження, з 1917-го року пильно став біля усталення своєї літературної мови. Це усталення розвивалося все більше й глибше, і небаром довело до історичного гасла: Для одного народу — одна літературна мова! Гасло це сприйняв увесь український народ, як на Сході його земель, так і на Заході їх, і вкінці таки повстала в нас одна соборна літературна мова.

Українська мова ділиться на низку говірок, і часто ці говірки мають різну вимову, різний наголос. Наголос в нашій літературній вимові грає першорядну роль, але впорядкування його в нас пішло недалеко вперед, хоч праць для його вивчення написано не мало. Наголос — це та ділянка літературної мови, яку кожний інтелігент мусить знати якнайкраще, бо власне з наголосу відразу пізнаємо ступінь його знання своєї літературної мови. Ми ще не пускали широко важливого гасла: “Для одного народу — одна літературна вимова”, і власне це робимо цією нашою працею. Ми вже маємо одну соборну літературну мову, мусимо мати й одну соборну вимову, а наголос у ній займає перше місце. Літературної вимови обов’язаний навчатися кожен, хто говорить прилюдно: Духовенство в церквах, учителі по школах, артисти в театрах, адвокати в судах, промовці й т. ін., і найперше вони мусять уживати чистого літературного наголосу.

Ця моя праця має на оці головну практичну мету, — дати нашому широкому громадянству суцільний опис українського наголосу, щоб поширити знання наголосу літературного. Подаю тут уперше в популярному викладі закінчену систему українського наголосу, як підставу для дальшого розроблення наголосових питань.

Система українського наголосу в своєму цілому в нас ще не вивчалася, і мені довелося тут іти дорогою невторованою, відтворюючи повну систему його

го. Закони й правила українського наголосу я намітив тут у головних їх рисах, — дальші дослідники докінчать усе це глибше й докладніше.

Я все пильнував дати належне число ілюстраційного матеріялу, і давав його багато з двох причин: 1. вони підтверджують правила українського наголосу, 2. вони дають змогу наступним працям для глибшого досліду їх. З цього погляду вважаю цінним уже сам збір цього матеріялу.

Я скрізь пильнував вияснювати акцентові явища в історичному освітленні, щоб установити правдивий погляд на них. Зазначу тут, що український наголос має свою притаманну систему, яка розвивалася довгі віки, й яка займає своє окреме самостійне становище в родині слов'янських мов; рівняючи, скажемо, до мови російської наша українська акцентологічна система займає зовсім осібне місце, і вже навіть з акцентологічного погляду українська мова — це самостійна мова, а не говірка.

Для вивчення української літературної мови я вже випустив у світ не мало різних праць. Тепер же postanовив дати читачеві до рук у короткому й популярному викладі все потрібне для повного практичного вивчення її: уже вийшли для цього мої праці: 1. Історія української літературної мови, Вінніпег, 1950 р., 384 ст., 2. Українська літературна мова: Граматичні основи літературної мови, Саскатун, 1951 р., 347 ст. 3. Український літературний наголос, Вінніпег, 1952 р. На дві дальші закінчені праці шукаємо видавця, це будуть: 4. Словник української літературної мови, і 5. Фразеологічний словник української мови. Усі ці п'ять книжок складають цілість: українська літературна мова.

“Мають книжки свою долю”, говорить стара римська приповідка. Ця моя праця має здавна нещасливу долю. Ще в роках 1912 — 1917 я виготовив був велику й широку наукову працю, оперту головню на джерельному рукописному матеріялі XI — XVIII віків: Східньослов'янський наголос, і цей предмет я став викладати в 1916 — 1917 роках у Київському Університеті Св. Володимира. Але березнева революція 1917-го року перервала цей мій виклад, і сама праця з великим матеріялом загинула в Кам'янці-Подільському 1920-го року.

Року 1939-го я став друкувати нову свою працю: Український літературний наголос, друкував у "Рідній Мові" ч. ч. 75 — 81, де видрукував Вступ до вивчення наголосу та 80 параграфів цієї праці. На жаль, німці закрили "Рідну Мову", а большевики, зайнявши Жовкву, знищили рукописа праці... Тепер я виготовив цю працю втретє, але вже без того широкого історичного й порівняльного матеріялу, який мав я за попередніх років, бо матеріял той загинув...

За основу української вимови стала в нас вимова киево-полтавська, зафіксована й поширена особливо в 50-70-х роках XIX-го ст. акцентованими виданнями Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка і баг. ін., а пізніш — віршами М. Старицького, Б. Грінченка, Л. Українки, О. Олеса, Сп. Черкасенка, М. Рильського й баг. ін. Твори цих наших письменників, крім джерельного матеріялу XIV — XVIII віків, і послужили мені головним матеріялом для написання цієї праці.

Поклавши в основу цієї праці багато найрізніших джерел, я в опису сучасного нашого літературного наголосу тримаюся головно видань Української Академії Наук, як вона подала його в своїх численних словниках, що вийшли до 1931 року.

Західньоукраїнські говірки, як у формах, так і в наголосах часто мають архаїзми, давно вже не живані в вимові літературній. Взагалі ж західньоукраїнський наголос часто помітно відрізняється від наголосу східньоукраїнського, літературного, через що я тут завжди звертаю на нього пильну увагу.

Випускаючи у світ цю першу спробу повної системи українського літературного наголосу в історичному освітленні, я свідомий багатьох її недочотів, хоч я й не новик на полі акцентологічних дослідів. Але пекуча потреба такої книжки зараз змусила мене таки випустити це практичне видання. І коли ця книжка задовольнить бодай біжучу потребу часу, то буду вважати своє завдання за виконане.

Український наголос досліджений в нас ще мало, але вірю, що з появою цієї моєї праці, написаної на основі історичних джерел, з поданням потрібної літератури, дослід його оживиться, а це й була перша ціль цієї праці.

Вінніпег. Травень, 1951 рік.

ВСТУП.

1.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАГОЛОС.

Коли ми вимовляємо якийсь слово, то не вимовляємо всіх його складів однаково, — котрийсь із них ми вимовляємо сильніш від інших, кладучи на нього певний притиск голосу. Напр., вимовляючи слово во д а́, вимовляємо кінцевий чи другий склад від початку -д а́ значно сильніш від першого во-. Побільшений притиск голосу на якомусь складі в слові зветься на́го́лосом (по-латинському акцэнт, рос. уда́ре́ніе). На письмі наголос зазначаємо рисою ' над наголошеним голосним: ко́рїнь, ко́рба, во́да. Склад з наголосом зветься наго́лоше́ним, а інші — не наго́лоше́ні.

За місцем у слові наголос буває рухомий і нерухомий. Рухомим чи вільним акцентом звемо такий, який не прив'язаний постійно до якогось одного складу в усіх словах та формах мови, але — по окремих словах — може бути на різних частинах слова. Такий вільний наголос бачимо в мовах: санскритській, литовській і в більшості слов'янських, а саме в південнослов'янських: болгарській, сербській і словінській, а також у східнослов'янських: російській, українській і білоруській. Так само рухомий наголос мають і мови романські: іспанська, португальська, румунська й ін., хоч у їхньому наголосі багато спільного з наголосом латинським, бо всі вони мови одного кореня.

Найвільніший наголос — це наголос східнослов'янський, а з давніх мов — санскритський. В науці тепер признано, що індоєвропейська прामова мала наголос зовсім вільний, не прив'язаний до одного якогось складу, але цей рухомий акцэнт не всі мови зберегли від давнини однаково: одні мови втратили його зовсім, інші значно обмежили, як, напр., мова грецька та латинська. Праслов'янська мова, а також мова старослов'янська мали на́голос іще зовсім рухо-

мий, не прив'язаний до якогось одного складу в словах; але при своїй відміні цей наголос був переважно нерухомий. Цю рухомість праслов'янського наголосу зберегли мови південно- та східнослов'янські, але загубили мови західнослов'янські.

Існують мови, що знають наголос не зовсім вільний, але до певної міри зв'язаний, цебто обмежений тільки деякими складами, як то бачимо, напр., у мовах грецькій та латинській, в яких наголос напівусталений: в латинській мові він тримається складу передостаннього або третього від кінця слова, а в мові грецькій він падає на один з трьох кінцевих складів слова. В мові давньоєврейській наголос найчастіш на останньому складі, рідше — на передостанньому. Є й новочасні мови з обмеженою рухомістю наголосу, напр. у мовах німецькій та англійській наголос також любить переважно певні місця, — тримається головно корінного складу.

Не рухоми м (або ста́лим, одномісним, постійним) звемо такий наголос, який постійно, у всіх словах та формах мови падає на один і той саме склад; так, напр., мови чудські — фінські, естонська й ін., мова латиська, мадярська й чеська мають сталий наголос на початковому складі слова; мова польська завсіди, так само й лемківське наріччя української мови, а мова італійська часто мають сталий наголос на передостанньому складі слова; а в мовах: французькій, перській, арабській, турецькій та татарських наголос знаходиться постійно на кінцевому складі слова.

По природі своїй наголос буває подвійний: музикальний та експіраторний. Музикальним (або тонічним, хроматичним, мелодійним) звемо наголос, що залежить від певного підвищення чи пониження голосу чи тону; такий наголос мали мови санскритська та грецька, а тепер його знають деякі східні, а в залишках — і слов'янські мови. Експіраторним (або видиховим, емфатичним, динамічним) звемо той наголос, що повстає тільки від певної сили голосу, залежить від тієї чи тієї сили повітря, яке видихають легені; такий наголос мали вже мови давні, — давньоіталійська, кельтська, германська, вірменська й ін., а тепер більшість індоєвропейських мов мають власне наголос експіраторний.

Сучасна наука встановила, що індоевропейська прामова мала наголос музикальний, та з бігом віків багато мов утратили цей наголос, змінивши його на музикально-експіраторний, як то сталося в давній лагінській мові, або й зовсім на експіраторний. Музикальний наголос знають іще мови: литовська та почасти шведська. Праслов'янська мова мала музикальний наголос, але рано почала втрачати його, так що на історичну арену з цим наголосом дійшла тільки мова сербська та почасти словінська. Який саме наголос мала мова старослов'янська X-XI віків, трудно сказати щось певне, але сьогоднішній стан південноболгарських говорів свідчить до певної міри про музикально-експіраторний характер його. В окремих слов'янських живих діалектах проте нерідко спостерігаємо залишки, які можна рахувати останками давнього музикального наголосу; це бачимо ще й по українських архаїчних говорах. Те, що в класичних мовах складає довготу чи короткість складу, у нас це зіллялося в одне з наголосом.

Крім наголосу звичайного — його звуть наголосом складовим, граматичним або етимологічним, — буває ще логічний наголос, — це підкреслення голосом головного слова в реченні, чи так звана інтонація, про нього див. §306.

У мовах із рухомим наголосом він може падати на різні частини слова, в залежності від чого й має свою назву. Так, у мові українській він може бути на корені, — це наголос на корінний, або на приставці, — наголос на приставковий, або на приростку — на приростковий наголос, на кінцівці — наголос кінцівковий чи суфіксальний.

Так само наголос може падати на найрізніші склади слова: на останній — наголос на кінцевий чи кінцевий: вода́, на передостанній: коро́ва, на третій від кінця: нагострений; на першому складі, — наголос початковий. Звичайно рахуємо склади слова від кінця його.

2.

ОСНОВНІ ЗАКони УКРАЇНСЬКОГО НАГОЛОСУ.

Повна система українського наголосу науково ще не вивчена й не встановлена в нашій мові, — роблю це вперше в цій праці своїй, ідучи непротоптаню

дорого. Пробую встановити закони й правила нашого наголосу, бо такі справді існують у нашій мові, й ясно видні дослідникові, коли він глибше підходить до вивчення.

Основні закони наголосу української мови такі:

1. Український наголос у своїй масі тримається трьох останніх складів слова: наконечного, передостаннього або третього складу від кінця слова. Таких слів у нашій мові десь понад 97% їх, а йдуть вони так: найчастіший наголос в українській мові — на другому складі від кінця, таких слів десь 50%, цебто половина наших слів. Друге місце займають слова з наголосом на останньому складі, їх десь близько 30%, а третє місце — слова з наголосом на третьому складі від кінця слова, їх десь 17%.

Наголос на 4 — 6 складах від кінця слова дуже рідкий, але знаний, напр.: Радомишельщина. Слова цієї групи нерідко в живій вимові прояснюють наголос другорядний і переходять в одну з основних наголосових груп, напр. олень, оленя, оленю, але вже частіш оленеві, а не оленеві.

2. Другий наголосовий закон в українській мові: у своїй переважаючій більшості наголос при відміні слова нерухомий чи сталий, цебто все позостається на тому ж складі, на якому він стоїть у формі основній. Такий нерухомий наголос панує в нашій мові в таких головних випадках (див. § 103, 3):

а. Трискладові й багатоскладові слова звичайно мають нерухомий наголос, § 3. Напр.: вітрило, всі вітрила, вітрилами, потягненнями.

б. Слова приставка́ві завжди мають нерухомий наголос, напр. ві́куп, ві́купу, ві́купам і т. ін., див. § 81.

в. Слова складені всі з нерухомим наголосом, напр.: Яросла́в, Яросла́ва, Яросла́вами, § 91.

г. Слова виразно пестливі завжди мають сталий наголос: ма́тінка, всі ма́тінки, § 99.

г. Слова виразно здрібнілі мають нерухомий наголос: бабу́ся, бабу́сям, § 99.

д. Усі слова іншомовні мають при відміні нерухомий наголос, § 308, за малим виключенням: поёт, поётюм, поётюм і т. ін.

Ці шість груп нерухомого наголосу в нашій мові складають її основний закон. Рухомим наш наго-

лос буває головно в словах з наконечним наголосом, і то не завжди, § 50.

3. Знає українська мова, як свій закон, т. зв. енклізму, цебто перенесення наголосу в окреслених випадках на склад уліво, до початку слова. Ця енкліза з глибокої давнини проймає всю істоту української мови, й становить її істотний закон.

Енкліза в нашій мові буває при всіх групах слів: енкліза іменникова (приставка) §§ 81 — 90: кутóк — закуто́к, го́лос — на́голос; прикметникова §§ 181 — 184: питлі́вий — допитлі́вий, чу́тливий — спочу́тливий, речі́стий — прорéчистий; числівникова §§ 210, 296: одно́му — але: один по одно́му; займенникова §§ 216, 218: менé — до ме́не; дієслівна § 234 239: трима́ти — стрі́мати, прода́ти — розпрóдати; прислівникова §§ 281 — 287: за́раз, на́бік, по́мацки; прийменникова § 292: на́ ніч, зо́ сну, о́б землю.

4. Той склад, що вимовляється в слові зо збільшеною психологічною силою, зо збільшеною інтонацією, або протягливістю, звичайно приймає наголос на себе. Так вимовляються:

а. Слова пестливі та пестливо здрібнілі: маню́сінкий, се́рденько, хлю́пати, спа́тоньки, зма́лечку, у́кюпонеці, §§ 99, 227, 290, 233.

б. Звичайно вимовляємо: на ставу́, в роду́, але при інтонаційному атрибути: на цьому ста́ві, у всьому ро́ді і т. ін. за § 117.

в. З помітно збільшеною інтонацією вимовляємо зовні форми чоловічого (§ 115) та жіночого (§ 130) родів однини, а тому й наголос відтягується в цих формах на корінь: мій ко́ню, мій ца́рю, моя зе́мле, моя сто́роно.

г. Те саме бачимо в формах наказового способу, де наконечна сильна інтонація вимагає й наконечного наголосу: ході́, носі́, прися́дь, § 251.

5. В українській мові багато таких слів, що вразно творяться від слів інших, напр. від іменників, прикметників, дієслів, і в такому разі новостворене слово конче заховає наголос того слова, від якого створене (§ 35), напр.: сі́ла: сі́льний, поси́лити, знесі́лити, сі́вий: сі́вити, ві́ра: ві́рний, ві́рно, ві́рувати, ба́ба — ба́бити, гото́вий — гото́вити (§ 229), слі́на — слі́нявий, слі́ниш (§ 190), ме́нший — ме́ншати, зме́ншити (§ 229).

Прикметники відносні та присвійні своїм значенням однакові з родовим відмінком однини (чи й множини) тих іменників, від яких повстали, а тому заховують і їхній наголос: піна, піни — пінявий, берéза, берéзи — берéзовий, кнур, кнурá — кнурячий, козá, кіз — козячий і т. ін. (див. §§ 188, 190 і ін.).

Вигуки вимовляються зо збільшеною інтонаційною силою, і по повсталих від них словах заховують свій накорінний наголос: ах: áхати, áхання, наáханий (§ 227), óхкання, óхнути (§ 305а).

6. Крім цього, наголос в українській мові обумовлений багатьма іншими причинами, напр.: 1) морфологічним складом слів, 2) лексичним значенням, 3) фонетичною будовою, 4) граматичною формою, і т. ін. Про це все розповідаю в цьому курсі, і власне це робить наш наголос вільним.

7. Про інші важливі закони наголосу в українській мові, а саме: 1. про закон функційного розрізнення однакових слів і однакових граматичних форм наголосом, 2. про діяльний закон аналогії й 3. прояснення побічного наголосу, що живі в нашій мові, розповідаю в наступних розділах Вступу.

Отож, у нашій українській мові чимало є таких наголосових правил, які можна звати основними законами, і вся моя ця праця присвячена удетальненню їх. Тут я подав тільки основні закони нашого наголосу, з якими ми будемо часто зустрічатися при дальшому викладі. Закони українського наголосу глибоко пов'язані з будовою слова, і при найменшій зміні її вже міняють місце свого наголосу, напр. люблю — любиш (§ 242), óхкати (§ 227) і т. ін.

3.

ЗНАЧЕННЯ НАГОЛОСУ В МОВІ.

Наголос — надзвичайно важливий фактор, що в житті мови має велике значення. Перш над усе, у всіх індоєвропейських мовах це один із засобів зв'язувати звуки в склад, а склади в певну звукову одиницю, яку звемо словом. Без наголосу самі звуки не спосібні були б скласти окремого слова, — він їх єднає до купи, до певної норми, а вже логічний наголос єднає окремі слова в речення.

Як повставали первісні наголоси в слові, чому вони займають те, а не інше місце, це питання, на яке остаточної відповіді не маємо, бо й початковий наголос прамови мало нам відомий. Але до певної міри наголос залежить від значеневої сили однієї з трьох головних частин слова: кореня, кінцівки та приростка. Вдавнину наголос був на корінним частіш, як тепер, бо власне корінь відіграє головну ролу в слові, чому й зазначається наголосом. З бігом часу в мові творилися важливі найрізніші кінцівки (під кінцвкою розумію флексію слова, або флексію й суфікс чи наросток його), що надавали слову іншого зафарбування або й значення, а тому й підкреслювалися наголосом, пор. хлопéць, — хлопчіна, ба́ба — бабіще, і т. ін. А то часом приставка в слові надає йому певного іншого значення, чому й підкреслюється наголосом: ростóк — пáросток, отець — пра́отець і т. ін.

Звичайно, той чи інший акцент повставав ще в глибоку доісторичну добу, коли творилися значеннєві кінцівки, які й відтягували наголос від кореня на себе. Сьогодні цей процес нам не все ясний, бо вже помітно стерлася революційна сила кінцівок та приставок у стосунку до накорінного наголосу.

Отож, наголос міцно пов'язаний з граматичною будовою слова, і при найменшій зміні цієї будови міняється й місце наголосу. У цьому полягає функційне значення наголосу. Наголос так міцно й так істотно пов'язаний з граматичною будовою слова, що вони допомагають вивченню одне одного: з наголосу можна глибше вивчати граматичні форми, і навпаки, — форми допомагають вивченню наголосу. Ось тому знайти належне місце наголосу в слові, це розкрити стародавню будову його.

Суфікс чи кінцівка (твориво слова) звичайно сильно змінює значення кореня слова, надає слову його значеневого зафарбування, і тому перетягує наголос на себе, напр. -ище (§ 27): хлопіще; така сама функційна роля й суфіксів дієслівних, напр. а таке виразне, що часто в дієсловах має наголос на собі: читáти, працюва́ти, (§ 227), або: двиго́нути, стри́бну́ти й т. ін. (§ 231).

Часто буває, що суфікс має кілька значень, і

згідно з тим і різний наголос, напр. такі кінцівки -а нин § 7, -ина § 21, і багато інших.

Як сильно кінцівка впливає на наголос слова, видно це особливо тоді, коли кінцівка додається до кінцівки. Напр. слова чол. р. на -а р звичайно рухомі з наконечним наголосом: бунта́р, -ря́, всі бунта́рі; коли ж додамо до цього слова закінчення ж. р. -ка, то нове слово, стаючи словом жіночого роду, приймає наголос вже нерухомий: з бунта́рки, всі бунта́рки й т. ін. (§ 31, 56). Пор. ще слова на -ець § 62.

Словотворча функція наголосу сильно виявляється в законі розрізнення однакових слів, — той чи інший наголос надає таким словам і різного значення, напр.: вони собі брата́ — брата́ми дрова, го́род — місто, го́род — на городину, за́мок — палата, замо́к — колодка, о́образи — уяви, о́брази — знущання, обра́зи — ікони, і т. ін. Подібних однакових слів багато в нашій мові, напр.: на бе́резі — на березі́, бу́ти — з бути́, ви́став — виста́в, до́бра — добра́, доро́га — дорога́, дякува́ти — дякува́ти, жа́дний — жадни́й, запла́чу — заплачу́, за́сів — засі́в, за́став — заста́в, зна́чити — значі́ти (§ 229), ку́рці — курці́, лі́нути — лину́ти, ма́ла — мала́, моло́ти — молоти́, му́ка — мукá, па́лка — палка́, пе́кло — пекло́, пла́чу — плачу́, Проко́пович — Прокопо́вич (§ 38), про́пасти — пропа́сти, п'я́та — п'ята́, сі́м'я — сім'я́, со́рок — соро́к, сто́рожка — сторо́жка, те́плі — в теплі́, умо́ва — умова́, Яри́на — ярина́, й багато ін.

Проте немало в нашій мові й омонімів, цебто слів однозвучних, але різного значення, напр.: Чия це ви́на́, що немає ви́на́? Ой моя м'я́ла, дай мені м'я́ла, бо я рук не м'я́ла. Так само різне значення в омонімах: ви́сів, вели́, ви́плачу, волі́в, діти, дру́жина, коса́, ма́ти, па́ра і багато т. ін., — значення їх пізнаємо з контексту речення, а не з наголосу.

Закон наголосового розрізнення взагалі живий, і діє в словотворенні сильно, — можна б було подати тут велике число прикладів на це. Наголосом значаємо різні тонкі словотворчі відтінки, напр. ним робимо розрізнення слів на -ення́ й -іння́ (§§ 343 і 344): зна́чення і значі́ння, ва́рення — варі́ння. Так само наголос вирізняє слова на -ува́ння (протяжна дія) від слів на -ова́ння (вислід дії), напр: будова́ння — будова́ння, мурува́ння — мурува́ння, див.

§ 345. Наголос так само вирізняє в словах на -анка дію від її висліду: обіцянка — обіця́нка, співанка — співа́нка і т. ін., див. § 8. Вирізняє наголос і різні складені форми слів, напр. злódий — богослóв, див. § 91.

Наголосом часом розрізняємо й частини мови: постелю́, постéлю, погрози́, погро́зи, поживу́, пожі́ву, дорога́, дорóга, бері́г, бeрі́г, солі́: нема́ со́ли і т. ін.

Крім цього, в українській мові з давнього часу помічається велике намагання розрізнити наголосом однакові слова в різних формах. Цей закон функційного розрізнення форм взагалі сильний в нашій мові по всіх мовних ділянках, — як у словотворенні, так і в формах і в складні.

Так, в українській мові помічається велике намагання розрізнити наголосом форми множини від форм однини, напр. ба́ба, ба́би — всі ба́би, кни́жка, з кни́жки — всі кни́жки, вікно́, з вікна́ — всі вікна, цебто відрізняєм родовий однини від назовного множини: з дівки — всі дівкі́, з поля́ — всі поля́, з землі́ — всі зе́млі, з руки́ — всі ру́ки, зо сло́ва — всі сло́ва, з голови́ — всі го́лови (§§ 133, 135). Сильно відрізняє наголос однакові форми родового від місцевого однини: з мoсту́ — на мoсту́ (§ 117), з пе́чі — на пе́чі (§ 132).

Часто в прикметниках наголос вирізняє форми словотворення: ри́бний суп — ри́бни́й став (§ 1782). Або: бра́това при́їхала — бра́това ха́та (§ 195). Розрізнення форм дієприкметника від прикметника нерідко робимо наголосом: ва́рений — ва́ре́ний, свя́чений — свя́че́ний, бе́режений — бе́реже́ний (§ 254, 256), на́дхнений — на́дхне́ний (§ 257).

Наголосом розрізняємо форми присвійного прикметника від родового множини: ба́тьків дві́р — усі́х ба́тьків, бра́тів син — усі́х бра́тів, і т. ін.

Дієслівні форми так само часто розрізняємо наголосом, напр. докoна́ність і недокoна́ність дії: ви́нести — ви́но́сити, ви́тягти — ви́тяга́ти (§ 235), мно́гoкpoтні́сть: го́дува́ти — наго́дoвувати, ку́пува́ти — ску́по́вувати (§ 228), трива́лість дії: зди́бати — зди́ба́ти (§ 240), вид дієслівних фо́рм: пи́зна́ємо — пи́зна́ємо, ви́знаю — ви́знаю, по́сіпали — па́сіпа́ли,

прислухайсь, визнає, пізнаємо, посіпали, признаюсь і т. п.

А часом розрізняємо наголосом і синтаксичні форми. Напр. так відрізняємо форми двоїни від форм множини: два брати — всі брати, дві верби — всі верби, дві слова — всі слова (§ 155).

Нема тут потреби перераховувати всі випадки, коли наголос справді грає істотну функційну роль чи то в словотворенні, чи то в формотворенні, — ці випадки подаю далі на відповідних місцях своєї праці. Тут можемо ствердити тільки, що в українській мові справді існує живий закон розрізнення наголосом однакових слів чи однакових форм.

Це саме явище бачимо і в інших мовах, що мають рухомий наголос, пор., напр., грецьке *fóros* і *forós*, *tróchos* і *trochós* і т. ін. Походження такого розрізнення безумовно свідоме, особливо в мові літературній, пор., напр., форми: дорóга — дорога, за́мок — замо́к і т. ін.

Зокон розрізнення однакових форм взагалі сильний в нашій мові ще з давнини по всіх мовних ділянках, — у звуках, формах і в складні. Пор., напр., повстання таких складневих форм, як “Написав листа”, бо в формі “Написав лист” була б неясність, хто саме написав. Ось таке розрізнення форм дуже часте й у нашому наголосові, а з бігом часу воно зростає все більше та більше.

4.

ЩО РОЗБИВАЛО СТАРОДАВНЮ СИСТЕМУ НАШОГО НАГОЛОСУ.

Як і кожне мовне явище, наголос — це явище живе, що з бігом віків помітно міняється в кожній живій мові. Так, праїндоевропейська мова мала рухомий музикальний наголос; а мова латинська, що повстала з неї, зчасом загубила стару рухомість наголосу й прив'язала його до другого чи третього складу від кінця слова; мова французька повстала з латинської, але вже від давнього вільного наголосу нічого не зберегла, — в ній наголос, через затрату та оніміння давніх кінцевих голосних, прив'язаний уже до кінцевого голосного в живій вимові. З бігом віків може змінитися не тільки місце наголосу,

але навіть сама природа його; напр., давньогрецький наголос був іще музикальний, тоді як сучасна грецька мова вже не знає того.

Праслов'янська мова, як казав я, мала наголос рухомий, а по своїй природі музикальний. Але процес перетворення цього давнього наголосу почався дуже рано, ще за праслов'янської доби. А саме, коли давній наголос під різними впливами почав затрачати свою музикальність, переходячи поволі на наголос музикально-експіраторний, а пізніше на чисто експіраторний, тоді почали творитися й інші акцентні форми. Поволі стара праслов'янська система наголосу мінялася, на її місці виростала інша, нова, але міцно зв'язана з старою, звичайно, єдністю походження.

Зміни іраціональних звуків **ъ** та **ь**, а також **и** у старослов'янській мові, — збільшення або зменшення редукції головної сили їх, — ці зміни повели до помітних змін місця наголосу в слові. Коли, скажемо, кінцевий наголошений глухий **ъ** чи **ь** почав набирати більшої іраціональності, то він став глухнути, а з бігом часу, коли такий кінцевий зовсім затих, наголос перейшов на сусідній склад; скажемо, санскр. *saṅṅ*, лит. *suṅṅ*, *medṅ* (з наголошеним **и**) говорять за те, що й праслов'янські відповідники мали наголошене **ъ** на кінці: *synъ, *medъ; але збільшення редукції цього кінцевого **ъ** довело кінець-кінцем до пересунення наголосу на склад уліво, цебто стало *synъ* (наголос на **ы**), *medъ*. Систематичність наголосу *копъ-копѣ-копѣ* (з наголосом на кінці) втрапилася, коли появилася нова акцентова форма *кѣнь*. Звичайно, перехід наголосу на склад уліво в формах *synъ, *копъ* відбувся перед повною зміною **ъ** та **ь** на зовсім зредуковані звуки.

З утратою глухих звуків у праслов'янській мові наприкінці її життя та в мові старослов'янській починає сильно діяти невпинний фактор у житті кожної мови, — а н а л о г і я (уподібнення), цебто постійне намагання мови зрівнювати граматичні форми, взоруючись на частішу, а тим і сильнішу.

В українській мові маємо немало подвійних наголосових форм, а це тому, що при наголосі кореня, чи приставки, чи кінцівки діють різні наголосові правила, і сильніше з них впливає на інші, — і аналогія

створила нам багато подвійних форм, і творить їх і тепер.

Скажемо, в українській мові з бігом віків витворилися при одній кінцівці дві чи кілька груп, і сильніша з них за аналогією перемагає інші, витворюючи в переходовий час наголосові дублети, а то й триплети (пор. §§ 26, 27, 34, 54, 56, 64, 229, 263 і багато інших). Взагалі ж аналогія пронизує всю істоту нашої мови, див. §§ 121, 124, 129, 134, 137, 138, 1413, 142, 157, 178, 1812, 187, 193, 196 і т. ін.

Наголос слова, від якого повстало інше слово, сильно впливає ще й при суфіксах, і тягне за собою й слово приставкове, витворюючи тим подвійні форми, напр. Тарáсенко і Тарасéнко за § 13.

Власне аналогія багато й сильно змінила старий наголос. Головний принцип аналогії — підпорядкувати маловживані формам часто вживаним — у справі наголосу мав собі вільну руку.

Однією з причин, що помітно впливала на зміну давньої системи наголосу, був іще т. зв. побічний чи другорядний наголос (приголосок) у слові. Річ у тому, що в словах багатоскладових з наголосом на початковому складі завжди відчувається другий наголос чи приголосок на кінцевому складі, особливо, коли він відкритий, напр.: післанимі́, сіяно́б. А в словах з наголосом на кінцевому складі повстає приголосок на початковому складі: го́лова́, пе́рейшли́, й т. ін.; пор. § 41.

При певних умовах, особливо в людей з тягучим говором, ці побічні наголоси брешуть досить виразно, і тоді вони майже дорівнюються головному наголосові. Зча́сом впливи цих приголосків довели до того, що багатоскладові слова стали вимовлятися з різним місцем наголосу, бо тут прояснювалися ці побічні наголоси, напр.: хо́лодно й холодно́, наприкі́нці й наприкі́нці, півтора́ й півтора́, приго́вір і приго́вір, і т. ін. І не рідко бувало, що прояснений другорядний наголос ставав наголосом головним; напр. основне давніше кни́жечки (за § 99) давало кни́жечкі, а вкі́нці перетворилося на кни́жечкі (за § 136).

У старослов'янській мові, як казав я, наголос був рухомий, — міг бути на різних складових частинах слова: на приставці, на корені, і на закінченні йо-

го, звичайно, не в однім і тім слові, а в словах різних, бо одне слово звичайно має наголос у певній формі на одному й тому складі. Чому саме наголос падає на ту, а не на ту частину слова, цього остаточно ще не знаємо; крім інших причин, важним фактором у цьому безумовно була семасіологічна (значенева) вартість тієї чи тієї частини слова. Корінь слова був віддавна найголовнішою частиною його, а тому на нього найчастіш і падає наголос. Але коли до слова додався прэфікс (пріставка), який значно міняв значення кореня, або надавав йому іншого відтинку, то така важлива приставка й зазначалася наголосом, напр.: нести — вінести, бѣзум, нѣлюд, прѣліс і т. ін. До кореня може приєднуватися такий суфікс (пріросток), що виразно змінює його значення, — тоді значенева сила слова пересувається на цей суфікс і він стає наголошеним, напр.: горло — горлатий, скот — скотина, м'якість — м'який і т. ін.

5.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТок УКРАЇНСЬКОГО НАГОЛОСУ.

Український наголос у своєму історичному розвитку споріднений з наголосом східнослов'янським взагалі, цебто з наголосом мов російської та білоруської; а в своїй давнині він зв'язаний також із наголосом південнослов'янським. Але і в східнослов'янській родині український наголос рано виділився в окрему систему, бо він дуже виразний, як наголос окремих уже навіть у першій акцентованій східнослов'янській пам'ятці, — Новому Заповіті 1355-го року, в перекладі Митрополита Київського й усїєї Руси Олексія¹. А в пам'ятниках XV — XVII віків, коли зачинають зазначати наголос уже зовсім послідовно, український наголос бачимо вже в такій закінченій системі, що власне наголос дає нам повну змогу відразу сказати, якому народові належить ця пам'ятка².

---

1. Про наголос цієї надзвичайно важливої пам'ятки див. мою працю: Східнослов'янський наголос у XIV-м віці. Частина I: Словник наголосів Чудівського Нового Заповіту 1355-го року, Жовква, 1938.

2. Див. мою працю: Наголос, як метод означення місця вихо-

На систему українського наголосу з найдавніших часів було кілька сильних впливів, що позоставили на ній дуже виразні сліди. Впливи ці щодо місця наголосу, все були різні, й тому розбивали свою давню систему його. На першому місці з цих впливів треба поставити тюркський вплив на нашу мову взагалі та на наш наголос зокрема. Тюркська мовна вітка (урало-алтайської родини) складається з багатьох мов, але головно з татарської та турецької, що завжди мають наголос на кінці слова. З найдавнішого часу тюркські хвилі проносилися по наших степах і полишали по собі глибокі сліди не тільки самою руйною землею, — тюрки прийшли до нас із Азії вже з певною культурою, що безумовно сильно на нас впливала. По наших розлогих степах багато віків кочували найрізніші турецько-татарські племена: авари, болгары, берендеї, ковуї, чорні клобуки, печеніги, торки, половці, ногаї й т. ін. Цей тюркський вплив був сильний у нас ще з доісторичних часів, сильний був і за печенігів та половців. А з половини XIII-го віку, коли татари підбили Україну, значно посилюється й тримається на наших землях аж до кінця XVIII-го віку. Ось через це тюркська стихія таки помітно відбилася на нашій мові та на нашому наголосі, й позосталася тут аж до сьогодні.

Український наголос у своїй основі з найдавнішого часу був при відміні нерухомий; слова з рухомим наголосом були в нас, але в невеликій кількості, так що вони ще не надавали нашому наголосі сильнішої рухомості за краски. Значний тюркський вплив помітно відбився на нашому наголосі й потягнув його до значно більшої рухомості. Всі тюркські мови мають наголос на кінцевому складі слова, і цю власне систему ці мови довгі віки накидали й нам. Культурні наші зносини зо східними народами були жваві й довгі, а це не могло не відбитися на нашій мові. Від тюркських народів перейняли ми сотні найрізніших слів, і все з наконечним наголосом, напр.: кага́н, клобу́к, това́р, коза́, кума́, гаплі́к, капшу́к, тага́н, очку́р, черга́, чаву́н, чума́к, каву́н, масла́к, тапча́н, коза́к, табу́н, база́р, орда́, курга́н, сагайда́к, кап-

та́н, каба́н, сара́на, арши́н, сурма́, казна́, тумáн, башта́н, каза́н, євшáн, бовва́н, барйш, бугáй, булава́, бунчу́к, гайдама́к(а), кандали́, каранда́ш, тютю́н, чалма́, карава́н, кача́н, курдю́к, і багато т. ін. Ці слова з наконечним наголосом тягнули за собою до такого ж наголосу й подібні слова наші, що наконечного наголоса не мали.

Багато українців говорили східними мовами, особливо татарською, а така двомовність збільшувала в нас рухомий наголос. Немало тюрків навчалося нашої мови, але говорили зо своїм східним наголосом, бо відвикнути від рідної вимови трудніш, ніж навчатися чужої мови. Усе це помітно розбивало нашу стародавню акцентову систему, й таки тягло її на бік більшої рухомости наголосу.

Другий сильний вплив ішов до нас з іншого боку, й до іншого нахилював наш наголос. Це був вплив південнослов'янський, що сильно позначився в нашій культурі в XV та XVI-м віках (див. далі). Глибоко освічений останній болгарський патріарх Євтимій Тирновський за другу половину XIV-го віку сильно змінив загальнослов'янський правопис, і взагалі мав у слов'янській літературі великий вплив. Тирновська школа поширилася по всьому слов'янському світові, і тоді по всіх церквах, а надто в Україні, запанували “добрі тирновські книги”, що мали в більшості накорінний наголос.

Південнослов'янський вплив в XV — XVI віках панував у нашій літературі та почасти в церквах, але живої нашої мови він торкнувся мало, бо нових слів нам не ніс. Слід свій він позоставив головню в наших назвах церковних, напр. у назвах свят, що ще й досі вимовляються з корінним наголосом, напр.: Стрітення, Благовіщення, на Пётра, до Пётра, на Пávла (але: пішов до сусіди Петра́, Пávла́), До Дмі́тра дівка хитра, а по Дмі́трі дівки не хитрі (але: в сусіди Дмитра́), і т. ін.

І ось цей південнослов'янський вплив ніс до нас головню наголос накорінний, і в цьому відношенні немало вплинув на наш церковний наголос.

Польський вплив на український наголос помітно позначився особливо в XVI — XVII віках, і наші пам'ятки з того часу, напр. стародруки, ясно це показують, Польський вплив головню позначився в

західніх українських говорах, і він помітний тут і до сьогоднішнього дня, а почався ще з давнини. У лемківській говірці нашої мови наголос постійно нерухомий, на передостанньому складі, як і в мові польській, але повстав цей наголос дуже давно самостійним шляхом, без польського впливу.

За останні два віки свого життя, XVIII і XIX, український наголос пережив новий вплив, що сильно шкодив його розвоєві, — вплив російський.

Церковна вимова кожного народу, коли вона до того підперта ще й школою, сильно впливає на розвій літературного наголосу, а в нас цей вплив за останні віки, віки XVIII — XIX-й, був зовсім ненормальний. Через велику важливість церковного наголосу в справі розвитку літературного наголосу розповім про нашу церковну вимову трохи докладніш.

Стара церковнослов'янська мова вже з самого початку свого в Київській Церкві була до певної міри малозрозуміла. З походження свого церковнослов'янська мова — це мова давня болгарська, докладніш — македонське наріччя (з околиць міста Солуня, батьківщини Кирила та Методія) давньої болгарської мови. Ця церковна мова вже в X віці значно відрізнялася від мови живої української, а зчасом ця різниця ставала все більша та більша.

Щоб церковну мову наблизити до мови живої, щоб зробити її приступнішою широким кругам, у бігу віків робилося для того багато різних заходів, як, напр., заміна малозрозумілих слів словами зрозумілими і т. ін. Але найголовнішим засобом наблизити церковну мову до своєї живої мови в усіх слов'янських народів постійно була церковна вимова, наближена до вимови живої, а з нею й рідний наголос.

Зчасом церковна вимова ставала все ближча до живої народньої мови, аж покіль у XV — XVII віках вона не відлилася вже в певні сталі форми.

Своя власна церковна вимова надавала Церкві Українській певної поваги, як окремії дійсно самостійній одиниці. Церковна вимова новгородська, пізніш московська, може на початку своєму була однаковою з київською, — бож на північ Христову віру несли тільки українці. Але певне в Новгороді та в Москві скоро запанувала своя власна церковна вимова,

що зчасом ставала все більш відмінна від київської чи взагалі української.

Київська митрополія в церковнім відношенні об'єднувала увесь український нарід; по всіх епархіях цієї митрополії, в головних рисах, була одна церковна вимова, — вимова київська; правда, як показують церковні пам'ятки XI — XVI віків, на окремих землях українського народу досить помітно пробивалася й своя місцева вимова, але головні риси її скрізь були однакові. Південнослов'янська вимова, як ми бачили, помітно відбилася на нашій церковній вимові, тягнувши її до накорінного наголосу.

Галичина, втративши в першій половині XIV-го віку свою самостійність і опинившись під Польщею, не порвала проте своїх церковних зв'язків із своєю митрополією; так само й по Люблинській Унії 1569 р., коли вже всі українські землі приєднано до Річпосполитої Польської, увесь український нарід у своїх церквах продовжував чути одну стародавню церковну вимову, — київську. Такою самою справа позоставалася аж по 1654 — 1667 роки, коли Лівобережжя приєдналося до Москви. Правобережжя позоставалося в Річпосполитій Польській, і тут, аж до розборів Польщі, по всіх українських церквах панувала одна тільки стара українська вимова, один тільки наголос. За цей час не можна вказати ані однієї доби, ані одного місця, коли й де б серед українського народу Правобережжя відіомо була якась інша вимова (про церкву білоруську не говорю).

Проте треба зазначити, що на західноукраїнських землях витворилося багато окремих своїх власних наголосових явищ, невідомих на землях східніх. Не мало київських видань передруковувалися у Львові дослівно зо збереженням і наголосів, а це свідчить, що ці наголоси не вважалися тут чужими. Проте при пильному порівнянні завжди знайдемо й деякі акцентові відмінні; пор., напр., “Собраніє короткої науки”, Київ, 1645 року й його передрук у Львові 1646 року.

Що ж до Лівобережної України з Києвом, що з Андрусівської умови 1667 р. остаточно лишилася за Московією, то тут дальша доля церковної вимови була інша. На початку довгий час традиційної церковної вимови, а з нею й наголосу, не рушено. Навпаки, ще з віку XVI-го розпочинається значний культурний

вплив України на Москву, а разом із тим відновлюється й вплив церковний. Ці впливи за XVII вік тільки побільшилися та поглибшали. Ось у цей час українську церковну вимову в багатьох її рисах занесено й до Москви.

Але проти української церковної вимови рано виступив сам московський уряд. Перший, дуже дошкульний удір українській вимові, а з нею й українському церковному наголосові, наніс цар Петро I своїм відомим наказом із 5 жовтня 1720 року, — цар заборонив тоді вільний друк книжок в Україні, а коли б хотіли друкувати які богослужбові книжки, то їх “для совершеннаго согласія съ великороссійскими, съ такими жъ церковными книгами сравнить прежде печати съ тѣми великороссійскими печатми, дабы никакой розни и особаго нарѣчія во оныхъ не было...” Цей Петрів наказ мав дуже гіркий вплив на українську вимову, бо з того часу починають поволеньки виганяти українські наголоси з богослужбових книжок, друкуючи книжки з московських зразків, з московськими наголосами.

За часів цариці Катерини II на українську церковну вимову та на наголос повели вже організований похід, щоб таки вивести їх із коренем. За цю справу з доручення св. Синоду взявся особливо завзято Митрополит Київський Самуїл Миславський (1783—1796), із походження, звичайно, українець. Року 1784-го 26 листопада він видав ось такого грізного наказу київській Академії: “Святѣйшаго Правительствующаго Синода членъ, Преосвященный Самуиль, Митрополитъ Кіевскій и Галицкій, усмотря, что многіе студенты, учившіеся богословіи и философіи, во время производства ихъ во священныя чины являются вовсе неисправны въ чтеніи по церковнымъ книгамъ, чрезъ что подвергають себя стыду, а на Академію и учителей навлекають предосужденіе, приказалъ: Дабы всѣ студенты и ученики, особливо желающіе достигнуть священныхъ чиновъ, въ свободное отъ ученія время, упражнялись найприлѣжнѣйшимъ образомъ въ чтеніи церковныхъ всякаго рода книгъ, а паче Библии, съ пріобрѣтеніемъ хорошаго и чистаго произношенія, особливо съ наблюденіемъ ударенія и(ли) силы, въ книгахъ напечатанныхъ, то есть, оксіи, что всего нужнѣе, —

къ тому ректоръ съ префектомъ имѣють употребить такія мѣры, которыя бы исполненію сего предписанія дѣйствительно соотвѣтствовать могли. Вслѣдствіе сего отнынѣ впредь навсегда въ отвѣтахъ на вопросы изъ Консисторіи, въ Академію посылаемые, показывать безъ всякаго упущенія, кто чему обучается, съ какимъ успѣхомъ и поведеніемъ, колико лѣтъ въ ученіи проводилъ, и исправно ль читаетъ по церковнымъ и гражданскимъ книгамъ. Наконецъ внушить всѣмъ учащимся, что если они и за симъ подтвержденіемъ не будутъ наблюдать всего того, что выше предписано, то имѣють быть исключены изъ духовнаго вѣдомства и отошлются въ свѣтскую команду, дабы бесплодно и времени имъ данаго на пріобрѣтеніе просвѣщенія, не теряли”...*

Це вже був реальний наказ, бо за невиконання його дійсно виключали з духовного стану... Так нищили українську церковну вимову та український наголос, а замість них заводили вимову та наголос російський.

Алє навчати російської вимови тільки студентів Академії було трохи замало й запізно, а тому Митрополит Миславський скоро пішов іще далі й добрався й до малих дітей духовенства. Так, 8 червня 1787 р. він наказав київській духовній консисторії й дітей духовенства “малолѣтнихъ, оставшихся въ домахъ, въ удобное время благочиннымъ свидѣтельствовать, чему они обучаются и съ какимъ успѣхомъ, и подтверждать родителямъ ихъ, чтобъ они учились дома и въ церквахъ читать по удареніямъ, въ книгахъ напечатаннымъ, то есть по оксіямъ неотмѣнно”.** Так запроваджували в Україні російський наголос!

При поділах Польщі в рр. 1793 і 1795-м Росія приєднала собі землі, заселені українським народом, і зараз же почала заводити російську церковну вимову по новоздобутих православних церквах. Стара ві-

---

* Рукопис Церковно-Археологічного Музею при Київській Духовній Академії, Муз. 725 ч. 35 л. 131. Див. Н. Петровъ: Акты и документы, относящиеся къ исторіи Киевской Академіи, 1905 р. т. V ст. 81 — 82.

** Н. Петровъ: Акты, т. V ст. 211.

ковічна церковна вимова на цих землях стала потроху завмирати.

Так викоріняли з України поволеньки давню церковну українську вимову, а замість неї заводили нову — російську. Звичайно, справа була не легка, й розтяглася на довгий час. Та й усього понищити не спромогли, так що все таки українська вимова по деяких церквах на Київщині й Волині, а особливо на Поділлі, трималася навіть до другої половини XIX-го віку.

І не треба думати, що московські накази були всесильні. Безумовно, був вплив і навпаки: український наголос впливав на московський. Ще російський письменник А. Сумароков скаржився: “Лѣта вмѣсто лѣта г. Ломоносовъ утвердилъ; а не ввелъ самъ собою, ибо малороссіяня то ввели, а потому, что всѣ школы ими были наполнены. Так сіе провинціальное произношеніе и вкоренилося... А особливо пѣвчія многое преобразили. Малороссіянцы вмѣсто Тебѣ Господи — Теби Господы, и вмѣсто Господи помилуй поютъ иногда Господы помилуй”*. Не помогли скарги Сумаркова: в російській мові множина летá таки ввійшло в літературну вимову.

Зате стара українська вимова більше збереглася в тих частинах українського народу, куди не досягали суворі накази московського св. Синоду, — це в Галичині та на Буковині. Але й тут помічається каламучення: нововиправлені книжки московського видання (правили їх головно українці), з російським церковним наголосом, вважалися тут за останнє слово богословської науки, і вже з другої половини XVIII-го віку починаючи, коли тут появились сильні москвофільські тенденції, в Галичині друкують свої богослужбові книжки з московськими наголосами. Тут російський авторитет робив те саме, що в Україні російський державний примус, чому греко-католицькі книжки ще й сьогодні друкуються звичайно з московських, а не своїх давніх українських текстів, та з московськими наголосами.

Крім цього, треба тут підкреслити, що історична доля українського народу сильно відбилася не тільки на розвоєві його літературної мови, але й на роз-

---

* Сочиненія, М. 1781 р. ч. X ст. 26 — 27.

вові літературної вимови, в тім і наголосу. Особливо дошкульною була відсутність своєї постійної рідної школи, де б цей наголос культивувався. Політична приналежність українського народу до кількох держав витворила місцеві наголоси, давала велику волю чужим впливам, пор. сильний польський вплив на наголос по наших західніх говірках, такий же російський вплив на говірки східні, чеський та словацький вплив в Карпатській Україні, німецький — на Буковині і в Галичині.

6.

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО НАГОЛОСУ.

Відсутність у нас одного усталеного соборного наголосу глибоко відбивається на розвоєві нашої духової культури. Найперше — це мутить нашу поезію, бо більшість західньоукраїнських поетів, не знаючи соборного наголосу, пише з наголосом місцевим, і тому людина з літературним акцентним чуттям читати їх легко не може. З другого боку, багато поетів власне через це не відважуються писати віршів, добре розуміючи, що ритм — душа їх, а цього вони якраз і не втнуть. Усе це разом сильно шкодить розвоєві нашої поезії, заснованої на ритмічності слова.

Серед нашого широкого громадянства сильно поширений ненауковий погляд, ніби мова наша не знає акцентових законів, ніби в нашій мові наголос зовсім довільний, — можна його ставити, де тільки хочеш. Так можуть говорити тільки ті, що зовсім не розуміються на наголосі, — український наголос віддавна відлився в стройну й послідовну систему, систему свою власну; винятки від цієї системи нічого не доводять, бо завжди можна пояснити, як вони повстали; зрештою, по граматиках усіх мов повно “винятків”, а це не зменшує їхньої вартости. Кожна окрема форма нашої мови має свою акцентну форму, якої порушити ніяк не можна, напр.: рука — руко, пишущу — пишеш, царю — о царю і т. ін. Наголос наш “вільний” тільки в тому розумінні, що він не прив’язаний назавжди до одного якогось складу по всіх словах, як, напр., знають це мови французька, польська, чеська та інші.

У нас сильно поширений зовсім неправильний погляд на т. зв. поетичну волю (*licentia poetica*).

У нас звичайно кажуть, ніби поетові вільно вжити — за вимогами ритму — якої він хоче форми чи наголосу. Такий погляд — зовсім помилковий. Поетична воля — це воля поетові вжити котроїсь однієї форми з тих, що літературна мова допускає їх декільки. Коли ж поет уживає такої форми, що літературна мова її не допускає, то це вже не “поетична воля”, але звичайний і недозволений прогріх супроти своєї літературної мови. Так само кожен поет у своїх віршах мусить уживати тільки загальноприйнятих у соборній літературній вимові наголосів; коли ж він цього не дотримується й уживає говіркових наголосів, то це не “поетична воля”, але звичайнісіньке незнання своєї літературної вимови.

В сучасних книжках не зазначаємо місця наголосу на всіх окремих словах, як то було вдавнину за грецьким впливом. Ця добра стара звичка трималася в нас ще й за 50 — 70-ті роки минулого століття, коли виходили твори, напр., П. Куліша, М. Вовчка й ін., з зазначенням акценту, а це привчало широкі маси читачів до літературного наголосу, що нормувало соборну українську вимову. Часом і Т. Шевченко, пишучи свої вірші, зазначав у них і наголос.

Ця звичка тепер зовсім припинилася, — тепер ставимо в книжках акценти тільки тоді, коли від вимови залежить розуміння тексту. Це робимо головню в трьох оцих випадках: 1) пишемо займенника щó, щоб відрізнити його від звичайного сполучника що: Щó посієш, те пожнеш; 2) однаково написані слова, для легшого розрізнення їх на письмі, напр. ру́ки — рúки, слóва — слóвá і т. ін.; 3) часом пишемо займенника тá: Тá заплакала т а відмовилась. Напр., у перекладі “Пана Тадеуша” М. Рильського 1927 р. знаходимо: Щó ж то за знак? Щó йому рушниця, Тá усміхнулася, Тá якось вирвалася. Часом М. Рильський зазначає хтó: Хтó іде і пощо?

У нас дуже часто вимовляють слова з неусталеним наголосом, вимовляють по-різному. Причиною цьому була мала впорядкованість нашого наголосу, бо за вивчення наголосу в нас ніхто ще поважно не брався. Відсутність вказівок про вимову звичайно заступає нам аналогія, і власне вона й допомогла, що в нас повстало так багато подвійних форм навіть у вимові літературній, напр.: близький, бойбóвще,

воло́дар, волося́ний, га́ньба́, дівчи́на, до́нька, за́вжди, за́мір, за́писка, зви́чай, зга́ньбити, зда́лека, зо́всім, крі́пкий, ме́шканець, на́блізитись, не́приятель, но́вий, ну́тро, оби́тниця, обре́зання, пі́ха, підтри́мати, прине́сти, при́сяга, ра́дій, ра́зом, раме́но, робо́тник, спа́сіння, спо́кій, стра́ху, темно́та, тру́дний і багато ін. Те саме маємо і в формах: лю́дьми, у го́рах, у кро́ві, Хри́сте, зло́дії, а́нголі, в'язні́, кінці́, в о́чах, о́чам, пі́сці і т. ін. А часом одне й те слово вимовляється в нас аж потрі́пно: ба́йдуже́, ми́дяний, кладо́вище і т. ін. Звичайно, такий стан нашої вимови — явище ненормальне, і ми всі мусимо пильнувати про стабілізацію нашого наголосу.

Подвійний наголос маємо ще й тому, що в нас нерідко існує ще й наголос архаїчний, поруч нового сучасного, і обидві форми однаково часті: уста́, морськи́й, зе́мний, хва́ла, зе́рно, кінці́, ви́димий, ми́лостивий, і наголос новий: уста́, морськи́й, зе́мний, хва́ла, зе́рно, кінці́, ви́димий, ми́лостивий і т. ін.

7.

НАГОЛОС У РУКОПИСНИХ ТА В СТАРОДРУКОВАНИХ КНИЖКАХ.

Зазначення наголосу в церковно-слов'янських рукописних книжках.

У перших віках слов'янського письмєнства X—XI віків надрядкових значків в найдавніших рукописах звичайно або не було зовсім, або було їх мало. Таке явище не звичайне, бо слов'янський тогочасний правопис старанно взорувався на правопису грецьким, а той мав тоді рясно всяких діякритичних значків. Я це пояснюю тим, що Костянтин († 867 р.) і Методій († 885 р.), виготовляючи церковні книжки, запровадили звичку не ставити в книжках наголосів. Зробили вони це так тому́, що добре з практики знали, що різні слов'янські наро́ди вимовляють богослужбові тексти по-сво́йому, неоднаково, а тому розставлення цих наголосів тільки плутало б вимову, бо Костянтин і Методій виготовляли книжки для всеслов'янського вжитку.

Але з часом число надрядкових значків по пам'ятках, — за грецьким прикладом, — усе збільшується, а вже з середини XIII-го віку, а особливо з віку XIV-го стає їх дуже багато, й розставлення їх у рукописах

приймає сталі форми. А вже з XV-го віку, по правописній реформі в Болгарії Патріяраха Євфимія та Костянтина Граматика, південно-слов'янські рукописи геть усяїні різними надрядковими значками.

Вдавнину було три значки для зазначення наголосу (за грецьким звичаєм): 1. На кінцевому голосному ставився тупий наголос, варія, риска похилена зліва направо: вода, рука. 2. В усіх інших випадках ставився наголос гострий чи оксія, риска з нахилом справа наліво: воду, руку. 3. Був іще третій значок, ка м о́ ра, в формі додолу відкритого півкруга, — цього значка ставили на тих формах множини, що брешуть однаково з формами однини, для відрізнення від них, напр.: вся высоты Твоя, — тут над усіма тими словами ставиться ка мбра, цебто Ѡ *

Різні значки наголосу див. в поданому малюнку з Пересопницької Євангелії 1556 р. на ст. 38.

Але значки ці в наших давніх пам'ятках не визначали тільки самого наголосу. У той час, коли панувало ще так зване непереривне письмо (*scriptura continua*), у той час цими значками (я зву їх за́ значки, щоб відрізнити від наголосів) означували початок або кінець слова, а часом початок та й кінець в одному слові, напр.: го́споді́помилу́й. Ставилися ці зазначки звичайно на початковому голосному звуці слова чи на кінцевому, і це робилося для того, щоб облегчити читання (співання) неперивного письма, бо цим способом виразно зазначався початок або кінець слова.

При своїх працях р. 1917-го в Петроградській Публічній Бібліотеці я натрапив був на дуже цікавого невеликого пергаменового рукописа XI-го віку, — він писаний був письмом непереривним, і частенько в ньому позазначувано зазначками початок та кінець слів, або початок та кінець разом. Цей самий спосіб розставлення значків для відзначення початку та кінця слова я знаходив по багатьох давніх рукописах XII — XIV віків. Замічу тільки, що ці зазначки знаходимо не в кожному слові; видно, що писець мав якісь свої міркування, розставляючи зазначки частіш або рідше. Взагалі за найдавнішого часу ставили їх не

---

* Ів. Огієнко: Акцентні значки в наших писаних пам'ятках, "Рідна Мова", 1937 р. ч. 6 (54) ст. 275 — 280.

часто, але пізніш число їх все збільшується та збільшується.

На мій погляд, цю саму систему постановки власне й значків перерви слів, а не тільки самого наголосу, уперше знаходимо ще в Київських Глаголицьких Листках Х-го віку. В науці прийнято думку, ніби в цих Листках маємо найперші акцентовані слова*; з цим можна погодитися, але з поправкою, що серед тих трьох значків Київських Листків, що ніби визначають наголос, багато є просто зазначок, що мають самі графічне значення: показують початок чи кінець слова.

Підкреслюю тут, що, на мій погляд, дані сучасних слов'янських мов, а також дані церковно-слов'янських пам'яток Х — XV віків виразно говорять про те, що наголос в слов'янських мовах був ще на початку історичної доби дуже часто на корінному складі, і вже в історичну добу проста давня система наголосу помалу (під багатьма різними впливами, як напр., редукція голосних ъ, ѣ, и, аналогія) перетворилася в нову сучасну; від цієї давнини в мові українській, напр., ще й тепер в західніх говорах маємо (у східніх українських говорах наголос відбіг від давнього значно більш, як у говорах західніх) такі форми, як: про́шу, ка́жу, лю́блю, понéсу, прода́ли, взяли́, бу́ла, пита́не, опові́дане, ба́жане, і т. ін. (східньо-українські й літературні: про́шу, кажу́, люблю́, понесу́, продали́, взяли́, була́, пита́ння, оповіда́ння, бажа́ння); пор. у східньо-українським: на Пе́тра й Па́вла, Стріча́ння, Здви́ження і т. ін. (але: пішов до Петра́, бачив Па́вла, люблю́ стріча́ння з приятелем). Ось через це зазначка, скажемо, початку слова (корінного складу) в наших давніх рукописах, хоча б і в Київських Листках Х-го віку, може визначати часом справді й наголос (звичайно, цього вже не завсіди можна сказати про зазначку кінця слова).

---

* Див. напр. Н. К. Грунскій: Памятники и вопросы древнеславянской письменности. Т. I. Юр'їв, 1904. Його ж: Къ исторіи удареній въ памятникахъ древне-церковно-славянскаго языка, "Русск. Фил. Вѣстн." за р. 1901 кн. I, ст. 32-34. — Н. Каринскій: Объ удареніяхъ въ Киевскихъ глаголическихъ отрывкахъ, "Извѣстія Отд. русск. языка" 1901 р. кн. 3 т. VI, ст. 281 — 289.

З бігом часу, головню з XV — XVI-го віку, почади при письмі розділювати слово від слова, отже тим самим ніби тратила рацію система зазначок; проте й надалі ця традиційна стара система зазначування початку чи кінця слів лишалася ще довго незмінною. Але тепер уже міцно виступає наперед система правдивих наголосів. З XIII-го віку маємо вже справді акцентовані південнослов'янські пам'ятки, — часом з дуже штучною на перший погляд системою, штучною через те, що тут разом з системою зазначок кінця чи початку слова знаходимо вже й правдиві значки наголосу, що так само зазначувано тими самими значками. Ця давня система зазначок та наголосу, перейнята в основі своїй з письма грецького, найчастіш збереглася в пам'ятках південнослов'янських, особливо в пам'ятках сербських; в пам'ятках східнослов'янських цю систему знаходимо значно рідше (звичайно в пам'ятках, писаних з південнослов'янських оригіналів або під впливом їх), може тому, що тут наголос почав відбігати від корінного складу частіше й давніше; і вже з середини XIV-го віку, напр., маємо надзвичайно цінний Новий Заповіт Митрополита Олексія, родом власне українця чернігівця (по батькові), з давньою послідовною системою наголосів (часом і зазначок). Система зазначок (а не наголосів), часто в суміш із системою наголосів, трималася в нас довго, — часом знаходимо її (правда, непослідовно) ще й в XVII-му віці.

Додам іще, що наголоси зазначалися звичайно в пам'ятках головню церковного змісту, а в пам'ятках світських, напр. у грамотах, такого зазначення не буває. Оригінал “Слова о полку Ігореві” 1187-го року певне не мав розставлених наголосів, але той список що дійшов до нас, список кінця XV-го віку безумовно мав південнослов'янську систему правопису, а наголосів, певне, не мав. Списки Літописів, Лаврентіївський та Іпатіївський, не мають розставлених наголосів.

6. Зазначення наголосу в південнослов'янських стародрукованих книжках.

Наприкінці XV-го віку розпочалося кирилівське слов'янське друкарство; доля судила, щоб це друкарство започаткували українці, хоч не на своїй землі,

— це були краківські Фіолеві видання 1491 року. Безумовно, Фіоль мав у руках рукописи з ясно означеними рисами південнослов'янського правопису; думаю, що ці рукописи мали й південнослов'янську систему зазначок. Але Фіоль, хоч і друкував свої книжки ще без розділу слова від слова, проте не вжив ані зазначок початку чи кінця слова, ані зазначив наголосу. А що оригінали, з яких друкував Фіоль, мали ці зазначки, на це вказує те, що часом, хоч рідко, такі зазначки у Фіоля знаходимо; напр. у Часослові 1491 р. знаходимо: єдиньпоєдиномоу, єдиницю, аврамоу, єси, єдиносущнаа, отплóда, óхътаикъ і т. ін.

Спинене силою, католиками, в Кракові друкарство зараз же відродилося в південних слов'ян, — у Венеції, в Цетинні та по інших місцях. Друкарі на початку дуже пильнували, щоб друкована книжка якнайбільш нагадувала книжку рукописну, бо повага в Церкві до традиційної рукописної книжки була ще довго більша, як до друкованої, — друкованій книжці довго не довіряли. Ось через це перші слов'янські друкарі перенесли до своїх друкованих книжок і всю ту складну систему зазначок та наголосів, яку знаходимо в південнослов'янських рукописах до XVI-го віку.

Ця система зазначок та наголосів, на перший погляд ніби хаотична та непослідовна, насправду така характерна й послідовна, що я вважаю її за найпершу ознаку всіх полудневослов'янських рукописів та стародруків; у системі цій злилися зазначки з наголосами, чому допомагало й те, що в південнослов'янських мовах наголос дуже часто припадає до корінного складу.* Опишу цю систему трохи докладніш. Опис роблю з венеціанського видання друкаря Пахомія 1519 р.: "Псалтирь и Часословець".

1. Дуже часто зазначка стоїть на першому складі слова (звичайно, тут вона часто визначає й наголос), наприклад: твóра, пéчалъхъ, вѣщаніе, жéнихъ, кóнца, хрáнить, трáва, пúтьемъ, твóрещему, от сéла, рéкуть, рéче, бóгатства і т. ін.

---

* Prof. I. Ohijenko: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, "Zeitschrift für Slav. Philologie" 1932 р. том IX кн. 3 — 4 ст. 395 — 399.

2. Значно рідше стоїть вона в кінці слова (дуже часто на буквах **ю** та **и**), де частіш визначає просто давню за́значку кінця слова, напр.: своєю, мною, пламень, камєнь, і т. ін. (у двох останніх словах маємо і наголос).

3. Дуже часто, як то було й удавнину, зазначається початок і кінець слова разом (одна з цих зазначок може визначати й наголос), напр.: роукоу, зємлю, пачє, ліванскый, вь бѣгательствѣ, правдоу, люді, прѣтчюу і т. ін.*

4. Цікаво підкреслити, що коли слово має прїставку, то на ній звичайно не ставлять ані за́значки, ані наголосу, — їх ставлять постійно на корінний склад (тут зазначка звичайно збігається з наголосом), напр.: сьтворише, помышляють, оувєзе, похѣтєх, вьзратєте, раздрѣжи, полѣжи, исхѣде, принєсѣте, покѣнитєсе, ськроушить, сьтрєсеть, повѣнисє, посрѣмиль, вьзвратиль, полѣжиль, понѣшенїє, оупѣвах, разоума. Це дуже характерна риса південнослов'янських стародруків.

5. Знаючи попередні правила південнослов'янської системи за́значок та наголосів, нам уже легко орієнтуватися в різних складних випадках з'єднання зазначок та наголосів, на перший погляд ніби таких хаотичних, напр.: забывающей, оупѣваю, і т. ін.

6. Характерною ознакою південнослов'янських стародруків є також подвійний знак тупого наголосу (це так звана кєндема, — дві рівнобіжні лінії з нахилом зліва направо), а саме **||**; значки ці знаходимо ще в виданнях Фіолєвих, напр. у Часослові 1491 р. над **ы**, **я** і т. п. (часто тут кєндема визначає **й**, що й пізніш буває в нас часто); у трохи пізніших виданнях, крім цього, цей подвійний значок часто просто ніби лежить поземо над голосною буквою: **=**. Ці подвійні значки визначали звичайно довготу наголосу, і їх ставили в певних випадках, особливо в стягнених формах прикметника. Не місце мені тут докладно вияснити, де саме ставили цю подвійну зазначку, — докладно розповідаю про це в окремій статті**;

---

* Уже наведені приклади відкидають можливість бачити тут т. зв. другорядний наголос.

** Див. І. Огієнко: Кєндема (подвійний гравіс), "Записки ЧСВВ, Жовква, 1936 р.

креслю тільки, що такий спосіб зазначення наголосу, — це характерна ознака південнослов'янських рукописів та стародруків (особливо в сербських, рідше в румунських); ознака ця в східнослов'янських стародруках на початку буває, але рідко, і то тільки над голосним звуком для означення й (а лежачі знаки взагалі рідкі), а в кінці зникає. тоді як у південнослов'янських виданнях, скажемо середини XVI-го віку, від них аж рябить в очах. У Часослові 1519 р. їх багато. А скажемо, у Минеї 1538 р., друкованій в Венеції, уже повно таких значків, і то не тільки похилених, а й поземих =.

Оце така система південнослов'янських зазначок та наголосів в рукописах та стародрукованих книжках; цю саме систему знаходимо не тільки в пам'ятках сербських (тут вона найвиразніша), але й по всіх південнослов'янських та румунських рукописах та друках.

Румунські, напр. валаські видання взагалі виходили під дуже великим південнослов'янським впливом, та й розпочали їх південнослов'янські друкарі. Так, у Літургиконі 1508 р. з Торговища, першій друкованій книжці на румунських землях, маємо: х́отеи, тро́удишесе, о прич́ещеніи і т. ін. Євангелія 1512 р. з тієї ж друкарні: да́ющому, се́го, ко́снетсея, ле́жуще, чи́сло, поси́лаю, отр́очя, в́ьпр́оси, прох́одя, на́казаніе, на́писахъ, в́ь в́ькы, в́ьсі і т. ін. Молитовник 1545 р.: зе́мли, лю́бовію, пользно́ую, а́мінъ, пи́санію, на́писахъ, сьмі́реніе, посп́ешеніе, мо́лю, ве́ликааго і т. ін. Усі румунські видання, включаючи тих, що їх видрукували київські друкарі, мають такі самі наголоси та зазначки.* Року 1588-го друкарство в Молдавії та в Валахії перервалося, але його року 1635-го відновили українці з Києва, і стали ставити в своїх виданнях тільки українські наголоси.**

Ось оцю систему зазначок та наголосів я й вважаю найхарактернішою ознакою південнослов'янських рукописів та стародруків. Система ця в повному своєму складі не повторюється в жодних інших ви-

---

* Приклади беру з J. Bîanu: Bibliografia Romanesca veche, 1508 — 1830,

** Див. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р. ст. 364 — 365.

даннях, — ні в московських, ні в українських. Правда, в східнослов'янських рукописах цю південнослов'янську систему, як правописну звичку, митакі знаходимо то більше, то менше, але в друках ніде її не знаходимо повно. Так, цю власне систему знаходимо в Пересопницькій Євангелії 1556 р.; напр. зач. 2 Луки: днѣвнѣя, кѣторой, были, обоѣ, хѣдили, обычаю, кадѣти, мѣлящихся, гѣдиною, покѣжденїа, прѣвой, назѣветь, вѣселїе, мнѣзїй, вѣлїкїй, вїна, напою, силою, илиїною, прѣтивныхь, мѣлчати, изгѣтовити, гѣврїиль, кѣторого, кѣторїй, Зѣхарїи і т. ін.*** У Пересопницькій Євангелії південнослов'янська система зазначок так міцно поплутана з живим українським наголосом XVI-го віку, що нефахове око, не звикле до південнослов'янської системи, може сказати, що писець цієї Євангелії ставив значки над голосними звуками по своїй власній уподобі, як собі хотів. А між тим справа зовсім не така: в Пересопницькій Євангелії бачимо правильну, послідовну систему нарядкових значків, тільки в системі цій поплутано старе з новим, зазначки з наголосами.**** Малюнка з Пересопницької Євангелії, Матвія 19. 3 — 4, даю на ст. 38.

Щоб легше орієнтуватися в південнослов'янських наголосах та зазначках, подаю тут коротенького Словничка наголосів (може між ними часом знайдеться й зазначка) з Псалтиря 1495 року, якого видрукував чернець Макарій в Цетинні.*

бѣлѣзнъ, вѣлїкь, вїдѣнїе, вѣйнъ, вѣйнство, вѣзвратитесе, вѣзлѣжити, вѣпрѣсити, вѣсѣмоу, глѣва, глѣса, гѣнїти, гѣтовъ, жѣлати, жѣна, жїтїе, зѣло, застоупати, зѣмля, зѣмлю, знамѣнїе, їме, камѣнь, кѣнець, лѣжати, лїце, лоукавїй, лїобити, мѣлїти, мѣшти, нѣга, повѣлѣти, подвїгъ, подѣбати, покѣзати, поклѣнитесе, покѣрити, прїтѣшти, прѣсити, рабъ, рѣба, ра-

---

*** Видання П. Житецького в “Труды III Археологическаго Съѣзда”, Київ, 1878 р. ст. 57 — 58.

**** Ів. Огієнко: Пересопницька Євангелія 1556 — 1561 р. “Путь Правди”, Варшава, 1930 р. ч. 1 ст. 12 — 32.

* Подаю з статті Стояна Новаковича: Акценти штампаних српско-словенских книга, див. “Гласник српског ученог друштва” кн. 44, 1877 р. ст. 1 — 61. — Див. ще працю цього ж автора: Акценти трговишког Јеванђеља од 1512 године, Биоград 1878 р.

Прнстѣтѣ шпннѣннѣмѣу фѣ
Прнсе змѣжнѣмѣннѣго
рѣкѣннѣмѣу . Еслнго ннѣнѣ
у ннѣ прѣстѣтѣннѣмѣннѣ
шѣтѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣ
тѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣ .
ннѣннѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣ
ннѣннѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣ
ннѣннѣмѣннѣмѣннѣмѣннѣ

зоумь, рѣшти, рѣче, роука, себе, страна, соудь, соуда, сълоучитисе, творити, тебе, тебѣ, оужаснутисе, оупованіє, хвала, хвалити, ходити, хожденіє, хранитель, хранити.

Часто знаходимо тут такі випадки, як: зѣмля, радостію тогдѣ (19 раз), чародѣю, чародѣяннѣ і т. ін.

Про південнослов'янський вплив на український правопис та на наш церковний наголос я вже згадував вище, але тут спинюся ще раз на цьому важливому питанні. Південнослов'янський вплив XIV — XVI віків ішов до нас головню як вплив сербський, і безумовно відбивався на нашому церковному наголосові, тільки цього впливу не треба перебільшувати. В наших стародруках маємо багато прикладів накорінного наголосу, що не все оправдується своєю живою вимовою. Так, у Стрятинському Служебнику 1604 року знаходимо: вѣртепѣ, грѣха, віком, жівый, покорити, пособити, півець, среда, страна, субота і т. ін. А такі наголоси, як страна, среда знаходимо по багатьох стародруках, як звичайні. Це південнослов'янський вплив.

Дуже цікаві ті форми наголосу Служебника 1604 р., що однакові з такими самими сербськими, але що живуть ще й досі або в живій українській мові, або в українській церковній вимові; такими словами будуть: аминь, беззаконіє, бѣсѣда, бѣсѣдовати, бѣлѣзнь, бытіє, врата, врача, глава, горѣ, губа, дѣсный, одѣсную, житіє, законѣ, законный, зѣмный, иный, копіє, листа, морській, народѣ, овча, олтарь, плѣда, понѣдѣльникѣ, посрамити, поста, прошеніє, слѣженіє, творецѣ, ученикѣ, шѣстый і т. ін.

Коли повстали в нашій мові подібні накорінні наголоси? Думаю, що ще за дуже давньої доби; підставою для такої думки служить мені те, що подібний наголос не тільки поширений по всіх наших рукописах та стародруках XIV — XVI в. в., але й у живій українській вимові, особливо архаїчній. Ця поширеність накорінного наголосу відкидає думку тільки про сам південнослов'янський вплив, — подібні форми наголосу повстали в нас ще задовго до XIV-го віку.

А може такі форми, як закон, народ і т. п. повстали під впливом польським? Таку думку я відкидаю через те, поперше, що наголос закон, народ уже

часто знають українські пам'ятки XV-го віку, коли польський вплив на нашу вимову не був ще сильний. Подруге, вимова закон, законний, народ, народний тепер поширена по всіх західноукраїнських землях, поширена й серед простого люду, а польський вплив на нашу мову не був такий сильний, щоб так міцно захопити величезні простори нашого селянства, — вплив цей захоплював переважно інтелігентські верстви українського народу, а до наших сіл доходив у дуже обмеженому розмірі.

Ґрунт до накорінного наголосу в нашій мові повстав іще в доісторичну добу, разом з таким же наголосом у мові сербській, а пізніш його підтримали в нас, особливо в західноукраїнських говорах, і південнослов'янський вплив, і вплив мови польської.

в. Наголос у східнослов'янських стародруках.

Кожний слов'янський народ, заклавши собі друкарні, друкував потрібні книжки переважно з своїх власних оригіналів, друкував головно з тих списків, що мали поширення в його краї. Перші друковані книжки у всіх народів були звичайно книжками богослужбовими, тими книжками, що голосом й прилюдно читалися в церквах. Значки наголосу з давнього часу служили власне покажчиками для вірного читання вголос в церкві богослужбових текстів.

Є багато підстав твердити про те, що з найдавнішого часу, у всякому разі вже з X — XI віку, кожна з православних слов'янських церков читала богослужбовий текст з певними відмінами, націоналізуючи вимову його, а в першу чергу — його наголос.* Коли пізніш з XIII — XIV віку появляються послідовно акцентовані тексти, то вже з того часу бачимо дуже помітні різниці між наголосами, скажемо, українським, московським, сербським. Пізніш, на час повстання перших друкарень у слов'янських народів в кінці XV-го віку, наголос у всіх слов'янських народів вже постільки був відмінним один від одного, він так уже відлився в певну послідовну систему в кожного народу, що стало рішуче неможливим писати, а особ-

---

* Див. мою працю: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, "Elpis", Варшава, 1936 р. кн. 1, а також "Наша Культура" 1936 р. ст. 430 — 441.

ливо друкувати книжки з наголосами не своєї землі, бо це різало б вуха незвичкою вимовою. Слов'яни на той час поділилися, щодо наголосу своїх кирилівських друків, головню на три частини: 1. наголос південнослов'янський, про який розказано вище, — він панував у сербів, а також у болгар (в рукописах) та румунів, 2. наголос український і 3. наголос московський чи російський. Звичайно, це саме було й по інших рукописах.

Наголос московський.

Заснувавши собі друкарство, стара Московія чи Росія з самого початку його стала розставляти в богослужбових книжках свої власні наголоси, наголоси живі, московські, а не старослов'янські; ці наголоси виразно відмінні від тодішніх наголосів українських. Так, скажемо, в московськiм Апостолі 1564 р. дякона Івана Федорова знаходимо живий московський тогочасний наголос. З бігом часу наголос цей потроху змінювався (скажемо, давнє кромѣ, з наголосом на кінці, перейшло на крѣмѣ); змінювався так, що сьогоднішня церковна російська вимова — це вже зовсім не вимова старослов'янська, але в більшості жива московська вимова, яка давніх рис, відмінних від новочасної вимови, захвала не багато. Ця новочасна російська вимова, через московські виправлені богослужбові тексти, за XVIII — XIX ст. поширилася й серед усіх інших слов'янських нарбдів, напр. у сербів та болгар; у Великій Україні цю вимову заведено, як ми бачили, урядовою силою; як це не дивно, але в уніятській церкві в Галичині так само через московські книжки ще й тепер скрізь поширений російський (це не давньослов'янський!) наголос у Богослуженні.

Старий український наголос.

Українське друкарство, вже на своїх етнографічних землях, започаткував, як знаємо, друкар-москвитин, — дякон Іван Федоров, що в нас став писатінець Федорівич. І те, що започаткував його не українець, але москвитин, це спричинилося в значній мірі до занечищення української церковної вимови на перших порах появилення постійного друкарства. Федорович видрукував р. 1574-го у Львові Апостола з наголосами московськими, — взагалі це була копія з видан-

ня московського 1564 р.; пізніш, р. 1581-го в Острозі видрукував він повну Біблію, так само переважно з наголосами московськими. Правда, життя робило своє: Федорович у Львові мав складачем собі якогось українця або українців*, і вони, складаючи Апостола, таки внесли трохи й українських наголосів, яких не догледів Федорович.

Звичайно, такий стан справи був зовсім ненормальний, — Федорівські московські наголоси Апостола 1574 р. були непривичні в Україні, й рішуче різали вуха львов'янам; певне, на це у Львові відразу звернули увагу. Як показують нам численні акцентовані українські пам'ятки, на XV-ий вік українці вже мали свою власну, послідовну й стройну систему наголосу, вироблену довгими попередніми віками. Ця давня система українська була навіть послідовнішою, як система сучасна, бо до сучасної української системи сильно увірвалася жива аналогія й поплутала давню послідовність, напр. давне книжка — мн. книжки книжками, новий наголос: мн. книжкі, книжкáми. Отже через те, що вже в XV віці українці мали свою власну систему наголосу, відмінну від системи московської, через це зараз же запроваджено її до українських друкованих книжок ще в кінці XVI-го віку.

Року 1591-го у Львові вийшла перша львівська книжка з власної друкарні, уже з українськими наголосами, — і по цьому вже ніколи аж до кінця XVIII-го віку у Львові нічого не друковано з чужим наголосом. Це був шкільний підручник, — “Адельфотес”, граматика грецько-слов'янська. Наголоси цієї книжки скрізь українські; через те, що це, власне, перша книжка, що вийшла вже з своєї львівської друкарні, подам більше прикладів українських наголосів, тих наголосів, що пізніш повторюються по всіх українських друках і що відмінні від наголосів московських: втóрый, вчéра, глаго́ль, глагола́, глаголу́, едина́, едино́, единому́, едина́го, зéмный, змі́й — змія́, имя́, исполніти, исполню́, ко́гда, крóмъ, моéго, моéму, ну́жда, отрóк, отрóка, отрóку, паде́жа, паде́жу, прóстий, прóстого, рóдний, само́го, сія́, сіе́, сіи́, со́сна, твоéго,

---

* Пор. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, т. I, ст. 122 (Корунка), 124 (Мина), 128 (Сачко) і ін.

тво́єму, тво́рець, тво́рця, тво́рить, тонкее́, шéстий, і ін.

Слова на **-áніє** частіш мають наголос на **а**: послѣдова́ніє, требова́ніє; так само слова на **-áтель**: слыша́тель.

Прикметники на **-ѣйші́й** все мають наголос на **ѣ**: благочестивѣйші́й, безумнѣйші́й, враждебнѣйші́й, изряднѣйші́й, мужественнѣйші́й, праведнѣйші́й, славнѣйші́й, оудобнѣйші́й і т. ін. Цікаво відмітити, що вже в цій книжці найвищий ступінь з **най-** має наголос на **най-**: найменші́й, найменше́, найпаче́, найпрудші́й і т. ін., що й донині збереглося в західньо-українській мові.

Прикметники та дієприкметники на **-éний** мають наголос на **é**: благоденствéнный, двойствéнный, дѣвствéнный, единствéнный, клятвéнный, явствéнно, множествéнный, молитвéнный, мужествéнный, существéнно. Дієприкметники на **-мый** мають наголос на складі перед цим **-мый**: глаголéмый, видíмый.

Дієслова на **-áти**, особливо на **-овáти** мають наголос на **а**, а в форамх мають наголос на **у**: глаголáти, глаголю́, глаголáхъ, глаголю́тся, бодрствовáти, бодрствую́, дѣлáти, дѣлáтельный, здравствую́, здравствую́емый, мудрствовáти, мудрствую́, послѣдую́ть, чувствую́, чувствова́хъ, царствовáти, царствова́хъ, і т. ін.

Український наголос за́вжди такий осібний, що власне з наголосу можна легко й відразу розпізнати, яку саме пам'ятку маємо перед собою, — українську чи московську. Справа в тому, що дуже часто трудно окреслити національність якогось рукопису чи стародрукованої книжки, — власне наголос легко покаже нам, яку саме маємо книжку. Наголос — це дуже виразна метода для означення національності рукопису чи стародрукованої книжки.*

Року 1639-го друкар Михайло Сльозка видрукував у Львові зно́ву Апостола, — але тут уже всі наголоси були українські; ось трохи прикладів на наголоси двох Апостолів, 1574 р. і 1639 року:

---

* Див. мою працю: Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок, "Записки НТШ" том 136 — 137 ст. 197 — 224, Львів, 1925 р.

Апостол 1574 р.	Апостол 1639 р.
Наголоси московські:	Наголоси українські:
бесѣда л. 130	бѣсѣда 125
вторый 13. 211	втѳрый 11
вчера 13 б	вчѣра 12
глаголати 9. 22	глаголати 3. 7
глаголю 3. 6	глаголю 4. 9 б
десную 7	дѣсную 5
законъ 15. 26	законъ 10 б
имя 7. 7 б	имя 3 б. 4 б. 5
народъ 4. 12	нѳродъ 2. 3
до него 3	из нѳго 2 б
к нему 12 б. 14	к нѳму 10 б. 12
обрѣзаніе 13. 15	обрѣзаніе 11
одесную 5 б. 15	одѣсную 4
осмый 13	ѳсмый 11
ѳтрокъ 7. 8. 9	ѳтрѳкъ 6. 7 б
оу менѣ 7	оу мѣне 5
моего 5	моѳго 3 б
моему 5 б. 15	моѳму 13. 21 б
поработаютъ 12 б	поработѳютъ 11
похвала 172. 130	похвѳла 128. 160
сіе 2. 9. 18	сіе 2. 3 б
сія 3 б. 15. 22	сія 1 б. 36. 9
своего 17	своѳго 7. 7 б
твоего 9. 10	твоѳго 7. 7 б
оужась 7	оужѳсь 5 б
оученикъ 4. 11 б	оученикъ 2. 10
хромому 7	хроѳмому 5 б

Як бачимо, у Львові мусіли таки відкинути чужі московські наголоси, які заніс сюди москвитин Федорівич і які різали вуха львов'янам, і мусіли таки відрукувати Апостола зо своїми власними українськими наголосами.

Що в Україні по стародруках дійсно маємо осібні українські наголоси, нехай свідчить про те ще хоч оцей коротенький Словничок давніх українських церковних наголосів; Словничка цього складено на основі двох Службеників, — стрятинського 1604 р. і київського 1629 р.* Порівняй-

* Наголоси в них майже однакові, бо в той час Київ і Львів церковним наголосом майже не різнилися.

те ці наголоси з тодішніми або теперішніми наголосами московськими, і побачите дуже помітну різницю між ними. Підкреслю, що такі самі наголоси, як у цім Словничку, знайдете ви в якій завгодно давній українській книжці, писаній, чи друкованій, — а це доказ, що вже в той час українці мали свою окрему систему наголосу, в більшості своїй подібну на живу сучасну (особливо в західньоукраїнських говорах). Ось цей Словничок:

Бѣдро, бѣдра, безмолствую, бѣсѣда, благоденствовати, благоденствую, благоденствуѣтъ, бодрствовати, бодрствую, божественный, бѣлѣзнь, бѣязнь, былі, было, бытіє, велми, видимый, возглас, врата, вратам, врачу (зовний), второй, вторая, вчера, глаголати, глаголю, гласятъ, горѣ, Господь, Господѣви, губа, даруй, дары, даровъ, дѣсный, другій, дневный, дышу, дѣлатель, дѣлати, единѣ, едина, епитрахиль, если, жертвникъ, житіє, законъ, законный, здравствовати, зѣмный, злѣба, знаменовати, избавитель, имя, иный, исповѣданіє, исповѣдати, исповѣдаю, кадитъ, кадятъ, клеветникъ, копіє, крѣмѣ, купель, любящій, малая, малый, моего, моему, отъ мене, милостивый, мірській, множество, морській, набѣжный, напасть, народъ, невидимый, отъ него, отъ нея, на него, къ нему, ненависть, ненавистенъ, непріятель, оба, обрѣзаніє, одѣсную, олтарь, олтаря, ѣсмый, отпустъ, отчаяніє, писмо, плавающихъ, плѣда, плѣдовъ, покой, полезный, полезно, Господу помолімся! похвала, пречестный, пречестная, пречестное, пріязнь, у Господа просім! прѣстый, работати, Римлянѣмъ, родить, родный, родного, родному, самого, самому, самую, своего, своему, своей, у себе, седмый, сѣя, сіє, сія, сію, славящую, служащій, случится, содержитъ, сотворить, сотворимъ, сотворятъ, сподобитися, сподобіи, сподобившему, сподобивый, страны, страну, судище, твоего, твоея, твоему, творецъ, творця, творю, твориши, творить, творимъ, творятъ, творится, у тебе, трапеза, оуста, оуста, оутѣшитель, оучить, оученик, оучится, оучать, оущедри, хвала, ходатай, ходатайствую, хощу, царствовати, царствую, царствуй, царю мой! честный, шѣстый, шѣстое, щедроты, щедротами, явственнѣ.

Як бачимо, у своїй більшості давній церковний український наголос відбивав живий український на-

голос свого часу, головню той, що й тепер ще живе в західньоукраїнських говорах.

Словничок цей ясно показує також, як далеко відійшла тепер Українська Церква в своїй вимові там, де Службу Божу правлять по церковнослов'янськи, від своєї давньої вимови. В Україні досить таки защепився московський наголос, його часто вживають по українських церквах, — навіть у Галичині його додержують, ніби святощів якихсь, простодушно думаючи, ніби це наголос давній старослов'янський, і тому наголошують “по правиламъ руского языка”*.

Друкарство в Києві розпочали десь з 1616 року переважно галичани, або люди, що вчилися в Львівській школі, напр. Єлисей Плетенєцький, Памв'о Берінда, Захар Копистенський, Лаврін Зизаній, Степан Берінда, пізніш Петро Могила й ін.** Ось ці вчені Галичани й перенесли до найперших київських друків немало своїх західньоукраїнських мовних рис, а разом з тим принесли до київських стародруків почасті й свій західньоукраїнський наголос.

Правда, з бігом часу ці наголоси потроху зникають, і появляються в книжках, мабуть під впливом живої місцевої мови та практичних вимог, наголоси чисто східньоукраїнські. Звичайно, треба мати відповідну вправу в наголосах, щоб легко розрізнити по них видання київське від львівського, — але вже для другої половини XVII-го віку робити це не трудно. Довго наголос у стародруках київських та львівських був однаковий; у Львові любили часом передруковувати київські видання, і при цих передруках звичайно наголосів не змінляли, бо того часу київський наголос не різав уха львов'янам. Так, р. 1670-го в Уневі передрукували київський “Выкладъ о Церкви” 1668 р., — і всі наголоси в цих виданнях цілком однакові.

Наголос білоруський.

Стародруки віленські, взагалі білоруські звичайно мають наголос переважно український; а це бу-

---

* Див. о. Йосип Мільницький: Граматика церковно-словенського языка, Львів, 1900 р. ст. 7.

** Іван Огієнко: Історія українського друкарства, т. I, ст. 264 — 265, 1925 р.

ло тому, що вдавнину між друкарнями українськими та білоруськими був найтісніший зв'язок,* — по білоруських друкарнях працювало багато українських друкарів, так само багато авторів-українців друкували свої твори в білоруських друкарнях (напр. Мелетій Смітницький свою Граматику 1616 року видрукував в Єв'ю).

Удавнину Україна й Біла Русь були міцно зв'язані не тільки політично, але й культурно; тоді витворювалася в Литві спільна “руська” літературна мова, з явною перевагою українських елементів. Церква в Литві — як білоруська так і українська — була під одною спільною владою Київського Митрополита, — і в цій Церкві встановилася одна богослужбова вимова, — головно українська. Ось через це білоруські друки звичайно мало мають своїх особливостей у наголосі, — вони звичайно повторюють наголоси українські.**

Московський вплив на акцент друкованих книжок дістався був і до Вільни, а то головно по тій самій причині, як він дістався був і до Львова, — Петро Мстиславець, друг і спілльник Івана Федорівича, заклавши друкарню у Вільні “спольнымъ накладомъ” з Кузьмою Івановичем Мамоничем видрукував тут р. 1575 — 1576 Євангеліє та Псалтир (а також і Часовник), видрукував з живим наголосом московським, цебто так само, як він це робив з Іваном Федорівичем ще в Москві. І ось ці московські наголоси в Євангелії, Апостоли та Псалтирі на перший час закріпилися були по давніх білоруських виданнях, але не на довго.

Для прикладу подаю трохи наголосів з Євангелії 1644-го року, видрукуване в Вільні:

видѣ, видѣй, видѣша, вѣверже́но, возлюбѣши, возлюблѣнный, во́лхвы, глагола́ти, глаголю́, глаголи́-

* Див. про це в моїй праці: “Історія українського друкарства”, т. I, ст. 12 — 14, 205 р.

** Див. Ів. Огієнко: Розмежування пам'яток українських від білоруських, “Записки ЧСВВ”, Жовква, 1934 р. т. VI; окрема відбитка ст. 1 — 32. — Ів. Сидорук: Проблема українсько-білоруської мовної межі, Вінніпег, 1948 р., видання УВАН. — Ів. Огієнко: Українська літературна мова XVI-го ст., Варшава, 1930 р., т. I ст. 224 — 252.

те, глаголя, глаголющимъ, глагоléмаго, въ глаголá-
нни, дэсная, едину, зѣло, (рос. зѣло), злоба, закона,
землю, зэмле, имя, исповѣдающе, крадутъ, любящыя,
малихъ, Маріи, моёю, напасть, наслѣдятъ, огнённой,
плóда, плóды, поруганъ, послушавше, прелюбодѣй-
ствувати, прелюбодѣйствуётъ, проповѣдати, работá-
ти, разгнѣвася, речено, своёго, своёму, сія, сотворитъ,
въ странѣ, сѹду, сѹдомъ, твоёго, твоёму, творитъ, твó-
рите, творятъ, убіеши, убіеть, утѣшится, ученици і
т. ін., — усе наголоси такі самі, як і по стародруках
українських.

г. Який наголос ставити в старослов'янських текстах.

Читаючи старослов'янські тексти, який наголос
треба ставити в словах? Наголосу старослов'янського
ми ближче не знаємо, бо до нашого часу не зберег-
лося ані одної пам'ятки старослов'янської мови з роз-
ставленими наголосами. В X — XI віці, від яких ма-
ємо пам'ятки, одного наголосу серед слов'янських на-
родів уже не було, — кожна Церква читала свої тек-
сти по-своєму, і певне тому наголосу в них не став-
лено. Такою самою справа з наголосом була і в піз-
ніший час.

Сьогодні в багатьох слов'янських народів прий-
нято, читаючи старослов'янські тексти, читати слова
з російським наголосом. “Удареніє словъ, — читаємо
про це у акад. Фортунатова — не означалось въ
старословянскихъ текстахъ, и, слѣдовательно, намъ
не извѣстно въ точности мѣсто ударенія въ старо-
славянскихъ словахъ; въ нашемъ условномъ произно-
шеніи мы ставимъ удареніє обыкновенно тамъ, гдѣ
находимъ его въ русскомъ языкѣ, а тамъ, гдѣ въ рус-
скомъ языкѣ нѣтъ соотвѣтственного слова, мы осно-
вываемся на традиціонномъ произношеніи церковно-
славянскаго языка”.* Те саме про богослужбові тек-
сти в Галичині твердить і о. д-р Йосип Мільницький:
“Въ найдавнѣйшихъ рукописяхъ старословенскихъ
не ма знаковъ удареня голоса. А въ новшихъ руко-
писяхъ наголошуются слова по большой части по

---

* Лекції по фонетикѣ, Спб., 1919 р., ст. 19.

правиламъ руского языка”.* Так навчали по духовних семінаріях в Галичині...

Такий стан речі зовсім ненауковий, бо ж старослов'янський наголос, як наголос південнослов'янський, має не багато спільного з наголосом російським. На мій погляд, читати старослов'янські тексти мусимо тільки так, як їх читано в X — XI віці: або по-південнослов'янськи, або кожний слов'янський народ нехай читає їх згідно з законами своєї вимови, не оглядаючись на вимову російську, бо вона не давніша за українську.

8.

ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАГОЛОСУ.

При вивченні українського наголосу вживаємо три головні методи.

1. Описовою метою збираємо потрібний матеріал і належно класифікуємо його; статистична метода при цьому дає корисні вияснення.

2. Український наголос склався в глибоку давнину, довгі віки розвивався, поки відлився в певну закінчену систему. У цьому багатовіковому житті український наголос набував собі нові форми, а бувало й так, що деякі наголосові групи загубили свій стародавній наголос, напр. слова на -а н и н § 7, і ін. Ось тому для вивчення нашого наголосу, як системи, краще треба вживати історичної методи, якою я й написав цю працю. Прикладів для історичного освітлення нашого наголосу я подавав завжди не мало, починаючи з XIV-го віку, цебто з часу появи акцентованих пам'яток на Сході слов'янства.

3. Де було краще потрібно, я йшов і порівняльною метою, показуючи, яким є те чи інше наголосове явище в інших слов'янських мовах.**

Для всебічного вивчення українського наголосу треба зібрати відповідний джерельний матеріал, і його покласти в основу своєї праці. Ці джерела ділимо на три групи: 1. Джерела для вивчення наголосу дав-

* Граматика церковно-словенського языка, Львів, 1900 р., ст. 7. Для о. Мільницького “русский” — це російський.

** Широкий порівняльний матеріал, на жаль, загинув разом з першою моєю працею про наголос.

нього, 2. живого народнього й 3. сучасного літературного.

1. Для вивчення стародавнього українського наголосу, а тим самим для вивчення основи сучасного нашого наголосу, маємо величезний матеріял рукописний та стародрукований. Починаючи з XIV-го ст. на Сході слов'янства зачинають послідовно ставити в рукописних книжках наголос, а тому стародавні рукописи — єдине цінне джерело для вивчення історії нашого наголосу. В цім відношенні особливо цінний Новий Заповіт 1355 р. Митрополита Олексія, бо він має скрізь зазначений наголос, — це перша послідовно акцентована східньослов'янська пам'ятка; великого словника її наголосів я видрукував 1938-го року.

Але найцінніше джерело для вивчення історії українського наголосу — це українські стародруковані книжки XVI — XVII віків. Українських стародруків надзвичайно багато, й усі вони, за звичаєм часу, мають розставлений наголос на кожному слові. Наголос найрізномірніший, — церковний, тогочасний літературний та тогочасний живий народній. Маємо стародруки з найрізніших друкарень, автори їх — з різних українських земель. На жаль тільки, наші стародруки ще зовсім мало вивчені, щодо їхньої мови, а вже й поготів, щодо наголосу.

Не перелічую тут наших стародруків, бо їх надзвичайно багато. Для своєї праці я використав головне таке: Острівський збірник 1588 р., Словник Л. Зизанія 1596 р., Словник Памви Беринди, Київ 1627 р., Стрятинський Служебник 1604 р., Київська Учительна Євангелія 1630 р., Ключ Розуміння 1665 р., Львів, Юанікія Галятовського, його ж Скарбниця, Чернігів, 1676 р. і ін.*

Надзвичайно цінний матеріял подає порівняння одноктєстових стародруків різних земель. Так, я порівнював Апостоли: московський 1564 р. (=львівський 1574 р.), київський 1630 р. та львівський 1639 р. Це порівняння відразу свідчить про повну самостій-

---

* Приклади з стародавніх пам'яток не мають у цій праці з технічних причин наголосу на **ѣ** та **ы**, бо їх не має друкарня. Отже, коли в слові є **ѣ** чи **ы**, а іншого складу не зазначено наголосом, то це **ѣ**, **ы** наголошені.

ність українського наголосу в стосунку його до наголосу московського. До того самого висновку приводить і дає дуже цінний матеріял порівняння, скажемо, граматики Мелетія Смотрицького 1619 р. (Ев'ю) з її московським перевиданням 1648 р. (в Москві послідовно переробили український наголос 1619 р. на московський).^{*} Таке порівняння можна робити для багатьох наших стародруків, що передруковувались у Москві зо зміною наголосу, напр. іще Тріюдь Цвіт-на 1631 р. київська передрукована 1660 р. в Москві зо зміною наголосів українських на московські.

2. Для вивчення наголосу живої української мови в її найрізніших говорах маємо так само великий джерельний матеріял, — це наші найрізніші етнографічні записи, звичайно з зазначеним наголосом, список їх подає Б. Д. Грінченко: Опыт бібліографического указателя, литература украинского фольклора 1777 — 1900 р., Чернігів, 1901 р.; доповнення див. у “Київ. Стар.” 1901 р. кн. IX. Дуже цінне видання Львівського Наукового Т-ва ім. Шевченка: “Етнографічний Збірник”, вийшло 40 томів з найрізніших українських земель, все з зазначенням наголосу.

3. Вивчення нового українського літературного наголосу так само дає великий матеріял, — це акцентовані видання та вірші наших поетів. В Україні за 50 — 70 роки XIX ст. був добрий звичай видавати українські книжки з наголосом, — так видавали: Т. Шевченко, М. Вовчок, П. Куліш, і багато ін. Часто бувало, що Т. Шевченко сам розставляв наголоси в своїх творах, і так його рукописи й дійшли до нас. Для цієї праці я повно використав “Чорну Раду” П. Куліша вид. 1857 р. та “Народні оповідання” М. Вовчка I — II 1861 — 1862 р.

Вірші наших кращих письменників так само дають цінний матеріял для вивчення українського літературного наголосу. Це будуть головно віршовані твори таких знавців нашої літературної мови, як: Т. Шевченко, П. Куліш, М. Старицький, Б. Грінченко, Л. Українка, С. Черкасенко, О. Олесь, М. Рильський і ін.

---

^{*} Див. Ів. Огієнко: Курсь українського языка, Київ, 1919 р., вид. 2, ст. 109 — 113, — тут я зробив це порівняння.

Тепер подаю докладніший опис головних джерел для вивчення українського наголосу, на основі яких написана ця праця. Це й пояснення вжитих тут скорочень наших джерел.

1. Давні рукописи й стародруки.

ЧНЗ 1355 р. — Чудівський Новий Завіт, рукопис 1355 р., новий переклад з грецького Митрополита всія Руси Олексія († 1379 р.). Найперша східнослов'янська послідовно акцентована пам'ятка, для історії наголосу величезної цінни. Батько М-та Олексія, чернігівський боярин Федір Бяконт, посварившись зо своїм князем, перейшов на службу до князя московського, і тут, уже в Москві, десь на самім початку XIV-го віку й народився в нього син Єлевферій-Семен, в чернецтві названий Олексієм. Духовне виховання одержав у Москві. В пам'ятці цій наголос скрізь послідовно зазначений. В основі своїй — це наголос московський чи східнослов'янський, але в нім багато й того, що було в церкві українській. Наголоси подаю почасти з оригіналу, що переховувався в Москві, в Чудовім монастирі, а головню — з хорошого фототипічного видання цієї пам'ятки М-та Леонтія, Москва, 1892 р. Словника наголосів до цієї Євангелії я видрукував 1938-го року. Фотографію однієї сторінки з цієї важливої пам'ятки подаю тут, див. ст. 53.

Уч. Єв. 1569 р. — Учительна Євангелія 1569 р., видрукував Федорович і Тимофій Мстиславець у Заблудові.

Апостол 1574 р., — Львів, видання Івана Федоровича. Наголоси московські, українські тільки винятково, як помилки його українських складачів. **Ап. 1630 р.** — Апостол 1630 р., виданий у Києві, в друкарні Спиридона Соболя. — **Ап. 1639 р.** — Апостол 1639 р., виданий у Львові в друкарні Михайла Сльозки. Порівняння цих трьох Апостолів дає надзвичайно цінний матеріял для встановлення старого українського наголосу, супроти наголосу московського.

Остр. 36. 1588 р. — Сборникъ Острожский, о вѣрѣ единой, 1588 р., з Острівської друкарні. Дає послідовні українські наголоси, джерело дуже цінне.

Словн. Л. 3. 1596 р. — Лексис Лавріна Зизанія, при його Азбуці 1596 р., з Віленської друкарні. Західноукраїнські старі наголоси. Джерело дуже цінне. Перевидав М. Возняк у "Записках НТШ" 1911 р., а з нього фотографічне видання Я. Рудницького, Мюнхен, 1946 р., ст. 23.

Стр. Сл. 1604 р. — Службник 1604 р., видрукований у Стрятині. Старі українські (західні) наголоси.

Стр. Тр. 1606 р. — Требник 1606 р., видрукований у Стрятині. Старі українські (західні) наголоси.

Уч. Єв. 1606 р. — Учительна Євангелія, Крилос, 1606 р.

Уч. Єв. 1619 р. — Євангелія Учительна Кирила Транквіліона, Рохманів, 1619 р.

Час. 1626 р. — Часослов Київського видання 1626 року, з друкарні Вербицького.

Словн. П. Б. 1627 р. — Лексиконъ славенороскій, именъ тлькованіе, Памви Беринди, Київ, 1627 р. Джерело дуже цінне, наголоси частинно східноукраїнські, але в більшості — західні. Передруковане в Кутеїні 1653 р.

Тріодь 1631 р. — Тріодь Цвѣтная, Київ, 1631 р. (в Москві передрукована 1660 р. з московськими наголосами).

Арт. Віри 1645 р., — Собрание короткой науки о Артикулах Віри Православнои, Київ, 1645 р. Наголос східноукраїнський.

Кл. Роз. 1665 р. — “Ключъ Разумѣнія” 1665 р., третє видання, Львів, друкарня М. Сльозки. Літературні, головню західні, українські наголоси XVII в., але й східня стихія сильна.

“Скарбница потребная” 1676-го року Іоанікія Гаятовсько-го. Наголоси східноукраїнські, але з помітним додатком наголосів і західноукраїнських.

“Отче Нашъ” 1709 р. — “Молитва Отче Нашъ”, архієп. Чернігівського Іоанна Максимовича, Черніг. 1709 р.

Словн. 1722 р. — Лексиконъ сирѣчь Словесникъ славенскій, церковнослов'янсько-польський. Супрасль, 1722 р. Західноукраїнські стародавні й нові наголоси. Передрукований у Почаєві при книзі “Богословія нравоучительная” 1751 р.

2. Твори східноукраїнських письменників.

Ен. — “Енеїда” Ів. Котляревського, ч. ч. I — IV, видання 1809 р. Скрізь східноукраїнські народні наголоси, часом — наголоси російські.

Шевч. Кобз. — Т. Шевченко: “Кобзар”. Третє повне видання В. М. Доманицького. Спб. 1910. Багато своїх віршів Шевченко написав правильним тонічним розміром, а це дає можливість вивчати його вимову. Скрізь літературні київські наголоси.

Ч Р Куліша — “Чорна Рада”, хроніка 1663 року. Написав П. Куліш. Спб. 1857 р. Видання з наголосами. Наголоси в більшості своїй — літературні.

Кул. “От.”, — Куліш П.: Шекспірові твори, Отелло, Львів, 1882. В більшості — наголоси літературні.

М. Вовчок — Народні оповідання Марка Вовчка, Спб., т. I, 1861 р., т. II 1862 р. Видання з наголосами. Скрізь живі східноукраїнські наголоси, які розставив, певне, П. Куліш.

Стар. М. — Поезії М. П. Старицького, Київ, 1908 р. Східноукраїнський літературний наголос.

Рильськ. Пан Т. — Адам Міцкевич: “Пан Тадеуш”. Переклад і вступна стаття М. Рильського. Київ, 1927 р. Щиролітературні наголоси.

Рильськ. 13 в. — Максим Рильський: “Тринадцята весна”. Лірики кн. IV. Київ, 1926 р. Класичні літературні наголоси.

Рильськ. Гом. — Максим Рильський “Гомін і відгомін”, Київ, 1929 р. Класичні літературні наголоси.

Тичина: Зол. Гом. — Павло Тичина: “Золотий Гомін”, Львів, 1922 р. Літературні наголоси.

Черк. Д. Х. — “Еспанський Кабалеро Дон Хуан і Розіта”, драмований роман у двох частинах С. Черкасенка, Львів, 1930 р. Літературні наголоси.

3. Твори західньоукраїнські.

Франко, 3 в. — Франко Іван: “З вершин і низин”, Львів, 1887 р. У цій Франковій книжці поезій наголоси скрізь місцеві, західньоукраїнські.

Леп. Б. — Богдан Лепкий: “З глибин душ”, Львів, 1905 р. Західньоукраїнський наголос.

См. Ст. — Ст. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер: “Грамматика руської мови”, Відень, 1914 р., вид. 3, з наголосами західньоукраїнськими.

Рудов. — о. Йоан Рудович: “Коротка історія біблійна”, Львів, 1917 р., з зазначенням наголосів. Всі наголоси — західньоукраїнські, звичайні в мові галицької інтелігенції.

Чит. Барв. — “Читанка для I року учительських семінарій”. Уложив Олександр Барвінський. Друге справлене видання. Львів, 1921 р. Читанка з наголосами, — всі вони місцеві, західньоукраїнські.

Словн. Куз. — “Словар чужих слів. Зібрали д-р З. Кузеля і М. Чайківський”. Чернівці, 1910 р. Наголоси на чужих словах західні.

Етн. 3б. — “Етнографічний Збірник”, видання Львівського Наукового Т-ва ім. Шевченка, головно т. VI, Бучацький повіт. Наголоси західньоукраїнські.

4. Словники з сучасним літературним наголосом.

Словн. Б. Гр. — “Словар української мови, збрала Редакція журналу “Кіевская Старина”, упорядкував Борис Грінченко, томи I — IV, Київ, 1907 — 1909. Живі східньоукраїнські наголоси.

Словн. Рос.-Укр. А. Н. — Російсько-український Словник” видання Української Академії Наук, т. I 1924 р., т. II 1929 р., т. III 1928 р. Видання з класичними літературними наголосами, на які тут звернено велику увагу.

Словн. Гол. — “Правописний словник” Г. Голоскевича, Київ, 1930 р. Книгоспілка, 451 ст. у дві шпальті, видання сьоме, коло 40000 слів. За правилами Академії Наук. При всіх відмінюваних словах подано їхні важливіші форми, чого нема в Словнику Ізюмова. Щодо наголосу, то він подає сучасну літературну вимову, але, на жаль, зачасто подає подвійні наголоси в одному слові, замість усталізувати один найчастіший. Крім цього, зазначаючи граматичні форми, не подає важливої для наголосу форми, — знахідного відмінку жің. роду.

Словн. Із. — “Правописний словник” О. Ізюмова, Харків, 1931 р., Державне Видавництво “Радянська Школа”, 580 ст. у дві шпальті. Має понад 60.000 слів, але при словах не подано їх інших форм, через це Словник Г. Голоскевича більший. Подає літературний наголос, пильнуючи давати тільки одну наголошену форму, тоді як Словник Голоскевича часто подає подвійні наголоси в одному слові.

Правн. Сл. — “Російсько-український Словник правничої мови”, за ред. акад. А. Ю. Кримського, Київ, 1926. Літературні наголоси.

Словн. ч. сл. — Словник чужомовних слів”, склали: І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калішевський, М. Трохименко. За редакцією О. Бадона-Яворенко. Видавництво “Українська Радянська Енциклопедія”, Київ, 1932. На чужомовних словах скрізь літературні наголоси.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС

§ 1. Наголос слова сильно залежить від його граматичної будови, а тому найкраще досліджувати його за частинами чи групами слів нашої мови та за граматичними формами їх, цебто так, як досліджуємо мову взагалі граматично. Кожну частину мови досліджуємо не тільки в її основній формі, але й по всіх інших формах при відміні слова, бо місце наголосу часто зв'язується з певною формою.

Наголос при відміні слова може бути, як вище зазначено, рухомий і нерухомий. Рухомим звемо такий наголос, який при відміні слова не позостається на тому самому складі, але переходить на інший склад: нога́ — но́ги — всі но́ги. Нерухомим або ста́лим звемо такий наголос, який при відміні слова зостається на тому самому складі: коха́ння — в коха́нні — всі коха́ння — коха́нням і т. ін.

Більшість слів української мови має наголос нерухомий, а це значно полегшує вивчення його.

I.

ІМЕННИК.

Дослід наголосу в іменнику ділимо на дві частини, — наголос в основній формі йменника, цебто в назовному відмінку, і наголос при відміні йменника.

A. НАГОЛОС У НАЗОВНОМУ ВІДМІНКУ.

Огляд іменникових кінцівок.

§ 2. Як ми бачили вище у Вступі, з погляду наголосу кінцівка в слові має основне істотне значення, а тому й зачинаємо вивчення нашого наголосу з огляду власне кінцівок. І через велику роль їх у наголосі я проаналізую їх тут докладніш, а щоб ці кінцівки легче знаходити, уміщаю їх за азбучним порядком.

Усі кінцівки з акцентологічного погляду можна поділити на оці шість груп, залежно від того, куди саме падає наголос; він падає: 1) на кінцевий склад слова з нерухомим наголосом, 2) на склад передостанній, 3) на склад третій від кінця, 4) на склад перед кінцівкою, 5) затримується наголос того первісного слова, від якого повстало наше слово, і 6) наголос падає на кінцевий склад слова з рухомим наголосом. Перші п'ять груп при відмінюванні слова мають наголос нерухомий, і тільки шоста група має наголос рухомий, чим вона й відрізняється від групи першої.

З бігом часу значення кінцівок сильно поширилося, чому та сама кінцівка набрала собі не тільки іншого значення, але й іншого наголосу; пор., напр., кінцівки -ець, -ина, -ан, -ик, -ай і т. ін.

До кожної з шести зазначених груп кінцівок належать іменники різних родів.

При перерахуванні складів слова треба завжди мати на увазі, що наша мова має багато т. зв. повноголосних коренів. Встаровину часто були поміж приголосними склади **ра, ла, рѣ, лѣ**, що в нашій мові дали **оро, оло, ере, оло**: градъ — город, гладъ — голод, прѣд — перед, млѣко — молоко. Отож, звичайно корінь нашої мови — один склад, але корінь повноголосний — двоскладовий, і це треба завжди мати на увазі, бо наші акцентові форми склалися ще тоді, коли в нашій мові панували короткі, не повноголосні **ра, ла, рѣ, лѣ**. Цебто, при перерахуванні числа складів у слові **оро, оло, ере** приймаємо за один склад.

Щодо свого наголосу, всі іменники ділимо на дві великі групи: 1. Іменники з нерухомим чи сталим наголосом, цебто такі, в яких при відміні їх наголос позостається на тому ж складі, де стоїть у відмінку назовному (§§ 3 — 49), і 2. Іменники з наголосом рухомим, цебто такі, які при відміні слова все мають його на кінцевому складі (§§ 50 — 80).

Щоб легше орієнтуватися в усіх численних іменникових кінцівках, і щоб легко їх відшукувати, подаю тут їх за азбуковим порядком, зазначаючи по них §, де їх докладно описаано: -á 47, -а 86. 88, -áй 4. 51, -áк 52, -áка 52, -áль 53, -áльник 5. 63, -áн 6. 54, -áнець 622, -áнин 7, -áніна 21, -анка 8, -ання 342, -áнь

55, -áр 561. 564, -ар 562. 563, -áрня 35, -áсь 100, -áсья 100, áч 57, -áш 58, -ба 59, -ва́ 60, -во́ 61, -в'як 52, -дло 12, -евич 38, -éнець 622, -еник 63, -енко 13, -ення 343, -еня́ 14. 47, -éня 23. 47, -ень 14а. 84, -енька 99, -енько 99, -ерік 63, -ець 621, -ець 100, -éча 15, -ечка 99, -ечко 99, -éчок 99, -зтво 42, -іба 16, -іва 16, -иво 17, -игán 6, -ізна 18, -ик 63. 99. 101, -ика 345, -іно 19а, -іло 19, -ин 20, -ина 21, -ина́ 64, -інець 622, -ини 22, -іння 22а, -іня 23, -ір 65, -исько 27а, -итель 24, -іха 25, -иця 26, -іця 100, -ич 66, -іченька 99, -ічок 99, -іще 27, -івля 33, -івна 28, -івна 38, -івнік 63, -івня 35, -іж 67, -ій 68, -ільник 63, -іння 344, -інь 69, -ість 29, -іт 30, -ітник 632, -іна 21, -ка 31. 87. 100. 101, -ко́ 70, -ко 99. 100. 101, -ло 32, -ло́ 71, -ля 33, -ляр 80, -м'я 47, -ник 63, -ння 34. 89. 90, -ня 35, -ня́ 72, -нява 49, -ня́к 52, -ня́р 80, -оба́ 36, -овець 37, -овець 622, -овік 63, -овина 21, -овина́ 64, -ович 38, -овник 63, -ок 83. 101, -о́к 101, -онька 99, -онько 99, -ор 39, -ота́ 40, -о́чечок 99, -очка 99, -о́чок 99, -ощі 41, -ство 42, -ття 341, -ття́ 73, -тя́р 80, -ування 345, -угáнь 6, -у́к 74, -у́ля 100, -у́н 75, -у́нок 43, -у́ня 100, -у́ньо 100, -ур 44. 76, -у́ра 44а, -уся 100, -у́сь 100, -у́х 77, -у́ха 45, -це́ 78, -це 100. 101, -цтво 42, -ця 62, -ча́к 52, -чина 21, -чу́к 79, -ччина 46, -щина 21, -ювання 345, -ю́к 74, -ю́ра 44а, -ю́х 77, -ю́ха 45, -я́ 47, -я 48, -ява 49, -яй 51, -я́к 52, -я́ка 52, -я́н 6, -я́н 54, -я́ник 63, -я́нин 7, -я́нка 8, -я́ння 342, -я́р 80, -я́рня 35, -я́ха 52, -я́ч 57, -я́чко 99, -я́тко 100, -а́тель 24.

1. ІМЕННИКИ З НЕРУХОМИМ НАГОЛОСОМ.

§ 3. Як уже ми у Вступі вище говорили, більшість іменників в українській мові має нерухомий наголос при відміні їх, цебто наголос позостається на тому самому складі, на якому був у відмінку назовному, не міняючи свого місця.

Іменники з нерухомим наголосом можна поділити на п'ять груп:

1. Ось ці кінцівки приймають наголос на себе на кінцевий склад: -áй, áн (-игáн, -угáн), -я́нь, -áр, -еня́ н. р. (по шелесних -á) основ на т: корова́й, прочухáн, тумáн, грубія́н, дідугáн, базáр, каченя́, козенья́, лоша́, молодя́, горня́, хлопча́ і т. ін.

2. Ось ці кінцівки приймають наголос на себе на передостанній склад слова: -á да, -á ка, -я́ ка, -á ля, -á нець, -á нин, -я́ нин, -á ня, -á тель, -á тор,

-á ха, -я́ ха, -é нко, -é ня, -é та, -еча, -неча, -йба, -йва, -йга, -йзна, -йлно, -йльник, -йло, -йна, -йнець, -йння, -йня, -йсько, -йще, -йтель, -йця, -івля, -івна, -ільник, -ія, -іяна, -оба, -ога, -ода, -ота, -уга, -юга, -уля, -унок, -ура, -юра, -уха, -юка, -юха, -яга:

громáда, співа́ка, во́яка, пра́ля, вихова́нець, галича́нин, інди́янин, лиса́ня, кара́тель, аги́татор, бідола́ха, удовиче́нко, мале́ча, прикме́та, тяти́ва, діді́зна, грабі́лно, вітри́ло, доли́на, чужі́нець, ластови́ння, грекі́ня, бабі́сько, учи́тель, тели́ця, бабі́ще, попи́вна, молоти́льник, чудасі́я, Шевченкі́яна, хвороба́, гідота́, ха́пуга, злоді́юга, діву́ля, подару́нок, ціпу́ра, кибу́ра, танцю́ра, бреху́ха, багни́юка, добря́га і т. ін.

Як бачимо, більшість цих імен — жіночого роду.

3. Ось ці кінцівки приймають наголос на себе на третій склад від кінця: -о́ ви сь ко, -о́ ви щ е, -о́ т ня ва, -я́ ти на: видо́висько, видо́вище, гурко́тнява, трухля́тина і т. ін.

4. Ось ці кінцівки не приймають наголосу на себе, а мають його на складі перед кінцівкою, цебто на складі корінному: -а ва, -а л но, -во (з голосною перед ним), -е нь (з випаднім е), -д ло, -ив о, -ин и (слова множинні), -и ч, -і нь, -і сть, -і я, -м'я, -ня, -ня ва, -ор, -о щ і, -ур, -я (ніяк. роду, з -іє, ьє), -я ва:

держа́ва (міць) — держа́ва (земля), де́ржално, млі́во, сяй́во, бла́зень, скру́тень, ва́риво, пра́диво, огля́дини, ді́дич, ка́мінь, свя́тість, брє́нькит, бра́тія, вим'я́ (але: ім'я́), віта́льня, вози́вня, кри́нява, го́рдоші, ка́чур, весі́лля, зі́лля, ку́рява, те́мрява і т. ін.

5. При цих кінцівках позостається наголос того слова, від якого вони повстають:

а. Наголос свого дієслова: -ав ка, -ал ка, -а́ тель, -ил ка, -й́тель, -і́лка, -аль́ник, -ва, -во, -ло, -ля, -ння: бли́скавка, го́йдалка, лі́чилка, со́пілка, са́пальник, моли́тва, пі́во, сяй́во, ши́ло, чита́ння, учи́тель і т. ін.

б. Наголос свого йменника: -а́ч-ка, м'я́сива на -на, -и́ха, -и́ця, -ка, -ови́ч, -еви́ч, -ст́во, -ц́тво, -з́тво: вті́качка, ба́ранина, кова́ліха, грі́шниця, ві́вчарка, по́півч, біда́цтво, бра́тство.

в. Наголос свого прикметника: -иня, -і́сть, -ове́ць, -ст́во, -ц́тво, -з́тво, -чи́ка: святи́ня, службо́вець, бага́тство, убо́зтво, ра́дість.

г. Наголос свого дієприкметника: -анка, -янка: збірнка, кóпанка, за § 254.

д. Наголос свого слова взагалі: -иця: дéщиця, ті-мениця.

Усі оці п'ять груп, — це іменники з наголосом нерухомим (Про групу шосту, з наголосом рухомим, див. § 50).

Для практичного вжитку можна було б обмежитися загальним переліком кінцівок, поданим у цьому §, але для глибшого вивчення подаємо далі в §§ 4 — 49 докладний огляд наголосу при кожній з цих кінцівок.

Важливіші кінцівки іменників з нерухомим наголосом.

Приступаю тепер до огляду важливіших іменникових кінцівок, що впливають на наголос слова. Подаю тут кінцівки за азбуковим порядком їх.

§ 4. Оці слова на **-ай** мають наголос сталий, нерухомий: а) слова з приставкою: врожа́й, неврожа́й, урожа́й, одча́й; б) слова іншомовні: Дуна́й, Мама́й, полица́й і т. ін.; в) корова́й, молоча́й, руча́й. Багато слів на -а́й мають наголос рухомий, див. далі § 51.

Вимовляємо звича́й і звича́й, з наголосом нерухомим.

§ 5. Слова на **-альник** повстають від дієслів на -ати і заховують їхній наголос: прибира́ти — прибиральник, кидати — кидальник, подава́льник, сапальник. Див. § 63. 2. б, пор. § 191б.

§ 6. Слова на **-ан, -ян** (-ган, -уган) у своїй більшості — чужого походження, а тому при відміні їх наголос нерухомий (§ 308), напр.: Андріа́н, баклажа́н, балаба́н, балага́н, бараба́н, Бога́н, грубіа́н, Дем'я́н, дідуга́н, евша́н, карава́н, лима́н, майда́н, молдова́н, політика́н, Рома́н, прочуха́н, старига́н, Степа́н, тума́н і т. ін., пор. § 341.

Звичайно панує форма гетьман (з hauptmann), але й гетьма́н часта. Постійно циган (у російській цыга́н). В західніх говірках тума́н має наголос рухомий: тумана́ і т. д., але в мові літературній він нерухомий: з тумана́, тумано́м і т. д. Про -ан з наголосом рухомим див. § 54.

Ч Н З 1355 р.: Йордана, Кипріяна, ливана, Маїна, Стефан, Стефаном, о Стефанъ, в Харранъ. Остр. Зб. 1588 р.: Андриянъ, Йордана, Стефанъ, Стефана, о Стефানে. Словн. 1596 р.: болванъ, истуканъ. Страт. Сл.: 1604 р.: Болбанъ, Болбана, Болбаномъ. Єванг. Уч. 1619 р.: гетмана. “Ключ. Роз.” 1665 р.: тиранъ. Словн. 1722 р.: ладанъ.

Ч Р Куліша: аркан, Богдан, Богдана, Богдана, Богданом, гетьман, гетьмана, гетьману, гетьманом, гетьмани (і гетьмані 31), гетьманів, дідуган, дідуганом, майдан, отаман, прочухан, ридван, ридвана, туман. Кул. “От.”: гетьман, гетьмана. Шевченка Кобз.: Богдане, гетьман і гетьман, гетьмане, туман, туману, тумане, циган, ладан. Стáр.: Богдан, туман. Рильскій, “Пан Т.”: гетьмане, з туману. Західньоукраїнські: Франко: 3 в.: атаман і атаман, два атамани, туманом. Леп. “Згл.”: туманом. Барв. Чит.: лиманá, лиманóm, лимані, туманóm, тумані, циган. “Етн. Зб.” VI: атаман, і атаман, баранá, циган.

Багато з цих слів у зах. укр. говорах мають при відміні наконечний наголос: Богданá, туманóm і ін.

§ 7. Слова на **-áнин, -янин** звичайно мають наголос на складі передостанньому, рідко — на третім від кінця, і дуже рідко на кінцевому складі.

Слова на **-анин** за походженням діляться на дві групи:

а. Слова, що походять від географічних назв країн чи мешканців міст, наголос їхній звичайно на передостанньому складі: галичáнин, кия́нин, львів'я́нин, харків'я́нин і т. ін. Деякі слова цієї групи мають наголос на складі третім від кінця, підпадаючи впливу наголосу основного слова, від якого повстали, напр.: Вавилóн — вавилóнянин, Галилéя — галилéянин, Асирія — асирія́нин, ерусали́млянин, римля́нин, юде́янин і т. ін. Слова цієї географічної групи тепер ніколи не мають наголосу на кінцевому складі, як то часто було в нас вдавнину й який ще й тепер живе в західніх говірках.

б. Другу групу слів на **-анин, янин** складають слова, що визначають члена якоїсь більшої спільноти, група соціальна. Ці слова звичайно мають наголос на складі передостанньому: магоме́танин, просві́тянин і т. ін. І тільки ось ці слова цієї групи мають наголос наконечний: дворя́нин, края́нин, миря́нин, міщани́н, селя́нин, слов'я́нин, христия́нин. Див. § 119.

Ч Н З 1355 р. подає сучасні літературні наголоси: антиохійнин, галілеян, єгиптянин, єгиптянка, єгиптяне, єгиптян, кипрянин, кипрянину, колосáны, корінθян, крїтяне, македóнянина, македóняне, назарїнин, назарїнина, назарїніне, о назарїнінѣ, нїневітом, рїмлянин, рїмлянина, рїмляне, рїмлянóм, самарїян, на сїдóняны, содóмлян, при содóмлянєх, сугрáжанє, тарсїянина, тїряни, філіппїсіяны, хрїстіяны, хрїстіяном.

Українські пам'ятки XVI — XVIII в. в. мають наголос ще значно відмінний від сучасного. О с т р. З б. 1588 р.: агарїє, агарїн, ефесїєном, ієрусалїмлянинѣ, ієрусалїмляны, ізманлтїянѣ, ізраїльтїяномѣ, при македонєніне, македóняне, македонїянѣ, римляне, римлянѣ, римлянóм, хрїстіянинѣ, хрїстіянину. Ст р. С л у ж. 1604 р.: римлянóмѣ. Ст р. Т р.: 1606 р.: македонїяны. А п. 1630 і 1639 р.: александриянинѣ, аравляне, єгиптянинѣ, ефесїянина, ієрусалїмлянѣ, ізраїльтянинѣ, ізраїльтяне, іудєянинѣ — іудєянинѣ, іудєяніна, киприянинѣ, киприяніна, кірїнеянинѣ, корїнѣяне, корїнѣянѣ, македонїянинѣ, македонїянину, македонїяне, македонїяномѣ, понтяніна, римлянїнѣ, римлянїна, римлянóмѣ, римляне, тарсянинѣ, тиряны, хрїстіянинѣ, хрїстіяніна (цікаво, в Апостоли Федоровича 1574 р. знаходимо інші наголоси цих самих слів, однакові з київськими: александриянинѣ, ефесїянина, ієрусалїмлянѣ, іудєянинѣ, кїприянина, кірїнеянинѣ, корїнѣяне, македóнянинѣ, понтянина, рїмлянинѣ). Ч а с. 1626 р.: ізраїльтянинѣ. Т р і о д ь 1631 р.: єгиптяне, єгиптянѣ. Є в. 1644 р.: галїлєанїнѣ, галїлеяне, галїлеанѣ, граждáне, ієрусалїмлянѣ, ізраїльтянинѣ, римляне, самарїянѣ, содомлянѣ, содомляномѣ. “К л. Р а з.” 1665 р.: рымляне, ізраїльтяне. “Скарбниця” 1676 р.: ізраїльтяне, так само: боярин, міщанїн, хрїстіяне.

“Е н е ї д а: датчáнин. Ч Р Ку л.: миряне, міщанїн, міщáне, міщán, прочáне, хрестянин, цїгáне. Ш е в ч. “К о б з.”: кїян, поїзджáне, полян, преторїяне, рїмляне, слав'яніне, слав'ян, хрїстіяні, хрїстіян, цїгáни. Т и м ч е н к о: Граматика: кїянин, татáрин. Р и л ь. П а н Т.: громадїяни, дворяни, крайни, міщанїн, міщáни, селяни, сициліяни.

Західні наголоси: Чит. Б а р в.: галїчанїн, горожанїн, єгиптяни, кїєвлянін, кїєвляніна, римлянїн, римлянїном. С м. С т.: болгарїн, кїєвлянін, римлянїн, римляни. Р у д о в и ч: єгиптянин, ізраїльтянинóм. Як бачимо, в Галїчинї позостались архаїчні наголоси.

§ 8. Слова на **-анка, -янка**, визначаючи дію (чáсом її вислід), творяться від переємних (пасивних) дієприкметників на **-ний** і затримують їх наголос, цебто мають його на корені: брáний — брáнка, віяний — віянка, ждáнка, вишиванка, гулянка, гніванка,

збіранка, копанка, мазанка, поливанка, несподіванка, стоянка, писанка, читанка, мішанка, співанка, обіцянка. Див. § 254.

Коли слово з -анка визначає предмет, а не дію, тоді наголос за прикметником: коханий — коханка, жаданий — жаданка, лежаний, § 164. Ось тому розрізняємо:

Дія:	Предмет:
обіцянка	обіця́нка
співанка	співа́нка
жаданка (жадання)	жада́нка
коханка (кохання)	коха́нка

§ 9. Слова на **-атор** мають наголос на складі передостанньому, а при відміні наголос сталий: агітатор, льокатор, таксатор, провокатор, сенатор, усі сенатори.

Але вдавнину, а в західніх говірках і тепер, ці слова в множині переносять наголос на склад то: сенатори, агітаторів. Див. § 39.

§ 10. Слова на **-ачка** походять від слів на -ач або -ак і зберігають їхній наголос: клепа́чка, втіка́чка, наглядáчка, відвідува́чка, переклада́чка, дописува́чка, співа́чка, дива́чка, письма́чка і т. ін., цебто найчастіш на передостанньому складі.

§ 11. Слова на **-ва** від дієслівних пнів зберігають наголос свого дієслова: біти — бй́тва, гоніти — гонй́тва, ловіти — ловй́тва, мо́літва, жёрти — жёр́тва і т. ін. Пор. § 60.

§ 12. Слова на **-дло** чи -ло завжди мають наголос на передостанньому складі: бй́дло, кова́дло, ко́дло, пові́дло, сма́ровй́дло.

§ 13. В українській мові рясні слова чол. роду на **-енко**, з наголосом на передостанньому складі (§ 14), — вони визначають назву сина за заняттям, станом чи назвою батька, напр.: безха́тченко, безба́тченко, бонда́ренко, гетьма́ненко, дяче́нко, княже́нко, ковале́нко, короле́нко, лимаре́нко, палама́ренко, прийма́ченко, римаре́нко, сотни́ченко, тока́ренко, удовиче́нко, царе́нко, чаба́ненко, чередни́ченко, шевче́нко і т. ін. Це стародавнє місце наголосу, відповідне давньому наголосу імен малих звірят, дітей та дрібних речей на -я (юс малий), що дало -ен, пор. наші: кача́, лоша́, вовча́, дй́вча́, ягнй́, горнй́ і т. ін.

Але на наголос слів на -енко нерідко сильно впливає наголос того слова, що від нього воно повстало, — тоді наголос може бути на третьому складі від кінця, напр.: рибáлка — рибáлченко, татáрка — татáрченко і т. ін.

Простий народ до другої половини XVIII-го віку рідко мав окремі прізвища, — його називано тоді або по вуличному, або за назвою чи зайняттям батька. Так повстали численні й часті наші східньоукраїнські прізвища на -енко, що звичайно мають наголос на передостанньому складі: Андрі́енко, Бонда́ренко, Винниче́нко, Вівча́ренко, Горді́енко, Грінче́нко, Дрозде́нко, Дороше́нко, Золота́ренко, Івана́енко, Карпе́нко, Климе́нко, Короле́нко, Линниченко, Лисе́нко, Миките́нко, Нестере́нко, Огі́енко, Петра́енко, Шесте́нко, Стороже́нко, Тимче́нко, Федоре́нко, Ха́ненко, Шевче́нко, Яроше́нко і т. ін.

Як ми бачили, на наголос слів на -енко сильно впливає наголос того слова чи ймення, від якого вони творяться, чому часом буває наголос і на складі третьому (а то й четвертому) від кінця, напр.: Єфі́м — Єфі́менко, Мака́р — Мака́ренко, Нау́м — Нау́менко, Га́льченко, лі́сий — Лі́сенко, Ло́рченко, Оме́льченко, Оні́щенко, Осно́в'яненко, Оста́пенко, Пота́пенко, Ра́дченко, Рудченко, Фе́дченко, Фе́щенко і т. ін.

Дві системі наголосу прізвищ на -енко впливають одна на одну, через що повстають подвійні форми: Пили́п — Пили́пенко й Пилипе́нко, Огі́й — Огі́енко й Огіе́нко, лі́сий — Лі́сенко й Лисе́нко й т. ін.

Вимова прізвищ на -енко на корінному складі нагадує пестливі форми (див. § 99), тоді як прізвища до пестливих форм не належать; щоб цього не було, мова пильнує закріпити за цими прізвищами найчастіший наголос -е́нко. Пор. Горді́енко, Пана́сенко, Іва́сенко — пестливі форми, і Горді́енко, Пана́сенко, Івана́енко — прізвища.

У “Скарбниці” 1676 р. Іоан. Галятовського маємо: Пáлченко, Які́менко, Які́менкові, Га́пінченко, Філо́ненко, Мазепе́нко. — В “Руні Орошенім” 1683 р. Дим. Тупталенка: Забі́ленко, Ла́рченко, Опана́сенко, Оні́щенко.

В ЧР Куліша знаходимо: вйте́нко, вйте́нка, вйте́нкові, Золота́ренком, Морозе́нко, Шраме́нко, Домо́нтови́ченко. М. Вовчок: Лисе́нко.

§ 14. Слова на **-еня́** (з давнього наголошеного -я, юса малого) визначають молодих звірят чи осіб і мають наголос завжди на кінцевому складі, а при відміні слова він позостається на тім самім складі:

бісеня́ — бісеня́ти — бісеня́та, ведмеженя́, вовченя́, вороня́, вуженя́, гаденя́, гадюченя́, голубеня́, горобеня́, гусеня́, дяченя́, жабеня́, жиденя́, зайченя́, зозуленя́, каченя́, козеня́, котеня́, курченя́, ластовеня́, левеня́, лисеня́, мишеня́, москаленя́, орленя́, паненя́, пташеня́, собаченя́, совеня́, сороченя́, старченя́, татарченя́, турченя́, тхореня́, хлопченя́, цареня́, циганеня́, цуценя́, чапленя́, черепашеня́, чортеня́, шпаченя́, шуреня́, яструбеня́. Зменшені предмети: рученя́, серденя́, хлібеня́. Так само: жайвороня́ (зам. жайвороненя́). Пор. слова на -я § 47.

§ 14а. У йменників чоловічого роду на **-ень** із рухомим е наголос завжди накорінний: б́ерезень, б́лазень, в́ересень, в'я́зень, ѓрудень, д́урень, ж́овтень, кві́тень, кра́сень, ќру́тень, ку́сень, ле́жень, ли́пень, о́лень, пе́рстень, пі́вень, рі́вень, ся́жень, се́рпень, сі́чень, скру́тень, стéржень, тра́вень, тру́тень, у́чень, че́рвень, ше́ршень і т. п. При відмінюванні цих слів на́голос позостається на тім самім складі, хоч у живій мові тут не рідкі хитання.

Нов. З. 1355 р.: сажень 79, Словн. Л. З. 1596 р.: півень 23, Ап. 1630 і 1639 р.: саженей 50. "Отче наш" 1709 р.: елень 37. "Кобз." Шевч.: дурню 346, дурнем 225, перстень 4, півні 1. Ч. Р. Куліша: блазня 139, блазнем 205, грбень 5, дурень 69, дурні 86. 183. Ніженя 139, Ніженем 250, перстені 57, рівня 117. "П. Тад." Рильського: блазню 152, дурню 150, олінь 98, оленеві 19, півні 134.

§ 15. Слова на **-е́ча, -н-еча** мають сталий наголос на передостанньому складі: ворожне́ча, гуркотне́ча, дорожне́ча, колотне́ча, мале́ча, молоде́ча, молодне́ча, холодне́ча.

§ 16. Слова на **-і́ба, -і́ва** мають наголос на передостанньому складі: саді́ба, коли́ба, канді́ба, тяти́ва.

§ 17. Слова на **-иво** віддієслівні мають наголос на корінному складі: ва́риво, па́ливо, ме́реживо, тво́риво, а відіменникові — на складі передостанньому: гряді́во, м'яси́во. Пор. § 254.

§ 18. Слова на **-изна**, що визначають спадщину по кому, мають наголос сталий на передостанньому складі: бабізна, дідізна, отчізна, матерізна; так само: білізна, польщізна, гнилізна.

§ 19. Слова на **-ило** завжди мають наголос на передостанньому складі: вітрило, дубило, здоровило, зубило, кропило, мірило, мотовило, правило, страшило, цідило, чорнило й т. ін. Пор. § 12.

За словом **пра́вий**, **пра́вда** повстало **пра́вило** — закон, відрізняючись від **прави́ло** — шевське знаряддя.

Вдавнину часто було **прави́ло** (закон), що зостало в зах. укр. говорах і тепер. Могильницький: **прави́ло**. Лепкий 3 глибин: Мені байдужні всі **прави́ла** 16.

Лексикон П. Беринди 1627 р.: **пра́вило** — канон, **прави́ло** — язичок у ваги, міра.

§ 19а. Слова на **-илно** завжди мають наголос на передостанньому складі: грабі́лно, заступі́лно, ціпíлно й т. ін.

§ 20. Слова на **-ин** не мають усталеного наголосу, але звичайно мають його на складі передостанньому чи останньому, напр.:

а. Назви народів зберігають наголос свого прикметника на **-ськи** й: болгарі́н, волóшин, мадя́рин, се́рбин, ру́син, тата́рин, ту́рчин, вірме́нин, грузі́н, литві́н, половчі́н або по́ловець, сараці́н і т. ін.

б. Назви міст: Лебе́дін, Чиги́рін, Бату́рин і т. ін.

в. Інші йменники: боя́рин, во́їн, кармази́н, челяді́н, черкаси́н (матерія) і т. ін.

При відміні цих слів наголос позостається на тім самім складі, але слова: вірме́нин, полове́чін, ру́сін мають множину: вірме́ни, полове́ці, ру́сині, а литві́н має наконечний наголос як в однині, так і в множині: литвіна́, литвіно́м, литвіні́.

В західньоукраїнських говорах слова на **-ин** частіш мають наголос наконечний: болгарі́н, боя́рин, татарі́н, арабі́н і т. ін., але це вимова місцева, пор. § 7.

Вдавнину існували дві форми: во́їн і вої́н. Нов. За в. 1355 р.: воїно́у, мн. воїни́ — воїни, от вої́нь — от вої́нь, воїно́мъ. Сл. 1596 р.: вої́нь. А п. 1630 р.: му́ринъ, жи́довіна. Єв. Уч. 1637 р.: арме́нинъ. Сл. 1722 р.: люді́нь. Шевч.: тата́рин, тата́ри. Кул. Ч. Р.: Бату́рин, боя́ре, карма́зину, карма́зини, литвіні́, тата́рина, тата́ре, ту́рчина, цига́не.

“Скарбниця” 1676 р. Іоан. Галятовського: всь полове́цї, полове́цѡв, полове́цїами; вимова полове́ць часта й тепер.

§ 21. Слова на **-ина** (-чина, -щина, -овина) мають широке значення, через що й наголос у них різний. Найчастіш наголос буває на передостанньому складі. Так вимовляються:

а. Назви дерев і рослин, а особливо підкреслення одиничности їх: вільшина, дубина, калина, кедрина, кленина, коноплина, конюшина, ліщина, малина, ожина, тернина, хвоїна, хмелина, шипшина, яворина, ялина, ясенина і т. ін.

б. Йменники з підкресленням одиничности їх: бадиліна, берестіна, билина, вощина, жердіна, зернина, намистіна, періна, перліна, пір'їна, піщина, рибина, рослина, ростіна, рядніна, скатертіна, стеблина, тваріна, тканина, тростіна, хворостіна, цеглина і ін.

в. Назви істот: дитіна, дружина, хлопчина, Яріна.

г. Означення місцевостей: долина, країна, містична, полонина, Україна. Вимова Україна, український — це русизми, повсталий з російської форми Україна.

г. Числові ймення: половина, третина, четвертина.

д. Різні ймення: годіна, даніна, драбіна, картіна, латіна, осетріна, павутіна, скаженіна, солоніна, торбіна, хвиліна, частіна, чупріна, щетіна і т. ін.

е. Слова на -о в-їна: верховіна, речовіна, хуртовіна. Вимова подвійна: Бүковіна.

є. Йменники на -ан-їна, що творяться від дієслів на -ати: біганіна, збираніна, ляканіна, мішаніна, різаніна, тяганіна, хапаніна, шарпаніна.

ж. Йменники здрібнілі: діжчіна, дощчіна, кобильчіна, мищчіна, плящчіна, подущчіна, рибчіна, шапчіна, хатчіна й т. ін.

2. Багато іменників на **-ина** повстають від інших частин мови або від іменників з іншою кінцівкою, й звичайно затримують наголос того слова, від якого повстали. Сюди належать:

а. Імена від різних частин мови: гад — гадина, горід — горідина, горіх — горішина, гушавина, дїва — дівчина, дядина, займанщина, лїсина, локшина, підвїлина, проточина, осїчина, притїчина, середина, солдїтчина, спїдщина, усячина, червоточина, чоловічина. Зах. укр. середина, але літературне тільки середина.

б. Імена з приставкою, бо приставка відтягає наголос на один склад до початку: обстївина, огуди-

на, одѣжина, одрѣбина, окрѹшина, очерѣвина, прогáлина, розкóлина, розщíлина і т. ін., див § 81.

в. Назви м'яса: барáнина, кúрятина, почерѣвина, свинíна, яловичина, волóвина, козлáтина, теллáтина і т. ін., — усе затримують наголос свого присвйного прикметника: теллáче (м'ясо) — теллáтина, барáняче — барáнина, кúряче — кúрятина.

Див. ще -ччина § 46, -инá § 64.

Перша група імен на -íна сильно впливає на групу другу, через що творяться дублети: дівчíна, займáнщíна, одѣжíна; пор. захíдне середíна.

§ 22. Множинні слова на -ини мають наголос на третьому складі від кінця: знóсини, обстáвини; але слова, що визначають час, мають наголос на складі передостанньому: третíни, дев'ятíни, сороковíни, роковíни.

§ 22а. Слова на -иння визначають головню зовншнi частини плодів, і мають наголос на передостаннім складі: баговíння, бобовíння, павутíння, гарбузíння, квасолíння, лушпíння, маковíння, морковíння, цибулíння і т. ін.; так само: жабурíння, ластовíння, муравлíння, павутíння, ряботíння, харкотíння, цибулíння, чортовíння, шумовíння й т. ін. Але: огу́диння.

§ 23. Назви жінок за народностями та за станом на -еня, -иня мають нерухомий наголос на передостанньому складі: нiмкéня, туркéня, грекíня, господíня, рабíня, слугíня.

Так само віддієслівні йменники на -еня (але не -чиня), що повстали від прикметників, затримують і їх наголос: пустíй — пустíня, мiлостивий — мiлостиня, святíй — святíня.

§ 24. Іменники на -итель (рiдко -атель) повстають від дієслів на -íти (-áти) й затримують їхній наголос, цебто на другому складі від кінця. Давня мова, за болгарським впливом, знала слів на -и т е л ь дуже багато, але тепер це закінчення видiмо вимирає в нашiй мовi, а те, що маємо, це архаїзми, запозиченi з церковнослов'янської мови, де їх повно: баговiстíтель, вседержíтель, гнобíтель, гонíтель, губíтель, жíтель, карáтель, кропíтель, мстíтель, мучíтель, навчíтель, очистíтель, правíтель, ревнíтель, родíтель, сквернíтель, служíтель, спасíтель, створíтель, творíтель, утiшíтель і т. ін.

Усі ці слова при відміні мають наголос нерухо-

мий, виключаючи приятель та учитель, що в множині мають його уже по-новому на кінцівці: всі приятелі, всім учителям. Правда, приятель вимовляється ще й приятель, а в множині може мати й нерухомий наголос з однини. Звичайно кажемо неприятели, але рідко й неприятели.

§ 25. Слова на **-иха** завжди мають сталий наголос на передостанньому складі: горобчиха, дячиха, зайчиха, кравчиха, ткачиха, чортиха, шевчиха, коваліха й т. ін.

Імена на **-иха** від імен ч. р. мають однакове значення з родовим однини свого імени, чому й задержують їхній наголос: жінка Василя — Васи́ліха, Іва́ниха, Степа́ниха і т. ін., хоч часом вимовляють і ці слова за групою першою: Іва́ніха, Степа́ніха.

§ 26. Імена на **-иця, -н-иця, -ів-н-иця** звичайно затримують наголос слова, від якого повстають: іменника, прикметника, дієприкметника і т. ін., при чому часто від старшої форми, а не тільки від сучасної. Усі слова на **-иця** мають наголос нерухомий, а саме:

а. Наголос на складі передостанньому, цебто **-ійця**, якщо те слово, від якого воно повстало, має рухомий чи наконечний наголос: вдова́ — вдови́ця, гіркі́й — гірчи́ця, дзвіно́к — дзвіни́ця,

баргяни́ця, блискави́ця, варени́ця, гни́лиця, дійни́ця, дурни́ця, духи́вни́ця, жали́бни́ця, живи́ця, жовтя́ни́ця, залі́зни́ця, зі́рни́ця, кисли́ця, кра́мни́ця, кривави́ця, кри́ни́ця, лиси́ця, ло́ши́ця, ма́зни́ця, ма́рни́ця, мідни́ця, но́гави́ця, орли́ця, осли́ця, па́тери́ця, перепели́ця, печери́ця, пивни́ця, плетени́ця, паля́ни́ця, по́луни́ця, пра́цви́ни́ця, пше́ни́ця, реме́сни́ця, рі́зни́ця, рі́чни́ця, ро́бітни́ця, рука́ви́ця, ру́шни́ця, сві́тли́ця, сестри́ця, сини́ця, соче́ви́ця, спи́дни́ця, столи́ця, суше́ни́ця, таблі́ця, та́емни́ця, танци́вни́ця, те́лиця, те́мни́ця, те́пли́ця, уче́ни́ця, ца́ри́ця, ча́риви́ни́ця, чемери́ця, чере́дни́ця, чере́пи́ця, чу́жани́ця, я́гни́ця, я́лиця, і т. ін. Як бачимо, серед цих слів багато імен осіб, звірят, рослин і т. ін.

б. Коли ж імена на **-иця** повстають від таких слів, що вони мають наголос нерухомий чи не наконечний, то вони затримують наголос свого імени, найчастіш на третьому складі від кінця: глаго́лиця, го́рлиця, го́рни́ця, де́щи́ця, ка́посни́ця, ме́сни́ця, ме́те́лиця, ми́лиця, ми́ро́шни́ця, мо́ло́чни́ця, мри́ни́ця, па́лиця, п'я́тни́ця, ра́коти́ця, ра́ти́ця, ро́веси́ни́ця, сапа́льни́ця, сва́вільни́ця, ти́мени́ця, хаба́рни́ця, хи́ме́рни́ця, хре́щени́ця, ши́бени́ця, шовко́ви́ця і т. ін.

Сюди належать і імена з приставкою, що ніколи не мають наголосу на передостанньому складі, — у них наголос найчастіш на третьому складі від кінця: відданиця, відступниця, дорадниця, законниця, заступниця, зрадниця, намісниця, напасниця, негідниця, нісенітниця, обітниця, поденниця, покійниця, помійниця, порадниця, посередниця, прихильниця, пророчиця, розбійниця, розпусниця, умивальниця, учасниця, і т. ін. Див. § 81 і 96. Але: заграниця, помічниця.

Обидва типи наголосу сильно впливають один на одного, витворюючи подвійні наголоси: скарбівниця, цигарниця і т. ін.

Артикули Віри 1645 р.: обѣтниця, пѣниця, розніца, таблиця, таємниця. Скарбниця 1676 р.: на звоници, обѣтницю, пѣницям, таблицями.

§ 27. Згрубілість імени зазначаємо наростком **-ище**, що завжди затримує наголос на собі на передостанньому складі: бабище, дідище, домище, замчище, конище, хатище, чоботище, хлопчище і т. ін. Багато слів утратили вже свій згрубілий характер, а проте мають давній наголос на **и**: це будуть назви терену, де щось міститься: багнище, горіще, городище, коноплище, монастирище, пожарище, пасовище, попелище, таборище; так само: топоріще.

Але в словах, що повстали від іменників із наголосом нерухомим, що частіш мають наголос на початковому складі, наголос падає на корінь або на приставку: веретище, назвище, прізвище, ратище; назви містин: базарище, глинище, гнобище, дворище, займище, замчище, збоище, згарище, ігрище, огнище, річище, селище, урочище, часом: пожарище.

В словах на **-овище** наголос завжди на **о**: видо-вище, збіговище, руйновище, середовище, сміховище, становище, страховище, гробовище, кладовище. Але назви терену часом можуть мати й **-и**ще: бойовище, гробовище, кладовище.

У словах віддієслівних наголос накорінний: з'явище, гульбище, стовпище, § 254.

Треба завважити, що наросток **-ище** в глибоку давнину надавав слову здрібнілого значення, чому чимало слів цієї групи ще й тепер мають накорінний наголос за § 99.

Як бачимо, наголос слів на **-ище** не одностай-

ний, чому повстають наголосові дублети. Звичайно кажемо: кладовище, але часом вимовляють іще й кладовище, а то й кладовище; так само: бойовище.

Ч Н З 1355 р. знає багато слів на **-ище**: влагалище, вратище, жилище, капище, отрочище, полчище, послушалище, пристанищу, в сборищѣ, ссѣдалище, святилище, скрѣвище, сонмище, судище, таїлища, на торжїщах, въ училищѣ, в узилици, хранилище Апостол 1630 і 1639 р.: жилище, судище (Ап. 1574 р.: жилище, судище). Словник 1596 р.: домище, жилище. Страт. Сл. 1604 р.: жилище, судище. Час. 1626 р.: жилище. Тріодь 1631 р.: судище, судищу, прибѣжище. “Ключ Р.” 1665 р.: жилище. Супр. Сл. 1722 р.: бойище, дѣлателище, дѣтище, жилище, поприще, станище, судище.

Як бачимо, в українських пам'ятках панують свої форми наголосу з давнини.

“Ен.” 1809 р.: дідище. Ч Р Кул.: огнище, урочище. “Кобз.” Шевч.: вѣприщем, замчище, зрище, на кладовищі, посмишище, сѣлища. Рильського “Гомін”: огнище; “Пан Тад.”: у сховищі, в становищі. Фрако: 3 в.: пожарище.

§ 27а. Слова на **-исько** мають наголос такий самий, як і слова на **-ище** (див. § 27):

а) бабiсько, багнiсько, батожисько, бичiсько, бойовисько, дiвчiсько, дiдiсько, купчiсько, муравлисько, огнiсько, пiщiсько, пописько, хлопчiсько;

б) гноiсько, граблiсько, назвисько, окописько, прiзвисько;

в) -овисько: видовисько, збiговисько, кладовисько, пасовисько, посмиховисько, пристановисько, смiховисько, становисько, страховисько; часом: кладовисько.

В давніх пам'ятках слова на **-исько** не часті. Словн. Л. З. 1596 р.: насмѣвiсько. Уч. Єв. 1619 р.: назвиска. Тріодь 1664 р.: назвiско.

§ 28. Слова на **-iвна**, що визначають дiвочi назви по батькові, зiвжди мають сталий наголос на передостанньому складі: бондарiвна, королiвна, крамарiвна, писарiвна, суддiвна, титарiвна, царiвна й т. iн.

§ 29. Iмена на **-iсть** походять від прикметників і затримують і їх нерухомий наголос: таємний — таємність, гiрдiсть, вiщiсть, лiгiднiсть, крѣвнiсть і т. iн.

Звичайно кажемо: з висiкоти, рiдше: з високiсти.

Коли прикметник має наконечний наголос, то його йменник на **-iсть** проте має нерухомий наголос

на складі корінному: святій — святість, боязкій — бо́язкість, сумній — сума́ність, чепурній — че́пурність і т. ін.

§ 30. Слова дієслівного походження на **-іт** (від дієслів на **-о т а т и, -о т і т и**) завжди мають нерухомий наголос на складі корінному, цебто на другому від кінця: брeнькіт, бря́зкіт, бу́лькіт, гу́ркіт, дзю́ркіт, кле́кіт, кло́піт, ло́скіт, ре́гіт, скре́гіт, сту́кіт, ту́ркіт, хрóпіт, хря́скіт, цóкіт, ше́піт і т. ін. При відміні цих слів наголос нерухомий: брeнькoту, бря́зкoтoм і т. д.

Тільки воркіт та живіт мають наконечний наголос: воркoта́, живoтóм і т. д.

§ 31. Слова на **-ка**, що повстають від слів чоловічого роду, зберігають і їх наголос: актoр — актoрка, вівча́р — вівча́рка, учі́тель — учі́телька, наймі́т — наймі́чка, лі́кар — лі́карка і т. ін.

§ 32. Кінцівка **-ло** в словах, що повстали від дієслів, наголосу на себе не приймає, зберігаючи наголос свого дієслова: ші́ти — ші́ло, ді́яти — ді́ло, згрéбло, зубі́ло, калата́ло, клепа́ло, креса́ло, ма́сло, мило́, міня́ло, м'я́ло, опу́дало, пе́кло, пі́ло, прости́рало, ра́ло, са́ло, сві́тло, сі́дало, сті́ло, ті́рло і т. ін. Пор. § 12.

Чимало маємо невіддієслівних слів на **-ло** з наголосом не на кінці: во́ло, гі́рло, го́рло, і́кло, корóмисло; так само слова чужого походження: бе́рло, га́сло, крі́сло, пе́рло, ті́тло й т. ін.

Про слова з наголошеним **-ло** див. § 71.

Ен. 1809 р.: га́сло. “Кобз.” Шевч.: ді́ло, жа́ло, креса́ло. Ч. Р. Кул.: ді́ло, са́ло. Стар.: срі́блом. Риль. “Гомін”: кова́длом, вія́ло. Фр. З в.: ді́ло, перевéслом. См. Ст. Гр.: перевесло́. Західне ді́ло по пом'ятках відоме вже з XVIII-го віку.

§ 33. Іменники на **-ля, -івля**, що походять від дієслів, звичайно мають нерухомий наголос на передостанньому складі: годі́вля, грéбля, заготі́вля, зимі́вля, кра́пля, покрі́вля, пра́ля, торгі́вля й т. ін.

§ 34. Літературний наголос іменників на **-ння** відбиває східньоукраїнську наддніпрянську живу вимову їх, що багатьма рисами своїми помітно різниться від вимови західньоукраїнської.

Слів на **-ння** в нашій мові багато, особливо в мові літературній; в мові народній їх значно менше. Ці слова звуться віддієслівними, бо вони звичайно повстають від відповідних дієслів, і тому на-

голос слів на -ння найтісніше зв'язаний із наголосом відповідного дієслова. Слова на -ння, щодо їхнього наголосу, можна поділити на кілька груп, кожну з них опишу окремо.*

1. Двоскладові слова на -ння втратили свого дієслівного відтінка найбільш, чому вони ноголосом зовсім не зв'язані зо своїм дієсловом, — всі вони мають наголос на кінцевому складі: брання, гнання, дання, дбання, звання, знання, прання, рвання, слання, спання, ткання й т. ін. Як своїм значенням, так і походженням та наголосом ці дієслова однакові з віддієслівними йменниками на -ття: биття, буття, виття, гниття, дуття, життя, лиття, пиття, тертя, чуття й т. ін., див. § 73. Двоскладових слів на -ння взагалі не багато.

Але треба добре пам'ятати, що так вимовляються тільки двоскладові слова на -ння. Коли ж до такого слова додаємо приставку, то воно перестає бути двоскладовим, і вже наголосу наконечного не має й переносить його на передостанній склад. Напр.: брання — вибрання, зібрання, забрання, дання — видання, надання, подання, дбання — занедбання, надбання, придбання, звання — названня, знання — незнання, пізнання. Пор. § 89. Цією зміною місця наголосу двоскладові йменники на -ння відрізняються від слів на -ття, що, стаючи трискладовими, наголосу не змінюють: дожиття, добуття, перебуття, відчуття й т. ін., § 73.

Арт. Віри 1645 р.: забіте, прийня, жітіє.

Ці приставковані трискладові слова на -ння часто вимовляють у нас неправильно, — з наконечним наголосом: зібрання, видання, надання, незнання й т. ін.; так вимовляти їх у літературній вимові не прийнято: вони приставкові, а тому наголосу на кінцевому складі мати не можуть, бо приставка відтягує наголос, § 89.

Наголос дієйменника сильно впливає на наголос двоскладових слів на -ння, чому їх часом вимовляють із наголосом на першому складі: знати — знання, прати — прання і т. ін., але це вимова не літературна.

---

* Докладніш див. мою працю: Наголос іменників на -ння, акцентологічний нарис, "Рідна Мова" 1936 р. ч. 40 ст. 145-158.

2. Друга група йменників ніякого роду на -н ня — це слова три- й багатоскладові. Це найбільша група, бо таких слів у нашій мові дуже багато. Усі ці слова найтісніш пов'язані зо своїми дієсловами, а тому завжди зберігають наголос дієменника, від якого повстали. Як бачимо, ця група, щодо наголосу, дуже проста: який наголос у дієслові, такий і в слові на -н ня. Ось приклади:

бажати	— бажання
жадати	— жадання
зідхати	— зідхання
завдати	— завдання
завдавати	— завдання
оповідати	— оповідання
питати	— питання
писати	— писання
тамувати	— тамування
царювати	— царювання
повторювати	— повторювання
двигати	— двігання
читати	— читання
одержати	— одержання
думати	— думання
снідати	— снідання
слухати	— слухання
сіяти	— сіяння

Це все слова, що повстають від дієменників дуже великої класи дієслів на -а ти, й зберігають їхній наголос, § 227.

Цікаво, що ці слова на -ання в західноукраїнських говорах вимовляються звичайно з наголосом на корінному складі: бажання, завдання, питання, писання, оповідання, стрічання, читання і т. ін., — це все тільки місцева вимова, в літературній вимові не прийнята. Ця накорінна вимова слів на -ання сильно відрізняє “галицьку” вимову від літературної, надаючи їй місцевого забарвлення. Вона сильно поширена не тільки в живій інтелігентській вимові, але й у мові галицьких поетів у їхніх віршах; вимова ця йде за вимовою дієприкметника, § 254.

“Скарбниця” 1676 р. І. Галятовського: будованье, дѣланіе, з'єднанія, мешканія, мурованія, панованія, пошанованем, старане, стрѣляня.

В Арт. Віри 1645 р. маємо сучасні літературні наголоси: визнане, захованія, зопсованія, каране, описанія, одержаня, ошукане, очекиванія, в Писаніи, пытане, повстане, в познаваню, по-

мазаніє, пошанованія, преслѣдованє, слуханє, старанє, уживанє, шуканємь і т. ін.

3. Третя група слів на -н ня — це ті слова, що закінчуються на -ен ня. Це досить велика група, активна й жива. Цю групу творять дієслова на -ити, а їх у нашій мові багато. Цікаво, що всі без винятку слова на -ен ня завжди мають наголос на корінному складі слова, себто на складі третьому від кінця слова, напр.: бавлення, бачення, білення, враження, ношення, мблення, прошення, творення й т. ін. Усі ці слова на -ен ня правлять у нас за закінчений витвір дії, що й підкреслюють накорінним наголосом. Творяться вони від дієприкметника на -ий за § 254.

Ця група в західноукраїнських говорах сильно впливає на групу другу (слова від дієслів на -ати), перетягуючи наголос на склад корінний: читання, писання, прохання й т. ін. замість літературних: читанія, писанія, проханія й т. ін.

За цим ідуть і назви Свят на -ен ня: Благовіщення, Богоявлення, Вознесєння, Введення, Воздвиження, Воскрєсення, Обрізання, Преображення, Стрітення, але: Успіння.

Церковна вимова цих Свят стародавня на -єніє. Напр. Іоан. Галатвський в “Ключі Розуміння” 1665 року подає: Благовіщеніє, Богоявлєніє, Воведєніє, Вознесєніє, Воздвиженіє, Преображеніє, Стрітеніє, Успеніє. Так само церковні слова, “Скарбниця” 1676 р.: благословєніє, спасєніє, воплощеніє і т. ін.

Те саме знаходимо в київських Артикулах Віри 1645 р.: Благовѣщеніє, Воздвиженіє, по Крещєніи, Преображенія, Успеніє, воскресєніа, сложєніє і т. ін.

Так само в Скарбниці 1676 р.: от створєнія, огороженія, улѣченія. Арт. Віри 1645 р.: выполнєне, втѣленія, отпушенія, поздовлєне, спокушенємь, створєнія, сумнѣне, уздоровлєнія, упевнєне, цвѣченія і т. ін.

4. Від тих таки дієслів на -ити, твориться й четверта група слів на -н ня, а саме — слова на -ін ня, що завжди мають наголос на **і**, напр.: біління, варіння, веління, носіння, хотіння, лазіння, бавління, радіння, ходіння, моління, вертіння й т. ін. Усі ці слова мають дію недоконану, протяжну й повторну, чим сильно відрізняються від слів групи третьої, — від слів на -ен ня, що мають значення безперервности дії.

Форми на -ен ня та -ін ня часто в нас плутають, не розрізняючи їх досить тонкого значення, хоч во-

ни походять від однієї групи дієслів на -ити. Ось зіставлення цих груп, щоб докладніш збагнути їхню різницю:

-ення (безперервність дії):   **-іння** (протяжність і повторність дії):

бáвлення	бавлі́ння
бі́лення	білі́ння
ва́рення	варі́ння
ве́рення	верті́ння
зна́чення	значі́ння
ко́шення	косі́ння
мо́лення	молі́ння
но́шення	носі́ння
про́шення	просі́ння
хо́дження	ходи́ння
тво́рення	твори́ння
ру́шення	руші́ння
блі́знення	блізи́ння
жму́рення	жмурі́ння
ши́рення	ширі́ння

В багатьох дієсловах взагалі різниця закінченості й незакінченості дії дуже вже неясна, чому можливі й полутання різних форм слів на -ння.

З попереднього ясно, що нема жодної рації писати значіння, — треба писати тільки значення. Від дієслова значити (визначати, вартувати) правильно буде значення, — як сам вислід певної дії. Форма значіння — це протяжна повторна дія, що можлива тільки від дієслова значити (карбувати), напр.: “Наприкрило мені значіння своїх овечок”. Отже треба добре розрізнати: значення (від значити) — це сила, вага, а значіння (від значити) — це карбування. У нас цього розрізнення не роблять, а тому пишуть тільки значіння зовсім у невластивому розумінні.

Так само зовсім неправильно пишуть і вимовляють у нас вражіння, — треба тільки враження, бо це ж не протяжна дія, а вже вислід її. Воскрєсення — це стан пасивний, вислід дії, а воскресіння — стан активний, напр.: Воскрєсення Христове, воскресення мертвих, але воскресіння померлого.

5. Слова на -ування творяться від великої класи дієслів на -увати (§ 228) й завжди зберігають їхній наголос:

вірувати	— вірування
дарувати	— дарування
малювати	— малювання
простувати	— простування
орудувати	— орудування
пояснювати	— пояснювання

Більшість цих дієслів на -увати мають дієприкметника на -ований: опанований, дарований, мальований і т. ін., і власне ці форми тягнуть за собою й наголос віддієслівних іменників, чому в нас часто по-місцевому вимовляють: панування, дарування, мальування й т. ін. В літературній мові панує -увати, а тому й віддієслівні йменники закінчуються на -ування й затримують наголос свого дієйменника.

Але все ж таки трохи йменників на -овання маємо, і їх треба добре відрізнити від форм на -ування, бо їхнє значення різне, а саме: форми на -ування визначають протяжну й повторну саму дію, а форми на -овання (їх дуже мало) визначають вислід дії. Напр.:

Дія протяжна:	Вислід дії:
будування	будування (будова)
малювання	мальовання (малюнок)
меблювання	мебльовання (меблі)
мурування	муровання (мур)
риштування	риштовання (лаштунки)
спростування	спростовання (відпір)

6. Дієслова з приставкою -ви, коли визначають закінчену дію, конче приймають наголос на це ви-; так само й іменники на -ння від цих дієслів мають наголос тільки на ви- (за § 235):

вйбачити	— вйбачення
вйзволити	— вйзволення
вйклеїти	— вйклеїння
вйкреслити	— вйкреслення
вйлучити	— вйлучення
вйнести	— вйнесення
вйрівняти	— вйрівняння
вйселити	— вйселення

віснажити	— віснаження
вісушити	— вісушення
виявити	— виявлення
віяснити	— віяснення

Але слова на -ння закінченої дії українська мова часто оминає, замінюючи їх безсуфіковими словами чоловічого роду або словами на -ка жіночого роду, напр.: вибір (вiбрання), вiвiз (вiвезення), вигадка (вигадання), вiзиск (вiзискання), вiїзд (вiїздження), вiклад (вiкладення), вiлiт (вiлетення), вiпис (вiписання), вiрiб (вiроблення), вiряд (вiрядження), вiтвiр (вiтворення) й т. ін.

Дієслова незакінченої дії наголосу на ви- ніколи не приймають (§ 235), а тому не приймають його й їхні віддієслівні йменники, через що повстають подвійні наголоси з різним значенням:

Дія закінчена:	Дія незакічена:
вiвiрення	вiвiрiння
вiвчення	вiвчiння
вiгоїння	вiгоїювання
вiголошення	вiголошiння
вiключення	вiключiння
вiселення	вiселiння
вiяснення	вiяснiння

Часом різниця поміж закінченістю й незакінченістю дії дуже затирається, чому може позostatися тільки один наголос незакінченої дії, заступаючи собою й дію закінчену: видати — видiння, виконати — виконiння, вiзнати — вiзнiння, вiховати — вiховiння, вiяснити — вiяснення, а правильніші форми: вiдання, вiконання, вiяснення — рiдшi.

Треба мати ще на увазі, що слова на -ння взагалі творимо головню від дієслів недоконаних і протяжної дії. Через це, скажемо, від дієслів на -нути не може бути йменників на -ння, бо ці дієслова визначають однократну доконаність дії, тоді як у словах на -ння — дія тягла; пор. свиснути, писнути і свистіння, писання. Так само й від інших раптових доконаних дієслів, напр.: лягти, сісти, стати і т. п., не може бути слова на -ння.

7. Ось іще замітки про слова на -ння.

а. Наголос усіх слів на -ння нерухомий, сталий, цебто при відмінюванні їх він позостається на тiм самiм складi: моє знання — всi знання і т. ін.

б. Наголос слів на -і н н я з іменниковим пнем такий самий: насіння, каміння, коріння; так само: сміття.

§ 35. Назви помешкань на **-ня** з попередньою приголосною (на -а р н я, -я р н я, -і в н я і ін.) творяться від іменникових пнів, і мають нерухомий наголос на передостанньому складі. Таких імен багато: а) броварня, винарня, друкарня, дротарня, книгарня, ліхтарня, лимарня, молочарня, рафінарня, свинарня, січка́рня, трупарня, цвяхарня, цукроварня; б) голярня, діхтарня, каменя́рня, малярня, мідярня, смолярня; в) катівня, харчівня, шпаківня; г) возовня, дровітня, ідальня, кахельня, ковальня, кузня, корабельня, лазня, майстерня, молочня, олійня, панчішня, папірня, пекарня, пральня, пся́рня, рибальня, рисовня, робітня, спальня, стайня, цегельня, читальня, шаповальня, шкальня, шпалерня, ювелі́рня й т. ін.

§ 36. Слова на **-оба** все мають нерухомий наголос на передостанньому складі: жалоба, хвороба, худоба, шаноба.

§ 37. Слова на **-овець** повстають від прикметників на -о в и й (див. § 193) і затримують їхній наголос: науко́вець, службо́вець, бру́ковець, верхіве́ць, урядо́вець, наро́довець.

§ 38. Назви по батькові на **-ович, -евич, -івна** завжди мають той самий наголос, що й їхнє ім'я: Іва́н — Іва́нович, Дани́ло — Дани́лович, Карп — Ка́рпович, Степа́н — Степа́нівна і т. ін.

Але прізвища на -о в и ч, -е в и ч завжди мають сталий наголос на передостанньому складі: Іва́нович, Дани́лович, Ка́рпович, Степа́нович, Ко́нашевич і т. ін. Так само й діво́чі прізвища на -і в н а: Степа́нівна, Іва́нівна.

Отож, треба добре розрізнати:

По батькові:	Прізвище:
Степа́нович	Степа́нович
Ма́ркович	Ма́ркович
Оста́пович	Оста́пович
Степа́нівна	Степа́нівна
Ма́рківна	Ма́рківна
Оста́півна	Оста́півна

“Скарбниц” 1676 р. Іоан. Галятовського: Царя Алексія Миха́йловича, Никита Фе́дорович Козел, Никита Ива́нович Одо́євський, Тимофе́й Васи́лієвич Чоголок; але прізвища: Фе́дор

Тихонівч мѣшанин, Од Єпископа Збсими Прокопівича, Петр Конашівч, Ілія Масанівч. Але й Галятовський уже плутає: Петр Прокопівч (треба Прокіпович) Велеснѣцькій.

§ 39. Слова на **-ор** усі чужого походження, і при відміні в однині мають наголос незмінний, напр.: ав-тор, дѣктор, дирѣктор, посѣсор, профѣсор, редактор, цѣнзор і т. ін.

У множині ці слова звичайно мають наголос та-кож незмінний, як слова чужого походження. Але всі вони мають великий нахил у множині переносити свій наголос на кінцевий склад, або на склад передостанній, через що потворилися подвійні або потрійні форми: всі дирѣкторі, докторі, посѣсори і посесо-рі, профѣсорі, редакторі, цѣнсори і цензорі. Пор. § 9.

Слова чужого походження на **-а тор**: агітатор, диктатор, сенатор. При відмінювані слова наголос сталий: всі агітатори, всіх диктаторів, всім сенаторам.

В західньоукраїнській мові ці слова в множині звичайно переносять наголос на склад **то**: всі агітатори, всім сенаторам і т. ін.; так було й удавнину.

“Скарбниця” 1676 р.: фундатор.

§ 40. Іменники на **-ота** звичайно походять від прикметників або дієприкметників, і мають збірне абстрактне значення. Вони мають нерухомий наголос на передостанньому складі: босѣта, глупѣта, гризѣта, дивѣта, добрѣта, дримѣта, збірнѣта, пишнѣта, робѣта, ряснѣта, скорбѣта, соннѣта, тиснѣта, турбѣта, чеснѣта і т. ін.

Коли слово на **-ота** втратило поняття збірноти, то його наголос може бути й рухомий **наконечний**: красотá (= краса), самотá, сліпотá.

Російські слова на **-ота** звичайно з наголосом **наконечним**, а це й наші слова нахиляє до того ж.

§ 41. Слова на **-ощі** завжди мають нерухомий наголос на третьому від кінця складі: гѣрдощі, дурощі, лінощі, любощі, лютощі, мудощі, нѣмощі, пахощі, пѣстощі, святощі і т. ін.

Так само й слова з повноголосним коренем: мѣлодощі, сѣлодощі. Але в чотирискладових словах може прояснюватись і другорядний наголос, чому повстають акцентові дублети: мѣлодощі, сѣлодощі.

§ 42. Слова на **-ство**, **-тво**, **-зтво** походять від пнів або іменникових, або прикметникових, і завжди зберігають їхній наголос, що тут буває найчастіш

на передостанньому складі: багáтство, бідáцтво, бо́йство, бра́тство, брате́рство, гетьма́нство, дити́нство, дівóцтво, друка́рство, духове́нство, духи́вництво, дя́ківство, жебра́цтво, жіно́цтво, зди́рство, зе́мство, зло́чинство, кова́льство, калі́цтво, лю́дство, маля́рство, ми́щанство, насі́льство, опіку́нство, па́нство, парубо́цтво, підда́нство, проро́цтво, пта́ство, птахі́вництво, п'я́нство, ра́бство, рибáльство, рима́рство, слі́дство, тира́нство, товари́ство, уби́вство, убóзтво, украї́нство, хазя́йство, чаба́нство, чле́нство, чума́цтво, ше́вство й т. ін.

А взагалі слова ці завжди мають той самий наголос, що й прикметники на -сь кий: злоді́йський — злоді́йство і т. ін. Стара українська мова добре знала слова на -ствó з наконечним наголосом, що позосталося ще й тепер по західніх говірках, але наша літературна мова слів на -ствó з наконечним наголосом тепер зовсім не знає.

Слово ремес́тво сюди не належить, бо повстало з “ремесло́”. Слово е́ство також сюди не належить, бо має закінчення -во: е́ство.

Наросток -ствó дуже частий в давніх пам'ятках. В ЧНЗ 1355 р. наголоси такі ж, як і в мові сучасній: бра́тству, о вдові́чествѣ, гоні́тельства, о двоже́нствѣ, лже́свѣдїтельства, лихой́ство, лука́вство, нача́лства, недосто́їнству, непоко́рство, премно́жеством, ста́рчество, уби́йства і т. ін., але є й відміни: во́йнствомъ, тайнству, перві́нство. Є й випадки наконечного наголосу: о вдовствѣ, е́ство, разньствá, родствú; або так: по дѣ́йствú, от дѣ́тствá, послу́шство, послу́шенствá, в човствѣ.

Цей самий стан бачимо і в дальших пам'ятках, але в українській мові розвивається велике число форм з наконечним наголосом, добре відоме вдавнину взагалі. Апостол 1630 і 1639 р.: мно́жество, послу́шество, свѣ́дїтельство, е́ство. В О. Зб. 1588 р. часто е́ство, о сúществѣ, неі́ство, перве́нство, старше́нство. Словник Л. З. 1596 р.: во́инство, вра́чество, господствó, е́ство, художество́. Стрят. Служ. 1604 р.: во́йнство й во́нство, тайнство, мно́жество и мно́жество, е́пїскопствá. Уч. Єв. 1619 р.: па́нство, тира́нство. Тріодь 1631 р.: мно́жество і мно́жество, торже́ствá, сúщество, неі́ство. Уч. Єв. 1637 р.: богáтство, посе́льство, това́рнствомъ, то́ржество. Єв. 1644 р.: мно́жество, дѣ́вство. Зерц. Бог. 1692 р.: е́ство, мно́жество, мно́жествомъ, отчество́, существо́. “Ключ Роз.” 1665 р.: мно́жество, въ мно́жестві. Супр. Сл. 1722 р.: вѣ́ждество́, вра́чество, господствó, жителствó, мно́жество, отчество́, пир-

шество, премножество, содружество, таннство; войнство, неистовство, первенство, ходатайство, художество. “Отче наш” 1709 р.: дѣвство, множество, мужество.

Як бачимо, старі наші пам'ятки добре знають слова з наголосом на -ствó, що й тепер широко знане в західноукраїнських пам'ятках, як архаїзм: людство, письменство, духовенство, рабство, чувство й т. ін.

Але пам'ятки східні не знають тут наконечного наголосу. Напр., київські Артикули Віри 1645 р.: багатство, благословенство, лакомство, лґнівство, панство, свѣдоцтво, убѣзство й т. ін.; дѣдичтво.

Східноукраїнська жива й літературна мова не знають наконечного наголосу на -ствó. В Ч Р Куліша маємо: бабство, багатство, братство, гетьманство, господарство, жінцтво, козацтво, лицарство, міщанство, панство, побратимство, послушнство, поспіальству, птаство, рицарство, старѣство, товариство, характерство, царство і т. ін.; “От.” Кул.: посельства. “Кобз.”: братерство, братство, буреацтво, парубѣцтво, птаство, товариство. Старицький: дружество, ошуканство, товариство. Черк. “Дон-Х.”: у товаристві.

Чит. Барв. подає зах. укр. наголоси, часто з наконечним наголосом: людства, письменство, письменством, рабства, чувства; варварства, знакомство, старѣство, товариство.

§ 43. Слова на **-унок** завжди мають нерухомий наголос на передостанньому складі: грабунок, дарунок, подарунок, поцілунок, рахунок, рисунок, розрахунок, рятуюнок, стосунок, трапунок, цілунок, шлунок, і т. ін.

Апостол 1630 р.: ратунку. “Скарбниця” 1671 р.: подарунок, ратунок.

§ 44. Слова на **-ур** з нерухомим наголосом: бахур, качур, костур, лѣбур, стѣвбур, ящур. Слова рухомі на -ур див. § 76.

§ 44а. Слова на **-ура, -юра** мають сталий наголос на передостанньому складі: ціпура, німчура, носюра й т. ін.

§ 45. Слова на **-уха, -юха, -юка** мають сталий наголос на передостанньому складі: повитуха, цокотуха, чепуруха, щebetуха, моргуха, реготуха, репетуха, свекруха, багнюка, каменяка.

§ 45а. Слова на **-юга, -юга** чол. роду мають сталий наголос на передостанньому складі: волоцюга, злодюга, хапуга, п'янюга й т. ін.

§ 46. Імена на **-чина, -щина** походять від присвійних прикметників на **-ський** (§ 187) і завжди затримують їх наголос. Сюди належать:

а. Географічні назви країн: Волóщина — волóський, німéцький — Німéччина, Пінщина, Пирятинщина, Прилúччина, Полта́вщина, Ра́домишельщина, Ромéнщина, Сумщина, Тарашáнщина, Турéччина, Угóрщина, Уманщина, Хвáстівщина, Херсо́нщина, Хóлмщина, Хорóльщина, Хотінщина, Черка́щина, Черні́гівщина, Чехослова́ччина, Чигирінщина, Чорно́бильщина, Ямпі́льщина й т. ін. Так само: ба́тьківщина, бувáльщина, будéнщина, росі́йщина, ру́щина і т. ін.

б. Назви історичних діб: гайдама́ччина, гетьма́нщина, коза́ччина, па́нщина, тата́рщина, Хмельни́ччина і т. ін.

Так само від га́лиця, Га́лич, га́лицький мусіло б бути Га́личина. Але західні говірки звичайно вимовляють ці ймення з наконечним наголосом: Німеччина́, Угорщина́... або й фонетично: Німечина́, а за цією місцевою вимовою з аналогії повстало й Галичина́.

Див. ще мої “Грамматичні основи літературної мови”, 1951 р. § 56.

§ 47. Слова ніякого роду на **-я**, а по шелесних на **-а** (це **я** чи **а** тут із давнього юса малого), основ на **т** завжди мають наголос на кінцевому складі: молодя́, бидля́, маля́, немовля́, орля́, пахолья́, теля́, янголя́, горня́, циганя́, ягня́, байстря́, звіря́, гуся́, дитя́, котя́, паруб'я́; княжа́, бахурча́, внуча́, вовча́, звірча́, курча́, москальча́, парубча́, собача, старча́, татарча́, хлопча́, циганча́, лоша́, пташа́, горща́, коліща́. При відміні цих слів наголос позостається нерухо-мий.

Одне тільки слово зéрня, як здрібніле (за § 99), випадає з цього правила.

Такий наголос мають і слова на **-еня**: цуценя́, горобеня́, оленя́, жиденя́ і т. ін., § 14.

Ч Н З 1355 р.: жребя́, козя́ти, осля́, отроча́, отроча́те. У ч. Єв. 1619 р.: княжа́ти. Час. 1626 р.: овча́. А п. 1630 р.: княжа́. Остр. 3 б. 1588 р.: отроча́, отроча́тем. Супр. Сл. 1722 р.: агня́. “Оче Наш” 1709: отроча́.

Ч. Р. Куліша: дівча́, жи́довча́, княжа́м, орля́, порося́, Шраменя́, Шраменя́м. “Кобзар” Шевч.: байстря́, байстря́ти, байстря́м, байстря́та, байстря́т, бісеня́, близня́та, близня́т, бровеня́та, внуча́, внуча́та, голуб'я́та, грошеня́т, дитя́ти, дівча́, дівча́-

ти, дівчати, дівчата, звіря, княжат, з козеням, кошеня, курчата, львиня, мишеня, мишенят, небожата, ноженята, онучата, орлята, орлят, оченята, оченят, паня, панята, панят, поросята, рукавчата, рученята, соколята, старчата, хлопята, царята, шеня, шеням, шенята, шенят, ягня, ягнята. М. Вовчок: дівча, дівчам, орлята, паненята, хлопченята, хлопят. Стар.: оченята. Рильськ. "Пан Т.": близнят, каченят, оченят.

Слова на **-м'я** в українській мові мають сталий наголос в однині, — на початковому складі: вим'я, плем'я, полум'я, рам'я, сім'я, тім'я; плем'я — з плем'я — плем'ю — плем'ям — у плем'ї. Тільки слово ім'я перенесло в українській мові свій наголос на кінець: ім'я, хоч інші відмінки заховують ще свій давній напочатковий наголос: імени, імені, іменем.

Ч Н З 1355 р.: брємя, брємени, врємя, врємени, знáмене, імя, во імя 49, імени, іменем. писмя, писмени, пламя, пламени, сѣмя, сѣмени. Апостол 1564, 1574, 1630, 1639 р.: писмя. Словн. Л. З. 1596 р.: берємя. Стрят. Сл. 1604 р.: з рамени. Супр. Сл. 1722 р.: чисмя. Уч. Єв. 1619 р.: писмо, плбмена. Уч. Єв. 1637 р.: писмо. Єв. 1644 р.: знаменá. Зерц. 1692 р.: писмómъ, в писмѣ.

В старих українських пам'ятках панує тільки ім'я, форма ім'я — найдавніша, тепер — московська. Апостол 1630 і 1639 р.: іменемъ (Ап. 1574 р.: іменемъ). Стрят. Сл. 1604 р.: імени. Уч. Єв. 1619 р.: імя. "Кл. Роз." 1665 р.: імя. Тр. 1664 р.: імя. Зерц. 1692 р.: імя, имені. "Скарбниця" 1676 р.: імя. Арт. Віри 1645 р.: імя, писмо.

У Куліша в ЧР: ім'я, але це з російського, треба тільки ім'я. "Кобз.": іменем, в полум'ї, полум'ям. Рильськ. "Гомін": іменнями, полум'я, у полум'ї, стремєно. Стар.: полум'я, рамена. Лепк. З гл.: véрем'я.

Поруч із словами на **-м'я** витворилися нові на **-енó**: іменó, знаменó, племенó, раменó, стремєнó, і вже ці слова дають множину для слів на **-мя**. Правда, не рідко слова на **-енó** вимовляють і з наголосом на складі передостаннім: знаменó, іменó, племєно, раменó, стремєно.

§ 48. Слова ніякого роду на **-я**, що з давнього **-іє**, **-ьє**, завжди мають наголос на передостанньому складі. Слів цих у нашій мові дуже багато: весілля, Поділля, зілля, волóсся, Порóсся, безлáддя, галúззя, мотúззя, збіжжя, клóччя, безгрішшя, безхлїб'я, пїр'я, здоров'я, щáстя, милосérдя. Наконечний наголос тут рідкий: гаддя, обїйстя, смїття, гїлля.

Цим формам відповідають давні на -іє або -ьє. Ч Н З 1355 р.: в бескваси, бещестье, величье, зелье, подобье, причастье, тернье, усердые, участья. Остр Зб. 1588 р.: веселіе. Словн. Л. З. 1596 р.: веселье, затишье, зблье, зблью, листье, нещастье, повбтра, смбтбє, щастье. Стр. Сл. 1604 р.: копіе, копіемь. Тріодь 1631.: копіемь. Єв. 1644 р.: копіемь. Єв. 1637 р.: зббжа, збље.

Ч Р Куліша: зілля, весілля, здоров'є, волосья, подвір'я, похмілля, сміття і т. ін. "Кобзар": на безлюдді, весілля, зілля, зіллям, клбччям, паліччям, на роздблі. Стар.: дра́нтя. Рильськ. "Пан Т.": на обліччі, в повітрі, на подвір'ї; 13 в.": клбчча. Чит. Барв.: весіле, копіе.

§ 49. Слова на **-ява** мають нерухомий наголос на третьому складі від кінця, цебто на корені: кўрява, рївнява, сїнява, тёмрява. Так само слова на **-нява**: крїкнява, стўкнява.

2. Іменники з наголосом рухомим.

§ 50. Як уже ми вище бачили в § 3 — 49, значна більшість іменників має наголос нерухомий. Тепер приступаємо до розгляду останньої групи іменників, а саме таких, що вони при відміні мають наголос рухомий і наконечний, — усе на кінцевому складі слова. Це дуже важлива група, бо це вона творить наш наголос "вільним".

Ось при цих наростках наголос падає завжди на кінцевий склад: -áв, -áй, -я́й, -áк, -я́к, -áль, -áн, -я́н, -áнь, -áр, -а́х, -я́х, -а́ч, -áш, -ба́, -ва́, -во́, -е́но́, -е́ць, -і́к, -и́на́, -и́ня́, -і́р, -і́внї́к, -і́ч, і́ж, -і́й, -і́нь, -і́я́, -кó, -лó, -мáн, -н́я́, -о́ва́, -о́вї́к, -т́т́я́, -у́к, -ю́к, -у́н, -ю́н, -ю́р, -у́р, -у́х, -ю́х, -цé, -ч́ук, -я́р, — усі слова з цими наростками при відмінюванні мають наголос рухомий, і все на кінцевому складі слова. Напр.:

рука́в, буга́й, дива́к, боля́к, кова́ль, бара́н, бур'я́н, борода́нь, бідар, ховра́х, реп'я́х, бага́ч, синáш, боротьба́, мишва́, питво́, племенó, краве́ць, гаплі́к, новина́, багати́р, пани́ч, грабі́к, бабі́й, глибочі́нь, течі́я, сірко́, джерелó, дурма́н, лахма́н, бурсачня́, жидо́ва, січови́к, чуття́, бреху́н, чаву́н, дівчу́р, лежу́х, ліно́х, деревце́, бистриня́, вовчу́к, Пилипчу́к, весля́р і т. ін.

Колі говоримо, що наголос при відміні йменника падає все на кінцевий склад, то треба пам'ятати, що з цього маємо два винятки: закінчення давально-го однини -о́ві, -е́ві (давнє -у́) та орудного мно-

жини -а ми (давнє наголошене **ы**) мають наголос на передостанньому складі.

Для практичного вжитку важливий цей § 50, але ми в § 51 — 80 подамо докладний перегляд наголосу при всіх цих кінцівках.

Важливіші кінцівки йменників з рухотим наголосом.

§ 51. Слова на **-ай** (-яй) завжди мають наголос на кінцівці, а щодо наголосу при відміні слів, діляться на дві групи:

а. Слова з наголосом рухотим все на кінцівці: бодай, глитай, горлай, Грицай, гультай, ледай, малай, шахрай, бородай, глитаєм і т. д.

б. Слова з наголосом нерухотим, див. § 4.

Старе слово “обичай” змінилося в нас на “звичай”, але наголос місця не змінив; правда, за впливом наконечного наголосу слів на **-ай** часто вимовляють і **звичай**.

Ось трохи прикладів. Ч Н З 1355 р.: обичан, обичая, по обичаю, обичаемъ (але: въ обычаихъ 132), ходатай. О стр. З б. 1588 р.: звичаю, обичаю, ходатай. Словн. 1596 р.: обичаю, ходатай. Стр. Сл. 1604 р.: по обичаю. А п. 1630 р.: звичай, обичай, обичая, обичаю, обичаемъ. Словн. 1722 р.: обичай, случай (але: по случаю), ходотай, ходотаю. “Отче наш” 1709 р.: ходотаю.

Шевченко: звичаю, Дунаю, в Дунаї, случаю, случай. Кулішева Ч. Р.: бугай, врожай, гультая, гультаї, звичай і звичай, по звичаю, звичаї, на звичаях, Нечай, про Нечая, обичай, случай, случаем, у случаю, у случаях. Кул. От.: случай, в случаях. Рильський, Пан Тад.: гультай, гультаю, гультаїв, звичай, звичаю — звичаю, звичаї, звичаїв, урожаю. Рос.-укр. сл. А. Н.: гультай, гультая, звичай, звичаямн.

§ 52. Слова на **-ак** (-як, -в'як, -н'як, -ч'як) приймають наголос завжди на себе (серед них багато слів татарських, пор. § 317), а при відміні слова наголос так само наконечний. Напр.:

бабак, байдак, байрак, бідак, біляк, боляк, будяк, бурсак, буряк, вітряк, вояк, гамак, гопак, гостряк, Гулак, дворак, дивак, друшляк, дряпак, єдинак, жебрак, земляк, їжак, кисляк, кізяк, кістяк, клив'як, ковпак, Кодак, козак, коров'як, коряк, кріпак, лапсердак, личак, літак, лошац, маслак, маяк, мокряк, моряк, мудрац, одинак, осьмак, письмак, пияк, пістряк, поляк, пастернак, потурнак, приймак, прусац, п'ятак, рибак, родак, ру-

ма́к, сагайда́к, свої́к, синя́к, сіря́к, слима́к, співа́к, тарта́к, тропя́к, троя́к, харпа́к, хижя́к, хода́к, хроба́к, чапра́к, чарда́к, черв'я́к, черпа́к, четверта́к, чиря́к, чуда́к, чума́к, шоста́к, шуря́к, шупа́к, юна́к; мертв'я́к, тетерва́к; кобеня́к, рі́чнійк, середня́к, сливня́к, срі́бня́к, торі́шнійк; парубча́к, рі́вча́к, і т. ін.

Усі ці слова, як в однині, так і в множині, мають наголос рухомий на кінці, навіть слова чужі.

Але ті слова, що мають форму **-ака, -яка, -а́ха, -я́ха, -яга** звичайно мають наголос нерухомий, напр.: бурла́ка, всі бурла́ки, небора́ком, призна́ками, на руба́ках, бідола́хам, сірома́хами, добра́га. Нерухомий ще наголос і в словах: бара́к, байра́к, шу́ляк (шулі́ка).

Кидається в вічі, що старі пам'ятники мало знають слів на -а к.

ЧР Куліша: баба́к, байдя́к, байдако́м, байдакі́, бурса́кі, гопака́, Гулаку́, землякі́, земляка́м, коза́к, козака́, козако́ві, коза́кі, козакі́в, козака́м, казакáх, лича́кі, рі́вча́к, шу́ряка́, юна́к, юнако́ві, юнакі́; байра́к, байра́ка, у байра́ці, байра́ки бурла́ки, небора́к, призна́ки, руба́ки, сагайда́ки. Шевч. Кобз.: будя́к, будякі́, козако́ві, коза́че, коза́кі, сіря́ка, небора́к, вмер небора́ка. Рильського Пан Т.: каза́кі, рибакóві, юнакі́. Черкасенко, Д. Х.: жебра́к. Чит. Барв.: свої́ки, поля́ки.

§ 53. Слова на **-аль** з рухомим наголосом: кова́ль, моска́ль, нося́ль, скрипа́ль, ухна́ль.

§ 54. Більшість слів на **-ан, -ян** належать до групи з наголосом нерухомим, див. § 6. Але чимало їх, навіть чужого походження, з бігом часу перейшли до групи з наголосом рухомим, цебто при відміні їх наголос припадає на кінцівку. Це такі слова: бакáн, бала́н, бара́н, барка́н, башта́н, біла́н, бовва́н, бур'я́н, буха́н, гама́н, жупа́н, каба́н, кажáн, каза́н, капка́н, капта́н, капца́н, качáн, ковза́н, парка́н, сап'я́н, сто́ян, сту́са́н, тага́н, тала́н, тарга́н, тапча́н, чаба́н.

ЧРК у л.: башта́н, бур'я́н, гамана́, жупа́н, жупана́, по жупа́ну, жупа́ни, жупа́нів, в жупа́нах, каба́н, каба́ні, каза́н, у казані́, казані́, у казанáх, в капта́нах, чабана́м. Шевч. Кобз.: тала́ну, каба́на.

Дві групі слів на **-ан** (з наголосом нерухомим і рухомим) впливають одна на одну, витворюючи подвійні форми.

§ 55. Слова на **-ань** чол. р. мають рухомий наголос усе на кінцевому складі: борода́нь, голова́нь,

горба́нь, дзюба́нь, довга́нь, здорова́нь, пуза́нь, черева́нь і т. ін. У ЧР Куліша: Черева́нь, -ня́, -не́м.

Але йменники жі́н. роду на -а нь мають наголос накорінний нерухомий: ка́зань, копа́нь, лама́нь.

Географічні назви ж. р. на -а нь звичайно мають наголос нерухомий: Каза́нь, з Каза́ні, з Де́рмані, Тмуторока́нь.

§ 56. Слів на **-ар** дуже багато в українській мові, й вони, щодо акценту, мають тут цікаву долю. Ділимо їх на такі чотири групи.

1. Головна маса слів на -а́ р, це слова м'якої відміни, що мають наконечний наголос як в однині, так і в множині. Сюди належать головню свої слова, але не мало тут уже й слів чужих (у них -а́ р звичайно не наросток), давно запозичених і в нашій мові за-своєних. Це будуть такі слова:

байка́р, бенкетáр, бідáр, бляха́р, брова́р, буква́р, бунта́р, вина́р, вівча́р, віспа́р, влада́р, волода́р, ворота́р, ганча́р, гапта́р, гарба́р, годинника́р, граба́р, двигáр, дзвона́р, дима́р, домонта́р, дрота́р, друка́р, дукáр, злида́р, звізда́р, золота́р, інвентáр, калама́р, календа́р, килима́р, кишка́р, ключáр, книга́р, кобза́р, кожухáр, кома́р, коментáр, корчма́р, косáр кошика́р, куста́р, ливáр, лихва́р, ліхта́р, ложка́р, мита́р, млина́р, молочáр, мочáр, нста́р, орендáр, палама́р, парламента́р, пачка́р, перука́р, писка́р, повода́р, плугáр, плугата́р, пляшка́р, пошта́р, провода́р, пролета́р, пугáр, пушка́р, риба́р, різьба́р, свина́р, свіча́р, секретáр, скна́р, скота́р, скупа́р, собака́р, страйка́р, ступáр, сукна́р, сухáр, труна́р, трупа́р, тяга́р, тяжáр, фарба́р, хаба́р, цвяха́р, чага́р, чинба́р, чобота́р, чубáр, шапка́р, шафа́р, шахта́р, шинка́р, шпилька́р, штиха́р, штука́р, шітка́р, і ін.

Усі ці слова при відміні мають наконечний наголос і відмінюються так:

О д н и н а :

1. байка́р
2. байкаря́
3. байкарю́, -реві́
6. байкарем
5. байка́рю
7. в байка́рі

М н о ж и н а :

- байка́рі
байка́рів
байка́рям
байка́рі
байка́рями
в байка́ря́х

Як бачимо, наголос у цій групі все падає на кінцівку, виключаючи кличного відмінка, де він за загальним правилом (§ 115), вертається на корінний склад, або туди, де був у відмінку назовному.

Так само відмінюються й слова на -я р, див. § 80.

Усі ці слова м'якої відміни. Тільки ще комáр, мо-чáр, тягáр, тяжáр і хабáр змінюються за твердою відміною: одинна: -ра́, -ро́ві, -ро́м, а множина — як у всіх.

Коли до слова на -а р приєднується кінцівка -ка, то слово втрачає свій рухомий наголос, і стає нерухомим: байка́рка, байка́рці й т. ін., див § 2.

2. Друга група слів м'якої відміни на -а р — це слова в більшості чужі, що в однині не мають наконечного наголосу, але мають його в множині. Це слова: бо́ндар, вівтар, воло́дар, госпо́дар, гра́бар, зна́хар, кра́мар, ку́хар, лі́мар, лі́кар, пе́кар, пи́сар, ри́мар, слю́сар, то́кар.

Усі вони змінюються так:

Одинна :	Множина :
1. бо́ндар	бондарі
2. бо́ндаря	бондарів
3. бо́ндарю, -еві	бондаря́м
5. бо́ндарю	бондарі
6. бо́ндарем	бондаря́ми
7. в бо́ндарі	в бондаря́х

Слова цієї групи потроху підпадають впливам панівної першої групи, цебто намагаються мати наконечний наголос і в однині, напр. часом так уже змінюються: волода́р і граба́р.

Літературне завжди лі́кар, зах. укр. місцеве ліка́р.

3. Третя група слів м'якої відміни на -а р — це слова виразно чужі, чому вони в однині й множині мають ще нерухомий наголос не на кінцівці. Це будуть: апте́кар, бібліоте́кар, ке́сар, ле́дар, лицар, ри́мар, сні́цар, ті́тар, цві́нтар, ці́сар і т. ін. При відмінюванні їх наголос місця свого не змінює.

В літературній мові за́вжди ва́рвар, з нерухомим наголосом, з гр. bárbaros. Зах.-укр. місцеве варва́р.

Сюди належить і слово твердої відміни са́хар : са́хару, са́харом, без множини. Але в літературній мові це слово вже заступлене словом цу́кор, цу́кру.

4. До четвертої групи належать слова на -а́р твердої відміни, що всі вони при відмінні мають нерухомий наголос усе на -а́р. Сюди належать слова: амба́р, антиква́р, архіва́р, база́р, ветерина́р, Волосажа́р,

гонорáр, гусáр, жандáр, кашовáр, квестіонáр, келáр, комісáр, куховáр, пивовáр, пожар, самовáр, семінар, товáр, хлібодáр, хозáр, яничáр і ін.

Відмінюються ці слова так:

О д н и н а :	М н о ж и н а :
1. комісáр	комісáри
2. комісáра,	комісáрів
3. комісáрові	комісáрам
5. комісáрю	комісáри
6. комісáром	комісáрами
7. в комісáрі	в комісáрах

Із усіх цих чотирьох груп найсильніша перша, і власне вона з бігом часу за законом аналогії тягне всі інші групи за собою, через що витворюються подвійні форми, особливо ж у множині.

Слова на -ар часті в наших пам'ятниках, але мають наголос не все усталений. Подаю тут приклади на всі чотири групи слів на -ар разом. Ч Н З 1355 р.: вáрварь, вáрвара, вáрвари, вратарю, дінáр, кéсарь, кéсаря, кéсарю, клеветарі, комарі, мытáрь, мытаря, мытарі, рыбарі, трапéзарем, усмаря. У ч. Є в. 1569 р.: мытáрь, мытаря, о мытарі. С л о в н. 1596 р.: вратáрь, рйцáрь, говáрь, шáфарь. О с т р. З б. 1588 р.: государі, комарі, лѣкаря. Ч а с. 1626 р.: óлтаря, тропаря, тропарі. А п. 1630 і 1639 р.: вáрвари, кéсаря, кéсарю, при кéсари, óлтаря, óлтарем (Ап. 1574 р.: кесаря, кесарю, при кесарі, олтаря олтаремъ). Т р і о д ь 1631 р.: келáрь, óлтарь, въ óлтари, въ óлтарехъ. Є в. 1644 р.: мйтаря, óлтаремъ, пастіріе. С л о в н. 1722 р.: варвáр, мйтарь, пйсар, тартáрь.

У Гаятовського в "Скарбниці" 1676 р. слово хозáр має рухомий наконечний наголос: всі козарі, од козарów, з козарáми.

Хиткий наголос і в наших поетів. "Енеїда": аптéкар. ЧР Кул.: по базáрю, в брóварі, по броваря́х, вівчáр, господáр, господаря́, господареві́, господáрю, каламарем, кобзáр, кобзаря́, кобзарі́, комісáрі, косарі́, орендáрів, крáмаря, лéдар, лйцар, лйцаря́, лицарі́ всі, лицаря́м, пáхар, пйсарем, рйцар, рицарі́, на цвинтаря́х, шинкарі́. Ш е в ч. Кобз.: базáрю, бóндар, в бóндаря, господарем, кéсареві́, кобзáр, кобзарі́, лйкарі́, лйцаря́, олтаря́, олтарі́, плугатарі́, псарі́, псаря́м, тйтаря́, цареві́, царем, царі́, царя́м, цéсаря, шинкаря́, шинкарі́. Ч е р к. Д. Х.: секретáрю.

Зах.-укр. наголоси. Ч и т. Б а р в.: варвáрів, лйкар, лйкаря́, лйкарем, секрétар, тóвар, тóвару, цвинтáр. Л е п к. З глибин: цвинтáр. С. Г о р д. "Барви": варвáр, варвáра. Ф р. З в.: цвинтар, лйкар. Е т н. З б. VI.: цвинтар, на цвинтáру. С м.-С т.: пекáр, токáр.

§ 57. Слів на **-ач, -яч** у нашій мові дуже багато; щодо наголосу, то вони діляться на дві групи.

1. Першу групу складають безприставкові слова, — вони мають наголос завжди на кінці слова, а при відміні мають наголос також усе на кінці. Це будуть слова: багáч, брехáч, брязкáч, глядáч, деркáч, калáч, квач, кип'яч, клепа́ч, копа́ч, кувáч, ора́ч, парта́ч, патла́ч, плеска́ч, проха́ч, рога́ч, руба́ч, сила́ч, сивáч, сіка́ч, сія́ч, слухáч, сурма́ч, товка́ч, чита́ч, швач, шмарка́ч, шука́ч і т. ін.

Серед цієї групи, як бачимо, нема слів із приставкою; але з бігом часу стали вимовлятися так само й деякі з тих слів, що в них приставка сильно зрослася з коренем, напр.: збира́ч, ошукáч, прийма́ч, склада́ч, втіка́ч. Словники подають іще: допомага́ч, підпомага́ч, помага́ч, спостеріга́ч, але це сумнівні форми, бо в живій мові відома й вимова: допомагáч, підпомáгач, помáгач, спостерігáч, цебто вимова по другій групі.

2. До другої групи відноситься ті слова на **-ач**, що мають приставку, а ця приставка перецягує наголос на склад корінний (див. § 96): витіра́ч, догляда́ч, дописува́ч, доповіда́ч, забива́ч, завідува́ч, нагляда́ч, налігач, наслідува́ч, оббива́ч, оповіда́ч, переклада́ч, перерива́ч, підбрéхач, поліхач, розвіда́ч, розповіда́ч, спожива́ч і т. ін. Усі слова цієї групи при відмінюванні не міняють місця свого наголосу: догляда́чем, спожива́чі і т. д. Сюди відноситься й слово пúгач, звукопідроблене, а тому з накорінним наголосом.

§ 58. Слова на **-аш** звичайно мають наконечний наголос по всіх формах: Бараба́ш, гарма́ш, Лука́ш, Матя́ш, синáш і т. ін. Але слова виразно чужого походження мають наголос нерухомий: розгардія́ш, -яшем, ша́баш, по ша́баші і т. ін.

§ 59. Двоскладові (при повноголоснім корені — трискладові) слова на **-ба**, що виразно походять від дієслова, мають рухомий наконечний наголос: боротьба́, гризба́, гульба́, лічба́, клятьба́, міньба́, різба́, сівба́, сійба́, стрільба́, ходьба́, чиньба́ і т. ін. Як зовсім абстрактні, ці слова множини не мають.

Коли слово втратило виразне дієслівне значення, тоді наголос може бути й накорінний: про́сьба, га́ньба, але й ганьба́.

Арт. Віри 1645 р.: про́сьба, лічба, грозбо́ю.

§ 60. Збірні йменники на **-ва** з приголосною перед ним мають рухомий наконечний наголос: братва́, жратва́, мишва́, жорства́, мужва́, дітва́, грошва́, тарва́, ляхва́ і т. ін. Пор. § 11.

61. Йменники на **-во** від дієслівних пнів із приголосною перед цим **-о** завжди мають по всіх формах наконечний наголос: житво́, питво́, шитво́; так само: ество́. Пор. § 42.

§ 62. Слова на **-ець**, щодо свого наголосу, діляться на дві групи.

1. Слова без приставков і, що походять головню від дієслів та прикметників з наголосом на кінцевім складі, а також здрібнілі йменники та назви діячів завжди мають наголос на кінці, а при відміні слова мають його так само на кінці слова.

Це будуть: боєць, борєць, брехунєць, бугаєць, буханєць, валєць, вдівєць, верхівєць, вінєць, вітерєць, гнилєць, голубєць, гонєць, горобєць, гостєць, гребєць, гребінєць, гудєць, двірєць, живєць, жнєць, жрєць, жупанєць, знавєць, зубєць, ігрєць, кавунєць, каганєць, камінєць, кінєць, комірєць, копєць, корінєць, кравєць, купєць, курєць, ловєць, мертвєць, мистєць, млинєць, мокрєць, молодєць, мрєць, мудрєць, норєць, одинєць, олівєць, острівєць, отєць, папірєць, питєць, пісковєць, пішанєць, плавєць, попілєць, прапорєць, ралєць, ремінєць, рівєць, рішенєць, рубєць, самєць, святєць, синєць, сирєць, сирівєць, сліпєць, ссавєць, стілєць, стовпєць, стрибунєць, стрілєць, судєць, творєць, терпєць, толірєць, тулубєць, тютюнєць, удівєць, умерлєць, фахівєць, холодєць, хутірєць, цілєць, чебрєць, чернєць, читєць, чіпєць, чтєць, щирєць, явірєць, якірєць, ялівєць, ячмінєць і т. ін.

Усі ці слова (крім декількох) гублять своє кінцеве **е** при відміні, а наголос падає все на кінцевий склад, за винятком відмінка кличного, що завжди має його на складі передостанньому, див. § 115. Вимовляємо: всі кінці, але часте й: всі кінці (стародавня вимова).

Як бачимо, приставкових слів тут нема; з приставкових слів сюди відносяться тільки ось ці новоутворені слова: видавєць, пожилєць, покупєць, поплавєць, посланєць; правда, ці слова в живій вимові часом вимовляють і: видавєць, пожилєць і т. д., цебто за другою групою.

Ці слова на **-ець** в західньоукраїнських говорах з бігом часу зазнали цікавої долі, — їх наголос перейшов на склад ко-

рінний, чого східньоукраїнські говори зовсім не знають, напр.: борець, знавець, ловець, творець і ін., § 254; таких наголосів по пам'ятках XVI — XVIII в. в. дуже багато, але літературна вимова цього перенесення наголосу на корінь не знає.

2. До другої групи слів на **-ець** відносяться ці слова, що повстали головню від відповідних прикметників, дієприкметників, назви мешканців якогось краю чи міста та слова з приставкою. Це найчастіш слова зо складеним закінченням на **-ан-ець**, **-ен-ець**, **-ин-ець**, **-ов-ець** і ін. Усі ці слова мають нерухомий наголос звичайно на передостанньому складі, рідко — на третьому від кінця, надзвичайно рідко — на дальшому. Це будуть такі слова:

англієць, бабинець, бранець, бувалець, вихованець, гетьманець, годованець, дозорець, закалець, задріпанець, запоріжець, запроданець, заходець, звірінець, земець, кавказець, Кам'янець, канівець, клінець, крмець, кобанець, ласкавець, литовець, мандрівець, мешканець, мізинець, московець, найманець, народовець, німець, норвежець, перець, петлюрівець, підданець, обідранець, оборонець, обранець, обшарпанець, одесець, окраєць, оселенець, осетинець, ошуканець, палець, перебієць, переємець, перебожець, плюгавець, повстанець, поганець, погорілець, покрівець, полтавець, приміренець, провідець, промовець, пуховець, пуританець, родінець, рязанець, саксонець, скандинавець, службовець, смалець, східець, танець, тубілець, українець, улюбленець, урядовець, фінляндець, харківець, хлопець, червінець, чернігівець, чеченець, чужинець, швайцарець, японець і т. ін.

Як бачимо, серед цієї групи багато слів, що повстають від дієприкметників і затримують їхній наголос (на корені за § 254): браний-бранець, задріпаний-задріпанець, заprodаний-заprodанець, коханій-коханець і т. ін.; від прикметників: бабінний-бабинець, звірїний-звірінець, зємський-земець, ласкавий-ласкавець і т. ін.; від назов міст: Кавказ-кавказець, Канів-канівець, Крим-крмець, Буюковина-буюковинець, Харків-харківець і т. ін.; від іменників: гетьман-гетьманець, дозор-дозорець, закал-закалець, клін-клінець і т. ін. Багато тут і слів, що колись мали виразне здрібно-пестливе зафарбування, а такі слова, за § 99, наконечного наголосу не мають: горбдець, ослінець, старець, хлібець, хлопець і ін.

Коли до слова на **-ець** додається приставка, то наголос конче переходить на один склад вліво, за

загальним законом (§ 96), цебто на передостанній склад: виховáнець, дозóрець, заkáлець, піддáнець, повста́нець і т. ін.

Так само в складених словах на -ець наголос ніколи не буває на останнім складі, а тільки на передостаннім (§ 94): жертводáвець, хлібодáвець, рогоно́сець, злочíнець, доброчíнець, чорнобрíвець і т. ін.

Звичайно вимовляємо отéць, панотéць, але давне буковинське й галицьке панóтець, бо зложено.

Слова на -ця зам. -ець затримують наголос слів на -ець: привідець-привідця, убíвець-убíвця і т. ін.

Літературний наголос слів на -ець відомий із найдавнішого часу. Так, у Чуд. Новім Завіті 1355 р. маємо вже ніби сучасні: áгнець, áгньця, áгньцю 152 і агньцю 1546, áгнцем, в́гнець, в́гнця, в́гтрью, гоудéць конéць, конця́, концю́, конці́, корабля́ця, корабля́цю, корабля́ци 44, купцю́, коупці́, лестце́мъ, ловця́, любімици, младéнець, младéнца, обітця, отця́, отцю́, перв́гнець, перв́гнця́, перв́гнцю́, пришéлца, пришéлци, сесця́, скопці́, слѣпця́, о слѣпці́, спострадáльци, стáрець, стáрцем, стáрци, о стáрцих, сесця́, стрѣ́лець, стýдци, творéць, творця́, творці́, телцý, оубийцю, оунці́, хитре́ць, хромцю́, хромця́, хромці́, чéтци і т. ін.

Починаючи з пам'яток XIV в. (давніших послідовно акцентованих не знаємо) сильно помічається в українській мові ретягнення наголосу на корінний склад. Вплинула на це безумовно (крім польського впливу) й церковна вимова, що йшла тоді за південнослов'янськими текстами з такими саме наголосами. Так, в Остр. Зб. 1588 р. знаходимо нормальні: конéць, до конця́, ловéць, стáрець, стáрца, о стáрцу, стáрци і т. ін., але вже маємо творéць 566. 606, твóрца 30. 646, тёлцы 656, тёлцовъ 656. Щодо форми твóрець, то вона дуже давня: Шереметівський Требник XIV в. подає (див. Соболевський 84) на ст. 686: твориць, а це свідчить про вимову твóрець.

Дальші пам'ятки пересунення наголосу на корінь зазначають усе більш. Сл. Л. З. 1596 р.: базановець, ка́ганця, при конці́, лэстець, мудреці́, помаза́нець, со́сца, та́нець, черне́ць, блюзи́бца, держáвца, оборо́нца, пренаслѣ́дóвца, рядця, спра́вца. Стря́т. Сл. 1604 р.: конéць, конця́, от ко́нец, до ко́нец 314, ко́нцемъ 455, пѣвец, пѣвца, пѣвци, пѣвце́въ і пѣвцев, первéнець, покрóвецъ, стоудéнець, твóрца, твóрцу, тёлця. Учи́т. Єв. 1606 р.: твóрца, твóрцу, тёлéць, тёлъца. Стр. Тр. 1606 р.: твóрцу, первéнцемъ. Ки́їв. Час. 1626 р.: конéць, конця́, по конці́, ко́нцци, ко́нцемъ, на ко́нцех, первéнец, пришлéц, сту-

дѐнец, твѐрца, твѐрцу, тѐлца, ю́нець. А п. 1630 і 1639 р.: вѣнця, конѐць, лѐстець, лѐстци, первѐнец, пришѐльца, твѐрець, твѐрца, твѐрцу (Ап. 1574 р.: творѐць, твори́а, твори́), тѐлець, ю́нця (1574 р.: юнця́). Київ. Тр. 1631 р.: жрѐбца, кладѐнець, кѐнци, лѐстець, твѐрца, первѐнець, тѐлець, тѐлца, тѐлци, чвѐнець, въ чвѐнци. Учит. Єв. 1637 р.: тѐлець, тѐлца. Львів. Єв. 1644 р.: кѐнець, первѐнца, пѐнца, рѐжець, сѐсца, сѐсци, студѐнець, сѹчець, тѐлець. Львів. Тр. 1664 р.: тѐлца. Зерц. Бог. 1692 р.: твѐрець, твѐрца, твѐрцу. Отче наш 1709 р.: пѐнець, пѐнца. Супр. Сл. 1722 р.: бѐдець, лѐстець, пѐнець, сѹчець, твѐрець, тѐлець, чѐсець, ю́нець.

Нова українська вимова вимовляє слова на -ець по-східньоукраїнському. “Кобзар” Шевченка: борцѐві, жерці, стѐрець, стѐрцѐві, стѐрче, всі старці, старців, у тѐнець, тѐнців, чернѐць, ченця́, ченцѐві, ченці. Ч. Р. Куліша: вітерѐць, гонѐць, горобці́, жеребця́, запорѐжець, зра́дця, Іванѐць, Іванця́, їздѐць, кінѐць, на конці́, мистѐць, млинці́, молодѐць, молодці́, молодці́в, низѐвцець, отѐць, отця́м, стѐрець, стѐрцем, тѐнців, хуторѐць, чернѐць, ченці́. Старицького “Поезії”: вітрѐць, в дворці́. Тимченка Гр.: тубѐлець, тубільця́. Б. Грінченко, Твори: танѐць 33. “Пан Тад.” Рильського: брѐнцѐві, брѐнцю, вітерѐць, зѐйцеві, мертвѐць, мерців, норця́ми, панотця́, посланѐць, посланця́, праѐтець, співцѐві, стрѐлець, стрѐльцѐві, стрѐльця́, стрѐльці́, стрѐльців, стрѐльця́м, танѐць-танѐць, в тѐнцѐві, убѐвцѐві, ченці́. Рильськ. “Гомін”: чужинців; “13 весна”: гребінцѐм.

У галицьких письменників знаходимо живу західньоукраїнську вимову слів на -ець, цебто часто з перенесенням наголо-су на корінний склад; як бачимо, це продовження стародавнього акценту. Читанка І Ол. Барвінського: бѐрець, знѐвця, всі кінці́, лѐвці́, полѐвців, полѐвцями, рум'янець, сестринця́, стѐрець, твѐрця, чужинець, чужинця́. Гр. См-Ст.: корѐць, кірця́, стѐрець. Щур. Сл. о п. Іг.: полѐвці́. Етн. Зб. VI: по бѐхонцѐви.

§ 63. Слів на -ик у нашій мові дуже багато, і то найрізніших типів. Щодо наголосу, то їх можна поділити на дві головніші групи: 1. Слова на наголошене -і́к, і 2. Слова на ненаголошене -и́к.

1. Слова на наголошене -і́к при відміні звичайно мають наголос усе на кінцевому складі. Тут буває п'ять головних груп:

а. Слова на чисте -і́к, нерідко чужого походження: балі́к, гаплі́к, ереті́к, кагарлі́к, кімлі́к, молоді́к, мужі́к, патері́к, паті́к, часні́к, язі́к і ін.

Стародавня вимова ерѐтик тепер уже в літературній мові не вживана. Слово язі́к, що вдавни-

ну мало наголос нерухоми́й, тепер має його все на кінці: язика́, язикú.

Слова: індік, калмік і черевік, як слова чужого походження, мають при відміні наголос сталий, цеб-то завжди на тім самім складі: індіка, всі калміки і т. д.

б. Йменники на -е р - и к, що повстають від числівників: четверік, п'ятерік, шестерік, семерік, вісьмерік, дев'ятерік, десятерік і т. д.

в. Слова на -о в - і к, що визначають діячів і часто творяться від прикметників на -о в - і й, з якими вони мають одне значення, § 179: більшовік, біржовік, гумовік, дріжджовік, кадровік, кочовік, лейстровик, лісовік, масовік, меншовік, пайовік, паровік, передовік, поштовік, роївовік, січовік, степовік, харчовік, чиншовік і т. ін.

г. Слова на -н і к, що визначають назви професії та помешкань, або слова збірного значення, і що звичайно повстають від іменників:

бабник, березник, боржник, виробник, візник, гірник, голубник, довжник, квітник, кісник, колісник, курник, медяник, межник, молодник, пірник (пенал), побережник, погребник, позовник, помічник, правник, представник, призовник, провідник, решітник, різник, рільнийк, рушник, сальник, свічник, сінник, сірник, скарбник, словник, стільник, фальшивник, хідник, хмельник, холодник, цінник, чагарник, чередник, шкіряник, ягідник, ялівник і т. ін.

д. Слова на -і в - н і к, що походять від дієслів на -увати, -ювати, і визначають головню заняття: будівник, бунтівник, вартівник, гартівник, гарцівник, гуртівник, керівник, маківник, мандрівник, медівник, працівник, птахівник, рахівник, речівник, рисівник, ритівник, рятівник, садівник, танцівник, трудівник, чарівник і т. ін.

Усі ці слова при відміні мають наголос завжди на складі кінцевому, виключаючи слова, кісник, що має наголос сталий: без кісника і т. ін. У кличному відмінкові цих слів наголос завжди на третьому складі від кінця, за § 115: робітник — мій робітнику, мандрівнику й т. ін.

2. Слова, що не приймають наголосу на кінцеве -и к, мають його на передостаннім складі, а при відміні слова наголос позостається нерухоми́й на тім

самім складі в однині й множині. Сюди належать оці три групі слів:

а. Слова на -ик, що повстають найчастіш від імен: глечик, гудзик, історик, кавунник, католик, лірник, пищик, покажчик і т. ін.

Тепер у літературній вимові прийнято казати католик, але в східньоукраїнських говорах часта ще й давня форма католік, з католіка, всі католіки.

б. Дуже багато йменників на -ик не мають кінцевого наголосу; це слова на складене закінчення -н-ик, -аль-н-ик, -іль-н-ик, -ен-ик, -ян-н-ик, -іт-ник, -ов-ник і т. ін., або слова з приставкою. Походять ці слова від іменників (від основи родового множини), чи від прикметників, часто від дієприкметників (слова на -н-ик, § 254). Напр.:

бойовик, вареник, власник, воявник, грабіжник, грішник, денник, довідник, доказник, доповідник, дорадник, дослідник, дотепник, жертвник, забійник, завойовник, законник, заступник, збірник, звёрхник, здобичник, знаменник, зрадник, іменник, кабанник, ключник, книжник, мельник, месник, мірошник, множник, молитовник, молотільник, молотник, молочник, мрійник, намісник, намісник, нападник, напасник, невільник, обіжник, облесник, облужник, обманник, окличник, олійник, основник, папірник, перевізник, перекладник, підручник, пірник, поденник, покійник, полільник, полковник, полоненник, полотняник, предьявник, прийменник, прикметник, прислівник, прихильник, провінник, радник, речник, рибник, робітник, ровесник, розмовник, розпусник, священик, сибірник, смітник, спільник, стражник, субітник, сухітник, убійник, учасник, химерник, шкурник і т. ін.

Як бачимо, всі ці слова мають наголос на передостаннім складі, крім слів: горобхвняник, капосник, мученик, що заховують наголос іменника, від якого повстали.

Багато з цих слів на -н-ик творяться від дієприкметників чи прикметників на -н-ий, заховуючи їхній наголос і значення (§ 254): варений — вареник, поденний — поденник, бездітний — бездітник, власний — власник, голосний — голосник, печений — печеник, священий — священик і т. ін.

Вдавнину панувала вимова: ученик, тепер за російським впливом не рідко вимовляють ученик, але в літературній мові панує форма учень.

Слова на -ов-ник справила мають сталий наголос на передостанньому складі, хоч тепер не рідка й

вимова бойовнік, войовнік, а при відміні наголос падає на останній склад. Від слова жертва маємо ще жертвовник, хоч правила жертвѣвник, або й жетівнік.

Часом вимовляють робітнік, смітнік, а при відміні їх наголос на кінці: зо смітнікѣ, всі робітнікѣ.

в. Здрібнілі та пестливі форми на -ик мають сталий наголос на корінному складі, див. § 99: дощик волик, пѣсик.

Чуд. Н. З. 1355 р. дає цікавий й цінний матеріал для вивчення вимови слів на -ик в XIV в. Матеріал цей показує, що вимова ця мало різнилася від сучасної. Напр.: Андроника, беззаконікѣ, беззаконники, бешітника, блоудник, винограднику, взлюблѣника, грѣшник, грѣшника, гостіннику, еретікѣ, еретикѣ, жертвенник, жертвенника, жертвенники, заклиналникѣ, законник, законника, законніци, застоупника, зашитник, избавника, избраник, испитник, источник, источника, источници, камыка, камыци, квасникоу, клеветник, клеветникѣ, клеветниці, книжник, книжником, книжници, конникѣ, корабленникомѣ, лжеименник, любовника, молебник, наемници, народника, наставники, началник, началника, поборник, поклонници, праведника, праведници, праздник, праздника, пралник, престоупник, престоупника, приставники, причастникомѣ, проповѣдник, разбойник, разбойника, ратникѣ, ропотниці, свадници, свѣтилник, сотникѣ, о сотницѣ, сплеменикѣ, сребренік, сродник, стоначалник, суперник, суперником, тысящник, оугодници, оузникѣ, оузникомѣ, учениці, хищник, хищникомѣ, языкѣ, языка, языкоу, языкомѣ, языци, языки, язычник і т. ін.

Чисто українські пам'ятники XVI — XVIII віків подають багато цікавих старих наших форм, відмінних від вимови сучасної, але такої, що живе ще в українських говорах. Напр.: еретик, ненависник, католик, жертвѣвник, жертвенникѣ, ученик, молитвенник, законник, довжник, клирик і т. ін.

Так, в Остр. Зб. 1588 р. маємо: будѣвникѣ, еретікѣ, еретикѣ, еретикѣ, еретикѣ, источникѣ, наставникѣ, ненависника, празник, проводникѣ, разбойникѣ, ручнік, ученикѣ, ученика, ученици, учениковѣ, учасником. Словн. Л. З. 1596 р.: бунтовник, каѳоликѣ, черевіки, чаровнікѣ, языки, языков, языках. Стр. Сл. 1604 р.: дѣвственника, жертвѣвникѣ, жертвенникѣ, жертвѣвника, жертвѣвнику, жертвѣвником (Московський Служеб. 1656 р.: жертвенникѣ, -ка, -ку), иноплеменикѣ, наставник, ученика, ученикомѣ (Моск. Сл. 1656 р.: ученикѣ, ученикѣ). Стр. Тр. 1606 р.: жертвѣвникѣ. Уч. т. Єв. 1606 р.: ученикѣ (1569 р.: ученикѣ). Київ. Час. 1626 р.: беззаконникѣ, вторникѣ, молитвенникѣ, молитвенники, ученик. Ап. 1630 і 1639 р.: блудникѣ, за-

конникъ, клеветником, клеветники, клеветници, посланник, ученикъ, ученика, ученици, шепотники, языком (в Ап. 1574 р.: блудникъ, законникъ, клеветникомъ, клеветници, ученикъ ученика, ученицы). Київ. Тріодь 1631 р.: жертвенникъ, клирици, ученикъ, языку. Львів. Єв. 1644 р.: должника, должниковъ, законникомъ, сребренника, сребренники, ученикъ, -ка, -ку, -ци. “К. л. Р. а. з.” 1665 р.: законник. “Отче Наш” 1709 р.: должник, должником. Супр. Словн. 1722 р.: блудник, грамотникъ, жертвникъ, законникъ, иконникъ, иноплеменикъ, католикъ, клеветникъ, клирикъ, молитвенникъ, паличник.

“Артикули Віри” 1645 р.: еретика, еретиковъ, еретикомъ, еретици, католикъ, католици, сповѣдника, схизматиковъ, учасниками.

Трохи ще прикладів із вимови наших письменників. “Енеїда” 1809 р.: Єретик, католик. “Кобзар” Шевченка: дуднику, католик, кісники, лірники, мѣсник, мужики, невільники, рушникі. Ч. Р. Куліша 1857 р.: божник, вареників, мужики, в зівовнику, зівівником, каверзники, католика, католиків, пасічника, полковники, рушником, сотник, сотники, до тайника, характерника, чарівник, шлика, языка, языку, языком, языки. М. Вовчок: рушникі. “Пан Тад.” Рильського: бесідники, языка; “Томін”: вершники. “Дон Хуан” Черкасенка: еретик, еретиків.

Письменники галицькі: Франко, З верш.: языки. См -Ст. Гр.: ученик. Чит Барв.: довжників, робітник, стражник, ученик, учеником. Рудов.: жертвник, ученики, учениками. Етн. Зб. VI: языком, языки.

§ 64. Слова на **-инá, -овинá**, що повстають від якісних прикметників і визначають абстрактні розуміння, найчастіш — міри, мають рухомий наконечний наголос: будучинá, величинá, височинá, вишинá, вузинá, гладинá, глибинá, глушинá, гущинá, давнинá, далечинá, дешевинá, дивинá, довжинá, зайвинá, мілинá, низинá, новинá, площинá, рівнинá, рідинá, сивинá, сировинá, сміховинá, старовинá, старшинá, страховинá, товщинá, трясовинá, цілинá, чужинá, ширинá, широчинá і т. ін.

Так само: одинá, двоїнá, множинá; назви деяких рослин та їх продуктів: бузинá, дробинá, дичинá, лісовинá, садовинá, яринá.

На слова на **-инá** впливають слова на **-ина** § 21, і навпаки, через що повстають дублети: гущáвинá, страховинá, площинá і т. ін.

§ 64а. Імена на **-иня**, що повстають від прикметників якості на **-к и й**, мають наголос завжди на кінці слова: височиня, глибочиня, далечиня, й ін.

§ 65. Слова на **-ір** мають рухомий наголос на кінці: багатір, мугір, поводи́р, проводи́р, пузи́р, пусти́р, пухи́р, упи́р і т. ін. Так само й слова чужого походження: манасті́р, псалти́р. При відмінюванні всі ці слова мають наконечний наголос: багати́ря, поводи́рем, пухи́рі і т. ін. Слова ко́зир, па́стир мають наголос нерухомий, але: кози́рний.

Нов. Зав. 1355 р.: пасти́рь. Час. 1626 р.: па́стыра, па́стыру, па́стыріє. Ап. 1630 р.: па́стырю. Єв. 1644 р.: пасти́ріє. Сл. 1722 р.: пасти́рь. Шевч.: псалти́р, псалти́рі. Кул. Ч. Р.: манасті́р, манастиря́, манастире́м, в манастире́ві, поводи́ря, пусти́рем. М. Вовч.: багаті́р. Рудов.: пасти́рі.

§ 66. Слова на **-ич** у назвах самців мають наголос усе наконечний: дрохви́ч, пави́ч, так само пани́ч. При відміні наголос тримається кінця: павича́, паничі́ і т. д. Так само: мого́рич, терли́ч.

Інші слова на **-ич** мають нерухомий наголос на передостанньому складі: діди́ч, погони́ч, ро́дич, шляхти́ч, погони́чем і т. д. Пор. § 38.

§ 67. Слова на **-іж** мають наголос на кінцевому складі: грабі́ж, карті́ж, краді́ж, круті́ж, лупі́ж, пади́ж, платі́ж, праві́ж, рубі́ж, свербі́ж, — усе слова ч. роду. При відміні цих слів наголос позостається на складі кінцевому. Тільки слово м о́ л о д і ж ж. р. має нерухомий наголос все на початковому складі, але російське молоді́ж свідчить, що форма млоді́ж — нова.

Наше **-іж** повстало з давнього **-еж**, що все було наголошене. Нов. Зав. 1355 р.: мятéжъ, мятéжа, мятéжи. Страт. Тр. 1606 р.: мятéжь. Уч. Єв. 1606 р.: паде́жа. Київ. Час. 1626 р.: мятéжа. Ап. 1630 і 1639 р.: мятéжа. Супр. Сл. 1722 р.: мятéжъ, паде́жъ.

§ 68. Слова на **-ій**, щодо їхнього наголосу, можна поділити на дві групи.

1. Виконавця якоїсь чинности в українській мові дуже часто зазначаємо наголошеним закінченням **-і й**, що додається просто до кореня. Це **-і й** приймає наголос завжди на себе. Таких слів дуже багато в нашій мові, і багато з них стали в нас за прізвища. Ось трохи цих слів: бабі́й, багаті́й, багрі́й, балакі́й, вереді́й, верті́й, воді́й, возі́й, гострі́й, грамоті́й, губрі́й,

гудзій, дерій, драпій, жеретій, жлуктій, заведій, задерій, козій, колій, колодій, кошій, крадій, крутій, курій, ласій, лупій, мазій, місій, нетерпій, носій, палій, плаксіій, просій, пузій, пустій, скупій, смолій, солопій, сопій, стогній, стрижій, торбій, торохтій, турій, тюхтій, хвалій, ходій, чорній і десятки т. ін.

Назви рослин: гусій, деревій, жабрій, митій, пирій, рижій.

Останніми часами на зразок цих слів утворено новотвір: рушіій (рос. двигатель).

Усі ці слова при відміні мають наголос на складі кінцевсму: бабіём, палія, пузіі і т. ін.

2. До другої групи слів на **-ій** відносяться такі, що в них наголос нерухомий, цебто при зміні слова позостається на тому самому складі. Сюди належать:

а. Слова, що мають **-ій** корінне, звичайно слова приставкові з наголосом на цьому **-ій**: біій, забіій, забію, завіій, застіій, застою, крїій, напіій, навіій, перекрїій, перепіій, повіій, повію і т. ін.

б. Звичайно вимовляємо: сп ó к і й — спокію, супокій — супокію, неп ó к і й — непокію, неспокій (хоч вимовляють і: спокій, супокій, непокій, неспокій), § 817. На кімнату кажемо: покій, передпокій. Але при відміні наголос у всіх цих словах переходить на склад **-к о-**: спокію, спокієм, в спокіі, супокієві, неспокієм і т. д., цебто ідемо за прикладом а. В Галичині звичайно: спокій, спокію і т. д.

в. Хресні ймення: Андрій, Гордій, Корній, Матвій, Олексій, Сергій, — усі ці слова при відміні їх мають наголос нерухомий: Сергія, Сергієм, Корнієві і т. ін., хоч у живій вимові наголос часто переходить у них і на склад кінцевий.

г. Слова на ненаголошене **-ій** звичайно мають наголос нерухомий: віріій, вірію, Гриргоріій, на обрїі і т. ін.

Ось трохи матеріялу з пам'яток: ЧНЗ 1355 р.: вравью, в гной, жрѣбий, на Матѣію, покѣй, покѣя, в покѣи, оубѣй. Остр. Зб. 1588 р.: покѣй, покѣю. Словн. Л. З. 1599 р.: покой. Київ. Час. 1526 р.: покѣй. Учит. Єв. 1637 р.: покѣй. "Кл. Роз." 1665 р.: покѣй. "Арт. Віри" 1645 р.: напѣй, покѣй. "Скарбниця" 1676 р.: напѣю, покѣй (= мешкання).

Шевч.: покію. Ч. Р. Кул.: Батий, роєм, спокію; Кул., Іов: впокій. Л. Укр. "Ліс. Пісня": спокій. Рильс.: П. Тад.: віріій, напіій, напѣю, неспокій, в неспокіі, покій, покію, по по-

кою, спокій, спокію, в спокі́ї, супокі́й, у супокі́ї; “13. весна”, “Гомін”: супокі́й. Черк. Д. Х.: спокі́й. Тич. “Зол. Гом.”: спокі́й.

У галицьких письменників і тут маємо трохи іншу вимову. Фр. З верш.: спокі́й, супокі́й. Маковей: “Ревун”: спокі́й. Лепк. З гл. д.: спокі́й, вері́й. Чит. Барв.: спокі́й, супокі́й. См.-Ст. Гр.: покі́й, спокі́й, олі́й, супокі́й. Підг. “Мати”: бурлі́й. Етн. Зб. VI: покі́й, до покі́ю, спокі́й.

§ 69. Слова на **-інь** мають усе наконечний наголос по всіх формах: бистрі́нь, величі́нь, височі́нь, глибочі́нь, далечі́нь, теплі́нь, широчі́нь, в широчині́.

§ 70. Слова на **-ко**, що не мають уже виразного зменшеного характеру, мають наголос на кінцевому складі. Сюди належать групи:

а. Слова, що визначають носія певної чинності чи властивості: будько́, глушко́, крутько́, страшко́, хапко́, хвалько́, чванько́.

б. Назви собак: білко́, бровко́, лапко́, рудко́, рябко́, сірко́.

в. Особові назви, що втратили свій пестливий характер: Грицько́, Зінько́, Ілько́, Левко́, Панько́, Радько́, Сенько́, Сомко́, Стасько́, Стецько́, Харко́, Юрко́, Яцько́. Літературна форма за грецьким Ма́рко, від Ма́рка, Ма́рком, але народня Марко́.

Так само вимовляємо Франко́, як українізовану форму (не українізована форма була б Фра́нко).

г. Так само мають **-кó** інші ймення, що не мають характеру зменшеності: бузько́, братко́, ватажко́, котко́, молочко́, тезко́. Коли вимовляємо з підкресленою пестливістю й зменшеністю, тоді наголос мусить перейти, за загальним законом (§ 99), на склад корінний: бра́тко, вата́жко, ко́тко.

д. Деякі слова на **-кó** віддавна мають накорінний наголос: ба́тько, ді́ько, дя́ько, ле́ько, бб́ько.

е. Всі слова на **-кó**, коли з'єднуються з приставкою, краще переносять свій наголос на склад корінний: будько́ — забудько́, знайко́ — незна́йко, всезна́йко, крутько́ — викру́тько, безлю́дько, безпа́лько, безпа́тько, безсо́нько, безха́тько, безшта́нько, вига́дько, заві́дько, перека́дько, пора́дько, прихо́дько, уга́дько і т. ін., див. § 81.

е. Усі слова на **-кó** при відмінюванні їх мають наголос на складі кінцевому: хапка́, чванько́м, Грицька́м і т. д.; але в зовному однини наголос переходить кон-

че на склад корінний (§ 115): Ю'рку, Стéцьку, хвáль-ку. Так само: ба́тько, дя́дко мають у множині нако-нечний наголос: ба́тькі, дя́дка́м.

Нов. Зав. 1355 р.: Ма́рко, Ма́рка. А п. 1630, 1639 р., Т р. 1631 р., Є в. 1637 р. — Ма́рко, Ма́рка. “Скарбнича” 1676 р.: Ма́р-ко. Шевч.: Ма́рко, ба́тьку, ба́тькові, ба́тькі, дя́ькі. Ку л. Ч. Р.: ба́тько, ба́тька, ба́тькі, -ків, бровка́, вата́жко, ді́ько, лапко́, Сомко́, Сомка́, Сомко́ві. Зах. укр. часте ба́тько́.

§ 71. Слово на **-ло** чи **-л-о** ча́сом мають наголос на кінці: весло́, джерело́, ду́плó, жало́, житло́, крило́, кубло́, му́рло́, помело́, ракло́, ремесло́ (звідси й ре-мество́), село́, сідло́, срібло́ (ча́сом: срі́бло), чересло́, число́ і т. ін. Про слова з ненаголошеним **-л о** див. § 32.

При відміні ці слова мають наголос в однині на кінцевому складі, а в множині — на корінному: з вес-ла́ — всі ве́сла і т. д., див. § 149.

“Отче Наш” 1709 р.: число́. “К о б з.”: село́. Ч. Р. Ку л.: в джерелі, з сідла́, срі́бло. Лепк. З гл.: же́рело. Західньоукраї-нське діло́ по пам'ятках відоме вже з XVIII-го ст.

§ 72. Йменники на **-ня** з попередньою приголос-ною збірною (згирдливого) значення осіб мають ру-хомий наконечний наголос: босячн́я, куркульн́я, офі-церн́я, сабачн́я, солдатн́я, чортівн́я і т. ін., так само: поро́хн́я.

Такий самий наголос мають і йменники збірного дієслівного значення: гавкотн́я, доро́жн́я, колотн́я, ляскотн́я, метушн́я, платн́я, реготн́я, рипотн́я, рідн́я, різн́я, складн́я і т. ін.

Те саме в іменників числівникового походження: двійн́я, трійн́я, п'ятерн́я, шестерн́я.

§ 73. Віддієслівні дво-та трискладові безпристав-кові слова на **-ття** мають рухомий наголос по всіх формах на кінці: биття́, буття́, взуття́, виття́, влиття́, вчиття́, гниття́, дуття́, жаття́, життя́, знаття́, клят-тя́, криття́, лиття́, пиття́, псуття́, риття́, тертя́, чуття́, шиття́ й ін. Трискладові (повноголосні): бороття́, во-роття́, колоття́, молоття́, полоття́; так само: живот-тя́, каяття́, учиття́ й т. ін.

Приймаючи приставку, віддієслівні слова на **-ття** наголосу не міняють, цебто мають його таки на кінцівці: побиття́, забуття́, здобуття́, набуття́, обуття́, прибуття́, пробуття́, повиття́, зужиття́, над-ужиття́, перебуття́, пережиття́, пожиття́, прожиття́, спожиття́, визнаття́, передзнаття́, узуття́, відкриття́.

накриття, покриття, пролиття, зайняття, заняття, підняття, прийняття, підпертя, випиття, зіпсуття, відчуття, спочуття, почуття, прочуття, пошиття і т. ін.

Тільки підо впливом церковних: понятіє, проклятіє, расп'ятіє закорінився в нас наголос: поняття, прокляття, розп'яття (§ 48). Словники подають іще заповзяття, хоч ліпше б заповзяття.

Коли слово на -т т я не віддієслівне, то воно має наголос на складі передостанньому: жм'уття, запліття, квіття, поліття, проміття, пр'уття, розвор'оття, цебто за § 48. Тільки: пуття, але з приставкою: розп'уття; звичайно сміття, але не рідке й сміття.

В старій українській мові слова на-тіє завжди зберігали наголос свого дієслова, цебто мали його на корінному складі. Так, в Острізькому Збірнику 1588-го р. маємо: бытіє, жітія. В Стрятинському Служебникові 1604 р.: бытіє, бытія, жітіє, жітія, в жітіи, небытія, пожітіє.

Але наконечний наголос у цих словах відомий уже з пам'яток XVI-го віку; так у Словнику Л. Зизанія 1596 р. знаходимо: бытіє, вырытія, вытьє, житіє, забытьє, набытьє, омытьє, побытьє, побитьє, пожертя, покритьє, принятьє, до приняття і т. ін. — Словник П. Беринди 1627 р.: бытьє, взятьє, зачатьє, накрытьє, набитя, натертьє, переняте і т. ін.

§ 74. Іменники на **-ук, юк** мають наголос на кінцевому складі, а при відміні — наголос рухомий на кінці слова: байстріюк, близнюк, бурдюк, вісліюк, гайдюк, зведенюк, каблюк, капшюк, карюк, клобюк, орлюк, остюк, павюк, пацюк, поліщюк, рундюк, селюк, сердюк, сюртук, тетерук, шевчук і т. ін.

Так само й прізвища: Онищук, Павлюк, Іванюк, Шевчук і т. ін.

Серед слів на **-ук**, як бачимо, багато слів турецько-татарських, див. § 317.

§ 75. Іменники на **-ун** завжди мають рухомий наголос усе на кінцевому складі: бігун, бурун, галун, двигун, дерун, джигун, жерун, жирун, кавун, каплун, коверзун, ковтун, лептун, літун, моргун, опікун, реготун, свистун, табун, тютюн, цвіркун, чавун, чаклун і т. ін.

Слово перун, як чуже, має наголос нерухомий: без перуна, всі перуни.

§ 76. Імен на **-ур, -тур** з рухомим наголосом небагато: дівчур, жабур, каптур, міхур, очкур, піч-

кúр, піхúр, хапту́р. Подвійний наголос: ка́пту́р. Слова на -ур з нерухомим наголосом див. § 44.

§ 77. Слова на **-ух, -юх** з наголосом рухомим: ло-пúх, лініюх, лежúх, мерзлю́х, маку́х, пастúх, сплю́х, квартúх, цибу́х. Тільки ко́жу х має наголос нерухомий: без ко́жуха, всі ко́жухи.

§ 78. Слова на **-це**, що не мають пестливого відтінку, але тільки здрібнілий, мають наголос наконечний: вільце́, гильце́, деревце́, долітце́, жальце́, кильце́, колісце́, копитце́, крильце́, м'ясце́, писемце́, пірце́, пузце́, решітце́, сальце́, сильце́, сільце́, слівце́, тільце́, яйце́. Див. § 100.

§ 79. Іменники на **-чук** за́вжди мають наконечний наголос і при відміні, як і слова на -ук § 74. Сюди належать і прізвища на **-чук**: бондарчу́к, бунчу́к, ведмедчу́к, канчу́к, ковальчу́к, пинчу́к, кравчу́к, ку-харчу́к, литвинчу́к, мірчу́к, радчу́к, всі римарчуки і т. ін.

§ 80. Назви занять на **-яр** (-ляр, -няр, -тяр) за́вжди мають наголос наконечний, напр.: арфа́р, бджоля́р, вапня́р, весля́р, вугля́р, газетя́р, гандля́р, глиня́р, голя́р, гуся́р, дротя́р, каменя́р, картя́р, коми-ня́р, маля́р, мебля́р, нафтя́р, повістя́р, сектя́р, сідля́р, скля́р, смоля́р, цегля́р, школя́р і т. ін.

Відмінюються ці слова за мішаною відміною, а наголос усе на кінцевому складі:

Однина :	Множина :
1. голя́р	голя́рі
2. голяра́	голя́рів
3. голяре́ві	голяра́м
5. голя́ре	голя́рі
6. голяре́м	голяра́ми
7. в голя́рі	в голяра́х

Як бачимо, слова на **-яр** мають наголос такий, як і слова на **-ар** найчастішої групи, див. § 561.

Слова муля́р, столя́р і тесля́р звичайно йдуть за цією групою: муля́р, столя́р, тесля́р, але часом мають в однині незмінний накорінний наголос: те́сляр, сто́ляра, му́ляром, але в множині їхній наголос усе на закінченні: столя́рі, муля́рів і т. д.

Слова: бакаля́р, ювіля́р, як чужі, мають наго-лос нерухомий, за § 308.

3. ІМЕННИКОВА ЕНКЛІЗА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.

Наголос на приставці.

§ 81. Українська мова має в своїм наголосі дуже цікаве й характерне явище, — в певних випадках у приставкових словах наголос конче переходить на цю приставку. Такий перехід наголосу на приставку (чи на прийменника) звемо енклізою, напр.: кутіок — закуток, на ніч, об землю і т. ін. Докладніш про це див. § 292: енкліза.

Приставкова енкліза сильно поширена в українській мові по всіх її говорах, правда — менше в східних, значно більше в говорах західних. Відіома вона по пам'ятках уже з XIV-го ст., а де далі, число її все росте та росте. В східних говорах правильному розвитку цього явища сильно заважає мова російська та зросійщена вимова церковнослов'янська, що цього явища в наголосі не знають у такій мірі, як мова українська.

Приставка в мові грає велику істотну ролю, бо міняє значення слова, міняє часом істотно, напр.: лад — бєзлад, хід — вихід — рíзхід — пóхід, гóлос — на́голос, і сила т. ін. Щоб підсилити цю зміну значення слова, наголос переходить на цю приставку, тим ще більш припечатуючи нову форму.

Приставкова енкліза — це притаманне явище української мови, яке повстало в ній ще в глибоку давнину, може й за доісторичної доби, тому я спинаюся на ньому в цій своїй праці докладніш.

Слова з приставкою — це, власне, складене слово - зріст, а вони, як побачимо далі в § 92, завжди мають наголос на першій частині зросту, цебто тут збігаються такі акцентіві форми, як задум і злодій.

Усі слова з наголосом на приставці звичайно мають наголос нерухомий, цебто при відміні сліова наголос свого місця не міняє.

Приставка, додана до йменника з наконечним наголосом, часто перетягує наголос на корінь, хоч сама наголосу не приймає, див. § 96.

§ 82. 1. Двоскладові йменники чоловічого роду, складені з приставки та односкладового корінного слова (найчастіш — дієслівного, рідше йменникового), звичайно мають наголос на приставці. Це дуже часта стара притаманна форма наголосу в нашій мо-

ві, цінна особливо тим, що в мові російській вона мало знана. Так вимовляється в нас велика сила слів (в більшості вони — з абстрактним значенням), — майже кожна приставка, складаючи з коренем йменника, приймає наголос на себе. Подам тут тільки частину таких слів:

бэзвік, бэзкрай, бэзлад, бэзлік, бэзліч, бэзсмак, бэзсуд, бэз-
тям, бэзум, бэзух, бэзцін, вібій, вібій, віблиск, вібрик, вібух,
вівар, вівід, віворот, вігін, віграш, вігук, візвіл, візиск, ві-
клад, віклик, вікуп, вілім, віліт, віпис, віплід, віраз, вірок,
вістріл, вітвір, віхід, віхрист, відгук, віддих, відлиск, відляск,
відпис, відпуст, відчит, добір, довід, догляд, дозвіл, допис, до-
пит, досвід, дослід, дотеп, дотик, доторк, забіг, задум, заклик,
замір, замок, закруг, зазов, заїзд, закид, заклад, заклик, запал,
запах, запис, заплід, запуст, зарис, засів, заспів, засув, захід, на-
біл, нагляд, нагніт, надїзд, надмір, надпис, назвук, наїзд,
наймит, наклад, наклеп, намір, намул, напад, напис, напям, на-
сип, настрій, натовп, начерк, нашепт, обіг, облік, обмін, образ,
обрис, обслід, обстріл, обсяг, обхід, об'яв, обвид, огляд, огріх,
одуд, одур, оклик, опад, опал, опар, опис, острах, отвір, осміх,
пагін, пазур, парост, пасерб, перéбіг, перéгляд, перéдвік, перé-
діл, перéдрук, перéказ, перéклад, перéклик, перéкуп, перéлік,
перéпис, перéпиг, перéлуск, перéспів, перéтин, перéсип, пе-
рéстрах, перéхрист, підкид, підклад, підмет, підпал, підпис, під-
ступ, побит, побут, поверх, повід, погреб, поділ, подив, подих,
подзвін, погріб, погляд, позір, позов, поїзд, поклик, покорм, по-
круч, полог, полоз, помин, попит, порух, पोсаг, послух, посміх,
поспих, поступ, постріл, посуд, потяг, похід, почет, пояс, прав-
нук, прадід, пралев, праліс, прашур, предмет, привид, прїдих,
прїзвід, прїзвіл, прїзов, прїклад, прїлад, прїпис, прїріст, прї-
смак, прїспів, прїстрій, прїсуд, прїтиск, прівід, прідаж, прі-
грїх, пріділь, пріпуск, пріруб, прістір, прітовп, прітор,
прітяг, рíзбрат, рíзвід, рíзвіз, рíзвій, рíзгін, рíзгляд, рíзділ,
рíздріб, рíздум, рíззів, рíзказ, рíзквіт, рíзклад, рíзлад, рíз-
мах, рíзмин, рíзмін, рíзмір, рíзпад, рíзпал, рíзпач, рíзпис,
рíзпит, рíзплід, рíзпуск, рíзрух, рíзсвіт, рíзсип, рíзслід, рíз-
ствіл, рíзсуд, рíзтрус, рíзум, рíзцвіт, рíзчин, рíзпуск, сўмнів
ўдій, ўсміх, ўспіх, ўстрій, ўступ, ўтвір, ўтиск, ўхил і т. ін.

2. Ті слова жіночого роду, що вдавнину закінчу-
вались на м'яку приголосну, але з бігом часу страти-
ли цю м'якість, чому стали словами чоловічого роду,
так само мають наголос на приставці: ві-, за-, під-,
на-, рíзпис, прідаж, пріруб, рíзпач, об'яв і т. ін.,
пор. § 85.

3. Слова на -мисел повстали з давніх на-мислѣ, а тому всі вони відносяться сюди: прѣмисел, замисел, дѣмисел, вѣмисел, пѣмисел, рѣзмисел, нѣмисел.

4. Слова з повноголосним коренем відносяться, звичайно, сюди, бо їх повноголосна форма вдавнину була односкладова (§ 2): за́колот, на́голос, рѣзго-лос, по́голос, по́хорон, вѣмо́лот, на́мо́лот, і т. ін.: ві́-, ві́д-, за́-, на́-, по́ворот, так само: пере́ворот, хоч час-то говорять зросійська перево́рот.

“Скарбниця” 1676 р.: за́воротъ, по́ворозъ.

5. Заперечка не в цім випадку так само приймає наголос на себе: не́біж, не́від, не́вір, не́крут, не́лад не́люб, не́смак, не́ук, не́христ і т. ін.

6. Коли приставка складається з двох прийменників, то наголос падає на другий: за́прѣдаж, здо́гад, розпо́діл, розпрѣдаж, спо́мин і т. ін. Так само й при не: недо́бір, недо́гляд, недо́лік, недо́рід, непѣ́слух, непѣ́тріб, нерѣ́зум, зане́пад і т. ін. Але приставка ви-й тут приймає наголос на себе (за § 90): ви́нахід; та-кож су́провід.

“Арт. Віри” 1645 р.: при́ятель — не́приятель, не́приятеля, не́приянь, не́приязни.

7. Ця послідовна притаманна система нашого наголосу з бігом часу стала сильно хитатися, бо її руйнували і свої фонетичні зміни, і чужі впливи. Найперше з цієї системи стали виломлюватися ті слова, що мають у корені і з о чи е, — ці слова мають великий нахил наголошувати відкритий склад, що має о чи е. Утворилася нова група серед цих слів: вназовному (при і в корені) наголос на приставці, а по всіх інших формах — на коренному о, е. Це слова: до́бір — з до́бору, недо́бір — з недо́бору, за́лім — за́лому, за́літ — за́лѣту, на́стрій — на́строю, об́хід — об́ходу, по́зір — по́зору, по́хід — по́ходу, ро́звід — ро́звѣду, у́дій — удо́ю, спо́кій — спо́кою (§ 68. 26).

Це перенесення наголосу з приставки на корінь у слів на і (з о, е) за законом аналогії допровадило до того, що й назвний відмінок деяких слів на і став вимовлятися з наголосом на корені.

Сюди належать оці слова: відлѣ́т, відхі́д, дозі́р, дохі́д, залі́м, загі́н, засті́й, набі́й, наві́й, напі́й, напі́р, облі́г, окі́п, окрі́п, опі́й, перебі́й, перебі́р, пере́від, пере́віз, пере́гін, пере-гні́й, пере́кір, пере́крій, перелі́г, перелі́м, перелі́г, перелі́й, пе-

рехід, перечіс, підхід, побір, покіс, поклін, поміст, постіл, потік, привіз, призір, приліт, приплід, прихід, проклін, пролім, проліт, пропій, прохід, розбій, розбір, розгін, убір, узвій і т. ін.

Такий стан речі легко витворює акцентові дублети.

Пор., напр., у М. Стáрицького, Поезії: záпал, але: запáлу, у Новому Заповіті 1355 р.: отро́къ, але: отрока́, отрокі́. Часто кажуть: на́стрій — з настро́ю і т. ін.

8. Були ще й інші причини, що сильно розбивали закон про українську приставкову енклізу, а серед цих причин сильними були впливи зросійщеної церковної вимови та самої мови російської, що такого наголосу звичайно не знають. Ось через це утворилася показна група слів, що з бігом часу втратили свій приставковий наголос.

Це будуть слова: від'їзд, відвіт, відлів, відлом, відплив, відчай, зажин, закón, замёт, заповіт, заріз, навар, наказ, намет, народ, обід, об'їзд, переворót, переїзд, перелюб, переляк, перемір, переполóх, переріз, погрóm, пожа́р, порів, посóл, почи́н, потóп, престóл, приві́т, приї́зд, прийо́м, пристрі́т, прої́зд, пролі́в, проро́к, роз'їзд, розко́л, собо́р, упі́н, уря́д і т. ін.

Як бачимо, серед цих слів немало слів церковних та російських: заво́д, зако́н, нака́з, наро́д, перево́рот, погрóм, потóп, престóл, прийо́м і т. ін. Цікаво, що слів із приростком ви- серед цих слів нема (див. § 90).

Подібних слів, що мають накорінний наголос, словники наші подають звичайно багато, алé в живій народній мові їх значно менше, — жива мова, особливо по за́хідніх говірках, докладніш дотримує приставкового наголосу. Взагалі ж треба підкреслити, що в цій групі слів часто маємо наголос неусталений, через що легко повстають подвійні форми: переля́к. Власне ця група слів виразно показує нам, що ми мусимо конче прагнути до уодностáйнення свого літературного наголосу, — без цього розгубимося в подвійних та потрійних формах.

Цікаві слова за́кон і наро́д, — за впливом мови церковної в літературній нашій мові защепилася вимова за́ко́н і наро́д, хоч наші архаїчні говірки та старі пам'ятки звичайно знають за́ко́н, на́рид. Пор. § 112.

Защепилася літературна вимова уря́д, але й вимова уря́д іще не рідка.

Розрізняємо: за́мок, за́мку — палата, і за́мок, замка́ — колодка. За́хідні говірки цього розрізнення не знають, звучи їй колодку за́мком.

“Скарбниця” 1676 р. І. Галятовського: На за́мку Черня́говскомъ, Облегли за́мок.

Вимовляємо: погові́р, загові́р, нагові́р, але: при́гові́р, ви́гові́р.

Слово о́браз в однині має нерухоми́й наголос, але в множині буває залежно від значення: а) уява, постать: всі о́брази, о́бразів, і б) ікона: о́брази́, о́бразі́в.

Приставка йменникова енкліза — це надзвичайно важливе явище нашої мови, явище, що вирізняє нашу мову серед усіх слов'янських мов, які не знають цього явища так послідовно, як мова наша, а тому подам приклади на нього з наших історичних пам'яток.

Перенесення наголосу на приставку в двоскладових словах чол. роду відоме нам із найдавнішого часу, але вдавнину це явище було не часте й обмежене. Так у Новому Заповіті митр. Олексія 1355 р. подібних наголосів зовсім мало: в не́смысли, о́браз, о́бразы, о́стровъ, въ о́стровѣ, в по́движѣ, по́мысль, по́мысли, по́слухи, ра́зоума, ра́зоумоу, в ра́зоумѣ, ра́зоумы, о́ухода. Навпаки, випадків, коли приставка ненаголошена, у цій пам'ятці дуже багато: всто́ка, на всто́цѣ, взра́ста, взра́стоу, о взра́стѣ, завѣ́та, зако́нъ, зако́на, зако́ноу, зако́номъ, в зако́нѣ, зако́ны, зало́гъ, извра́гоу, извѣ́та, иско́усть, о исхо́дѣ, наро́дъ, наро́да, наро́доу, о наро́дѣ, наро́дом, наро́ди, наро́ды, недѣ́ги, огра́д, во огра́дѣ, опло́та, обро́ци, отвѣ́тъ, отвѣ́та, о отвѣ́тѣ, поро́ка, пото́ка, при пото́пѣ, подпо́ръ, предѣ́лы, прило́га, раздо́ры, раскбо́ла, смы́сль, собла́знъ, собла́зна, собла́зноу, собла́зном, собла́зны, съвѣ́тъ, съвѣ́та, соо́уза, оужа́са, въ оужа́сѣ, оуро́де, оуро́ди і т. ін. Ці приклади з ЧНЗ 1355 р. ясно свідчать, що вже в XIV віці сильно різнилися наголоси півдня й півночі старої Русі: на півдні енкліза, на півночі її нема.

Але, зачинаючи з XVI-го ст., число слів із наголошеною приставкою сильно збільшується. Так, ув Остриському Збірнику 1588 р. знаходимо: во́зрасту, вы́мысловъ, за́конъ, за́кона, за́кону, за́кономъ, въ за́конѣ, за́коны, за́падъ, за́ходу, наро́д, в о́стровѣ, по́дви́г, по́кормъ, по́кормомъ, по́мысль, по́мысломъ, про́мень, про́мыслом, ро́зрухы, ро́скошь, оу́мысль, оуро́домъ і т. ін., але поруч того маємо: въсхо́дъ, зако́нъ, зако́ноу, зако́номъ, зако́ны, наро́дъ, наро́да, наро́ду, наро́дове, наро́ды, наро́довъ, въ наро́дѣхъ, пото́пу, в роздѣ́ле, розру́ховъ, събла́зн, оужа́съ, оумы́сль, оумы́слу, оуста́въ, оуто́къ і т. ін.

Те саме явище бачимо й по дальших пам'ятках, але число слів із наголошеною приставкою все зростає. Так, у Словнику Л. Зизанія 1596 р. маємо: доводъ, довѣтѣпъ, заказ, образъ, окрик, покорм, посох, подвигъ, розум, оутиск, але: въздѣхъ, законъ, извѣргъ, убиръ. Стратинський Служебник 1604 р.: законъ, закона, законом, народа, народомъ; по възгласъ, въздѣха, въздѣхомъ, въздоухи, воздоуховъ, зарѣка, отпусть, отпоуста, отпѣсту, отрокъ, потѣпа, промѣслом. Учительна Євагелія 1606 р.: законъ, закона, въ законѣ, недугъ, недугомъ, народи. Гребник Стратинський 1606 р.: по законѣхъ, недоугъ, недоуга, недоугомъ, въздоухъ, отпоустъ. Учит. Єв. 1619 р.: законъ, народъ.

Словник П. Беринди 1627 р. переповнений такими словами: виклад, доводъ, заводъ, загонъ, заказъ, закладъ, законъ, напои, напис, народ, островъ, повод, покрыкъ, поспѣх, пострах, прикладъ, приступъ, розрухъ, розумъ, росказ і т. ін. "Скарбниця" 1676 р. І. Галятовського: заворот, напис, поводом, поворозъ, покормъ, розуму, неприятели, надписомъ, народъ, законник, уряд. "Арт. Віри" 1645 р.: законъ, в законѣ, народ, напис, образы, поводъ, при погребѣ, приступъ, урод.

Київ. Часослов 1626 р.: законъ, закона, народомъ, в народѣ, недугомъ, недуги, образы, отрока, отроку, отроци, поносъ, оужасъ. Київ. Служебник 1629 р.: закона, народа. Апостол 1630 і 1639 р. р.: въздѣхъ, законъ, закона, въ законѣ, народъ, народа, народу, народомъ, народы, остров, отрокъ, потѣпъ, соблазнъ. Апостол 1630 р.: законъ, закона, закону, закономъ, захѣду, народи, недугъ, недуги, отрока, прикладомъ, оужаса. Київ. Тріодъ 1631 р.: законъ, закона, закону, закономъ. народъ, народу, соблазны, възгласъ, по възгласъ, отрока, отрокомъ, отроци, отроки, ужасъ, оужасомъ. Київ. Учительна Єванг. 1637 р.: выкладъ, законъ, закону, замыслъ, наймитъ, наймитовъ, народа, народове, оболокъ, образы, описовъ, покормъ, поступъ, прикладъ, прикладами, розумъ, рѣскошъ, рѣспачъ, въздѣхъ, роздѣль. Львів. Єванг. 1644 р.: законъ, закона, закону, въ законѣ, народъ, народа, народу, народомъ, народи, недуг, недуга, недугомъ, недуги, отрокъ, отрока, соблазномъ, ужасъ. Львів. Тріодіон 1664 р.: отрокъ, отпусть. "Ключ Розуміння" 1665 р.: законъ, народъ, народы, народовъ, прикладъ, розумъ, наметъ. "Месія" 1669 р.: подметъ. "Скарбниця" 1676 р.: заворотъ, законникъ, надписомъ, написъ, народу, поворозъ, покормъ, промѣнями, розумъ, неприятели, також: загбны, напою, покѣй, приходу, уряд. "Зерцало Богословії" 1692 р.: в народѣ, народовъ, покормъ. "Отче Наш" 1709 р.: закон, законы, оужаса. Суп-

расльський Словник 1722 р.: законъ, народъ, облакъ, подругъ, причеть, пришець, сбець, ұжась, въздұхъ, възрэгъ, извэргъ, недұгъ, отрѳкъ, послұхъ, поставъ, призракъ, примракъ, промысль, сумракъ, урѳдъ, юрѳдъ.

Нова літературна вимова відбиває головню східньоукраїнську живу мову. “Енеїда” 1809 р.: народ, похорѳн, приказ. “Кобзар” Шевченків: заводу, закону, про запас, народу, обух, переліг, поговір, правнуки, прадідів, престолові, розуму. “Ч. Р.” Куліша 1857 р.: безмін, викуп, закон, закону, у законі, про запас, зарѳк, на заході, звичай, звичай, по звичаю, народ, народом, недругів, обзубу, обух, отвїт, підпис, на поводі, погляду, поглядом, погрѳб, поклик, поєвист, похорѳн, похорѳони, на похорѳонах, пригороди, приступ, приступу, прїтиском, розуму, розумом, уклад, уряду. Куліш “Отелло”: звичай, звичай, позив, посѳл, посміх. “Поезії” Стáрицького: дѳмисел, закон, закут, запал, запалу, народ, в народі, подиву, подих, похорѳону, розлад, в розпалі, розпач, розуму, розкош, спѳмин, умисел, усміх. С. Черкасенко: “Твори” I: одчай, порив, пориву, поривом. М. Рильський “Пан Тадеуш”: з віроком, відповіт, відступ, докір, дѳтепів, задумам, заклад, заколот, закѳни, запал, запах, заповїт, захід, звичай, звичаїв, здѳбич, народ, народа, народѳві, з наказу, наступ, невід, недруг, непѳслух, ѳбрїю, одцуст, в ѳдсвітах, одчай, ѳстраху, переліг, переляк, з переляку, перѳсуди, на поверсі, повівом, погляд, поговір, поговѳру, позѳв, позѳви, подиву, посміх, посуд, похід, прашури, прївід, прїклад, прїкладу, прїміром, прїторком, у рѳздумі, в рѳзпачі, спѳгад, спѳкій, спѳкою, спѳчиву, супокій, су-сїд, уряд.

Західньоукраїнські говори знають приставковий акцент значно частїі і послїдовнїш, анїж говори східньоукраїнські, що бачимо і в вимові галицьких письменників. Напр. Франко: “З вершин”: вѳздух, дѳхід, замок (= колодка), наказ, наказу, народ, народа, народів, настрій, нашентів, ѳблак, наклін, поривів, поступ, постѳю, проклін, прохід, рѳзказ, усміх. Читанка I Ол. Барвінського: звичай, звичай, у закутку, до закутків, залив, навозу, наметах, нарід, народа, народу, народови, з народом, народів, нежит, ѳпору, ѳстрѳв, на ѳстрѳві, ѳстрѳви, ѳб’їзд, ѳбман, перевертнем, повіз, подиву, пожари, поїзд, походу, пѳчини, пѳчином, прїклад, прїкладами, прїмір, прїходом, в рѳзгоні, рѳскопн, до ўдару. Б. Лепкий: “З глибин душі”: нарід, настрій, попїл, похорѳни, похорѳнів, пѳчину, прїмір, простір. “Ревун” О. Маковея: посѳл, посла, послів. Ст. Стоцький: Граматика: вибір, вѳздух, звичай, зѳшит, наголосу, надзїр, нарід, народу, народови, народе, в народі, наро-

дів, народами, пере́ворот, прикла́дів, прями́ри, прохі́д. о. Ру-
до́вич: по відходи́, зви́чай, за́колот, за́кона, за́ряд, на́рід, на́-
роду, наро́ди, обла́к, острóв, по́хід, при́каз, при́казу, прями́р,
прими́ру, при́ходу, про́рок. В. Шу́рат: “Сл. о п. Іг.”: зви́чаєм,
зви́чаї. М. Підго́рянка: “Маги”: до́нос, настрій, о́бух, ост-
ро́в, острóвом, по́сли, при́каз. В. Пачо́вський: “Мазепа”:
по у́казу. С. Горди́нський: “Барви”: на по́версі. “Етн. Зб.”
т. VI (Пужники, Буцацьк. пов.): за́мок (= коло́дка), зви́чай, в
зви́чаю, на́рід, наро́дом, по́каз, по́сла, по́сли.

§ 83. Приставкові слова чоловічого роду на **-ок**
(з о нерухо́мим) значенням своїм сильно зв'язані з
віддієслівними словами жі́н. роду на **-ка** (§ 87), і
наголос мають завжди на приставці, напр.:

в́няток, ви́падок, ви́снюк, до́світок, за́в'язок, за́куток, за́-
лишок, за́чіпок, за́рібок, за́родок, за́сновок, за́сторонок, за́ти-
шок, за́тінок, за́хисток, згі́рок, згу́сток, зші́ток, на́їдок, на́пря-
мок, на́росток, на́слідок, недóбиток, недóгризок, недóїдок, недó-
курок, недóлюдок, недóробок, недóросток, недóузлок, недóумок,
о́блавок, пере́міжок, пере́горок, підлі́ток, підпанок, підсвинок,
підпиток, при́гарок, при́горок, при́домок, при́земок, при́кілок,
при́лавок, при́чіпок, при́росток, при́сівок, при́сілок, при́сінок,
при́співок, при́струнок, при́судок, про́лісок, про́літок, ро́звиток,
ро́зпиток і т. ін.

В цих словах кінцеве **о** випадне́, це́бто при від-
міні слова воно випадає, а тоді слово позостається
таки трискладовим: при́судок — при́судку, при́судки
і т. ін., через що наголос при відміні слова не має на-
хилу переходити на склад корінний, він за́вжди зо-
стається на приставці.

Мова церковнослов'янська та мова російська не
знають цього наголосового закону, правильніш —
знають його дуже рідко; мови ці впливають на мову
українську, накидаючи їй свою вимову, чому часом
маємо наголос у словах на **-ок** не на приставці, але
на корені. Так, напр., не рідко можна стрінути под-
війний наголос в оцих ось словах: за́рібок, за́сторон-
нок, підпі́ток, при́га́рок, при́сівок, при́сінок і деякі ін.

Чимало подібних слів у літературній вимові ма-
ють уже тільки накорінний наголос; це будуть го-
ловно слова, що мають виразно віддієслівне значен-
ня, напр.: відмі́нок, дода́ток, дорі́бок, забу́ток, зав-
да́ток, зау́лок, заші́йок, здобу́ток, набу́ток, нагрó-
бок, назі́мок, напі́лок, недоста́ток, обов'язок, одві́-
рок, пожі́ток, помі́рок, понеді́лок, поті́чок, поча́ток,

прибуток, присішок, прискрінок, притулок, прожиток, спочінок, ужінок, ужиток, учінок і деякі под. Система приросткового наголосу в словах на -ок більше збереглася в західніх українських говорах, де вона взагалі послідовніша (пор.: понеділок, напитуток, прожиток і т. ін., хоч у літературній вимові ці наголоси не прийняті).

Усі ці слова при відміні їх ніколи не міняють місця наголосу, — він позостається на тім самім складі, що й у відмінку назовному, цебто на приставці, або, рідше, на складі корінному. Можу вказати тільки одне слово, що в множині переносить наголос на склад кінцевий, це — парубки.

Ось трохи прикладів з давніх пам'яток. Новий Заповіт 1355 р.: избыток, в начатцѣ, подблку, порядок. Остриський Збірник 1588 р.: поступковъ. Словник Л. Зизанія 1596 р.: выдаток, выросток, облок, парубок, подступокъ, початокъ. Стратни. Служебник 1604 р.: понедѣльникъ. Учительна Євангелія 1619 р.: остаток. Совѣт. о благоч. (Каманін) 1621 р.: поступку. Київ. Часослов 1626 р.: понедѣльник. Учит. Єванг. 1637 р.: пожитокъ, понедѣлокъ, поступком.

Словник П. Беринди 1627 р. знає: выпороток, выступок, оболок, нагорок, поступок, присѣнок, прихвотокъ, проступокъ, прѣступки, сѣпоротокъ. "Арт. Віри" 1645 р.: выступок, въ посваркахъ, в поступкахъ, от початку.

Ось приклади з мови літературної. "Кобз." Шевченків: в запічку, парубок. П. Куліш, "Отелло". поступком. Тимченк, Грам.: закуток, назімок, недобиток, недогарок, підсумок. "Пан Тад." Рильського: випадок, випадки, висловок, дбсвіта, у зятінку, наслідок, обов'язок, парубок, поєдинки, порядки, прибутки, в присінку, пристанки, свідки, сніданок, спочинок.

Письменники галицькі мають живу західньоукраїнську вимову. Могилъницький: відламок. Франко: "З вершин": поступок, потічками. Читанка О. Барвінського: захисток, напитуток, обов'язку, прожиток, напрямок, відсоток. Ст. С.-Ст.: відмінок, недолюдок, обов'язок, парубок, підбородок, понеділок. "Етн. Зб." VI (Пужники): понеділок.

§ 84. Приставкові слова на **-ень** із випадним о, е наголосом своїм зовсім подібні до слів на -ок, цебто мають його завжди на приставці: безхвостень, вивертень, викидень, викрутень, виходень, забережень, зазубень, закутень, заморозень, заходень, намордень, наморозень, наростень, облизень, перевертень, пере-

купень, при́корень, при́путень, при́хвостень, при́ходень, про́ростень і т. ін.

При відміні цих слів наголос позостається на тім самім складі.

Так само: при́ятель, не́приятель, рідше: при́ятель, неприя́тель.

§ 85. Кожна приставка, з'єднана з іменником жіночого роду на м'яку приголосну (м'яку тепер чи вдавнину), приймає наголос на себе: безвість, безліч, безмаль, безцінь, віддаль, відтінь, відсіч, відверть, завидь, зависть, за́тінь, здобич, зу́стріч, одсіч, паводь, па́рость, па́пороть, перéстань, підлість, по́відь, по́вінь, по́вість, по́дять, по́гань, по́кидь, по́міч, по́чесьть, по́росль, по́стать, при́в'язь, при́горщ, при́крість, При́п'ять, при́стань, при́страсть, при́язнь, про́пасть, ро́зпач, ро́зталь, ро́зтань, ро́зтіч, су́тінь, у́часть і т. ін.

Треба вимовляти на́пасть, а в нас з російська шириться напáсть.

Так само й слова з не-: не́гідь, не́міч, не́сить, не́хить, не́чисть.

Те саме й при корені повноголоснім: бездорож, відворот, відсторонь, за́вороть, на́волоч, о́желедь, па́молодь, па́морозь, по́дорож, про́золоть, про́сторонь, не́хворощ.

При двох приставках: опóвість, нена́висть; від-, до́-, за́-, о́-, про́-, ро́зповідь.

Часом це буває й при двоскладовому слові: про́весень, про́зелень, пере́вертень. Під впливом про́весень повстало й про́весна.

Словник П. Беринди 1627 р.: за́повідь, на́пасть, по́вѣсть, по́чесьть, по́стать, про́пасть. "Скарбниця" 1676 р.: на́пасть, по́вѣстю, про́менями. "Арт. Віри" 1645 р.: по́стать.

§ 86. Двоскладові йменники жіночого роду на -а, складені з приставки та корінного слова, часто мають наголос на приставці: ви́гра, ви́рва, ви́спа, за́рва, на́зва, на́рва, на́спа, перéрва, перéспа, по́йда, по́шва, при́гра, при́зьба, при́зра, при́йма, при́спа, при́тча, при́рва, у́чта і т. ін. При двох приставках наголос на другій: відóзва, підóйма, підóрва, підóшва. Порівн. § 82.

87. Трискладові йменники жіночого роду, складені з приставки, віддієсловного корення (що закінчується на приголосну) та закінчення -ка, за́вжди

мають наголос на приставці. Слів таких у нашій мові багато, подаю частинку:

вівіска, вігадка, вибірка, відумка, виписка, виправка, вісівки, виставка, вічинка, вишкварка, відбитка, довідка, догадка, домішка, дописка, забавка, завічка, зав'язка, загадка, загортка, задирка, зазначка, закладка, закришка, закуська, замазка, замішка, записка, засідка, застіжка, засувка, запинка заїчка, за-тримка, зачіпка, зачіска, защіпка, зупинка, навичка, наймичка, накидка, наклейка, настілка, нахідка, начинка, нашивка, обшивка, оцінка, перебірка, перевірка, перекупка, перепічка, перепустка, пересідка, перетинка, підв'язка, підкладка, підпірка, підсипка, підстілка, підтирка, підтічка, підтримка, підчистка, підшивка, повістка, поворотка, поголоска, позичка, поїздка, покритка, покришка, покупка, півливка, помилка, поправка, посвідка, похвалка, пошивка, призначка, приказка, прикладка, приключка, примівка, примітка, примішка, пріорка, приписка, прісядка, пріставка, прічіпка, пріщипка, прорізка, протинка, прорхідка, прошивка, розвідка, розгадка, розділка, розписка, розрізка й багато т. ін.

Те саме при нескладовій приставці з-: звичка, зморшка, зніжка.

Підкреслюю, що всі ці слова — не здрібнілої форми, пор. § 101. 88.

Усі ці слова своїм значенням — вони визначають процес дії — зовсім подібні до двоскладових приставкових слів чоловічого роду (§ 82), що завжди мають наголос на приставці. Одність значення потягла за собою й одність наголосу, особливо ще тому, що часто слова на -ка мають свого відповідника чоловічого роду, від якого власне й повстали: віряд — вірядка, віріб — вірібка, знахід — знахідка, загад — загадка, прорхід — прорхідка, переділ — переділка і багато т. ін. Пор.: учитель — учителька, сусід — сусідка й т. ін.

Російська мова знає віддієслівні слова на -ка для означення дієвого процесу дуже часто й кохається в них; навпаки, наша мова такі слова на -ка часто оминає, бо має на означення процесу дії багато інших засобів. Усе ж таки через вплив російської мови до нашої літературної мови — особливо за останній час — дісталось багато слів на -ка, що звичайно підпадають нашому закону про наголос їх; але в нас часто ці слова вимовляють також по-російському, — з наголосом на корінному складі, чому в нас

повстають недопущенні дублети: відпустка, записка, наливка, обгортка і т. ін.; а то й зовсім російські форми наголосу: відставка, перев'язка, провідка й ін.

Треба пам'ятати, що в усіх цих словах — корінь віддієслівний; коли ж він не дієслівний, то наголос буде за § 88, цебто накорінний: обручка, окрайка, опікунка, повітка, підметка, подушка, полицка, запаска, намітка, ополонка і ін. Слово домівка сюди не стосується, бо це слово безприставкове (дом- — це корінь).

Слова без приголосної перед -ка не переносять наголосу на приставку: забезпéка, затóка, нау́ка, небезпéка, підто́ка, поволо́ка, пору́ка, призна́ка, призма́ка, прито́ка, розлу́ка, розпу́ка і т. ін.

Слова більш як трискладові сюди також не належать: перегорóдка, роззува́чка, послуга́чка і т. п.

При двох приставках наголос падає на другу: запро́данка, опóвістка; коли ж наголос на першій приставці, тоді може прояснюватися другий наголос: при́повідка, при́повідка.

Енкліза слів на -ка — стара. Словник П. Бериди 1627 р.: вйóвка, вйóтчка, за́гадка, по́ливка, по́волока, по́душка, по́крывка, по́ливка, по́тычка, по́дъставка, про́ходка.

§ 88. Трискладові йменники жіночого роду на -а, складені з приставки, кореня (найчастіш — недієслівного) та закінчення -а (перед яким одна приголосна, а не дві), завжди мають наголос не на приставці, а на корені, цебто на передостанньому складі. Таких слів дуже багато, подам тільки частину їх:

безрóда, безсла́вна, вигóда, вимóва, відлі́га, відмі́на, дога́на, достáва, забáва, зага́та, залóза, нага́на, нара́да, небóга, неві́ра, обло́га, обно́ва, оздо́ба, озна́ка, окра́са, перева́га, перепра́ва, передмо́ва, передпла́та, підко́ва, підпо́ра, пова́га, пожива́, прибу́да, прикра́са, прові́на, промо́ва, розва́га, розпу́ста, сусі́да, супря́га, ува́га, уго́да й багато таких ін.

Слова з повноголосним коренем: загорóда, нагорóда, оборóна, осторóга, охорóна і т. ін.

Отож, як бачимо, ці трискладові слова енклітиками ніколи не стають, цебто не передають свого наголосу на приставку. Правда, за́кон енклізи помалу вдирається й сюди, чому ось у цих словах повстали подвійні наголоси: по́дру́га, прі́сяга, за́лóза, за́горóда, за́гра́ва, завжди: про́весна.

Коли ці слова приймають приставку -ка й стають здрибненими, то наголосу свого не змінюють: обнова — обнова́, провіна — провінка́ й т. ін., див. § 101, 87.

Розрізняємо: вигода́ (зручність, привілля) і ви́года (користь).

Корінний наголос у жіночій формі й приставковий у чоловічій дає сильний засіб розрізнити роди наголосом, напр. по́друг — подру́га.

Словник П. Беринди 1627 р.: вы́мова, замѣна, запла́та, засло́на, пова́га і т. ін., але: за́города, па́губа, прі́сяга. “Скарбни́ця” 1676 р.: приду́ха, але: прі́сяга.

“Арт. Віри” 1645 р.: знева́га, пова́гу, прі́сяги.

§ 89. Двоскладові віддієслівні йменники на **-ння**, з наконечним наголосом, з’єднуючись із приставкою, завжди передають свій наголос на корень, цебо на склад передостанній: брання́, але: ви́брання, до́брання, забрання́, зі́брання, обрання́, набрання́, пере́брання і т. ін. Див. § 341.

§ 90. Про деякі приставки треба ще згадати окремо, бо вони звичайно приймають наголос на себе.

Приставка па- (значення її: другорядне, виник, потім), як то бачимо і в мові російській, завжди приймає наголос на себе: па́гілля, па́гін, па́гірок, па́дчерка, па́зуха, па́зур, па́молодь, па́мороки, па́морозь, па́м’ять, па́рост, па́росток, па́рубок, па́серб, па́синок, па́смуга, па́січник і т. ін.

Приставка пра- (визначає стародавність, старшість) завжди приймає наголос на себе: пра́внук, пра́дід, пра́ліс, пра́отець, пра́щур і т. ін.

Перенесення наголосу на пра- явище давнє. “Скарбни́ця” 1676 р.: пра́дѣдовъ, Па́вечерня.

Приставка ви-, додана до одно- чи двоскладового віддієслівного кореня, звичайно має сталий наголос на собі, напр.: ви́бір, ви́бух, ви́гон, ви́клик, ви́куп, ви́брик, ви́віз, ви́зиск, ви́їзд, ви́клад, ви́няток, ви́падок, ви́снoвoк, ви́бійка, ви́бірка, ви́віска, ви́гадка, ви́сівки і т. ін. (див. їх у попередніх §§). Усі ці слова повстають від дієслів закінченої дії, а всі вони завжди мають наголос на ви- (§ 235): ви́бити — ви́бій, ви́бійка, ви́брати — ви́бір і т. д. Зрештою це якраз ті випадки, коли, за §§ 82, 83, 87, приставка перетягує наголос на себе.

Так само віддієслівні йменники на -ння, повсталі від дієслів на -ви-, що визначають закінчену дію, конче приймають наголос на це ви: вибачити — вибачення, вийнести — вийнесення, вийяснити — вийяснення і т. ін. Див. § 89.

4. НАГОЛОС СКЛАДЕНИХ СЛІВ.

§ 91. Складені слова, цебто слова, що мають дві сліві в своїм складі, звичайно діляться на дві головні групи: а) слова-зрости, цебто зложені через просте злиття двох слів, коли перше слово приєднується до другого незмінно: Царгород, і б) складені при допомозі голосних **о, е**: пароплав, землероб. Ці способи творення складених слів в українській мові сильно різняться між собою не тільки зовнішньо, але й значеново: в словах-зростах головне слово ставиться на першому місці: злбдй, розрйвтрава, тоді як у словах, з'єднаних через **о, е**, головне слово — друге: горлоріз, гречкосій. Згідно з такою будовою складених слів в нашій мові й їхній наголос буває подвійний: слова-зрости енклітичні, цебто в них затишає друга частина, передаючи наголос на першу: райдуга; навпаки, слова з **о, е** — проклітичні: в них глухне перша частина, передаючи наголос на другу: Ярослав.

Є й третя група складених слів (§ 95): в них виразнішого значення не набирає ані перша частина, ані друга, але витворюється через склад нове значення. Такі слова мають наголос на сполучнім **-о-** чи **-е-**, напр.: часопис, світогляд і т. ін.

Як бачимо, в складених словах наголос міцно пов'язаний з самою граматичною формою складення їх, значно підсилюючи цю форму й надаючи їй того чи іншого значення.

Усі складені слова завжди мають наголос нерухомий, цебто при відміні слова наголос свого місця не міняє. Про складені слова чужомовні див. §§ 339, 342.

Розгляньмо всі ці групи докладніш.

§ 92. В словах-зростах головне слово перше, воно надає вирізнівного значення слову, воно його забарвлює значеново, а тому приймає наголос на себе, як своє функційне підсилення: Білгород, Вишгород, великдень, добраніч, добривечір, добридень, добродій, злігодні, злідні, злбдй, зраділля, Івангород,

кльчтрава, невіглас, неміна́йкорчма, Перея́слав, ра́й-дереву, ра́йдуга, розривтрава, со́нзілля, У́жгород, Ца́ргород, Перея́слав (=Переня́вславу) і т. ін. Як бачимо, так твориться чимало географічних імен (§ 356).

За наголосом злодій кажемо злодійка, але часте й злодійка, за § 88.

Межи-, полу-, зливаючись зо словом, мають наголос на собі: межігірець, межігірський, межігір'я, межіпілля, межіріччя, межісвятки, межісітка, полудрабок, полудень, полукіпок, полумисок, полупанок і т. ін.

Пів-, приєднуючись до односкладового слова, затримує наголос на собі за § 82: південь, північ, піврік, але при з'єднанні зо словом неодноскладовим наголос на другім слові: півколо, півострів і т. ін.

Слова-зрости, щодо акценту, можна порівняти з словами з приставкою, що мають наголос на приставці, див. § 81, цебто, що й це наше явище — особний вид енклізи, коли наголос конче переходить на склад уліво.

93. Коли в зрості перше слово — приказовий спосіб дієслова, то він захоче виразне своє значення, а тому й захоче й свій наголос на **-и**: гонівітер, ведібіда, перекотіполе, зайдіголова, болиголова, болиголов, паливода, палікопа, варівода, вернівода, вернідуб, вернігора, вертіголов, загнибіда, дурісвіт, перебийніс, пройдісвіт, терпібіда, зазнайбіда, крутіхвіст, горіцвіт, жмікрут, крутіус, ломініс, пришійхвіст, прудіус і т. ін., — подібних слів багато в українській живій мові. Так само помага́йбі, спасібі (тут бі — це Бог), да́лебі — дав би Біг.

За цим пішло й Володі́мир (західне Володи́мір).

Але в особових іменах на **-с л а в** перша їх частина вже не відчувається, як приказовий спосіб, а тому ці імена пішли з іменами на **-о с л а в** в § 94: Брони́сла́в, Будисла́в, Горисла́в, Мстисла́в, Судисла́в і т. ін.

§ 94. Слова, складені допомогою сполучного **о** чи **е**, важливіше слово (воно односкладове) ставлять по цих **о**, **е**, а тому й наголос звичайно в цьому другому слові: білоу́с, верболі́з, Всеволо́д, горлорі́з, горноста́й, гречкосі́й, дереворі́т, дивоцві́т, душогу́б, живоплі́т, землемі́р, землеро́б, земле́тру́с, золотошукáч, кашова́р, книгоно́ш(а), конова́л, косогі́р, кухова́р,

листопад, макогін, малоліток, медовар, паровіз, пароплав, паротяг, первотвір, первоцвіт, пивовар, самогон, самопал, Святопóлк, Святослáv, Стародуб, суховій, хлібороб, черногуз, Яропóлк, Ярослáv і т. ін.

Так само Перемішль; але тому, що це слово мислиться й як слово зріст, часом іще вимовляють Перемішль.

Вимова Ярóслав — польська.

Так само наголос на другій частині і в тих складених словах, що їх друга частина — прикметник: божевільний, очевидний, повнолітний, працездатний, славнозвісний, тихомірний і т. ін.

В “Скарбниці” 1676 р. І. Галятовського знаходимо: Всеволод, Ізяслав, Мстислав, Святослава, Ярослава, але: Переяславъ (за § 92), Володимер (за § 93).

У цій таки пам’ятці: чужоложити, чужоземця, чужоложество.

Складені слова, що першою частиною мають числівника на **-и**, мають наголос завжди на другій частині: десятилітній, п’ятизлотник, семип’ядний, шостирічний, тризуб, семилітка, п’ятилітка, п’ятирічка і т. ін., так само: двобій, однодénний і т. ін.

§ 95. Але немало складених слів мають свій наголос на сполучнім голоснім **о** чи **е**. Так вимовляємо головню ті слова, в яких значенево не переважають ані перше, ані друге слово, але через з’єднання витворюється нове його значення: рукопис. Це буває в таких випадках:

а. Слова на **-пис**: дієпис, живопис, життєпис, землєпис, краснопіс, первопіс, правопіс, рукопис, скоропіс, стінопіс, часопіс і т. ін. Слово літопис, це, власне, зріст, а тому за § 92 літопис, але часто й літопис.

б. Географічні назви на **-піль**: Крижопіль, Ольвіопіль, Симферопіль, Тернопіль і т. ін. Так само: Маріупіль.

Часом у народній вимові географічних імен чуємо: Святослав, Ярóслав, Боріслав і т. ін., хоч назви осіб: Святослáv, Ярослáv, Борислáv.

в. Деякі свої слова: двозвук, добробут, Житóмир, жовтцвіт, колóмаз, конóв’язь, кошторис, однóзвук, однóліток, первоцвіт, передóдень, повноголос, протóлюд, світóгляд, сінóжать, Чорнóбиль, чорнóзем і т. ін. Пор. § 81.

“Скарбниця” 1676 р. І. Галятовського: На рѣцѣ Бѣлбуѣ, з Бѣлбуса.

2. Складені прислівники, що зв'язані **-о-**: босбніж, пустопаш, рукбпаш, самбпас, провбруч, лівбруч, правббіг, лівббіг і т. ін.

д. Деякі чужі слова, особливо на **-граф**, **-лог**: зоблог, астрблог, філблог, картбграф, літбграф, астрбном, філбсоф і т. ін., хоч ці слова часто вимовляють і за вимовою французькою, цебто з наголосом на кінцевому складі, пор. § 339.

§ 96. Як бачимо з поданих прикладів, друга частина в словах зростах може бути й двоскладове слово, тоді як у словах з **о**, **е** вона звичайно слово односкладове, або таке, що повстало з колишнього односкладового.

Друга частина складеного слова, коли вона не односкладова, ніколи не має наконечного наголосу. Коли ж вона має наголос на кінцевому складі, то, зливаючись у складене слово, звичайно викликає енклізу, цебто переносить свій наконечний наголос на склад до початку: двірський — однодвірський, значний — однознáчний, разовий — одноразбвий, складовий — односкладбвий,

багатоскладбвий, багаторазбвий, продавѣць — книгопрдѣць, творѣць, але: миротвбрѣць, чудотвбрѣць; так само: живописѣць, борзописѣць, швидкописѣць, морехбдець, щитонбсець — щитонбша, царевбрѣць, хлбодѣвець, працевдѣвець, жертвдѣвець, рукописьмо, мовознѣвець, природолббець, головолбвець, двонбга, можебйлиця, верховбдити, вбтрогбнити, колобрбдити, тихомбрити, рбвнобга, бблбзбрѣць, двогубний, двознáчний, двоскладбвий, свбтлоясний, доброзвбчний, дорогорбчний, закондѣвець, бнорбдець, книгозббрня, краезнѣвець, легковбжний, лбгописѣць, маслосвѣття, народолббець, одногорлбсний, однодумѣць, однозвбчний, одноплембний, очевбдець, природознѣвець, пбшоходець, самовбдець, саморбчний, себелббець, середньовбковий, свброббтник, самохвѣлець, тогорбчний, трискладбвий, українознѣвець, чужозѣмець, шапкобрбння, язикознѣвець і т. ін.

У цих словах сильно почувається й побічний наголос на першому слові: чужозѣмець, і це й він грає роллю в перетягненні наголосу з кінця на склад до початку.

Так само дуже часто викликають перетягнення наголосу до початку слова й багато різних приставок, особливо ж у словах на **-ина** (§ 212): дроббна —

одрóbина, -иця (§ 266): відстúпниця, дорáдниця, -ннÿ (§ 341): браннÿ — вибрáння, даннÿ — видáння, -ач (§ 572): доглядáч, підбрéхач, -ець (§ 622): дозóрець, повстанéць, -ник (§ 632б): завойóвник, підру́чник, -ко (§ 70e): будькó — забудькó, знайкó — незнайкó. Докладнiш про це див. § 81, а також під відповідними §§ цих кінцiвок.

§ 97. Складенi йменники звичайно мають, крiм основного виразного наголосу, також i наголос невиразний другорядний, напр.: темносiний, бiлоцеркiвський — тут другорядний наголос почувається в тiмно,- бiло — i т. iн.

§ 98. Таким чином, як бачимо, складенi слова мають двi (а з § 95 — то й три) наголосовi системi, виразно розрiзненi. В живiй мовi обидвi цi системi впливають одна на одну, витворюючи наголосовi дублети, напр.: сiножáть, падóлист, Перемiшьль, злóдiйка i т. iн., а тe й: лiтóпис.

5. НАГОЛОС СЛIВ ПЕСТЛИВИХ ТА ЗДРiБНIЛИХ.

§ 99. Украiнська мова кохається в найрiзних формах пестливих та дрiбнiло-пестливих iменникiв. Цi йменники вимовляються з виразною протягливiстю, а наголос iх зафарбовується виразною збiльшеною пестливою iнтонацiєю. Так вимовляється може головно корiнний склад, чому всi виразно пестливи йменники зáвжди мають сталий накорiнний наголос (виключень мало). Це будуть iменники на -ик: листик, кúтик, óгник, пéсик, пiвник, бiсик, дóщик, кóник, кóтик, чóвник; -чик: зáйчик, пáльчик, камiнчик; -ко: тáтко, свéкорко; -очка: квіточка, стрiлочка, хáточка; -ечка: дóбечка, рiчечка; -ечко: сiтечко, лiтечко, намістечко, сóнечко; -ичок: кóтичок; -енька: недiленька, нiченька, рúченька; -онька: брiвонька, вдiвонька, зiронька, рибонька, слiзонька, сусiдонька; -онько: бáтонько, брáтонько; -енько: гóренько, сёрденько; йченька: теличенька; -ячко: зiллечко, листечко, пiр'ячко i т. iн.

Повноголоснi форми звичайно мають наголос на другому своєму складi: горóбчик, дорiжечка, дорiженька, голóвонька i т. iн.

Щоб зрозумiти цю форму, пригадаймо, що побiльшена волева iнтонацiя приказового способу під-

креслюється наконечним наголосом: бері́, ходи́ і т. ін. § 251; те саме порівняй в зовній формі § 115.

Усі пестливі та пестливо-здрібнілі слова при відміні мають сталий нерухомий наголос; і тільки слова здрібнілі на -о́к, -к о́, -ц е́ за § 101 мають наголос наконечний.

Всі пестливі форми звичайно мають сильно виражену пестливу інтонацію, що тримається головно корінного складу; при зменшенні ж цього пестливого зафарбування наголос сходить з корінного складу на склад ближчий до кінця слова, але на кінцевий склад звичайно не падає: се́рденько — серде́нько, кониче́нько, місте́чко, словéчко й т. ін.

Так само акцентуються слова на -о́чок: садóчок, кутóчок; -е́чок: пиріже́чок, сніже́чок; -о́че-чок: ставо́чечок; -ус-е́нька: бабу́сенка й т. ін.

Ось тому повстають розрізнення:

Чисто пестлива	Зменшена здрібніла
форма:	форма:
се́рденько	серде́нько
містечко	місте́чко
діво́нька	діво́нька.

§ 100. Слова здрібнілі, але з пестливим зафарбуванням, найчастіш мають наголос на складі передостаньому. Це імена на: -а́ся: Наста́ся, Пара́ся; -а́тко, -я́тко: дівча́тко, курча́тко, горня́тко, звіря́тко, куря́тко, теля́тко, колища́тко, лоша́тко (від зёрня — зёрня́тко); -и́ця: вдови́ця, сестри́ця, води́ця, табли́ця; -ка по приголосній: до́нька, зі́рка, кі́зка, ні́жка, ха́тка; -ко: у́шко, парубі́йко, та́тко, ли́чко; у́ня: бабу́ня, маму́ня; -у́ньо: тату́ньо; -у́ся: бабу́ся, Катру́ся; -це: віко́нце, барильце, де́нце, колі́нце, мотови́льце, озéрце, ребéрце, се́льце, сидéльце, си́тце, стебе́льце, ши́льце; -ець: хлібе́ць, горóдець, ослі́нець, старе́ць, хлóпeць; -у́ля: діву́ля, козу́ля, товсту́ля.

“Скарбни́ця” 1676 р.: табли́ци, табли́цями. Зах. укр. та́блиця.

Із цієї групи тільки імена на -а́сь, -у́сь (з давнього -а́сьо, -у́сьо) мають наконечний наголос: Іва́сь, Юра́сь, брата́сь, дуду́сь, Петра́сь і т. ін., усі ж інші наконечного наголосу ніколи не мають.

§ 101. Імена здрі́бнілі, що не мають пестливого відтінку, звичайно мають наголос на своїм суфік-

сі, а не на корені. Це будуть слова на -о́к, -ко́, -це́ і ін.: листо́к, Грицько́, м'ясе́, сінце́ і т. ін. (а пестливі: лісти́к, Гри́чик). При відміні ці слова завжди мають наголос наконечний.

Чисто здрібнілі йменники на -о́к (з випадним о), що не мають характеру пестливості, звичайно мають наголос на кінцевому складі: візо́к, віно́к, гурто́к, дубо́к, жидо́к, кіло́к, куто́к, мішо́к, пісо́к, садо́к і т. ін.

Слово пісо́к у множині має подвійний наголос: звичайний: піски́, піскі́в, і архаїчний: піски, піскі́в.

Одне й те слово, залежно від того, чи воно пестливе (на -ик), чи тільки здрібніле (на -о́к), мають різний наголос:

Пестливі:

бра́тик
во́зик
дуби́к
жи́дик
ко́лик
ку́тик
мо́стик

Здрібнілі:

брато́к
візо́к
дубо́к
жидо́к
кіло́к
куто́к
місто́к.

Наголос грає тут виразну функціональну роль, підкреслюючи особливу мовну форму.

Сприставковані слова на -ок звичайно, за § 83, приймають наголос на приставку: за́тишок, ви́падок і т. ін.

Здрібнілі слова ж. р. на -ка з попередньою приголосною ніколи не приймають наголосу на кінцевий склад: б́удка, скі́бка, сере́жка, пта́шка, рі́чка, кни́жка, рúчка й т. ін., пор. § 88.

Закінчення здрібніло-пестливе -ко, приєднуючись до власних імен, не впливає на їх наголос: Анд́рійко, Васи́лько, Даві́дко, Пили́пко, Семéнко й т. ін. Так само: ба́тько, дя́дько, та́тко, солове́йко й т. ін.

Б. НАГОЛОС ПРИ ВІДМІНІ ІМЕННИКА.

1. Чоловічий рід.

Приступаємо тепер до розгляду наголосу іменникових форм. У великій більшості своїй, згідно закону нашої мови, іменники мають наголос нерухомий, і ми розглянули їх вище в §§ 3 — 49; вище ж ми розглянули в §§ 50 — 80 також іменники з наголосом рухомим. Це був розгляд того наголосу, який залежить від іменникових кінцівок.

А тепер спинімося на розгляді наголосу іменникових форм, бо деякі з них відрізняються своїм особливим наголосом, як функційною ознакою їх. Відразу кидається в вічі, що багато іменників з рухомим наголосом пильнують функційно розрізняти одну від множини різним місцем свого наголосу. Є й такі форми, що з бігом віків витворили окремих притаманний свій наголос, який відрізняє українську мову від інших слов'янських мов.

§ 102. Наголос іменників чоловічого роду при відміні їх буває різнорідний. Розрізняємо п'ять головних груп:

1. Наголос нерухомий, цебто він позостається як в однині, так і в множині на тому самому складі: папір — папéру — всі папéри. Див. §§ 103 — 105.

2. Наголос так само нерухомий по всіх формах, але родовий множини має його на кінцевому складі: гість — гóстя — всі гóсті — гостéй.

3. В однині наголос нерухомий, але в множині він переходить на кінцевий склад: ліс — з лісу, але лісі — лісів. Див. § 107.

4. В однині наголос тримається все наконечно-го складу (крім зовної форми § 115), а в множині переходить на склад корінний і позостається нерухомий: кінь — коня́ — всі ко́ні — ко́ней. Див. § 108.

5. Наголос держиться кінцевого складу як в однині, так і в множині: ніж — ножа́ — ножі́ — ножів. Див. § 109.

Усі ці наголосові групи повстали ще в глибоку давнину через історичний розвій тих чи інших змін, яким підпадали наші іменники.

Розгляньмо тепер усі ці п'ять груп докладніш.

Узагальнюючи, можна сказати, що всі відмінки однини й множини задержують місце наголосу свого відповідного відмінка назовного (в односкладових словах з рухомим наконечним наголосом приймаю ь, ь за наголошене): раб'ь, раба́, всі рабі́, раба́м; лѣсь, з лісу, всі лісі́, лісів; конь' коня́, всі ко́ні, ко́ней, ко́ням і т. ін.

§ 103. Велика більшість іменників чол. роду, за загальним законом української мови, мають при зміні наголос нерухомий, себто він позостається на тому ж складі, де був у відмінку назовному (див. § 3).

Нерухомий наголос в українській мові мають головно оці шість груп слів:

1. Слова приставкові, напр.: вікуп, по́див, збі́р і т. ін., див. § 81.

2. Слова складені, напр.: літо́пис, див. § 91.

3. Слова виразно пестливі, див. § 99.

4. Слова виразно здрібнілого значення, § 99.

5. Слова іншомовного походження, § 308. Так само, як слова іншомовного походження, мають нерухомий наголос і назви особові, § 105.

6. Слова три- й багатоскладові звичайно мають наголос нерухомий (див. § 3).

Але крім цих слів, у нашій мові є чимало й слів одно- та двоскладових, що мають наголос також нерухомий, див. § 104.

§ 104. Багато односкладових слів мають нерухомий наголос по всіх формах однини й множини, напр.: грюк, звук, крик, кус, лік, мак, сік, стук і т. ін.; серед них багато віддієслівних.

Сюди належить немало й слів двоскладових: олень, наро́д, зако́н і т. ін.

Імена чол. р. на -а звичайно мають наголос на передостанньому складі, і він завжди нерухомий: сусі́да, воєво́да, неря́ха й т. ін., § 125. 1.

Слово Госпо́дь має наголос при відміні на початковому складі: Госпо́ду, Госпо́да, Госпо́ди, Госпо́дом, у Госпо́ді, але Господе́ві § 113.

Архаїчна форма Госпо́дь часта в старих українських пам'ятках, позосталася й тепер у зах. укр. говірках.

§ 105. Вище, в § 3 перераховані ті кінцівки, при яких наголос слова позостається при відміні нерухомим.

Але є й такі кінцівки, — це: -а́й, -а́н (-и́ган, -у́ган), -я́н, -а́р, — які в назовному відмінку приймають наголос на себе на кінцевий склад, але при зміні він місця свого не змінює, цебто позостається нерухомий, напр.: корова́ю, прочуха́ном, тумáну, грубія́на, діду́ганом, базáри і т. ін. (див. § 3).

Особові ймення звичайно мають наголос нерухомий: Ада́ма, Богда́на, Бори́са, Ма́ркові, Рома́на, Та́расом, і т. ін., за виключенням слова Васи́ль, Кузьма́, що мають наголос рухомий: Васи́ля, Васи́лем, Кузьми́, Кузьмо́ю й т. ін. Вимовляємо Зо́сिम або Зо́сіма.

Зах. укр. говіркве: А́дам, Бо́гдан — Богда́на, Бо́рис, Ро́ман — Рома́на й ін.

“Скарбниця” 1676 р.: Рома́на, Ма́рко, Ко́зму, Зо́сіма.

§ 106. Маємо в нашій мові трохи й таких йменників, що по всіх формах заховують наголос нерухомий, але в родовому множині він падає на кінцевий склад: гість — го́сті — госте́й — го́стям, див. § 123.

§ 107. Маємо в нашій мові багато таких односкладових слів, що їх наголос в однині нерухомий накорінний, але в множині він усе падає на кінцевий склад, напр.: князь — князя — всі князі — князі́в; так само акцентуються: брат, лан, ліс і т. ін., — див. їх перелік у § 120а.

Є немало й двоскладових слів, що акцентуються так само, напр.: ві́тер — ві́тру — всі ві́три і т. ін., — перелік цих слів див. у § 120б.

§ 108. Є в українській мові й такі йменники, які в однині мають наконечний наголос, а в множині переносять його на склад корінний, напр.: кінь, ко́ня, ко́не́м, але: ко́ні, ко́ней, ко́ням.

“Скарбниця” 1676 р. Іоан. Галятовського: ко́ней.

§ 109. Численна група в нашій мові таких слів, які мають наголос на кінцевому складі як в однині, так і в множині, напр.: ні́ж — но́жа — всі но́жі, див. їх у § 119. Такий же наголос мають і численні слова з кінцівками за § 50.

§ 110. Як ми вже вказували, т. зв. повноголосні форми на -ло-, -оро-, -ере- звичайно мають наголос чи на першій голосній чи на другій, залежно від характеру їхніх давніх корінних -ла-, -ра-, -рѣ-, напр.: го́лод, во́рог, го́род, по́рох, але: моро́з,

поріг і т. ін. Перша група у множині має наконечний наголос: порохи́, городи́, вороги́, а друга група має наголос нерухомий: морозі́, порогі́.

Наголос у формах однини.

§ 111. Родовий відмінок однини від слів однокладових має або наголос накорінний нерухомий, або рухомий на кінцевому складі, — це все залежно від характеру ще старослов'янського наголосу та від характеру кінцевого звука **ъ**, що вдавнину був у цих словах.

а. Багато слів мають від глибокої давнини накорінний наголос, напр.: до́му, кня́зя, ла́ду, льо́ху, стра́ху, ча́су й т. ін.

б. Так само багато слів від глибокої давнини мають наконечний наголос: коша́, млина́, смаку́, ца́ря й т. ін. Можливо, що ця група вдавнину мала наголос на своєму кінцевому **ъ**, **ь**, що тоді ще були живими голосними.

З бігом віків обидві ці форми впливали одна на одну й витворили подвійні форми, такі часті в західніх говірках: кня́зя, ча́су й т. ін.

Київські “Артикули Віри” 1645 р.: да́ру, до́му, Ра́ю, стра́ха, су́ду, ча́су, тим ча́сом; вола́, грѣ́ха — грѣ́ху, ужа́іін.

У “Скарбниці” 1676 р. Іоан. Галятовського також читаємо наші літературні форми: до до́му, кня́зя, ча́су, коша́, грѣ́ху, млы́на, хра́му, ца́ря, атла́су, манасты́ра, пухи́ра, поча́тку, слуги́ й т. ін. Маємо тут вра́га — це вбо́га; Петра́ і Па́вла.

2. Слова з наголошеними кінцівками § 50 мають родовий, звичайно, з наголосом на кінцевому складі, напр.: рукава́, буга́я, біда́ря, вовчука́, ба́бля й т. ін.

3. Коли родовий закінчується на -у, -ю (в іменах неживих речей, докладно не окреслених, уявних, гуртових, матеріяльних, іншомовних і т. ін.), то це -у, -ю ненаголошене: з переля́ку, сме́ху, кра́ю, сти́ду, лі́су, цу́кру і т. ін. Але: піску́, огню́, чавуну́ і ін. за § 50.

Нерідко буває, що одне й те саме слово може мати закінчення -а або -у з різним наголосом:

-а:
дво́ра
моста́

-у:
дво́ру
мо́сту

соромá
стидá
столá

сóрому
стíду
стóлу.

Напр.: Ніж упав з столá, але: Просимо до стóлу. Лягали зо смíху, але: Смíху було!

§ 112. Приставкові йменники мають наголос на приставці за § 82: ви́бір — ви́бору, ви́гін — ви́гону, ви́хід — ви́ходу, у́стрій — у́строю і т. ін.

Але часте **о**, **е** в цих випадках сильно перетягує наголос на себе, чим розбивається приставкова енкліза (§ 82), і тепер уже прийнято в літературній вимові: добі́р — добо́ру, за́лім — залóму, за́літ — залéту, за́стій — засто́ю, обхі́д — обхо́ду, по́зір — позо́ру, по́клін — покло́ну, по́міст — помóсту, по́хід — похо́ду, прі́хід — прихо́ду, ро́звіз — розво́зу, ро́звід — розво́ду, спо́кій — спокóю й т. ін., див. § 82 і 68.

Ця відтяжка наголосу з приставки на передостанній склад допровадила до того, що наголос і назовного йде по аналогії за наголосом родового, і в нас повстає багато слів уже без прислівникової енклізи, напр.: відлéт, наро́д, за́кон, поті́к і т. ін., перелічені в § 827.

Стародавнє було за́кон, на́род, але ця відтяжка допровадила до нових форм: за́кон, наро́д (через за́кон — за́кону, на́род — наро́ду), допровадила ще вдавнину, пор. § 828.

Пор. “Скарбни́ця” 1676 р.: прихо́ду, на́родь — наро́ду.

§ 113. Наголос давального та орудного відмінків завжди на тому ж складі, на якому він у відмінку родовому: олене́ві, ча́сові, наро́дові, мечéм, кня́зем, козако́ві, москале́ві й т. ін.

Але буває й перенесення наголосу на передостанній склад; напр. від Госпо́дь давальний Господе́ві, російське Господе́ві.

Служебник Київський 1629 р.: Господе́ви. “Скарбни́ця” 1676 р.: маляро́вѣ, гетма́новѣ, за́конниковѣ. “Арті́ Віри” 1645 р.: живото́ви.

§ 114. Наголос знахідного відмінку зберігає місце або свого родового, або назовного, з яким він має однакову форму: кня́зя, во́за, оре́ перелі́г.

§ 115. Наголосом зовного відмінку (чи зовної форми) українська мова займає осібне місце

серед слов'янських мов. Сама зовна форма чисто збереглася в нас від давнини, і то збереглася по всіх українських говорах, як явище соборне.

Наголос цієї зовної форми позостався в нас ще старослов'янський, — він ніколи не буває на кінцевому складі, а все тримається складу корінного чи передостаннього. Це явище, — перехід наголосу ближче до початку слова чи на початок його, це явище глибокої давнини, і ще Т. Бенфей (1809-1881) твердив, що в індоєвропейській мові наголос зовного відмінку переносився на корінний склад.*

Щодо наголосу, то зовну форму можна поділити на дві групи:

1. Слова з нерухомим наголосом мають його звичайно на тому складі, на якому він був у відмінку назовному: *пріяте́ль* — *мій пріяте́лю*, *Степа́н* — *Степа́не*, *во́рог* — *во́рогу* і т. ін.

2. Слова з наголосом на кінцевому складі слова завжди переносять його на склад корінний чи передостанній, а то й третій від кінця, напр.: *ца́р* — *ца́ря* — *о ца́рю*, *кінь* — *ко́ня* — *мій ко́ню*, *оте́ць* — *о́тче*, *кобза́рю*, *пролета́рю*, *сто́ле*, *моло́дче*, *Ю'рку*, *Сте́цьку*, *бага́чу*, *коза́че*, *робі́тник* — *робі́тнику*, *мандрівнику*, *рахівнику* (§ 63), й т. ін.

Від *Госпо́дь* зовна форма *Господи*.

А. Сумароков ще року 1782-го скаржився (див. його Сочиненія ч. X ст. 26 — 27, 1782 р., Москва), що “малороссіянци вмѣсто Тебѣ Господи поють Теби Господы”, — це хіба за ритмом в співі, бо споконвічна українська вимова — *Господи*.

“Артикули Віри” 1645 р.: *в́рачу*.

В зовній формі корінний склад має сильну кличну інтонацію, а тому на нього переходить і наголос. Пор. у гуцулів скорочені форми: *бра*, *Іва́*, *Семе́*, *Мико́* й т. ін. (замість повних: *бра́те*, *Іва́не*, *Семе́не*, *Мико́ло*), бо ненаголошений кінцевий склад, по сильній інтонації складу корінного, надається до протягнення.

§ 116. У відмінку орудному наголос буває:

а. У слів з нерухомим наголосом на тому складі, як і в відмінку назовному: *кня́зь* — *кня́зя* — *кня́зем*, *наро́дом*, *во́рогом* і т. ін.

---

* Über die Entstehung des indogermanischen Vocativs.

б. У слів з наконечним рухомим наголосом — на кінцевому складі: ключém, мечém, рукавóm, бугаém і т. ін.

“Скарбниця” 1676 р. дає літературні наголоси: чóвен — чóлном, зв́ичаємъ, князем, мечém, ножém. “Арт. Віри” 1645 р.: з плáчем, пóстом, грѣхóm.

§ 117. Місцевий відмінок однини чол. роду має наголос:

а. Для слів з нерухомим наголосом — на тому складі, на якому він у відмінку назовному: папір — в папéрі, хóлод — на хóлоді, в спокóї і т. ін.

б. У слів з рухомим наконечним наголосом наголос падає на кінцевий склад: на печі, на ножі, в купці, на кораблі й т. ін.

Багато односкладових слів мають у родовому й місцевому однині однакову форму на -у-, -ю, але основно різняться своїм функційним наголосом: у родовому він на початковому складі, а в місцевому — на кінцевому. Напр.:

Родовий: Місцевий: Родовий: Місцевий:

з áду	в адú	з мóху	на мохú
з бóру	в борú	з пíлу	в пилú
з бóю	в бою	з пóлу	на полú
з га́ку	на гаку́	з ра́ю	в раю́
з га́ю	в гаю́	без рóду	в родú
з гно́ю	в гною́	з са́ду	в садú
з Дóну	на Донú	зо склéпу	в склепу́
з дúху	на духú	без слíду	на слíду́
з жа́лю	в жалю́	без со́ку	в соку́
з жа́ру	в жарú	зо ста́ву	на ставú
з кра́ю	в краю́	зо сте́пу	на степú
без ла́ду	в ладú	зо стра́ху	в страхú
з ла́ну	на ланú	з то́ргу	на торгу́
з лісу́	в лісу́	з ча́су	на часу́
з льóду	на льодú	без ша́гу	в шагú
з льóху	в льохú	з шíнку	в шинку́
з ме́ду	на медú	зо шля́ху	на шляхú
з міху́	в міхú	з я́ру	в яру́
з мо́сту	на мостú		

Подібних форм в українській мові дуже багато, і тут наголос грає важливу істотну функційну роль, щоб виразно розрізнити ці мовні форми. Ця

форма місцевого відмінку на -у́, -ю́ дуже стара в нас, добре відома також і в мові російській.

Уже в Чуд. Новім Заповіті 1355 р. знаходимо: в гной.

У “Скарбниці” 1676 р. Іоанкія Галятовського читаємо: на бокú, з до́му — в до́му, в пѣ́ску, в полкú, в садú, в терну́; на пляцú, в стра́ху.

В “Пані Тадеуші” М. Рильського знаходимо: в борú, на вітру́, в диму́, на до́му, на медú, на мечú, в рядú, в садú, в бою́, в гаю́, в краю́, в раю́ і ін.

Коли предмет окреслюємо докладно й вирізняємо його від інших, тоді місцевий замість наголошених -у́, -ю́ закінчується на ненаголошене -і, напр.: ось у цім скле́пі, у цім га́ї, ро́ді, лісі, бо́рі, са́ді, на цім саме ста́ві, то́рзі, на цім мо́сті й т. ін., — у цих випадках на корінному складі ставимо значно помітнішу інтонацію, тому він і перетягує наголоса на себе.

Пор. в київських “Артикулах Віри” 1645 р.: На стра́шном сùдѣ. “Скарбниця” 1676 р.: в ча́сѣ.

Без глибшого окреслення кажемо: на мосту́, в садú, на Донú, в льоху́ й т. ін. Частіш говоримо в лісі́, рідше архаїчне в лісу́.

У “ПТ” Рильського: в бою́ — в бо́ї, в гаю́ — в га́ї, в краю́ — в кра́ї.

Наголос у формах множини.

§ 118. У великій більшості йменників в українській мові наголос при відміні їх нерухомий. Проте маємо багато слів, що їх множина по всіх відмінках має наголос на кінцевому складі.

1. Імена з наголошуваними кінцівками, перерахованими в § 50, цебто коли наголос падає на закінчення, а слово має наголос рухомий: кова́ль — кова́лі, суха́р — суха́рі, вчителі́.

2. Односкладові слова з наголосом при зміні на кінці: спі́п, снопа́ — снопи́, млині́, корчі́.

3. Слова, що в однині мають наголос нерухомий, а в множині переносять його на кінець слова: бра́та — браті́.

§ 119. Назовний множини звичайно затримує місце наголосу свого родового однини́, цебто наголос бу́де або на складі корінному, або на кінцевому: па-

пір — папéру — всі папéри,стіл — столá — столи й т. ін.

А р т. Віри 1645 р.: жарты, зна́ки, по́сты, смѣхи, грѣхи, зміеве, половці. “Скарбница” 1676 р.: лісты, стра́хи, ча́сы.

Проте є чимало й таких слів, що їх однинá й множинá різняться між собою місцем наголосу, напр.:

Однинá:	Множина:
ліс, лісу	лісі § 107
кінь, коня́	ко́ні § 108
ба́тько, ба́тька	ба́тькі § 121
ху́тір, ху́тора	ху́торі § 56

А р т. Віри 1645 р.: домы́, лихвярі. “Скарбница” 1676 р.: голосы́, жи́ды, князѣ́, образы́, ро́ги, сы́ні, сторожі́.

Слова з наголошеним -ін у множині переносять наголос на передостанній склад, напр.: дворя́нин — дворя́ни, края́нин — края́ни, миря́нин — миря́ни, міщани́н — міщани́ни, селя́нин — селя́ни, словя́нин — словя́ни, христия́нин — христия́ни й т. ін. Див. § 7.

А р т. Віри 1645 р.: христіа́не, пога́не. Скарбница 1676 р.: ізраильтя́не, христия́не.

У П. Т. Рильського читаємо: дворя́ни, края́ни, міща́ни, селя́ни.

Множину від слів на -ор див. § 39.

Коли наголос рухомий на кінцівці в однині, то звичайно на кінцівці він і в множині; це будуть слова: бич, кіт, корч, куль, кущ, млин, ніж, сніп, сон, стіл, тхір, хрящ і т. ін.

Крім слів односкладових, сюди належить велика група слів дво- й трискладових з кінцівками § 50: козе́л, ого́нь, буга́й, ора́ч, солопі́й і т. ін. Ім'я особове: Васи́ль. Також: ове́с, ві́вса, мн. ві́всі (і ві́вса), ві́всі́в, рука́в, рукава́, мн. рукави́ (і рука́ва), рука́ві і т. ін.

Усі відмінки множини звичайно мають наголос на тому самому складі, на якому він у назовному множини: всі́ браті́, браті́в, брата́м і т. ін.

§ 120. Коли в однині наголос нерухомий, то звичайно він нерухомий і в множині. Для трьох- і багатоскладових слів це закон майже без винятків.

Але маємо проте багато таких слів, що в однині їхній наголос нерухомий, але по всіх відмінках

множини він усе падає на кінцевий склад. Сюди належать оці слова:

а. слова односкладові: бій, бір, біс, брат, верх, віз, вік, вовк, гай, гній, гріб, ґрунт, дар, двір, дід, дім, дріт, дуб, жир, знак, зять, кат, квас, кий, клин, князь, край, крук, кум, кут, лан, лід, ліс, лоб, луг, лях, льох, мед, міх, мох, ніс, пай, пан, пас, піст, плід, пліт, плуг, плюс, полк, пуд, раз, рай, рів, рік, рот, ряд, сад, сват, світ, син, сир, скарб, склад, схід, сніг, сом, став, стан, стіг, стіс, страх, суд, тин, тік, торг, труд, фах, харч, хліб, хлоп, ціп, чай, час, чин, чорт, чуб, шар, шлюб, шнур, шовк, шпиг, тхір, яр.

б. Небагато слів дво- і багатоскладових: бєрег, вєксель, вєчїр, вітер, вóрог, вўзол, гóлос, гóлуб, гóрод, жóлоб, жóлудь, зáець, кóмин, мáйстер, мїсяць, óбраз, óстрів, очерёт, пєред, пóвід, пóяс, прáпор, прїятель, свóлок, сóкіл, спóсіб, стáроста, стóрож, тєрен, товáриш, учїтель, фєльдшер, хазяїн, хóлод, хутїр, цєбер, чєреп, чóвен, явір і ін.

Слова на -ень у множині нерідко переносять свій наголос на склад управо або й на кінець: півні, олєні, перстєні.

ЧР Куліша: півні, перстєні. М. Рильський "Пан Т.": олєневі, олєнів, півні.

§ 121. Дво- і трискладові форми назовного множини на **-ки**, що походять від слів із наголосом рухомим (з закінченням на -ак, -як, -ик, і внійк, -óк, -овик, -ук, -юк, -чук, за § 50), мають наголос на кінцевому складі: батїжкї, бикї, бичкї, білкї, будякї, бунтївникї, бунчукї, бурсакї, валкї, вершкї, жуkї, кілкї, козакї, смакї, черепкї і т. ін.

Коли ж це слово в однині з наголосом нерухомим, то таким же він застається й у множині: будїнкї, вершєчки, бóки, мáки, скóки і т. ін.

Але перша група сильно впливає на другу, чому й вона може мати наконечний наголос: батькї, вовкї, парубкї, скрипкї, ярмаркї і т. ін., а то ви-творюються подвійні форми: чоловїкї, рóкї.

Уже в Артикулах Віри 1645 р. маємо: оповїдали пастушкóм (пастушкám).

§ 122. Українська мова мала вдавнину дуже багато форм назовного множини на **-ове** з наголосом на передостанньому складі; з них тепер позостало зовсім мало: братóве, панóве, сватóве (але в лемків-

ськім говорі цих форм багато й тепер, бо вона там жива й функційна).

“Арт. Віри” 1645 р.: жидове, сынове. “Скарбниця” 1676 р.: панове.

§ 123. **Родовий множини**, як загальне правило, затримує місце наголосу свого назовного множини: волі — волів, козакі — козаків, сусіди — сусідів, рймляни — рймлян, горожани — горожан, коні — коней, грóші — грóшей.

По числівниках уживаємо форму рóків, в інших випадках р о ків, напр.: п’ять рóків, але: з давніх рóків.

Арт. Віри 1645 р.: бѣсовъ, даровъ, плодовъ, сторожовъ, богóвъ, грѣховъ, сынóвъ, обычаевъ, способовъ, учневъ. “Скарбниця” 1676 р.: верхóвъ, возóвъ, грѣховъ, дѣдовъ, панóвъ, рогóвъ; мешканцовъ, часовъ.

Тільки невелике число слів мають накорінний наголос в назовному множини, але накінцевий в родовому: гóсті — гостей, зúби, зубів, богí — богів, люди, людéй. Див. § 106. Але завжди: грóшей, коней.

Йменники на -ані́н, -яні́н, які мають назовний множини на -а́ни, -я́ни (див. § 119), у родовому мають чисту основу на -а́н, -я́н: міщан, селян, слов’я́н і т. ін.

Родовий від назов народів на -ани́н, -янини зберігає наголос свого назовного: галилея́н, вавило́нян, так само: болгар, татар, або болгарів, сербів. Пор. § 7.

§ 124. Інші відмінки: давальний, знахідний, зовний, орудний та місцевий множини завжди мають однаковий наголос, а саме той, що і в назовному чи родовому множини: вовкі́, вовків, вовка́м, вовка́ми, вовка́х; коней, коня́м, коні́, кіньми, коня́х і т. ін.

Арт. Віри 1645 р.: дарами, сына́ми і сынмі́, в грóбах, о дарах, в сúдах, в урядах. Скарбниця 1676 р.: од козарóв, з козарáми, половцóв, половца́ми, богóмъ (бога́м), з містами, рыбака́ми, рогáми, чолна́ми, цвяхáми, в возáхъ, по бокáхъ.

Ось на це приклади ще й з мови Пантелеймона Куліша “Чорна Рада” 1857 р.: ворога́м, гостя́м, дідáм, жидáм, мужа́м, ляхáм, попáм, рибáлкам, староста́м, щура́м; ворога́ми, гайми, жа́ртами, кіньми, козака́ми, ко́зами, ляхáми, юнака́ми; на ва-

ла́х, га́ях, гостя́х, кайдана́х, ко́нях, полка́х, похоба́х, степа́х, шляха́х і т. ін.

У П Т Рильського: боя́ми, ведме́дями, звіря́ми, норця́ми, сніпка́ми.

Наголос слів на -ми: гістьмі́, людьмі́, жолудьмі́, чобітьмі́, але: грішми, кіньми, пор. § 142. Легко повстають подвійні форми: гістьмі́.

“Скарбниця” 1676 р.: людьмі́.

Слова, що мають -а́м, -а́ми, -а́х сильно впливають на слова, що таких наголосів не мають і тягнуть їх за собою, через що легко повстають подвійні форми: ведме́дями, пор. § 141.

2. Жіночий рід.

§ 125. Наголос іменників жіночого роду при відміні їх дуже різноманітний, а головні групи його такі:

1. Наголос нерухоми́й по всіх формах однини та множини. Так відмінюються ті слова ж. р., що не мають наконечного наголосу в назовному відмінкові однини: всі три- і більшескладові та більшість слів двоскладових: кни́га, кни́гам, турбо́ті, турбо́тами й т. ін.; див. § 134.

Так само відмінюється немало односкладових слів на м'яку приголосну: п'ядь, твар, тінь, ці́ль і ін., або слова, що звичайно множини не мають: лють, млість, рінь, сі́ль, Січ, ста́ть, су́ть, че́сть і ін.

2. Наголос стали́й як в однині, так і в множині, але в родовому множини він на кінці. Так відмінюється багато односкладових слів (т. зв. основи на і): ві́сть, ві́сь, пі́ч, сі́ть, сме́рть і ін.: ві́стям, пе́чам, але: ві́стей, осе́й, пече́й, сі́тей, сме́рте́й. Так відмінюються й деякі 2 і 3 складові імена: відьма, до́шка, це́гла, я́года, але: відьо́м, дощо́к, цеге́л, ягі́д. Але до односкладових слів сильно вривається аналогія й творить подвійні форми: ко́стей, но́чам, но́ча́ми, реча́ми, печа́м, ві́стям, ці́лей і т. ін., § 141.

“Скарбниця” 1676 р.: ко́пія, ко́пію, бо́лезнь, бо́лезню, бо́язню. “Арт. Віри” вѣдомости, з високости, бо́язни.

3. Наголос в однині стали́й на корені, а в множині переходить на кінцівку: ба́ба — ба́би — всі ба́бі — ба́бів і т. ін.

4. Наголос в однині на кінцівці, а в множині він стали́й на корені: стіна́ — стіни́ — всі стіни — сті-

нам і т. ін. Знахідний в однині серед цих слів часто переносить наголос на корінь (див. § 129), а в множині давальний, орудний і місцевий часто, а родовий деколи можуть мати наголос на кінцівці.

§ 126. Двоскладові слова жіночого роду, що складаються з кореня й кінцівки -а, в залежності від стародавніх умовин, мають наголос або на корені, або на кінцівці: а) ба́ба, я́ма, ві́дма, му́ха, кривда́, пра́вда, ве́жа, і́скра, спі́на, стрі́ха, ту́га; б) рука́, нога́, коза́, стопа́, стіна́, порá, доба́, вода́, земля́, зима́ і т. ін.

“Арт. Віри” 1645 р.: пыхá, хва́ла. “Скарбниця” 1676 р.: корі́стю, пята́, гла́ва, з гу́бы.

Через існування цих двох акцентних форм часто витворюються подвійні наголоси в двоскладових словах не тільки в живій мові, але і в мові літературній, як, напр., че́ргá, со́сна, га́ньба́.

§ 127. Повноголосні форми ж. р. на -а мають різний наголос, залежно від своєї стародавньої будови: а) нерухомий на передостанньому складі: до́рога, заборо́на, мере́жа, коло́да, воро́на, со́рока і т. ін., б) на кінці слова рухомий: голова́, сторона́, бо́рона́, череда́.

Наголос у формах однини.

§ 128. У відмінках родовому, давальному та орудному однини наголос завжди на тому самому місці, що і в назовному: верба́ — верби́ — вербо́ю, ма́ти — ма́тері — ма́тір'ю і т. ін.

В глибоку давнину перенос наголосу на корінь у двоскладових словах з наконечним наголосом знав і відмінок давальний, про що нам свідчить мова сербська, почасти — російська. Українська мова цього тепер уже зовсім не знає.

Пор. у російських стародруках, напр. “Уложеніє царя Алексе́я Михайловича” 1649 р.: къ зѣмѣ́, къ ѣзбѣ́ і т. ін., що по-зосталося й дотепер. Часте було: къ Москвѣ́.

§ 129. У знахідному відмінкові наша мова знає цікаве явище: двоскладові слова з наконечним наголосом часто переносять свій наголос на склад корінний: бджола́ — бджо́лу, блоха́ — бло́ху, вѣс-ну, во́ду, го́ру, гу́бу, Де́сну, дѣбу, ду́шу, зе́млю, зи́му, зо́рю, ко́пу, ко́су, но́гу, но́ру, по́лу, по́ру, ро́су, ру́ку, со́сну, сті́ну, ці́ну, що́ку й ін.

Це перенесення наголосу на корінь добре знане й іншим слов'янським мовам, особливо російській; відоме воно й мові литовській. Це прамовне або праслов'янськобалтицьке явище.

В першій акцентованій пам'ятці 1355 р. (Чудівський Новий Заповіт) маємо: во́ду, го́ру, зе́млю, ру́ку і ін.

Але більшість двоскладових слів з наконечним наголосом не знають цього перенесення, а тому мають у відмінку знахідному таки наконечний наголос, напр.: біду́, брехню́, брову́, вербу́, вівцю́, війну́, дочку́, звідду́, казну́, козу́, кору́, Литву́, Москву́, пиху́, рабу́, свиню́, свічу́, сестру́, сім'ю́, сльозу́, ходу́ і т. ін.

Через велику важливість наголосу цього відмінку подаю ще приклади з писань наших поетів. В Шевченковому "Кобзарі" маємо: во́ду, го́ру, ду́шу, зору́, ко́су, по́ру, але: дочку́, свиню́, сім'ю́. У М. Вовчка: вє́сну, дочку́. В "Чорній Раді" П. Куліша 1857 р.: вє́сну, во́ду, го́ру, гу́бу, ду́шу, зе́млю, ко́пу, но́гу, ру́ку, спіну́, але: війну́, біду́, дочку́, казну́, Литву́, Москву́, свиню́, сестру́; боро́ду, го́лову. У Лесі Українки: во́ду, го́ру, гу́бу, ду́шу, зе́млю, зи́му, ко́су, но́ру, по́ру, ро́су, су́ку, со́сну, стіну́, ціну́, го́лову, але: брехню́, вербу́, зору́, кору́, пиху́, росу́, сестру́, сім'ю́, ходу́. У М. Рильського, в перекладі "Пана Тадеуша": во́ду, го́ру, ду́шу, зе́млю, но́гу, но́ру, ру́ку, со́сну, су́рму, боро́ду, го́лову, біду́, вє́сну, війну́, ганьбу́, дочку́, зору́, імлу́, Литву́, пиху́, росу́, сльозу́, стіну́, струну́, траву́, тюрму́, хвалу́, шоку́.

Обидві ці форми сильно впливають одна на одну, чому часто повстають у нас подвійні наголоси, напр., вимовляють: ве́рбу, вє́сну, до́бу, зи́му, ро́су, ціну́, що́ку. Уже в Новому Заповіті 1355 р. знаходимо: го́ру — гору́, ногу́, главу́. В західньоукр. говорах панує гору́, добре знане по пам'ятках XVI—XVII вв. У Л. Українки знаходимо: до́чку, ю́рбу і т. ін.

"Артикули Віри" 1645 р.: во́ду, го́лову, се́реду, же́на — жену́, слугу́, хва́ла — хва́лу. "Скарбниця" 1676 р. І. Галятовського: голова́ — го́лову, гла́ву, зе́млю, на Мб́ску, піну́; гору́, жону́, рѣ́ку, свѣ́чу; войну́ — во́йну; бу́лаву́, прі́сягу, тра́пезу.

Трьохскладові і багатоскладові слова з наголосеним кінцевим -а ніколи не переносять наголосу на початковий склад у знахідному відмінкові, — наголос позостається на кінці: доброту́, висоту́ і т.

ін. Але слова з повноголосним коренем, цебто на -оро-, -оло-, -ере- (вони в давній формі своїй двоскладові) часто переносять наголос на початковий склад, це будуть: борода́ — бо́роду, середá — се́реду, сковорода́ — скóвороду, сторона́ — сто́рону, голова́ — го́лову, череда́ — че́реду, бо́рону, лобода́ — ло́боду.

Прізвища, звичайно, цьому не підпадають: читав Сквороду́, читає про Лободу́.

§ 130. У кличному відмінку усіх двоскладових слів з наконечним наголосом наголос завжди ще з глибокої давнини переходить на склад корінний: верба́ — ве́рбо, весна́ — ве́сно, го́ро, до́чко, ду́ше, жо́но, жу́рбо, зе́мле, зи́мо, зо́ре, ко́со, кра́со, ку́мо, Лі́тво, о́со, сви́не, се́стро і т. ін. Це наголос і давньослов'янський.

Те саме в трискладових словах з повноголосним коренем (бо ці слова були двоскладові): борода́ — бо́родо, голова́ — го́лово, се́редо, че́редо.

Дуже рідко в двоскладових словах витворюється новий наголос на кінці: бідо́, маро́, красо́. За церковним російським впливом часом вимовляють душе́ замість літературного ду́ше.

У зовній формі як чоловічого (§ 115), так і жіночого роду накорінний склад при вимові має виразну збільшену інтонацію, і це власне вона відтягла наголос на корінь. Явище це дуже давнє, ще індоєвропейське, відоме й мовам класичним. Пор. у Чуд. Нов. Зав. 1355 р.: же́но.

У двоскладових словах з наголосом накорінним він не змінюється в цій формі, — добавляється тільки збільшена інтонація: ма́ма — ма́мо, Ле́ся — Ле́се, ба́бо і т. ін.

У слів трискладових і більшескладових наголос позостається в цій формі там, де й був: грома́до, дівчи́но, сатанó і т. ін. Але: попа́дя — попа́де, удова́ — удо́во.

§ 131. У місцевому відмінку слів на **-а, -я** наголос звичайно завжди той, що й у відмінку назовному: земля́ — на землі́, річка́ — на річці́ і т. ін.

§ 132. З дуже давнього часу, певне ще з часу праслов'янського, місцевий відмінок односкладових слів жіночого роду з закінченням на м'яку приголосну закінчувався на наголошене **-і (и)**, чим

він функційно відрізнявся від усіх інших відмінків на -і, що мали наголос на корені (родовий — давальний однини та назовний — знахідний множини). Від цього давнього праслов'янського наголосу тепер полишилися в нашій мові тільки залишки, а саме по прийменних **в** та **на** ще й тепер кажемо: в грязі, в крові, в любові, на печі, на Русі, на Січі, в тіні; про такий наголос свідчать і прислівники: вночі, восені (восені), § 2796. Інші відмінки цих слів мають наголос на корені: з грязі, з крові, цій ночі, з óсени, з пéчі, з Рúси, з тіні.

“Скарбниця” 1676 р.: до Русь — в Русь. “Арт. Віри” 1645 р.: в ночі, в полночі.

Отож, наголос функційно розрізняє:

Родовий:	Місцевий:
з крѳви	в крѳві
з любѳви	в любѳві
з пéчі	на печі
з Рúси	на Русі
з Січі	на Січі
з тіні	в тіні.

Як явище праслов'янське, цей наголос добре відомий і іншим мовам, напр. мові російській, де він ще послідовніший, як у мові українській.

Наголос у формах множини.

§ 133. Назовний множини двоскладових слів ж. р. з наконечним наголосом переносить наголос на склад корінний, напр.: бджола́ — бджо́ли, блоха́ — бло́хи, брова́ — брѳ́ви,

вдѳви, вѳрби, вѳсни, вѳрстви, вѳйни, вѳхи, вѳди, гѳрби, гѳри, гѳрафи, гѳ́би, дѳжи, дѳри, дѳби, дѳчки, дѳ́ши, жѳни, зѳмлі, зѳми, зѳ́ри, ка́гли, кле́шні, ко́зи, ко́пи, ко́ри, ко́си, ло́зи, лю́шні, ме́жі ме́ти, мѳтли, нѳ́дри, но́ги, но́ри, ѳ́рди, ѳ́си, па́хви, пѳ́тли, пѳ́ти, рѳ́ки, рѳ́си, рѳ́ки, са́пи, свѳ́ни, се́стри, сім'ї, слѳ́зи, слѳ́ѳти, со́ви, со́сни, стѳ́ни, стрѳ́ли, стрѳ́фи, стру́ни, стѳ́пні, сѳ́рми, трѳ́ни, трѳ́би, трѳ́ни, тѳ́рми, цѳ́ни, цѳ́хи, ча́лми, чо́ти, шлѳ́ї, що́ки й т. ін.

Цей наголос по всіх формах множини звичайно не змінює свого місця, але див. § 141.

“Скарбниця” 1676 р.: во́ини, го́лови, го́ры, рѳ́ки, свѳ́чи, слѳ́зы, трѳ́бами, до́шками. “Арт. Віри” 1645 р.: вдѳ́вы, слѳ́ги, сѳ́роты.

Такий саме наголос мають і трискладові слова з повноголосним коренем (вдавнину вони були двоскладові), напр.: борода́ — боро́ди, боро́зна — боро́зни, боро́ни, го́лови, пе́лени, се́реди, ско́вороди, сто́рони, то́локи, че́реди.

Слова на -и́на переносять свій наголос у множині на склад передостанній: глиби́на — глиби́ни, новина́ — нови́ни, низина́ — низи́ни, величина́ — величи́ни, старшина́ — старши́ни.

Те саме часом й у деяких інших трискладових словах з наконечним наголосом: сирота́ — си́роти.

Таке перенесення наголосу на корінний склад — явище праслов'янське, добре відоме й іншим слов'янським мовам. Цим перенесенням відрізняється ця форма від однозвучної з нею форми родового однини, цебто наголос грає тут істотну функційну ролю:

Родовий однині: Назовній множині:

вдова́, вдови́	всі вдо́ви
голова́, голові́	всі го́лови
новина́, новині́	всі нови́ни.

§ 134. Коли в двоскладовому слові наголос знаходиться на складі корінному, то на ньому позостається він і по всіх формах множини (як і однини). Такий наголос мають слова:

брѣтва — всі брѣтви, вѣжа — всі вѣжі, всі груші́, дзю́би, дѣні́, жа́би, жа́тки, же́рдки, же́ртви, жи́ли, жме́ні, збу́ї, згра́ї, зра́ди, кірпи́, клу́ні, кни́ги, ко́вдри, крѣвди́, крѣ́ги, кру́чи, ла́пи, ля́мпи, льо́хи, ма́впи, міри́, ми́ші, міни́, мо́ви, ніздрі́, па́ри, па́щі, пля́ми, прѣ́мхи, про́щі, пта́хи, ра́ди, ра́ми, ра́ни, ри́би, ро́жі, са́рни, сва́хи, сви́ти, сі́чі, ска́рги, ски́би, ски́рти, скрі́ні, сли́ви, слуги́, су́кні, спи́ни, стрѣ́хи, сту́пи, у́чти, хма́ри, шко́ди, пта́ці і баг. т. п.

“Скарбниця” 1676 р.: з дощок, дошками, па́лями, з піснями, п'яницам, ху́стками; мо́літвы, таблі́цами, в бе́сѣдахъ.

Але й ці слова виявляють великий нахил переносити наголос у назовному множини на кінцевий склад. Так уже вимовляються: ба́ба — бабі́, ви́дь мѣ́, коро́ви, ма́ми, панні́, пі́сні, плахті́, торбі́, ха́ті, церкві́, шаблі́, ямі́ й т. ін. Це вже нове явище з аналогії.

“Скарбниця” 1676 р.: церкві́.

Те саме бачимо часом і в трискладових словах: макітрі, молитві.

Серед цих слів звертають на себе увагу двоскладові слова з двома приголосними перед -а, — вони особливо легко переносять наголос у множині на кінцевий склад.

Але наголос однини має сильний вплив на наголос множини, через що витворюються подвійні форми у вимові літературній: відьмі, молитві, плахті, хаті і т. ін.

А наші поети в віршах аж зачасто переносять тут наголос на кінцевий склад. Напр. у Л. Українки: бабі, плахті, стайні, хаті. У М. Рильського: бритві, відьмі, жабі, молитві, панні, скирті і т. ін.

Це перенесення наголосу на кінцевий склад — явище молоде, але з бігом часу воно шириться все більше та більше.

§ 135. Двоскладові слова ж. р. на -ка з приголосною перед ним, що в однині мають наголос накорінний, переносять його у множині на склад кінцевий:

ба́йка — байкі́, бійка — бійкі́, бочкі́, бричкі́, брівкі́, бу́лки, га́дки, га́лки, гі́лки, голкі́, грудкі́, грушкі́, грядкі́, дівкі́, діркі́, дошкі́, дужкі́, думкі́, жабкі́, жі́нкі, зві́сткі, градкі́, зіркі́, казкі́, кві́ткі, квочкі́, ки́цькі, кишкі́, кі́стки, кі́ткі, кладкі́, кле́пкі, клі́ткі, ключкі́, кля́мкі, кни́жкі, коно́ві, ко́пійки, кра́пки, кри́шки, ку́зкі, ку́рки, лавкі́, лайкі́, ла́пки, ла́тки, ли́тки, ло́жки, лю́льки, ля́льки, ма́йки, ми́ски, ми́чки, ни́рки, ни́тки, но́жки, ні́рки, ня́нькі, па́стки, па́ски, плі́тки, плі́шки, пля́шки, пта́шки, п'я́вки, ри́нки, рі́зки, рі́чки, сва́рки, сві́тки, сві́чки, сі́тки, ска́лки, скі́пки, скля́нки, ско́йки, скри́пки, сли́вки, спі́лки, сте́жки, стрі́лки, стрі́чки, стьо́жки, терткі́, тичкі́, ті́тки, трі́ски, тямкі́, фі́рткі, ха́тки, хма́рки, ху́стки, ци́цькі, ця́тки, ця́цькі, ча́йкі, ча́рки, ча́стки, ча́шки, ша́пки, ши́бки, ши́шки, шкваркі́, шви́лькі, ші́ткі, ю́пки, ю́шки, я́мки і т. ін.

Більшість цих слів — реальні предмети, все широко знані та часто вживані.

Такий наконечний наголос, це явище молоде в нашій мові, — давнина його не знала. Повстало воно з закону функційного розрізнення, — який у нас дуже сильний, — щоб розрізнити форму родового однини від назовного множини:

Родовий однини: Назовний множини:

га́дка, га́дки	всі гадкі
жі́нка, жі́нки	всі жі́нкі
рі́зка, рі́зки	всі рі́зкі.

Мова російська цього закону зовсім не знає, — в неї тут наголос нерухомий.

Але частина двоскладових слів таки ще не захоплена цим новим наконечним наголосом, і має його на складі корінному:

губки, гуски, кадки, картки, лапки, любки, марки, маски, моркви, нізки, пайки, пельки, рамки, редьки, рейки, сáмки, скібки, сучки, цівки, шлейки, шпички, шпóньки.

Часом це для розрізнення значення, напр.: пайо́к, сучо́к — всі пайкі́, сучкі́, але від па́йка, сучка́ — всі па́йки, сучки́.

Як бачимо, тут багато слів чужого походження, а вони звичайно мають сталий нерухомий наголос, § 308.

§ 136. Процес наконечного наголосу у слів на -ка з приголосною перед ним сильно в нас шириться, й уже захоплює й слова трискладові. Ось ці слова вже знають новий наконечний наголос, — усе це реальні предмети, або слова, часто вживані:

галушкі́, калиткі́, колодки́, коновкі́, копійкі́, кривулькі́, маті́ркі, неві́сткі, пелю́сткі, пелю́шкі, печі́нкі, писанкі́, ска́теркі, сорочкі́, сторі́нкі, тарі́лкі, товари́шкі, учите́лькі, ха́зяйкі, читанкі́, щедрі́вкі, ящі́ркі і т. ін.

У слів на -очка, -ечка, як багатоскладових, прояснився другий наголос, чому вони часом вимовляються також з наконечним наголосом:

будочкі́, грудочкі́, зі́рочки́, кни́жечкі́, купочкі́, летю́чкі, пали́чкі, панно́чкі, пляше́чкі, трі́сочкі́, чарочкі́, ча́точкі, ши́шечкі́, ші́точкі і т. ін.

Але всі ці трискладові слова вимовляються і зо своїм сталим давнім наголосом: галу́шки, коло́дки, зі́рочки, пля́шечки і т. д.

§ 137. Перенесення наголосу на кінцевий склад у слів на -ка — це явище зовсім молоде, вдавнину не знане. В говорах східніх воно знане значно менше, як у говорах західніх. Мова літературна знає це явище головно в словах двоскладових.

Ось ці групи слів наконечного наголосу на -ки ще не знають:

1. Слова три- і багатоскладові: весёлки, гляда́чки, говірки, го́йдалки, голосі́вки, забага́нки, кабу́чки, като́лички, ки́лимарки, кінці́вки, ко́жуша́нки, ко́лядки, кра́шанки, обо́лонки, оповіда́чки, патріо́тки, печа́тки, рукави́чки, руса́лки, сусі́дки і т. ін.

2. Слова, що не мають приголосної перед -ка: галузі́йки, гі́лляки, ко́няки, лома́ки, мо́роки, му́зики, озна́ки, осі́йки, подя́ки, сме́реки, со́роки, шу́ки.

3. Слова виразно пестливі, або здрібноло-пестливі звичайно мають за загальним законом (§§ 99-100) нерухоми́й наголос з підвищеною інтонацією:

бе́різоньки, гу́соньки, ко́рівоньки, ри́боньки, уди́воньки, до́риженьки, недо́леньки, ру́ченьки, панчі́шки, субі́тки, пи́лінки, ко́рівки, церко́вки, гі́рки, до́ньки, не́ньки, жме́ньки, кі́зки, ми́шки, му́шки, ри́бки, ру́чки, слі́зки, сму́жки, щі́чки і т. ін.

Але часом і до цих слів уже вривається таки й наконечний наголос: гре́белькі́, пісе́нькі́, халя́вкі́, шабелі́кі́, ягі́дкі́.

4. Слова, що мають при́ставку: до́відки, вказі́вки, за́піски, зу́пинки, па́м'ятки і т. ін., § 81.

5. Слова, що походять від дієслова, прикметника або числівника:

бра́нки, дра́нки, ко́льки, лі́йки, пра́дки, стру́жки, пі́лки, спі́нки, сті́йки, шва́чки, бра́нки, ошука́нки, бли́скавки; пу́стки, си́ньки, ю́нки, весня́нки; дві́йки, десяти́тки, одина́чки, перва́чки, перві́стки, п'я́тки, че́вртки, ші́стки і т. ін.

6. Слова, що визначають приналежність до на́роду або ста́ну, бо вони все багатоскладові:

гру́зінки, кавка́зки, кия́нки, коза́чки, лито́вки, ми́ша́нки, му́жички, ні́мки, подо́лянки, по́льки, руму́нки, русі́нки, селя́чки, се́лянки, со́тнички, хуторя́нки, цига́нки і т. ін.

§ 138. Процес перенесення наголосу на кінцеве -ки в нас молодий, і ще далекий від покінчення, і з ним сильно бореться загальний закон затримувати наголос назовного однини й по всіх інших формах, через що витворюються подвійні форми. Навіть у слів двоскладових цих подвійних форм дуже багато, напр.:

бі́йкі, бо́чки, га́лкі, ду́жки, зга́дкі, зі́ркі, квочкі́, кла́дкі, ку́зкі, ла́йки, ло́жки, ми́чки, ні́жки, па́стки, па́ски, плі́тки, п'я́вкі, рі́нки, рі́зки, сва́ркі, сва́тки, сі́тки, спі́лки, стрі́чки, ті́чки, фі́рткі, хма́ркі, ча́йки, ча́стки, ши́шки, шкваркі́, я́тки і т. ін.

§ 139. Наші поети часто вживають наконечного наголосу від слів на -ка, часом і з вимог ритму. Ось трохи прикла-

дів. “Енеїда” Котляревського: галушкі, губкі, жінкі, річкі, але: друзькі.

В Шевченковому “Кобзарі”: книжечкі, люлькі, нянькі, пляшкі, торбинкі, але: серёжки, стрічки.

“Чорна Рада” П. Куліша: бочкі, кістки, кішки, колодки, лавкі, нянькі, подушкі, пляшкі, пташки, річки, сорочки, цяцькі, чаркі, шапки, але: гвинтовки, серёжки, дві чайки.

М. Вовчок: дружечкі, приятелькі, слізочкі, гадкі, думкі, але: друзькі.

Старицький, Поезії: гадкі, думкі, зіронькі, квіткі, стежки, шапки, свиткі, склянки, тарілки.

Б. Грінченко, Твори I: гілки, зірки, чаркі, стрічки.

Л. Українка: байкі, гадкі, гілки, дівки, думкі, жінкі, звістки, зірки, квіткі, кістки, лапки, мережки, невістки, ниткі, печінкі, пташки, пчілки, річки, стежки, стрічки, хаткі, чайкі, ягідкі, ящірки, але: балачки, гадки, гатки, дочки, дошки, бублики, рамки, лавки, русалки, слізоники, сопілки, стрічки, чутки, шибки, щічки, ягідки, ямки.

М. Рильський: балачкі, блискавки, гілки, головкі, голубкі, гречкі, грудкі, думкі, жабкі, жінкі, качкі, квіткі, книжки, криничкі, ластівкі, низкі, панночки, пелюстки, пляшкі, пташки, річки, свічки, скрипки, стрічки, тичкі, хаткі, хмаркі, чаркі, чуткі, шибкі, шинкі, але: дочки, дошки, іграшки, клямки, нотки, пастки, свічки, серёжки, фігурки, шлярки, штуки.

Тичина: квіткі, пташки, хмаркі, але: квіточки, скрипки.

§ 140. Родовий множини звичайно затримує наголос свого зовного множини: глибїни — глибїн, байкі — байок, сторінки — сторінок, кінцівки — кінцівок, родини — родін, горлиці — горлиць і т. ін.

Але в деяких випадках наголос у цій формі переходить на склад кінцевий.

Коли слово цієї форми на -ок сполучується з числівником, то часом буває відтяжка наголосу на корінь, напр.: з дочок, з книжок, але: сім дочок, п'ять книжок і т. ін., особливо тоді, коли числівник вимовляється зо збільшеною інтонацією.

а. Родовий відмінок множини двоскладових слів жіночого роду на -ей звичайно має наголос на кінцевому складі: вістей, грудей, гусей, костей, курей, ночей, печей, повістей, путей, речей, саней, свиней, сіней, сітей, смертей, частей. Але: солей, тіней, цілей. Пор. § 152.

“Арт. Віри” 1645 р.: частей.

Трискладові й багатоскладові слова задержують наголос назовного однини: проповідей, вартостей.

б. Трискладові слова (вдавнину були двоскладові) з повноголосним коренем переносять свій наголос у родовому множини на кінцевий склад: голови — голів, борід, борін, борозén, сковорід, черід, і т. ін.

в. Те саме бачимо в деяких трискладових іменниках: сироти — сиріт, молитви — молитов.

“Арт. Віри” 1645 р.: всѣ сироты — сиротѣ.

§ 141. Давальний, орудний і місцевий відмінки множини завжди мають однаковий наголос, — той самий, що й у назовному множини.

1. Слова з нерухоми́м наголосом затримують наголос своєї основної форми, це́бто назовного однини. Це будуть головно три- і багатоскладові іменники: кишéня — кишéні, кишéням, кишéнями, кишéнях і т. ін.

2. Слова з наголосом рухоми́м ідуть за наголосом назовного множини. Сюди належать найчастіш:

а. Слова, що в множині мають -кí: книжкí, — книжкáм, книжкáми, книжкáх і т. ін. Слова, що мають -ки ненаголошене, затримують свій основний наголос.

б. Двоскладові слова з наконечним наголосом, що в назовному множини переносять його на склад корінний, звичайно затримують це місце наголосу по всіх формах множини: сиротá, — сироти, сиротам, сиротами, сиротах, вдовá — всі вдóви, вдóвам, вдóвами, вдóвах і т. ін.

Напр. у писаннях П. Куліша, Л. Українки та М. Рильського знаходимо: вéрбами, вдóвами, по вéйнах, вóдам, вóдами, по вóдах, гóрами, на гóрах, дóчкам, дóчками, дúшам, дúшами, в дúшах, зóрям, зóрями, при зóрях, на кóпах, кóсами, в кóсах, у лóзах, по нóрах, о́рдами, рóсами, свéням, на свéнях, сóснами, по стéнах, на стрóфах, на стрúнах, трáвами, по тóрмах, на щóках, ю́рбами і т. ін.

3. Слів, що в назовному множини мають наконечний наголос, у нашій мові так багато (це головно слова на -кí), що вони з аналогії дуже часто тягнуть за собою й ті слова, що в цій формі наконечного наголосу не мали чи не мають, напр.: рука — всі рúки, але: рукáм, рукáми, по рукáх, по горáх, і т. ін. Власне через це форми давального, орудно-

го та місцевого множини дуже часто мають у нас подвійні наголоси, як то буває в цих формах і в роді чоловічому, § 124.

Перетягування наголосу на -а́ м, -а́ ми, -а́ х явище в нас давнє.

Так, уже в Новому Заповіті 1355 р. знаходимо: жена́мъ, звѣзда́мъ, но́ча́мъ, овца́мъ, вода́ми, глава́ми, жена́ми, нога́ми, рука́ми, на вода́хъ, о овця́хъ і т. ін. “Скарбни́ця” 1676 р.: го́лови — з голóв, го́ры — на горáхъ, мо́литвы — мо́литва́ми, ни́тка́ми, на нога́хъ, ру́ки — рука́ми, “Арт. Віри” 1645 р.: душа́м, в вода́х, в нога́х, в мо́литвах, о реча́х.

Щоб показати, як сильно закінчення -а м, -а ми, -а х перетягують наголос на себе (цебто йдуть за назовним множини), подам приклади наголосів із творів наших поетів.

Шевченків “Кобзар”: книжка́ми, матеря́ми, шапка́ми.

“Чорна Рада” 1857 р. П. Куліша: жі́нка́м, баба́ми, жі́нка́ми, кві́тка́ми, кі́стка́ми, мо́литва́ми, новни́ка́ми, но́ча́ми, остро́га́ми, штаня́ми, реча́ми, церкв́ами, шабля́ми, шапка́ми, ця́цька́ми, по но́чах, по пасі́ках, в пі́снях, в реча́х, у сорочка́х, на спичка́х, на шабля́х і т. п.

“Твори” Л. Українки: жі́нка́м, пташка́м, байка́ми, за́гадка́ми, кві́тка́ми, кі́стка́ми, ко́лючка́ми, ложка́ми, пі́снями, реча́ми, со́пілка́ми, стежка́ми, товари́шка́ми, чайка́ми, в зі́ронька́х, в казка́х, в пі́снях, в поду́шках, в реча́х, в стежка́х, в церква́х, на шабля́х і т. ін.

М. Рильський у перекладі “Пана Тадеуша” 1927 р.: панна́м, чу́тка́м, ба́бка́ми, блиска́вка́ми, га́дка́ми, голо́вка́ми, думка́ми, зі́рка́ми, казка́ми, кві́тка́ми, но́ча́ми, панка́ми, пі́снями, сві́чка́ми, сльо́за́ми, стежка́ми, стрі́чка́ми, хата́ми, чу́тка́ми, шабля́ми, шибка́ми, на грядка́х, в зага́дках, у зі́рках, в ка́менях, у кни́жках, на лавка́х, в пові́тках, в сльо́зах, в стьо́жках, в ця́тках, на що́ках і т. ін.

§ 142. Орудний множини двоскладових слів жіночого роду на -ьми звичайно має наголос на кінцівці: гру́дьми, гу́сьми, кі́сьми, курми́, саньми́, свиньми́, синьми́, слі́зми і т. ін. Але вплив нако́рінного наголосу назовного множини такий тут сильний, що він творить і другий наголос — на корені: грі́шми, две́рми, сві́ньми, слі́зьми. Пор. § 154.

Наголошене -ми́ в цій формі знане з дуже давнього часу, бо вже в Нов. Зап. 1355 р. знаходимо: похотми́, прелестми́ і т. ін.

§ 143. Орудний на -има завжди вимовляється з наголосом на **и**: бровіма, дверіма; так само слова інших родів: очіма, плечіма, ушіма, грошіма. Пор. § 155, 124.

3. Ніякий рід.

§ 144. Переважаюча більшість імен ніякого роду (поза словами на -нн я) — це двоскладові слова на -о, значно менше слів трискладових і слів на -е. Багато дво- і трискладових слів мають звичайно сталий нерухомий наголос на складі корінному, напр.:

віко, вічко, в́ухо, го́рло, го́рно, зе́рно, ко́ло, кри́жмо, кро́сно, лі́ко, лі́хо, лі́жко, ло́но, м'я́со, на́дро, ні́здру, па́смо, плéсо, пúзо, пúто, ру́но, сві́тло, ті́сто, ху́тро; колі́но, корі́то, намі́сто, пові́сно, полі́но, обро́шно, збо́то, оли́во; ві́че, ло́же, де́нцє, со́нце і т. ін.

Усі ці слова при відміні мають наголос сталий нерухомий як в однині, так і в множині.

Ч Н З 1355 р.: блю́ду, на блю́дѣ, бра́шна, го́ре, гу́мно, дѣ́ло, дѣ́ла, в дѣ́лѣ, дре́во, дре́ва, в дре́вѣ, Єва́нгльє-євагѣ́льє, є́зеро, вѣ́ єзерѣ, жа́ло, зе́рно, зе́рну, зерца́ломь, зла́то, йго, колѣ́но, на колѣ́нѣ, лѣ́то, лѣ́та, лѣ́ту, ло́но, на лонѣ́, ма́сла, мі́ро, мѣ́рило, мѣ́сто, мѣ́ста, мо́ре, мо́ря, к мо́рю, в мо́ри, нача́ло, вѣ́ облацѣ́, о́ко, вѣ́ очесі́, от окóнца, окóнцем, при окóнці, пиво́, покрыва́ло, ра́ло, сѣ́но, сло́во, сло́ва, словесі́, сло́вомь, соли́ло, ста́до, о ста́дѣ́, тѣ́ло, тѣ́ла, — телесé, тѣ́лу, — телесі́, тѣ́ломь, в тѣ́лѣ́ — в телесі́, у́тру, у́хо, у́сѣ́, ча́до, черні́ломь, чере́во, чере́ву. Уч. Єв. 1569 р.: дѣ́ло (ді́ло). Остр. 3 б. 1588 р.: кружа́ло, лона́, облаком, в облаку́, пі́смо. Словн. Л. 3. 1596 р.: дѣ́ло (ді́ло), в зати́шу, й́дло, лонó, про-сти́рало, прі́сло. Стр. Сл. 1606 р.: дѣ́ло, дѣ́ломь, ко́піє (моск. копіé), праві́лом. Уч. Єв. 1619 р.: грóно. А п. 1630 і 1639 р.: дѣ́ло, зе́рно, мле́комь, мы́то, покрыва́ло (моск. покрыва́ло), яд-ри́ло. Тріодъ 1631 р.: при бѣ́дрѣ́, зе́рно, ко́леса, вѣ́ ко́лєси, мѣ́рило. “Ключ. Роз.” 1665 р.: зе́рно, чолó. Супр. Сл. 1722 р.: дѣ́ло, пі́сало, писмó, праві́ло (мі́ра), сочівó. “Арт. Віри” 1645 р.: сребром, на челѣ́. “Скарбница” 1676 р.: велі́чество, з пя́нства, тира́нство, шалéнство.

В Ч Р Куліша: барі́ла, Берестéчком, веретéно, війська, го́ре, дере́во, дівó, ді́ло, злóто, зерно́, ко́дло, ко́лесом, ко́ліно, ледáшо, лі́хо, лі́ха, лі́жа, лі́жко, мі́то, мі́сто, мо́ре, намі́сто, по не́бу, по по́лю, на по́лі, се́рце, сидéльця, ті́сто, чере́во, чолóм, шій́лом. “Кобзар”: дівó, свя́то, ло́на. Стар.: жі́та, зерна́,

лэзо, ліхо, лóно, пáсмо. Риль. 13 в.: зерно́. Фр. 3 в.: зéрно —зерно́м, на колінках. См.-Ст. Гр.: зéрно. “Етн. Зб.: о зерно, руно. Чит. Барв.: зéрно, пасмо́.

Розрізняємо: о́чко (від о́ко), з о́чка — всі о́чки, і о́чко (в картках, сітці і т. ін.), з о́чка — всі о́чка.

Давнина знала тільки зéрно, часте й у сучасних говорах. Але тепер (чи не за російським впливом) сильно шириться нова форма зерно́. Часом відрізняють: зéрно — це в розумінні збірному, а одиничне — зерно́. Зменшена форма зéрня.

§ 145. Але багато є й таких слів, що мають наголос на кінцевому складі; це звичайно слова на -еня (§ 47), -я чи -а (§ 47), -во (§ 61), -ено (§ 50), -ко (§ 101), -ло (§ 71), -ння (§ 341), -ття (§ 73), -це (§ 78) і ін.

ЧНЗ 1355 р.: вино́, вино́м, добро́, добра́, лице́, лица́, полицю́, лицём, млеко́, млека́, млецѣ, рухлó, селó, от селá, селу́, на селѣ, сребро́, сребра́, сребру́, на стегнѣ, стьклó, число́, числá, яіца́. Уч.т. Єв. 1606 р.: млéкомъ. Ап. 1630 і 1639 р.: млéко, млéка (моск. млекó, млека́), срёбро, срёбра, срёбру, срёбромъ (моск.: сребро́, сребра́, сребру́, сребро́мъ). Остр. Зб. 1588 р.: з жерелá Зб. 86, млéком, ремеслá, число́мъ, ярмо́. Словн. Л. З. 1596 р.: вапно́, лице́, персо́, полотно́, полотна́, ремесло́, чресло́, ярмо́. Стр.т. Сл. 1604 р.: чісло. Ап. 1630 р.: селó, срёбро, срёбра, срёбромъ. Час. 1626 р.: срёбро, срёбра, срёбромъ. Єв. 1644 р.: ребра́, срёбро, срёбра. Сур. Сл. 1722 р.: ведро́ (погода), греблó, число́.

ЧР Куліша: багно́, вікно́, вікна́, вікно́м, гніздо́, добро́, добра́, добро́м, письма́, плече́, пшонá, ребро́м, сідло́, з сідла́, сідло́м, на сідлі́, срібло́, сріблá, срібло́м. “Кобзар”: зерно́, зерна́, в молоці́, шатро́, в ярмі́. Стар.: вікно́, чо́ло. Риль. Гомін: чолó; 13 в.: чолóм, відро́.

Зах. укр. жéрело, східньоукр. джерелó.

§ 146. В іменниках ніякого роду при відміні́ наголос нерухоми́й:

1. У трискладових словах з наголосом на середньому складі: ко́піто, корі́то й т. ін.

2. У словах із закінченнями: -ання́, -яння́, -ення́, -іння́, -ило́, -ево́, -иво́, -ово́, -ство́, -цтво́, -ечко́, -ало́, -яло́, -ило́, -ище́, § 3.

3. Двоскладові, рідше трискладові слова з подвоєною приголовою перед -я звичайно мають стали́й і незмінний наголос як в однині, так і в множині.

ні. Але в деяких випадках розрізняємо: зілля — мн. зілля, весілля — весілля і т. ін. Див. § 48.

§ 147. Трискладові слова ніякого роду мають різний наголос, залежно від давніх умовин будови слова: коліно, коріто, копіто, долотó, решето́ і т. ін.

Ч. Р. Кул.: коріто, рéшето. Риль. Гом.: копитóм. Гр. Тимч.: копіто. Фр. З в.: долотá. Гр. С.м.-С.т.: долотó. Етн. Зб. VI: ришитó.

§ 148. Іменники ніякого роду мають дуже рухомий наголос, так що часто однина відрізняється наголосом від множини; але наголос в окремому числі — сталий. Такий рухомий наголос мають головню двоскладові слова, а також слова трискладові з наголосом на першому чи на останньому складі (але не на середньому).

§ 149. В двоскладових словах ніякого роду наголос в однині нерухомий, а в множині він часто переходить на той склад, що в однині без наголосу, й позостається сталим у цілій множині:

1. Слова з наголосом на передньому складі переносять його у множині на кінцівку і це буває головню в цих словах: військó — військá, диво — дивá, діло — ділá, жіто — житá, жлукто — жлуктá, літо — літá (роки; літа — частини року), мáсло — маслá, місто — містá, місце — місцá, мóре — моря́, небó — небесá, по́ле — поля́, сéрце — серця́, сіто — ситá, сіно — сінá (рідко), слóво — словá, тіло — тілá і ін.

2. Слова з наголосом на останньому складі переносять його у множині на склад корінний. Це буває дуже часто, головню в цих випадках:

а. Слова на -ло: веслó — вéсла, дуплó — дупла́, жалó — жáла, житлó — житла́, крилó — крила́, кублó — кúбла, раклó — рáкла, селó — сéла, сідлó — сідла́, стеблó — стéбла, числó — чíсла, чолó — чóла і т. ін.

б. Слова на -но: багнó — всі ба́гна, вікнó — вікна́, дно — дéна, клейнó — клéйна, пшонó — пшóна, ряднó — рýдна, стегнó — стéгна, стернó — стéрна, суднó — сýдна, сукнó — сýкна.

в. Слова на -це: вільцé — всі вільця́, гильцé — гильця́, жальцé — жáльця, кільцé — кильця́, крильця́, лицé — лиця́, пірцé — пірця́, сильцé — сільця́,

сільцѣ — сільця, слівцѣ — слівця, тільцѣ — тільця, яйцѣ — яйця.

г. Різні: більмó — більма, відрó — відра, гніздó — гнізда, нутрó — нутра, пальтó — пальта, перó — пера, письмó — письма, плечѣ — плечі, ребрó ребра, таврó — тавра, шатрó — шатра, ядрó — ядра, ярмó — ярма і т. ін.

Як бачимо, в ніякому роді для розрізнення однини від множини наголос має істотну функційну роль, сильно тут розвинену.

Розрізнення наголосу однини від множини в словах ніякого роду добре відоме з найдавнішого часу, проте вдавнину не було воно таким частим, як це бачимо тепер.

Подаю форми назовного, знахідного й кличного множини:

Ч Н З 1355 р.: временá, именá, племенá, писмѣна, писмѣны; дивесá, дѣлесá, очесá, словесá, слушесá, телесá, чревесá, чудесá; брашна- брашнá, дѣти, очи, гнѣзда, добрá, жита, лѣта, мѣста, плещá, сердцá, ребра, чáда, лица, чáдца, царьства, дѣла, жáла, сѣла, чресла, — чреслá, рвѣнья, тѣрнья. Уч. Є в. 1569 і 1606 р.: дѣла. Остр. З б. 1588 р.: лицá, мѣста, очи, писма, пúта. Словн. Л. З. 1596 р.: пúта, úха. Стр. Сл. 1604 р.: дѣла, ймена, сѣмена. Требн. 1606 р.: дѣла. Часосл. 1626 р.: дѣлá — дѣла, лицá, лѣтá, мѣста, пóля, сѣрдца. Ап. 1630 і 1636 р.: дѣла — дѣлá, лицá, мѣста. Тріодь 1631 р.: дѣла, чреслá, плѣщи, врѣмена, плѣмена, сѣмена. Єванг. 1644 р.: дѣлá. “Кл. Роз.” 1665 р.: ймена. “Отче Наш” 1709 р.: дѣлá. Тр. 1664 р.: мытá. Зерц. 1692 р.: добрá, úха. “Арт. Віри” 1645 р.: всѣ слóва, сѣрдца. “Скарбниця” 1676 р.: войска, гнѣзда, мѣста, пúта, сѣла, тѣла, з войсками, колѣнами, мѣстами, тѣлами, чúдами, на мѣсцахъ.

Ще російський письменник А. Сумароков скаржився (див. його Сочиненія, М. 1782 р. ч. X ст. 26-27), що “лѣтá вмѣсто лѣта малороссіяня то ввели”; дійсно в нашій мові від слова літо множина літá (в церковнослов'янськiм: мнóгая літа).

“Е не і да”: úха. ЧР Куліша подає літературні форми: відра, вікна, гірла, діти, кільця, крила, очи, пір'я плечі, свята, сѣла, сукна; дивá, ділá, літá, полá, салá, словá, царствá. “Кобзар”: віна, відра, жніва, крила, ліха, пера, пúта, сѣла, ярма; дивá — дiва, ділá, житá, їствá, літá — літа, моря, пивá. М. Вовч.: житá, зілля, дивá. Стар.: зѣрна, лѣза, плѣса, серця. Грінч. Тв.: сѣла. Риль. “Гом.”: моря, сільця.

Читанка О. Барвінського подає говіркові зах. укр. наголоси: всі місця, сѣрця, стáда.

§ 150. Трискладові слова звичайно в множині переносять наголос на склад середній, цебто передостанній:

а. дерево — дерева, дзеркало — дзеркала, колесо — колеса, озеро — озера, решето — решета, черево — черева (і черева).

б. волокно — волокна, деревце — деревця, джерело — джерела, долітце — долітця, долото — долота, колісце — колісця, копитце — копитця, молоко — молока, писемце — писемця, полотно — полотна, помело — помела (і помела), ремесло — ремесла, решітце — решітця, чересло — чересла і т. ін.

Так само: знамена, імена, племена, рамена, стремена.

Деякі слова цього роду в українській мові з бігом часу змінили свій наконечний наголос на початковий (прояснення другорядного наголосу) в однині, але наголос множини зівстався старий: решето — решета, колесо — колеса, озеро — озера (часом: долото — долота).

Трискладові слова з наголосом на середньому складі мають наголос нерухомий і сталий: болото — болота, копито — копита, довбило — довбила, коліна, корито — корита, колінця, кружала, вертена, наміста, перевесла.

Ось трохи прикладів із пам'яток: Ч Н З 1355 р.: колѣна, начѣла, свѣтила, правѣла, лукавства, влагалища, сѣдѣлища, сѣдѣлища, сонмища, судища, чистѣлища. Остр. Зб. 1588 р.: жерелѣ. Словн. Л. З. 1596 р.: тенетѣ, багнѣта. Стр. Сл. 1604 р.: воѣнства, жиѣлища. Ап. 1630 і 1639 р.: сѣдѣлища, (моск. судища). Супр. Сл. 1722 р.: тенетѣ.

Як бачимо, вдавнину не було ще тієї акцентної системи, що тепер запанувала в нас. "К о б з а р": болотѣ, деревѣ, коліна, копита. Ч Р Куліша: колеса, небожѣта, стремѣна, чересла. Л. Укр. "Ліс пісня": деревѣ. Б. Грінч. Твори: дерева. Читанка Ол. Барв.: дерева, бзера.

§ 151. Слова на ненаголошене -ко, а також здрібнілі й пестливі завжди мають наголос нерухомий у множині: яблука, містечка, словечка.

Перехід наголосу типу книжкі — книжок не знаний в ніякім роді, виключаючи тільки слів: діточкі, діток, діточкам, діточками, але дітки.

"Арт. Віри" 1645 р.: дѣтки, для дѣток.

ЧР Куліша: дітки, діто́к, діткам. М. Вовчок: дітки, діто́к, діточкі́, діточка́м, діточка́ми. Франко, “З верш.”: дітки.

§ 152. Родовий множини завжди затримує наголос того складу, що й назовний множини: вєсла— вєсел, кубла — кúбел, чїсел, вікон, крілець, відер, дерєв, дзерка́л, коліс, озі́р, реші́т, джерє́л, племє́н, імє́н, копі́т, веретє́н, пита́нь, стегє́н— стє́гон.

Але є слова, що мають у цій формі й інший наголос, напр.: яєць, весі́ллів.

Родовий на -є й завжди має наголос на кінцівці: дітє́й, очє́й, плечє́й, пор. § 140.

Ч Н З 1355 р.: дѣтеи, евангльи, зєли, лукавстви, помышлєни, путьшєстви, свѣдѣтелстви, учєни, дѣлєсь, очєсь, словєсь, телєсь, чюдєсь, времєнь, імєнь, плємєнь, лукавствь, сѳнмищ, стихѳвь, чаровань. Ч а с. 1626 р.: стра́стей. “Отче Наш” 1709 р.: богáтєствь.

Кулішева ЧР: дітє́й, очє́й, плечє́й, ушє́й, вікон, озі́р. “Кобз.” Шевч.: кадї́л, колї́н, вікон, відер, рє́бер, очє́й, плечє́й. Риль. “Пан Т.”: дзерка́л, знамє́н, копі́т, полї́в, вікон. Грам. Тимч.: дерє́в, долї́т, зєрен, озі́р, рєшє́т.

§ 153. Давальний, орудний і місцевий відмінки множини слів ніякого роду завжди затримують місце наголосу свого назовного відмінка множини: вікно́ — вікна, вікнам, вікнами, на вікнах, на плє́чах, плє́чам, колє́сами.

Відтяжка наголосу на кінцівку в цих відмінках рідка: очáм, на очáх, літáм.

Ось форми ці по пам’ятках. Ч Н З 1355 р.: брашнѳмь, по дѣломь, дѣлесѣмь (ділесємь), дѣтемь, знамєньем, по именѳмь, лѣѳтомь, начáлом, повелѣньемь, родослѳвьемь, сѣмяномь, словєсѣмь, чáдомь; во бдѣньих, брєменєх, в знамєньихъ, в знаньих, на ѳблацѣх, в писаньихъ, о помаганьихъ, на сѳнмищих, на чáдѣх, в чюдєсѣхъ, вь яслєх. Остр. З б. 1588 р.: по дѣлом, крылами, чюдáми, в чїслєх, вь мѣстєхъ. Стр. Сл. 1604 р.: по дѣлом. Ч а с. 1626 р.: вєшем, по дѣломь, на лѳжих, скѳрбєхъ, дѣлєхъ, жїлиших, ѳблацѣхъ. Апостол 1630 і 1639 р.: по дѣломь і по дѣлѳмь, дѣтмї, о їменєхъ, вь пѳстєх, сєломь. Трїодь 1631 р.: вь колѣсѣхъ, вь нїдрахъ, по дѣломь. “Кл. Роз.” 1665 р.: ворѳтами, імєнами. “Отче Наш” 1709 р.: крылами. “Скарб” 1676 р.: дїтьми, людьмї, двєрми. “Арт. Віри” 1645 р.: в ўшах, дѣтми.

“Кобзар”: озерáм, крилáми, моря́ми, плєчáми, на колї́нях, в пúтах. ЧР Кул.: дїтя́м, очáм, дїтьми, копїтáми, моря́ми, пивáми, привїтаньями, сєлами, словáми, дїтками, по бáг-

нах, на колінах, на очах, на плéчах, на полях, в сéлах. М. Вовчок: дітьми, зіллями, в óчах. Стар.: в óчах. Риль. Гом.: деревами, уша́ми, на моря́х. Тичина: в озéрах.

Франко, З в.: дітьмі, крильмі, в уха́х. Чит. Барв.: місцями, прости́ралами, на місцях, в уха́х, в ша́трах.

§ 154. Форми на -ми звичайно мають наголос на складі передостанньому: колі́нми, колі́сьми, кри́льми, дітьми, пор. § 142.

Давній орудний множини на -ы, -и звичайно мав наголос свого назовного множини. Ч Н Р 1355 р.: време́ні, писме́ны; брашні́, с войньствы́, дѣ́лы, с дрѣ́вы, съ облакі́, с ча́ды; дѣ́лесы́, дрѣ́весы́, словесы́, ушесы́, чюдесы́, желаньы́ знамены́, повелѣ́ны, руганьы́, стенаньы́. Остр. З б. 1588 р.: словы́, чюдесы́. Ч а с. 1626 р.: безакон'ми, дѣ́лы, чу́вствы. А п. 1630 і 1639 р.: дѣ́лы (ді́ли). "Арт. Ві́ри" 1645 р.: ворóты, слóвы, усты́.

Форми орудного множини на -ы наша мова загубила давно, але вони ще трохи знані в лемківських та гуцульських говорах, і часом мають давнє кінцеве наголошене -и.

4. Двоїна.

§ 155. Всі іменники, з'єднуючись із числівниками два, три, чотири, зберігають у нас стародавній наголос двоїни (dualis), що завжди однаковий із наголосом родового однини і відмінний від наголосу множини. Напр.:

Двоїна:

Два б́рати
три па́рубки
чотири во́зи
два си́ни
" соко́ли
" учі́телі
Дві ха́ті
Три коро́ві
Чотири верба́
Дві ла́стівки
" но́зі
" ру́ці
" сті́ні
" сло́ві
Три по́лі
Чотири ві́кні
" мо́рі

Множина:

Всі б́раті
" па́рубкі
" во́зі
" си́ні
" соко́лі
" учі́телі
" ха́ті
" коро́ві
" верба́
" ла́стівкі
" но́ги
" ру́ки
" сті́ни
" сло́ва
" по́ля
" ві́кна
" мо́ря.

Це стародавній притаманний наголос, який тут має виразне функційне значення.

“Скарбниця” 1676 р. І. Галятовського: три лісти, три лѣта, два разы, обѣдвѣ ўши, обѣдвѣ рѹки, три князѣ, два мѹжи, два столпы, два брѹтія. “Арт. Віри” 1645 р.: три уряды, чотыри посты.

Орудний на -й ма: очыма, плечыма, бровыма, ушыма, дверми, § 143.

II.

ПРИКМЕТНИК.

§ 156. Всі прикметники при відмінюванні їх зберігають місце наголосу свого назовного однини, цебто мають сталий нерухомий наголос: голódний — голóдному — голóдних і т. ін.

Прикметники на -ій при відміні мають наголос завжди на кінцівці: сліпій — сліпóго — сліпím — сліпíх і т. ін., близький — близькóго, близькіми і т. ін., цебто наголос так само на тому складі, що й у відмінку назовному.

Більшість прикметників не мають наконечного наголосу, і тільки невеличка частина їх (§§ 176-180), головню прикметники з дієслівним зафарбуванням, мають наголос на кінцівці.

Прикметники звичайно творяться за допомогою різних суфіксів, що додаються поміж коренем та флексією -и й. Ці прикметникові закінчення сильно впливають на місце наголосу, а тому ми їх розглянемо тут докладніш.

Головні прикметникові закінчення, що розглядаються тут, такі, — подаємо їх за азбукою для скорішої орієнтації з значенням їхнього §, де їх описано: -авий 194, -альний 191, -ástий 159, -átий 160 -ачий, 188 -éвий 161, -éзний 163, -éкий 172, -елéзний 163, -елéцький 166, -енéзний 163, -éний 164, -éний 163, -éнький 165. 197, -éсенький 197, -éцький 166, -éчий 167, -йвий 162, -ий — -ий 157, -йкий 172, -ин 186, -інний 168, -йстий 159. 181.1, -йтий, 160, -йчий 167, -ів 186, -ісенький 197, -ісічкий 197, -іший 175, -ін 186, -інний 168, -істий 181.1, -кий 177. 181.4, -лівий 181.2, -лий 169, -мий 174, -на 195, -не 180, -ний 178. 181.5. 183, -ний 178.4, -нічий 170, -ній 178. 189, -ова 171, -ова 195, -ове 180, -овій 161. 179. 183. 193.3. 193.4, -овий 190, -обій 193.1, -ов-йтий 160, -окий 172, -отний 190, -очий 167, -ський 183, -ський 187, -тий 174, -увáтий 160. 181.3, -чий 173. 174, -ший 175, -щий 174, -юній 197, -юсій 197, -юсінський 197, -явий 190. 191. 194, -яльний 191, -яний 196, -ястий 159, -ячий 188.

Прикметникові закінчення чужомовних слів див. §§ 349, 350.

Багато прикметників присвійних та відносних заховують місце наголосу родового відмінку однини чи множини свого йменника, бо власне з цією формою в'яже їх одність значення: огня — огнénний,

орла́ — орлі́ний, соколів́ — соколі́ний, моли́тов
— моли́товний і т. ін.

1. Двоскладові безсуфіксові прикметники.

§ 157. Безсуфіксові прикметники, цебто ті, що мають перед -ий чистого кореня, відбиваючи праслов'янські наголосові стосунки, можуть мати наголос або на кінцівці, або на корені. Напр.:

1. На кінцівці: **благі́й, бліді́й, вороні́й, глухі́й, гнилі́й, гніді́й, густі́й, живі́й, криві́й, круті́й, лихі́й, мали́й, німі́й, нові́й, плохі́й, прямі́й, пус-тій́, руді́й, рябі́й, рясні́й, святі́й, сирі́й, скупі́й, слабі́й, сліпі́й, старі́й, сухі́й, тверді́й, тіс-ний́, товсті́й, тугі́й, тупі́й, худі́й, черстві́й, чу-жий́ і т. ін.**

Такий **наконечний** наголос пізнішого походження, а наголос **архаїчний** тримався більш корінного складу. Ось тому в архаїчних говорах, напр. у говорах поліських і ін., вимовляють: **бліди́й, но́вий, тве́рди́й, ті́сний, то́всти́й і т. ін.**

2. Але є багато й таких **безсуфіксових** прикметників, що від глибокої давнини мають наголоса на корені: **білі́й, бо́дри́й, бо́сий, га́рний, го́лий, го́стри́й, до́бри́й, до́вгий, жва́вий, жо́втий, ка́рий, ко́сий, круглі́й, ла́сий, лі́вий, лю́бий, ме́ртва́й, мі́лий, му́дри́й, на́гли́й, підлі́й, по́вний, про́сти́й, сві́тлий, сі́вий, сі́зий, сі́тий, сі́рий, скóри́й, те́мний, те́пли́й, ті́хий, ча́стий, чи́стий, хво́рий, ці́лий, ча́лий, ча́стий, чо́рний, ще́дри́й, я́рий і т. ін.**

Прикметники, що мають перед закінченням -ий шелесну **ж, ч, ш, щ, чи ц,** завжди мають наголос на передостанньому складі: **го́жий, кня́жий, сві́жий, хи́жий, во́вчий, соло́дший, тямúщий, ку́ций, дужі́й, байду́жий, коню́ший, го́нчий і т. ін.**

Всі прикметники на -ні́й ніколи не мають **наконечного** наголосу, див. § 174, 189.

Так само, залежно від давньої якості складу, мають **подвійний** наголос і прикметники з повногосним коренем: **вороні́й, дорогі́й, золоті́й, молоді́й, але: солóдкий, солóний і т. ін.**

Обидві ці групи сильно впливають одна на одну, чому й повстають у живій мові подвійні форми. Напр. у літературній мові панують: **лі́вий, на́гий,**

новий, радий, ясний, але нерідкі й форми: лівий, новий, радій, ясний і т. ін.

Не рідкі серед прикметників однакові форми, і тільки наголос показує їхню різницю, напр.: пр а в и й — це справедливий, невинний, а пр а в і й — рівний, пр а в і й — dexter, с а м и й — той же, і d e m, с а м і й — один.

Хитання цього наголосу показують уже пам'ятки XVII-го віку. Напр. Словник П. Беринди 1627 р. подає наші літературні наголоси: живи́й, дорогий́, половой́, рудий́, туги́й, тупи́й, хромий́; гру́бий, дикі́й, йни́й, ко́сий, прот́сий, цб́лий і т. ін. “Арт. Віри” 1645 р.: бли́жняго, головни́е, живи́ми, зёмную́, зёмни́х, лю́дскій, лю́дскои, лю́дскому, ма́лий — ма́льх, ме́ртва, на́гого, но́вого — в но́вом, в но́вой, ро́зний, в ста́ром — в ста́ром, стра́шний, су́дний, хо́рий, цб́лье, щі́рми і т. ін. “Скарбниця” 1676 р.: бо́сыми, зёмных, ма́лий, ма́лого, ма́люю, ма́лым, ма́лою, ма́лыми, на́гый — на́гого, но́вого, но́выми, пу́стий — пу́стая, п'я́ний, п'я́ного, ста́рый, ста́рая, ста́рых, стра́шное, стра́шную, толст́ий, то́нкое, то́нкого, цб́лий, че́стных, че́стного, че́стным і т. ін.

2. Прикметники з наголосом на передостанньому складі.

§ 158. Прикметники в своїй більшості мають наголос на передостанньому складі. Це будуть найчастіш слова три- й багатоскладові з оцими кінцівками: -а́вий, -я́вий, -е́вий, -і́вий, -о́мий, -ми́й, -а́ний, -я́ний, -е́зний, -е́нний, -е́нький, -ні́чий, -е́цький, -ти́й, -а́стий, -я́стий, -і́стий, -а́тий, -і́тий, -ува́тий, -е́ний, -е́чний, -о́чий, -і́чий, -і́ний, -і́ний, -о́ва, -о́кий, -і́кий, -е́кий, -щи́й, -чи́й, -ти́й, -і́ший, -ши́й. Ці кінцівки надають прикметникові виразного значеневого зафарбування, а тому й приймають наголос на себе, § 2.

Щоб глибше описати наголос прикметників з цими кінцівками, розгляну кожну з них окремо.

§ 159. Прикметники на -а́стий, -я́стий, -і́стий визначають збільшення прикмети чи рясноту її й завжди мають наголос на передостанньому складі: голова́стий, гранча́стий, гребінча́стий, довга́стий, подовга́стий, трійча́стий, біля́стий, гілля́стий, драбни́ястий, зілля́сий, зозуля́стий, куля́стий, попеля́стий, скеля́стий; багни́стий, бадьори́стий, барві́стий, боло-

тістий, гонорістий, дощістий, зерністий, скелістий і т. ін. Слово “пóристий” — зросійська, наше — шпáристий.

Про енклізу в словах на -истий див. § 1811.

§ 160. Прикметники на -áтий, -ув-áтий, -ов-íтий походять від іменникових пнів, визначають присутність або збільшеність якоїсь прикмети і мають сталий наголос на передостанньому складі: бо-родáтий, головáтий, горбáтий, губáтий, зубáтий, чу-бáтий; глинкувáтий, гудзувáтий, зеленкувáтий, при-щувáтий, синювáтий, солодкувáтий; грошовíтий, працьовíтий, родовíтий, слабовíтий, смаковíтий, соковíтий, талановíтий і т. ін. Сюди не стосують-ся: калікуватий, тилуватий.

Про енклізу в словах на -уватий див. § 1813.

§ 161. Прикметники на -éвий, що походять від іменників м'якої відміни (цебто таких, що їхній корінь закінчується на м'яку приголосну, або на **ж, ч, ш, ц**), завжди мають наголос на передостанньому складі: аркуше́вий, березне́вий, векселéвий, вересне́вий, взірце́вий, вишне́вий, грудне́вий, груше́вий, перкале́вий і т. ін.

Коли ці прикметники вимовляємо на -овий, то наголос падає конче на кінцевий склад: бойовíй, дошовíй, вольовíй і т. ін., див. § 179.

Таким чином повстало в нас багато подвійних акцентових форм прикметників на -éвий та -óвий з тим самим значенням, напр.: балéвий — бальовíй, гроше́вий — грошовíй, доще́вий — дошовíй, жит-те́вий — житьовíй, рече́вий — речовíй, чаéвий — чайовíй і т. ін.

§ 162. На передостанньому складі мають наголос і прикметники на -íвий: плаксíвий, правді́вий, властíвий, юродíвий.

§ 163. Прикметники на -éзний, -елéзний, -енéзний, -éнний визначають сильне побільшен-ня чи згрубілість прикмети, і звичайно мають наголос на останнім складі: величéзний, грубéзний, дов-желéзний, довжéзний, широчéзний, височéзний, ва-жéнний, здоровéнний, широчéнний, силéнний, старéнний, числéнний, божествéнний (російське — бо-жéственний) і т. ін.

§ 164. Прикметники на -ений. Дієприкметники на -ений завжди мають наголос на корінному скла-

ді: варений, печений, смажений, свячений і т. ін., § 254. Коли ж діеприкетник утрачає ознаку дії й стає простим прикетником, тоді він конче переносить наголос на склад передостанній: варений, навіжений, печений, смажений, свячений, скажений і т. ін.

§ 165. Зменшені форми на -енький (не пестливі) мають наголос завжди на передостанньому складі: біленький, маленький, тоненький, чорненький, легенький, м'якенький, синенький, саменький і т. ін. Пор. § 197.

§ 166. Прикетники на -ецький, -елєцький (значення, — як -езний): здоровецький, довгелєцький; так само: молодецький, німецький.

§ 167. Присвійні прикетники на -ечий, -очий, -ичий завжди мають наголос на передостанньому складі: молодечий, овечий, старечий, чернечий, дівочий, жіночий, проробчий, співочий, індічий, лисичий і т. ін.

§ 168. Присвійні прикетники на -їний, -їний мають наголос завжди на передостаннім складі: бджолїний, голубїний, горобїний, орлїний, звірїний, цапїний, козїний, качїний, солов'їний і т. ін.

§ 169. Прикетники на -лий, що заступили в нас давні форми діеприкетника на -вший, завжди мають наголос на передостанньому складі: помєрлий, посбхлий, умїлий, ув'язлий, розцвілий і т. ін. Від дієслів на вї- наголос позостається, звичайно, на цьому ви-: вімерлий, вицвілий, за § 235.

Наросток -лий взагалі ніколи наголосу на себе не приймає.

§ 170. Прикетники на -нічий у більшості своїй — з'єнниковані, завжди мають наголос на передостанньому складі: будівнічий, вартівнічий, гірнічий, карбівнічий, керівнічий, ліснічий, мірнічий, рахівнічий, садівнічий, скарбівнічий, стернічий. Так само: бунтівнічий, вирібнічий, войовнічий, засаднічий, правнічий, природнічий, птахівнічий, рільнічий, робітнічий і т. ін.

§ 171. З'єнниковані прикетники жіночого роду на -ова, повсталі від назви посади чоловіка, завжди мають наголос на передостаннім складі: гетьманова, директорова, докторова, інспекторова, професорова і т. ін. Але коли прикетники на -ова мають присвійне значення, то заховують наголос сво-

го іменника: гетьмана́ова вдача, до́кторова рада й т. ін. Див. § 195.

§ 172. Прикметники на -о́ ки й, -е́ ки й, -и́ ки й, взагалі трискладові на -ки й, завжди мають наголос на передостаннім складі: висо́кий, глибо́кий, далéкий, вели́кий і т. ін.

§ 173. Присвійні прикметники на -ч-и й, що походять від іменників на -к, -ка: во́вчий, гадю́чий, коза́чий, леда́чий, соба́чий, соро́чий, щу́чий, — звичайно мають наголос на передостанньому складі.

§ 174. Сприкметниковані дієприкметники на -щи й, -чи й, -ми й, -ти й, (цебто колишні дієприкметники, що тепер стали за прикметники) завжди мають наголос на передостанньому складі: гуля́щий, пропа́щий, цілю́щий, непосидю́щий, невмиру́щий, робота́щий, трудо́щий; колю́чий, маю́чий, знаю́чий, реву́чий, родю́чий, болю́чий, співу́чий, убію́чий; виді́мий, відо́мий, знайо́мий, пито́мий, свідо́мий, рухо́мий, нестерпи́мий; закля́тий, біти́й, ску́тий, ши́тий, налі́тий і багато т. ін.

В зах. українських говорах часто винмова: відомий, свідо́мий.

В давніх українських пам'ятках звичайно маємо: виді́мий, невиді́мий. “Арт. Віри” 1645 р.: виді́мьмь, невиді́мьмь. “Скарбниця” 1676 р.: невиді́мого.

§ 175. Другий ступінь порівняння прикметників на -іши й, -ши й завжди має наголос на передостанньому складі: старі́ший, скорі́ший, густі́ший, ліпши́й, здоро́вший і т. ін.

Приставка най-, додана до форми 2-го ступеня, ніколи не змінює місця наголосу: найстарі́ший, найліпши́й, найскорі́ший і т. ін. В літературній вимові наголос ніколи не падає на цю приставку -най-, як то чуємо в західніх говірках.

Прикметник — ста́рший, іменник — старши́й (але й останній часто має форму ста́рший).

Прикметники вищого й найвищого ступеня на -ши й від якісних прикметників із наконечним наголосом так само мають наголос на коріннім, цебто передостаннім складі: сла́бий — сла́бший, найсла́бший, худі́й — ху́дший, близькі́й — бли́жчий, рідкі́й — рідши́й, доро́жчий, моло́дший, ста́рший, то́вший, бли́жчий, ва́жчий, ву́жчий і т. ін.

В українських пам'ятках з давнього часу в цих формах звичайно маємо наголос на передостанньому складі, цебто наголошене **ѣ** (= і). Острізький Збірник 1588 р.: *искуснѣйшій, немощнѣйши, опаснѣйшими, приличнѣйшій, преблаженнѣйшій і т. ін.*

Приставка **-на й** в західноукраїнській мові має наголос на собі; це саме бачимо й по старих західних пам'ятках. Але в пам'ятках східноукраїнських наголос звичайний. Напр. "А р т. Віри" 1645 р.: *найбързѣй, найбълших, наймѣлши, найпевнѣйшая, найпобожнѣйшая, найпѣлнѣй і т. ін.*; але е й західні: *найдорожшого, найменшіе, найпервѣй*; через це бачимо й подвійну вимову в цій пам'ятці: *найгрунтовнѣйшую, найпервѣй*. Року 1646-го цю пам'ятку передруковано у Львові, і там, де в київському виданні **на й** - ненаголошене, тут поставлено на ньому наголоса.

3. Прикметники з наконечним наголосом.

§ 176. Прикметники звичайно не мають наконечного наголосу, — наконечним він може бути тільки в прикметниках на **-кій** (§ 177), **-ній** (§ 178), **-овій** (§ 179) та **-овé** (§ 180).

§ 177. Двоскладові якісні прикметники на **-кий** завжди мають наголос на кінцевому складі: *баскій, близькій, бридкій, важкій, вузькій, в'юнкій, гідкій, гіркій, гладкій, глевкій, глейкій, грімкій, дзвінкій, жалкій, жаскій, жорсткій, мерзкій, меткій, мілкій, м'який, низькій, прудкій, рідкій, різкій, слабкій, стрімкій, стрункій, тонкій, тяжкій, узькій, хибкій, хуткій, цупкій, читкій, швидкій, шкулькій, шорсткій, шпаркій і т. ін.*

В архаїчних українських говорах, напр. у поліських, маємо давніші форми з накорінним наголосом: *блѣзькій, вѣжкий, вѣзькій, гѣдкий, гѣркий, глѣвкій, м'який, нѣзькій, рѣдкий, тѣнкій, тѣжкий, хѣткій, швѣдкий і т. ін.*, але літературна вимова їх не вживає.

"Скарбица" 1676 р. дає: *тяжкихъ, царскій, царского.*

Навпаки, мова російська не знає цього наконечного наголошування **-кій**, але має його на корінному складі, напр.: *низкий, тонкий, мягкий, узкий і т. ін.*, а це часто впливає й на український наголос тих осіб, що говорять і по-російському.

Пам'ятаймо, що наконечний наголос тут буває тільки в якісних прикметниках. Прикметники присвійні на **-ський** завжди мають наголос родового

відмінка свого йменника: ба́би — ба́бський, ба́тька — ба́тьківський, ца́ря — ца́рський, дво́ра — дво́рський, Лубе́н — Лубе́нський і т. ін., див. § 187.

“Арт. Віри” 1645 р.: апóстолскои. “Скарбница” 1676 р.: Мгарско́го, Перея́славского, Перея́славским, в Уго́рницком.

Усі прикметники на -кий, що повстають від дієслівних пнів і заступають почасти дієприкметники на -чий (часто -ся), завжди мають наголос на кінцівці: беркий, вадкий, верткий, важкий, в'язкий, гінкий, гнучкий, гризький, грузький, дерзкий, ідкий, ковзкий, колький, крихкий, ламкий, липкий, масткий, палкий, плавкий, пливкий, плиткий, порський, пухкий, п'янкый, рвачкий, сипкий, слизький, смалький, стидкий, страшний, стрімкий, теркий, терпкий, тривкий, труський, хапкий, хибкий, хисткий, хиткий, ховзький, хрипкий, хрусткий, чіпкий, чуткий, шулький, шумкий і т. ін.

Те саме і в три- й багатоскладових словах: бережкий, боязький, ворушкий, говіркий, гомінкий, заміткий, клоп'яткий, пам'яткий, станівкий, сторожкий, шкарубкий і т. ін.

Це -кий визначає сильне збільшення якості, зазначеної в корені, тому й перетягує наголос на себе, див. вище ст. 14.

Як бачимо, ці прикметники на -кий звичайно безприставкові, бо визначають протяжну незакінчену дію, пор. § 1814.

§ 178. Українська мова переповнена прикметниками на -ний, що мають у нас різний наголос.

1. Прикметники на -ний, що походять від дієслівних пнів і мають виразний дієслівний відтінок (ці форми часто замінюють дієприкметники на -чий), завжди мають наголос на кінцевому складі:

вибачний, вивідний, виворотний, вигравний, визначний, визний, випадний, вирішний, висувний, висувний, висувний, вихідний, виховний, відпускний, відхідний, в'їзний, вказівний, вставний, вступний, вхідний, довізний, жадний, забарний, забутний, заготівний, запальний, запобіжний, засівний, засувний, затяжний, знахідний, значний, зсипний, їстівний, керівний, клоп'ятний, мандрівний, мовчазний, наворотний, назовний, наїзний, наступний, незабутний, неперехідний, обхідний, оздоровний, підсильний, перебутний, переїзний, перекладний, перелічний, перепускний,

переступний, пересувний, перехідний, підготівний, під'їзний підносний, похватний, працівний, прибутний, приїзний, прийнятний, причіпний, пропускний, проривний, провідний, протяжний, прохідний, розкладний, розповідний, роз'ясний, розсувний, складний, сором'язний, судний, супровідний, тривний, чуйний, чутний і т. ін.

Слова ці, як бачимо, в своїй більшості — з приставкою, яка тут не впливає на наголос. Але деякі слова таки переносять наголос на склад корінний, напр.: придатний, податний і ін., див. § 1815.

2. Прикметники на -ний, що походять від іменників і визначають рясноту чи багатство корінного значення, мають наголос завжди наконечний: гірний, лісний край, людний театр, медний садок, рибний став, хлібний рік, хмарний день і т. ін. Тут виявляється функційне наголосове значення, — відрізняти форми словотворення: рибний суп (з риби) — рибний став (багатий на рибу), хлібний квас — хлібний край і т. ін.

3. Так само прикметники, що мають приховане значення рясноти чи багатства (що походять звичайно від іменників), мають наголос на кінцівці слова: бічний, бучний, водяний, губний, гучний, дров'яний, запашний, земляний, зубний, квасний, корінний, костяний, крейдяний, крем'яний, кров'яний, луб'яний, людний, масний, міцний, нічний, основний, острівний, парний, пісний, плахтяний, показний, помічний, поставний, потайний, похідний, рясний, святний, сінний, скучний, смішний, смутний, стінний, страшний, сумний, тісний, тростяний, трудний, хмурний, чадний, чарівний, чудний і т. ін.

Розрізняємо: марний (даремний) і марний (кволий).

4. Прикметники на -ний, що виразно походять від іменникових пнів, але рясноти не визначають, звичайно мають наголос на передостанньому складі: а) від іменників з наголосом на початковому складі: воля — вільний, діво — дівний, сільний, вічний, гідний, пільний, м'ятний, санный і т. ін. б) Від іменників з наконечним наголосом: вина — вінний, водний, красний, срібний, цінний і т. ін.

Архаїчне, часте й тепер: земля — зёмний, нове: земний.

Такий же наголос мають три- і більше складові прикметники: алтєчний, блакитний, достўпний, дочасний, істўтний, качїний, камїний, лагїдний, молўчний, муравлїний, молитўвний, огнєний, орлїний, подєнний, привїтний, пташїний, ремїний, совїний, соколїний, удовїний, цегєльний, хребєтний і т. ін.

Нерїдко прикметники цїєї групи зберїгають наголос свого йменника, чому він тут на третьому складї від кїнця: вєксель — вєксельний, дўслїдний, жалїбний, нємїчний, неприязний, пам'ятний, пристрасний, приязний, радїсний і т. ін.

Розрїзняємо: вигїдний (від вигўда, — привїля, зручність) і вїгїдний (від вїгўда, користь); жалїбний (= жалїсний) і жалўбний (траурний, жалўба), характерний — притаманний, і характерний — хто має сильний характер.

Ця неоднаковїсть наголосу слїв на -ний легко й часто допроваджує до подвійних форм, напр.: видатний, дїйний, дїтний, дўвїдний, дрїбний, жўрний, задовїльний, затишний, захисний, кїстяний, клўччяний, курїний, лагїдний, лячний, мандрївний, непрохїдний, несмачний, нечепўрний, осяїний, розлўчний, сїтний, скрутний, смачний, спїрний, спїшний, сплawnий, уявний, хмårний, чўйний, штўчний і баг. т. ін.

Звичайно прикметники на -ний рїзко відмежовуються від прикметникїв на -ній, бо цї останнї нїколи не мають наконечного наголосу. Через це повстають подвійнї форми: незабутний — забўтний, самїтний — самўтний, статний — стåtний і т. ін., див. § 189.

§ 179. Прикметники м'якої вїдмїни на -овий (цебо, що їхнїй корень закінчується на м'яку приголосну, або на **ж, ч, ш, щ, й**) завжди мають наконечний наголос: бїржовий, бойовий, вїршовий, вїчовий, вольовий, гайовий, дїювий, кошовий, кущовий, лойовий, майовий, нульовий, польовий, роївий, сїчовий, хвильовий, чиншовий і т. ін. Див. § 161.

§ 180. З'їменникованї прикметники на -овє та на -нє з попередньою приголосною, що визначають податок, завжди мають наголос на кїнці слова: бджоловє, возовє, воловє, лановє, мїстовє, млиновє, мос-

товé, огневé, роковé, чоловé, викупнé, відступнé, відсипнé, відчипнé, обсівнé, спашнé і т. ін.; але: комірнé, подушне.

4. Прикметникова енкліза.

Прикметники в українській мові мають у наголосі дуже цікаве явище, т. зв. енклізу, див. § 292.

§ 181. Приставка, додана до прикметника, звичайно не впливає на його наголос: сердéшний — безсердéшний, небéсний — піднебéсний, ліпший — найліший і т. ін.

Так само частка **не** не впливає тепер на зміну прикметникового наголосу, напр.: дбайлівий — недбайлівий, дужий — недужий, нечиткій і т. ін.

Цікаве явище в “Скарбниці” 1676 р. І. Галятовського: він дає завжди тільки малій, малá, малюю й т. ін., але: немáлий 20 б. 28, немáлим 226.

Проте українська мова знає тут надзвичайно цікаве явище. А саме, — прикметники на -й стий, -лівий та -уватий, а також деякі на -ний та -кий, з’єднуючись із приставкою (чи іншим словом), переносять наголос на склад передприставку, цебто на корінь: загóнистий, розлóжистий, вигáдливий, допíтливий, підлéсливий, чу́тливий — спочу́тливий, приду́ркуватий, пришелéпуватий, стра́шний — безстра́шний і т. ін. Так само: малій — чимáлий.

Розгляньмо це явище докладніш.

1. Прикметники на -истий, -істий визначають високий ступінь прикмети, й завжди мають наголос на цьому -ист-, цебто на передостанньому складі: барвістий, багністий, голосістий, краплістий, танцюристий, див. § 159.

Коли ж прикметник на -истий приймає приставку, то наголос переходить на корінь, цебто на склад перед -истий: розлóжистий, загóнистий, задіристий, покóтистий, речістий — прорéчистий і т. ін.

2. Всі прикметники на -ливий, що походять від дієслів або йменників, завжди мають наголос на передостанньому складі (як і дієприкметники на -чий, які вони заступають): балаклівий, боязлівий, брехливий, галасливий, глузливий, говірливий, гоміливий, дбайливий, вражливий, дражливий, дрімливий, зичливий, злосливий, лайливий, кметливий,

ляклівий, мінлівий, мовчазлівий, можливий, особлівий, пестлівий, рухливий, сварливий, справедливий, стукотливий, терпеливий, труйливий, тужливий, уродливий, хрипливий, чарівливий, чванливий, шкідливий і т. ін.

Те саме в повноголосних словах: вередливий, полохливий, соромливий, але: морочливий.

Лексикон 1627 р. Памви Беринди: лякливий, боязливий, шепетливий, заїкливий, сипливий.

Звичайно сміливий, але не рідке ще й сміливий.

Коли ж до прикметника на -ливий додається приросток, то наголос завжди переходить на склад третій від кінця, цебто на склад корінний: ввічливий, вигадливий, в'їдливий, влєсливий, довірливий, догадливий, докірливий, допитливий, докучливий, задумливий, непосідливий, настірливий, ненажерливий, несміливий, образливий, обрідливий, обурливий, отруйливий, перебірливий, перекірливий, підлєсливий, посушливий, презірливий, приманливий, спокусливий, сприятливий, уважливий, увічливий, улєсливий, ущіпливий і т. ін.

Два наголоси слів на -ливий впливають один на одного та витворюють непотрібні дублети: жалісливий, заразливий, мрійливий, сміливий, спочутливий і т. ін.

3. Прикметники на -увáтий визначають певне збільшення (чи зменшення) якості й мають наголос на передостанньому складі: бур'янувáтий, дуплувáтий, піскувáтий, глеювáтий; дебелувáтий, дурнувáтий, круглувáтий, зеленувáтий і т. ін., див. § 160.

Але приставки до прикметників на -увáтий відтягують наголос на корінь: забúдькувáтий, задíркувáтий, злодíйкувáтий, насмішкувáтий, підстáркувáтий, придúркувáтий, призéмкувáтий, присáдкувáтий, пристáркувáтий, пронóзувáтий, просторíкувáтий.

4. Прикметники на -кíй, з'єднуючись із приставкою, переносять наголос на передостанній або третій від кінця склад: якíй — дéякий, аніякий, сякий — усякий, боязкíй — безбóязкий.

Приставка по- в прикметниках на -кíй визначає зменшення прикмети й приймає наголос на себе: пóблизький, пóлегкий, пóрідкий, див. § 184.

5. Прикметники на -нíй, з'єднуючись із приставкою, звичайно не змінюють свого наголосу; та

й дієслова, від яких ці форми творяться, звичайно приставкові: вирішній, запальний і т. ін., див. § 178.

Але деякі прикметники з приставкою, коли їх дієслівне зафарбування невиразне, такі переносять свій наголос на корінь: безпомічний, безприкладний, безстрашний, безшумний, безшелесний, наступний, необхідний, непохитний, непробудний, податний, помітний, придатний, суспільний, підручний, задушний і т. ін.

§ 182. Приставки найвищого ступеня пре- та най- на наголос не впливають, і на себе наголосу ніколи не приймають: прегарний, прегіркий, прехороший, найкращий, найстарший і т. ін. Див. § 175.

§ 183. Прикметники на -ний, -ський, -зький, -овий, творячи другу частину складеного слова, гублять наконечний наголос і переносять його на склад передостанній: двірський — однодвірський, значний — однозначний, разовий — багаторазовий, складовий — двоскладовий, черговий — позачерговий, іноземний, губний — двогубний, цінний — дорогоцінний, важний — легковажний, ручний — саморучний і т. ін., див. § 96. Кажемо: сьогорічний.

§ 184. Прикметники з приставкою звичайно не мають наголосу на своїй приставці; тільки дієприкметники, особливо від дієслів на вй- з закінченою дією, мають наголос на приставці: віголений, вібілений, забраний, заспаний, придбаний, прибраний і т. ін., див. § 235.

Але приставки по- та при-, коли в прикметниках визначають зменшення прикмети (тут вони подібні до прикметників на -уватий), приймають наголос на себе: поблизький, полегкий, помутний, пом'який, понизький, порідкий, порізний, потвердий, потемний, потеплий, потісний, похмарний, приголосний, призеленкуватий, пристарий, пристрасний, прихмарний і т. ін.

Коли прикметник повстає від іменника з наголосом на приставці, то в прикметнику цей наголос переходить на корінь: безум — безумний, підступ — підступний, безцінь — безцінний, вибух — вибухозий, присудок — присудковий і т. ін. Цебто, — наголос іменниковий переходить на наголос прикметниковий.

5. Наголос тієї форми, від якої прикметник повстав.

§ 185. Багато прикметників затримують наголос того слова, від якого вони безпосередньо повстають. Це найчастіш буває в тих випадках, коли це походження ще зовсім ясне. Це будуть головню випадки §§ 186 — 192.

§ 186. Присвійні прикметники на -ів, -ин, -їн задержують наголос родового відмінку однини того йменника, що від нього повстали, бо мають із ним одне значення: ба́тька — ба́тьків, коваля́ — ковалі́в, ба́ба — ба́бин, сестри́ — сестри́н, молоді́ці — молоді́цин, Ма́р'їн, си́нів, бра́тів, дя́дків, змії́в, зна́харів, зя́тів, тату́сів, те́стів, чо́ртів; дячі́шин, жі́нчин, зозу́лин, мату́син, руса́лчин, сва́шин, ті́тчин, удо́він, учи́тельчин і т. ін.

Через такий наголос мова витворила собі розрізнення наголосом форм прикметникових від родового множини:

Прикметник:	Родовий множини:
ба́тьків дві́р	усі́х батькі́в
бра́тів	брати́в
си́нів	сині́в
чо́ртів	чорти́в
дя́дків	дя́дкі́в
ку́мів	куми́в
сва́тів	свати́в.

Від іменників жіночого роду на -а творяться прикметники на -ин, а від іменників чоловічого роду — на -ів, напр.: сестра́ — сестри́н, ба́тько — ба́тьків.

“Скарбниця” 1676 р.: Фоминá недѣля.

§ 187. Присвійні прикметники на -ський (також на -зький, -цький) однозначні з формою родового (однини чи множини) того йменника, від якого повстали: ба́тька — ба́тьківський, сусі́дський, га́лицький, запо́рoзький, сві́тський; кі́нський, жіно́цький, князі́вський, лубе́нський і т. ін.

Від Ук ра ї на тільки украї́нський, вимова украї́нський — не літературна, російська (від Укра́йна).

“Скарбниця” 1676 р.: украї́нскій.

Але двоскладові прикметники на -ський підлягають сильному впливові двоскладових на -кий

(§ 177), а тому нерідко мають подвійні форми, напр.: гірський, сільський, царський, двірський, людський, і т. ін.; так само хугірський. Давне м ó р с ь к и й, часте й морський, але завжди замóрський.

З'єднуючись із іншим словом, прикметники на -ський підпадають енклізі: однодвірський. Див. § 96 і 183.

§ 188. Присвійні прикметники на -ячий (по шелесних -а ч и й) затримують наголос того слова, від якого повстали: баб'ячий, баранячий, гусячий, діннячий, дитинячий, зозулячий, кобилячий, кабанячий, коняка — конячий, корóв'ячий, кúрячий, лéв'ячий, ма́вп'ячий, мiшачий, пéсячий, псячий, ри́б'ячий, те́рячий, чортя́ка — чортя́чий і т. ін.

Можуть ці форми повставати й від родового відмінку обох чисел свого йменника: кнур — кнурá — кнуря́чий, кроля́чий, тхоря́чий, оленя́чий, козя́чий.

Слова ніякого роду на наголошене -я (§ 47) просто додають -ч и й: бидля́чий, бича́чий, гороб'я́чий, дитя́чий, жебря́чий, звіря́чий, козля́чий, лебедя́чий, орля́чий, пташа́чий, теля́чий і т. ін.

§ 189. Прикметники на -ній (та н-і й) ніколи не мають наголосу на кінцевому складі, — мають його на складі передостанньому, або взагалі затримують наголос свого йменника: сiній, за́хідній, наро́дній, да́вній, безма́терній, Госпо́дній і т. ін.

Прикметники на -ш-ній, що походять від прислівників, звичайно затримують і їхній наголос: за́втрашній, зóвнішній, ко́лишній, то́рішній, поза́торішній, тепе́рішній, туте́шній і т. ін. Від наших давніх го́рі, до́лі маємо го́рішній, до́лішній, а часом і го́рішній, до́лішній (від го́рі, до́лів).

Так само повстали: мо́торошній, на́різний, при́блізний, до́світній, спра́вжній і спра́вде́шній і т. ін.

§ 190. Прикметники відносні (що показують походження з чого) за́вжди мають наголос того йменника, від якого повстали, — від його форми родового відмінка однини (чи й множини), бо вона одного з ним значення. Це будуть прикметники з кінцівкою:

1. -я в и й: слiна — слiнявий, піна — пінявий, діра́ — діря́вий, тіня́вий, жи́лавий, ми́ршавий. Див. § 191, 194.

2. -о вий від назов дерев із нерухожим наголосом: берéза — берéзовий, бук — бúковий, осíка — осíковий, слíва — слíвовий, орíх — орíховий, малíновий, горóховий; але частіш тут буває наголос -ó вий, див. § 1931.

3. -отний: гра́мота — гра́мотний, турбо́тний, сухо́тний і т. ін.

§ 191. Прикметники, що виразно зберігають своє походження від дієслова, задержують звичайно й дієслівний наголос. Це будуть прикметники з закінченням на:

1. -я вий: шепеля́ти — шепеля́вий і т. ін. Див. §§ 190, 194.

2. -а льний, -я льний (вони заступають у нас форми на -чий): навча́ти — навча́льний, благáльний, повча́льний, порівня́льний, відповіда́льний, означáльний, подава́льний, віяти — вія́льний, ма́зальний, писа́льний, пита́льний, помина́льний, привіта́льний, прийма́льний, рятува́льний і т. ін.

Слово дія́льний повстало не від сучасного діяти, але від старого діяти. Пор. § 5.

§ 192. Прикметники прислівникового походження завжди мають наголос свого прислівника: одна́ко — одна́ковий, заздалегі́дь — заздалегі́дний, тепе́р — тепе́ршній і т. ін.

6. Наголос різний.

§ 193. Прикметники на -о вий, звичайно відносні (показують походження від чого), не мають однакового наголосу.

1. Найчастіш — наголос на передостанньому складі, особливо від назов дерев та від слів з рухожим наголосом:

берестóвий, бобко́вий, буряко́вий, бюджетóвий, вербо́вий, вигуко́вий, випадко́вий, вільхо́вий, гаплико́вий, грабо́вий, дніпро́вий, дріб'язко́вий, дубо́вий, духо́вий, загадко́вий, індиго́вий, квадрато́вий, кишенько́вий, книжко́вий, лавро́вий, лопухо́вий, мармуро́вий, містечко́вий, науко́вий, оклико́вий, особо́вий, паперо́вий, пільго́вий, поверхо́вий, повіто́вий, позачерго́вий, помилко́вий, пошто́вий, придихо́вий, применникóвий, причинóвий, просторо́вий, рапто́вий, рахункóвий, розділо́вий, садо́вий, сеймо́вий, слонóвий, службо́вий, сосно́вий, спадко́вий, спирто́вий, урядо́вий, четверго́вий, шовко́вий, яворо́вий і т. ін.

Скарбниця" 1676 р.: на дубо́вом, атласо́вые.

Пень усіх цих прикметників — тверда приголосна, чому їх треба відрізнати від прикметників на -о в и й по м'якій приголосній, § 179.

2. Коли походження від іменника сильно й ясно кидається ввічі, то такі прикметники на -о в и й зберігають наголос свого йменника: а́товий, барві́нко-вий, березо́вий, бу́ковий, га́зовий, ге́рбовий, горі-ховий, горбо́ховий, кри́цевий, листопа́довий, осі́ко-вий, па́льмовий, сли́вовий, че́ковий і т. ін.

3. Коли відно́сність (походження) не кидається виразно ввічі, тоді наголос на кінцевому складі:

берего́вий, боко́вий, борго́вий, боро́вий, версто́вий, горло-вий, градо́вий, грабо́вий, гурто́вий, грунто́вий, зоро́вий, звуко-вий, носо́вий, паро́вий, передо́вий, піско́вий, полково́вий, разо-вий, ро́говий, родо́вий, роко́вий, рядко́вий, світо́вий, сиро-вий, січо́вий, скарбо́вий, складо́вий, сніго́вий, степо́вий, судо-вий, трудо́вий, фахо́вий, хмаро́вий, хо́довий, хрящо́вий, цвя-ховий, цехо́вий, черно́вий, яро́вий і т. ін.

Розрізняємо: ду́хо в и й (інструмент) — ду́х о́ в и й (душевний), ча́со в и й (тимчасовий) — ча́со в и й (вартовий).

4. З'іменниковані прикметники, що визначають заняття, завжди мають наконечний наголос: варто́вий, верхо́вий, лано́вий, стійко́вий, часо́вий, чо́то-вий і т. ін.

Так само з'іменниковані прикметники на -о в е́, що визначають митну оплату, напр.: ваго́в е́, листо́в е́, торго́в е́, пошто́в е́ й т. ін. Див. § 180.

5. Наголос у прикметників на -о в и й завжди на кінці, коли вони походять від іменників м'якої відміни, див. § 179: во́льовий, райо́вий і т. ін.

Через таку велику різноманітність наголосу слів на -о в и й легко повстають з аналогії подвійні форми не тільки в живій мові, але й по словниках, напр.: військо́вий, воско́вий, лейстро́вий, ма́совий, пільго́вий, садо́вий, святко́вий, со́няшнико́вий, спирто́вий, хресто́вий і т. ін.

§ 194. Прикметники на -а́ в и й, -я́ в и й, що походять від прикметників же й визначають зменшення їхньої якості, завжди мають наголос на передостанньому складі: довга́вий, жовта́вий, золотáвий, руда́вий, яскра́вий; біля́вий, мля́вий, смугля́вий, руся́вий, рудя́вий, синя́вий, трухля́вий, чорня́вий, червоня́вий,

зеленявий, порохнявий, шепелявий, кучерявий, круглявий, щуплявий і т. ін.

Коли ж прикметник на -а́вий, -я́вий повстає від іменникового пня (цебто — від родового множини), то захоче й його наголос: жил—жілавий, вод — во́дявий, кісто́к — кістля́вий, зор — зоря́вий, коростя́вий, крива́вий, піня́вий, сли́нявий, тіня́вий і т. ін.

§ 195. Прикметники жіночого роду, що стають іменниками, часом відрізняються наголосом: бра́товá, але: бра́това хата, си́новá, але: си́нова книжка, ми́рна́ (мирова умова) — ми́рна вдача. Див. § 171.

§ 196. Відносні прикметники на -я́ний (по шешесних -а́ний) відбивають різні праслов'янські наголосові стосунки, а тому вимовляються в нас аж із потрійним наголосом. Всі вони походять від іменникових коренів.

1. Прикметники, що в них у корені сильно й ясно виступає матеріал, із якого що зроблено, звичайно мають наголос свого слова: болото́ — болотя́ний, глі́на — глі́няний, горóхвяний, ма́сляний, ва́тяний, цибу́ляний, нитя́ний, ро́сяний, лю́дяний, коростя́ний, очерета́ний, солóм'яний, ха́тяний, зоря́ний, ма́сляний і т. ін.

2. При ослабленім зазначенні кореня, коли зтирається відносність прикметника до його основного іменника, наголос перетягує на себе кінцівка -я́ний, а саме — його початок: борош́няний, багря́ний, вовня́ний, горі́лчаний, ко́жушаний, медвя́ний, мотузі́яний, оли́в'яний, рум'я́ний, шкуратя́ний і т. ін.

Від о́лово прикметник оло́в'яний. Пор. "Ска́рбниця" 1676 р. л. 126: з о́лова, обра́зь оло́в'яний.

3. Не мало є прикметників і таких, в яких не переважає ані корінь, ані кінцівкове -я́н-, — тоді наголос падає на кінцевий склад: весня́ний, бджоля́ний, вітря́ний, водя́ний, волося́ний, дров'я́ний, дротя́ний, доща́ний, земля́ний, кам'я́ний, льня́ний, мідя́ний, м'я́сний, огня́ний, рутя́ний, сім'я́ний, сли́в'яний, смоля́ний, скля́ний, срібля́ний, шерстя́ний, шкура́ний і т. ін. Пор. § 178.

Ці три групи наголосу прикметників на -я́ний сильно впливають одна на одну, чому тут часто діє аналогія й легко повстають подвійні форми: баво́вняний, весня́ний, доща́ний, дротя́ний, капуста́ний,

картопляний, конопляний, кропів'яний, мідяний, морквяний, повітряний, полум'яний, слив'яний, хуряний і т. ін.

§ 197. Пестливі форми йменників, як ми бачили в § 99, мають накорінний наголос: дівчинка. Те саме бачимо й у прикметників: пестливі форми на -енький завжди мають накорінний наголос та сильно побільшену інтонацію: біднений, білений, мілений, сінений, сірений, старшений, чорнений і т. ін.

Але форми просто здрібнілі, що не мають пестливості та пестливої інтонації, мають наголос на складі передостанньому: білений, веселений, біднений, милений, синений, чорнений, м'якений, пухкений, солодений і т. ін.

Закінчення -есенький показує вищий від -енький ступінь пестливості чи здрібності; закінчення ж -ісенький показує найвищий ступінь цього. Обидві ці форми супроводяться підвищеною інтонацією, а наголос мають на третьому складі від кінця: біднесенький, білесенький, буйнесенький, жовтесенький, любесенький, протесенький, радесенький, рівнесенький, сухесенький, темнесенький; біднісенький, білісенький, жовтісенький, тонісенький, дорогісенький, голісенький, рябісенький, такісенький і т. ін.

Приростки -юсінкий, -ісічкий, -юній, -юсій визначають найвищий ступінь здрібності з виразним відтінком пестливості, і тому приймають наголос на себе: гарніюсінкий, манісічкий, маніюній, гарніюсій і т. ін.

§ 198. Нова українська мова не знає всіх іменникових (коротких) форм прикметника, — вона давно загубила їх, — позоставилися тільки рештки. В народній поезії ще частенько подибуємо короткі форми чоловічого роду, й вони звичайно зберігають наголос своєї повної форми: голóден, пéвен, кóжен, вíнен, здорóв, дíвен, пóвен, здáтен, крáсен, гóден, велíк, щаслíв і т. ін. Але від старовини позоставалося ще: дорогíй — дóрог, молодíй — мóлод, лáдний — ладéн, ладна́, ладне́, ласка́вий — лáскав, дрібні́й — дрібен, дрібна́, дрібне́ і т. ін.

“Арт. Віри” 1645 р.: ласка́вий, але: будь лáскавъ.

Поза чоловічим родом українська мова не знає вже іменникових (коротких) форм прикметників.

Іменникові форми ж. р. зовсім не відомі; таких форм, як російські присудкові: красна́, бѣла́, мерт́ва, вольна́, горда́ й т. ін. українська мова не знає зовсім. Пор. в “Артикулах Віри” 1645 р.: “Вѣра без дѣл мѣрт ва есть”, російське — мерт́ва.

Українська мова знає прикметники жіночого роду звичайно на -а, і тільки в поезії на -а я; наголосом ці форми ніколи не відрізняються: Ніч була те́мна чи те́мная, Вода стала холо́дна чи холо́дная (в російській мові, навпаки: ночь была те́мна, але: — те́мная ночь). Українські форми типу “добра” — це просто скорочені форми, а не форми йменникові, чому й наголос у них незмінний.

§ 199. Прикметникові географічні назви мають наголос, як прикметники: Га́дяче, Ду́бне, Здолбуно́ве, Луга́нське, Пінське, Рівне, Волочи́ське, Лозова́ і т. ін.

III.

ЧИСЛІВНИКИ.

§ 200. Числівники, щодо свого походження, належать до кількох частин мови, головню ж до йменників та прикметників, чому й їхній наголос різний, звичайно залежний від своєї форми. — Із усіх груп слів (частин мови) числівник має найрухоміший наголос.

§ 201. Кількісні числівники вимовляються так: одін, одна, одне — одно, чотири, вісім, дев'ять, дєсять, сорок, тисяча.

Числівники на -дцять мають наголос на складі перед цим закінченням, цебто на -на-: одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, кільканадцять.

Ці форми повстали з давніх один — на — десять, два — на — десять і т. ін., цебто теперішнє “дцять” — це старе “десять”. Таким чином тут маємо стародавню енклізу, — передачу наголосу на приємника на, § 293.

Складені кількісні числівники творяться або як зрости, або як складання (за § 91), від чого залежить і їхній наголос. В числівникових зростах наголос на першій частині: двадцять, тридцять, двісті, триста, чотириста; так само: обидва, обидві. Числівникове складання робиться так, що друга частина слова приймає форму родового множини й перетягує наголос на себе: п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят, кількадесят, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот.

Вимовляємо сорок (з tessarakonta), дев'яносто, (з невеносто, девеносто).

Інші складені числівники не позливалися, а тому мають окремий наголос для кожної своєї частини: двадцять вісім, п'ятсот сорок дев'ять, тисяча дев'ятсот тридцять дев'ять і т. ін.

§ 202. Числівники рядові й порядкові, як прикметники, вимовляємо з наголосом на передостанньому складі: перший, другий, третій, четвертий, п'ятий,

шóстий, сьóмий, вóсьмий, дев'я́тий, деся́тий, двадця́тий, тридця́тий, сороко́вий, п'ятидеся́тий... со́тий, двосо́тий, чотирисо́тий, п'ятсо́тий... дев'ятсо́тий, ти́сячний.

Рядові числівники 11 — 19 зберігають наголос своїх кількісних форм, цебто мають його на складі третьому від кінця, на -н а-: одина́дцятий... дев'ятна́дцятий.

Російська мова має тут: второ́й, шесто́й, седьмо́й, восьмо́й, чого від давнини не знає наша мова. Вимова друго́й — говіркова.

Такий наголос стародавній. Острівський Збірник 1588 р.: дру́гий, второ́рый, шесто́ый, седьмо́ый, осмо́ый. Російські пам'ятки знають своє: друго́й, второ́ый, шесто́ый, седьмо́ый, осмо́ый, — усе наголос на кінцевому ы.

Київські “Артикули Віри” 1645 р.: пе́ршая, второ́ый, второ́е, дру́гий, дру́гая, тре́тій, тре́тя, шесто́ый, се́мый, осмо́ый, одина́дцатый, двана́дцатый і т. ін.

§ 203. Збірні числівники: дво́е, обидво́е, трі́е. Збірні на -е ро мають наголос на початковому складі в 4 — 7: че́тверо, п'я́теро, ше́стеро, се́меро. Всі інші форми на -е ро зберігають місце наголосу своєї кількісної форми: де́сятеро, п'ятдеся́теро і т. ін., кільки́ро.

§ 204. Пестливо-здрібнілі форми: дво́йко, тро́йко, четві́рко, п'я́тірко, шесті́рко, семі́рко, восьмі́рко не відмінюються. Не відмінюються й: дво́ечко, трі́ечко, п'я́тіречко, обі́йко й т. ін.; про наголос див. § 99.

§ 205. Числівникові йменники на -ка з попередньою приголосною мають наголос на передостанньому складі: оди́нка, дві́йка, п'я́тка, деся́тка, со́тка і т. ін. Від числівників 8, 11 — 19 і 1000 зберігається місце наголосу своєї кількісної форми: вісі́мка, одина́дцятка, дев'ятна́дцятка, ти́сячка.

§ 206. Числівниковий іменник збірного значення на -ня має наголос на кінці: дві́йня, трі́йня, п'я́тірня і т. ін.

§ 207. Числівники з пів- у літературній вимові ідуть за наголосом складених слів, цебто мають наголос на другій частині (§ 91—93): півтора́ (ч. і н. р.), півторі́ (ж. р.), півтрета́, півчверта́, півп'ята́, півшоста́, півсьо́ма, півво́сьма, півдев'ята́, півдеся́та.

В говорах ці форми вимовляються різно, — часто з наголосом на пів-, або й на останньому -а.

Форми на -с та вимовляються з наголосом на передостанньому складі: півтора́ста, півтре́тяста, півчверта́ста.

§ 208. При відміні кількісних та збірних числівників наголос все падає на кінцевий склад: чоти́рьо́х, п'я́тьо́х, деся́тьо́х, п'ятисо́т, п'я́тьо́м, одина́дцятьо́м, п'ятидеся́тьо́м і т. ін., четверо́х, п'яте́ро́м і т. ін.

Закінчення орудного відмінка -ма завжди наголошене: двома́, трьома́, п'ятьма́, десяти́ма, двадцятьма́ і т. ін.

Числівники: кільки, скільки, стільки, обі́два, обі́дві при відміні мають наголос усе на кінцевому складі: кілько́х, скілько́м і т. ін.

Числівник обі́два, обі́дві має подвійні форми: частіше обі́двох, обі́двом, рідше: обидво́х, обидво́м, завжди: обидвома́.

Тільки числівники оди́н, одна́, одне́ при відміні заховують місце наголосу свого назовного відмінка, — другий склад від початку: одно́го, одно́му, одної́ — одні́ї, одні́й, мн. одні́, одні́х, одні́м.

Вимова: одно́го, одно́му — місцева, часто за російським впливом, тепер у літературній мові не вживана.

“Артикули Віри” 1645 р.: єдина́, єдино́, єдино́ю, єдино́и, єдино́му, вь єдино́мь і т. ін.

§ 209. Числівники рядові при відміні не змінюють місця свого наголосу: сімна́дцятото́го, двадцятьо́му, сороко́вим, п'ятидеся́тих і т. ін.

§ 210. Як ми бачили, українська мова широко знає т. зв. енклізу, — перетягнення наголосу на склад до початку слова в залежності від прийменника чи приставки (див. §§ 292, 81 — 90). Знає таку енклізу й числівник. Це найперше слово оди́н, одна́, одне́: цей числівник, коли стоїть по прийменнику (часом і без нього) зо словом оди́н, всі, переносить свій наголос на початковий склад: оди́н до одного́, оди́н по одному́, всі до одного́, одна́ на одну́, одна́ одну́, оди́н одного́, ні оди́н, ні одного́, ні одної́ і т. ін. але: бачи́в одного́ учня́, стрі́в одну́ знайо́му і т. ін.

У М. Рильського в перекладі “Пана Тадеуша” знаходимо: Один до одного, Одно від одного, Один по одному, Ні один не зважає, Не знав ні один і т. ін.

Форми: одина́дцять, двана́дцять і т. д., що повстали з давніх один -н а́- десять, це так само енкліза, див. § 293.

IV.

ЗАЙМЕННИК.

§ 211. Займенники відмінюються різно, — більшість їх при відміні має наголос на кінцевому складі (окрім відмінка орудного), інші мають нерухомий наголос, як прикметники. Кидається в вічі, що в займенниках сильна енкліза, див. §§ 216, 218.

§ 212. Займенники особові: я, ти, він, вона, воно, зворотний: себе, питальні: хто, що, присвійні: мій, твій, свій, вказівні: цей, той при відміні мають наголос на кінцевому складі: мене, тебе, його, її, себе, кого, чого, мого, твого, свого, цього, того; мені, тобі, йому, собі, кому, чому, цьому, тому.

Уживаємо мого, твого, свого і могого, твогого, свогого; моєму, твоєму, своєму і могому, твогому, свогому.

В “Скарбниці” 1676 р. знаходимо: его, ему, моего, моему, свое, своєї, свою, своєю і т. ін. Завжди сія, сію й т. ін.

В західньоукраїнських говорах ці займенники вимовляються з давнього часу з наголосом на початковому складі. Так, у віршах Ів. Франка та Б. Лепкого повно таких наголосів: його, йому, її, когось, мене, мені, моя, моє, мого, моїй, мою, мої, моїх, моїм, своя, своє, свого, своєю, своїм, на своїм, свої, своїх, своїми, собі, твоя, твоє, твоєю, твоїй, в твоїм, в твоїй, твої, тебе, тобі, того, якусь і т. ін. В Остриському Збірнику 1588 р. повно таких наголосів. Літературна вимова цих наголосів зовсім не знає. Пор. подане вище на ст. 39.

Але київські “Арт. Віри” 1645 р.: своє, тобѣ, твою, собѣ, свою.

§ 213. Ось ці займенники відмінюються як прикметники, цебто мають нерухомий наголос на тому ж складі, що й у відмінку назовному: який, котрий, такий, самий, жодний, кожний, всякий: якого, котрому, такими, самі і т. д.

Жодний — це ні бдний (з давнього: ниже бдний).

Розрізняємо: самий — тільки один, і самий: Це самі виродки. Ті самі люди. В “Чорній Раді” П. Куліша знаходимо: Як самий знаєте, Перед самою бурею. Лист од його самого, До самого сердца, Тут вони саме прибули. Таке саме — це “власне”.

Окреслений займенник увесь має в нас при відміні подвійні форми: частіші: усьогó, усьо́му, усі́ма, і рідші: усьо́го, усьо́му, усі́ми.

“А рт. Віри” 1645 р.: над всі́ми, зо всі́ми.

§ 214. Займенники, що мають додане -будь, -небудь, мають сталий наголос на цих доданих частинах: хтонéбудь, когонéбудь, кимнéбудь, щобúдь, когобúдь, комубúдь, кимбúдь. Так само: щонéбудь, якийнéбудь, котрийнéбудь, хтобúдь, якийбúдь, котрийбúдь.

§ 215. Розрізняємо займенники: нікого (нема когó), нічого (нема чо́го), нікому (нема кому) і ніко́го (жодного), ніко́му (жодному). Напр. у М. Рильського, “Пан Тад.”: Зброю нікому на світі залишить, Не вірили нікому і нічо́му. Нікого любити, — ніко́го не маю. У П. Куліша: “Чорна Рада”: Нічого й згадувати, Хіба нам нічого їсти, На коня — нічого гаятись, Нічо́го не бачив, Бодай нічо́го не бачив, Нічо́го з того не вийшло, Нікого слухати, Нікому було жалуватись, Ніко́го не пускати.

Розрізняємо займенника: ні на що (Ні на що купити хліба) від прислівника: ніна́що (звівся ніна́що).

§ 216. Українська мова має в наголосі займенників дуже цікаве явище, а саме — енклізу, як то ми бачили в багатьох інших випадках, див. §§ 81 - 90, 181 - 184, 210, 292.

Звичайно займенники особові та вказівні, як ми бачили, при відміні мають наголос на кінцевому складі: менé, тебé, себé, йогó, когó, чо́го, цьогó, тогó, всьогó, ньо́му — йо́му, ко́му, чо́му, цьо́му, то́му, всьо́му.

Коли ж ці форми стоять по прийменнику, що вимагає родового чи знахідного відмінка, а для вказівних займенників і місцевого, то наголос переходить на початковий склад: до мене́, на тебе́, через себе́, біля ньо́го, проти ко́го, від чо́го, без то́го, зо всьо́го, по всьо́му і т. ін.

Те саме в відмінку місцевого: в-при- на ньо́му, на йо́му, на ко́му, на ко́мусь, на чо́му, на цьо́му, на то́му, на всьо́му (але: на мені́, на тобі́, на собі́).

В творах Лесі Українки знаходимо таку займенникову енклізу: без мене́, в мене́, в тебе́, в йо́го, в ньо́го, в ньо́му, в ко́го, від то́го, від сво́го, від ко́го, від ньо́го, від не́ї, від

себе, від тебе, від мене, для мене, для тебе, для нього, для кого, для сього, для того, до мене, до тебе, до себе, до нього, до кого, до чого, до всього, з мене, з того, з сього, з нього, з тебе, з мене, за мене, за тебе, за кого, за того, за всього, коло чого, край нього, окрім цього, крім тебе, на мене, на тебе, на себе, на нього, на кого, на того, після цього, після того, по цьому, поруч себе, про мене, про кого, про нього, про себе, проти тебе, проти кого, у мене, у тебе, через мене і т. ін.

У М. Рильського, в його перекладі “Пана Тадеуша” знаходимо таку займенникову енклізу: без-в-коло-для-до-з-за-на-про-у мене, для-із-про-у тебе, для-до-з-за себе, без-в-для-до-з-за-на-од-про-у його, за-у нього, до-за-на-од-про неї, для -проти кого, від-для-до чого, до-з цього, для-до -з-на-од-про-у того, до-з-зо всього і т. ін. Для відм. дав. і місцевого: по всьому, у всьому, в йому, при ньому, у тому, в тому, по тому, в цьому, у цьому, на чому, по чому, при чому і т. ін.

Ця енкліза рано проявляється по наших пам'ятках, але вона вдавнину рідка. Острівський Збірник 1588 р.: в него, от него, к нему, для того, для чого і т. ін. “Арт. Віри” 1645 р.: от мене, для чого. Такої енклізи ані російські пам'ятки, ані їхня жива мова звичайно не знають.

Така займенникова енкліза — це явище молоде в мові, а тому старші пам'ятки знають її рідко або й зовсім не знають її. Так, у київських “Артикулах Віри” 1645 р. маємо: мене, себе, того, чого, всему, кому, тому, і так само: от всего, без мене, для мене, без него, в него, чрез него, з себе, з тебе, без того, для того, с того, за того, до чого і т. ін. У “Скарбниці” 1676 р. І. Галятовського знаходимо те саме: всея, его, ему, свое, того, тому, чему, так само: по всему, до мене, до него, за него, на него, до себе, од себе, з чого, для чого, для того, до того, з того.

Отож, коли особового чи вказівного займенника вжито без прийменника, то він має наголос на кінцевому складі.

Напр. у М. Рильського, в “Пані Тад.”: Всього оплутано, Всьому причина, Хвалив його, Йому я дозвіл видам, Кого вішати, Зневажив він мене, Бачить сам себе, Звик тебе шанувать, Того звать варваром, Яка тому причина, Не вибачить цього, Не будь цьому, Чого приліз сюди, Чому я мав не брать і т. ін.

Такий самий наголос і тоді, коли займенника вжито, як прикметникового пояснення (атрибута):

Із рук його, За його здоров'я випивав, В уста його цілує,
Про її появу, Прізвище того посла й т. ін.

У Л. Українки: Не сказав того, Себе не зрікся, В слід
його піду, Гине за того царя, Сього не буде, Сього не дозво-
лять і т. ін.

Ось приклади з М. Рильського ("Пан Тад." 1927 р.),
коли поруч маємо два різні наголоси: Коли до мене він
звертався, така сліпа мене за серце брала злість. Маю дещо
вам про його розказати, коли гріхи його ми знаємо. Не ро-
зуміючи, для чого і чого над ухом гість кричить. В його
му молодість кипіла, обличчя свіжее йому щораз шаріло.
— Або ось приклад із "Чорної Ради" П. Куліша 1857 р.:
Коло його сидить його Леся.

Але присвійні займенники мій, твій, свій ції
прикметниковій енклізі не підпадають, цебто прий-
менник не впливає на їх наголос: до мого, на твою,
при своїх і т. ін.

§ 217. Вимовляємо: моєму, своєму, твоєму. При
з'єднанні цих займенників з по- наголос переходить
на початковий склад: по-моєму, по-своєму, по-тво-
єму (або скорочено: по-мому, по-твому, по-свобу).

§ 218. Займенники ніхто, ніщо в інших відмін-
ках знають енклізу в залежності від ні: нікого, ні-
кому, нічого, нічому.

Коли ці займенники вжиті з прийменником, то
він ставиться по ні, а наголос займенника стає енклі-
тичним у родовому та знахідному відмінках: ні до
кого, ні на кого, ні в кого, ні до чого.

А в цих випадках наголос переходить на прий-
менника: ні до чого, ні нащо (див. § 215), ні защо,
але: ні про що, а в оруднім: ні з ким, ні з чим.

Шевченко: Ні з ким буде поплакати. П. Куліш: "Чор-
на Рада": Переведеться ні на що. Л. Українка, Твори: ні
в кого, ні защо. М. Рильський, "Пан Тад.": А за що по-
карати, Пішло ні нащо, Сваритися ні за що.

§ 219. Приставка ні, з'єднуючись із займенника-
ми, перетягує наголос на передостанній склад: який
— ніякий, кого — нікого, чого — нічого і ін.

"Скарбниця" 1676 р.: нікого, нічого.

§ 220. Приставки де- та аби- при займеннику
завжди приймають наголос на себе: дехто, декого,
декому, з деким, де з ким, де при кім, дещо, дещо-
го, дечому, де про що, де з чим, з дечим, де в чо-
му, дечий, дечия, дечие, дечийого, дечиеі, дечиему,

з д́ечиїм, д́е з чиїм, д́еякий, д́еякого, д́еякої, д́еякому, з д́еяким, д́екотрий, з д́екотрим, д́е з котрим, абихто, абікого, абікому, абичий, абіяким і т. ін.

§ 221. Деякі односкладові йменники, стоячи по займеннику то й, втрачають свій наголос, передаючи його на то й: на то́й бік, на то́й час, на то́й світ, на ту́ ніч.

В меншій мірі цю силу має й це й: с́ю ніч, по це́й бік, сьогó дня = сьогóдні.

§ 222. Усі частки по займенниках: то, ж, же, і т. ін. — енклітики, цебто наголосу на собі не мають, але передають його займеннику: то́й же, та́кий то, я́кий то і т. ін.

§ 223. Займенник, що часто приймає на себе збільшений логічний наголос, коли він править у реченні за підмета або об'єкта. Напр. у Куліша в "Чорній Раді": Чи не чував ти, що́ в нас діється. Що́ й чинити після такого сорому. Таке підкреслене що звичайно й пишемо з наголосом.

Займенник взагалі часто підпадає збільшеному логічному наголосові в реченні. Напр. у Л. Українкі, в "Кассандрі" читаємо: Не т́й мене, а я́ тебе по-сватав.

V.

ДІЄСЛОВО.

§ 224. Значна більшість наших дієслів має нерухомий сталий у всіх своїх формах наголос. Такий наголос звичайно мають дієслова, в дієменнику яких наголос падає на третій чи четвертий склад від кінця слова, цебто дієслова три-та багатоскладові, напр.: думати, думаю, думав, думавши, думаючи, подуманий, і т. ін.

Ті ж дієслова, що мають у дієменнику наголос на суфіксі, цебто на одному з двох останніх складів, звичайно мають наголос рухомий, напр.: ношу́, но́шиш, носі́в, стою́, стоя́чі, беру́, беремо́ й т. ін.

Із усіх дієслівних форм найбільш рухомий, щодо наголосу, час теперішній.

Займенник -ся при дієслові ніколи наголосу на собі не має, § 250. При перерахуванні числа складів слова це -ся ми на увагу не беремо, бо воно повстало історично як окреме односкладове слово.

1. Дієменник.

§ 225. Наголос дієменника звичайно залежить від його морфологічної будови. Щодо цієї будови, то всі дієслова діляться на дві групи: 1. Дієслова безсуфіксні, цебто такі, що в них дієменникова кінцівка -ти приєднується до кореня, і 2. Дієслова суфіксні, що в них -ти приєднується до кореня допомогою дієслівного суфікса: -а-, -и-, -і-, -ну-, -о- і ін., творячи дієслова на -ати, -ити, -іти, -нути, -оти і ін.

Безсуфіксні дієслова діляться на дві підгрупи: а. дієслова, що в них корінь закінчується на голосну: бра-ти, бу-ти, і б. дієслова, що в них корінь закінчується на приголосну: мог-ти, пек-ти, пер-ти, і т. ін.

Дієменниковий суфікс відіграє в слові дуже важливу роль, надаючи йому певного значення, чому він у більшості приймає наголос на себе: співа́ти, ходи́ти, сині́ти, боро́ти і т. ін.

§ 226. Безсуфіксні дієслова, що корінь їх закінчується на голосну або на **р**, мають наголос у дієменнику завжди на корені, цебто на початко-

вому складі: біти, брати, бўти, гнати, гра́ти, гріти, ду́ти, жа́ти, жи́ти, зва́ти, зна́ти, крі́ти, лі́ти, м'я́ти, ня́ти, спа́ти, сса́ти, ста́ти, тка́ти, та́ти, чу́ти, де́рти, же́рти, ме́рти, пе́рти, те́рти й т. ін.

До цих дієслів відносяться й дієслова на -о ти, цебто дієслова з повноголосним коренем: боро́ти, коло́ти, моло́ти, поло́ти, поро́ти (давні: бра́-ти, кла́-ти і т. ін.).

Але безсуфіксні дієслова з коренем на приголосну за́вжди мають наголос на кінцевому складі: вез-ти́, верзти́, гребти́, довбти́, іти́ (з і́ди), пливти́, повзти́, ревти́, скребти́, хропти́, човпти́ і т. ін. Такі самі й усі дієслова на -г ти, -кти (з давнього -чи): багти́, берегти́, волокти́, лягти́, могти́, стерегти́, -сягти́, тягти́, пекти́, ректи́, текти́, товкти́. Виключень не багато: гризти, лізти, бігти, ску́бти, стигти, стріг-ти, мо́кти, сі́кти.

Дієслова на -г ти, -кти в західніх говірках брeнять по-архаїчному на наголошене -чі: мочі́, січі́, печі́ і т. ін., але літературна мова їх тепер не вживає.

Ті дієслова, що можуть бути без -ну-, затримують місце наголосу дієслів із -ну-: сягну́ти-сягті́, тягну́ти-тягті́, ліпну́ти-ліпти́, ме́рзнути-ме́рзти, стіг-ну́ти-стігті́, гру́знути-гру́зти, со́хну́ти-со́хла.

Дієслова, що перед -ти мають с, так само мають наголос на кінці: брeсти́, вeсти́, -вісти́, густи́, клясти́, мeсти́, нести́, плeсти́, плісти́, рості́, трeсти́, цвісти́ і т. ін. Тільки ось ці дієслова мають наголос накорінний: їсти, кла́сти, кра́сти, -па́сти, пря́сти, сісти. Дієслова: п'ясти́ й кля́сти мають с вставне, тому наголосом належать до першої групи.

Дієслова на -з ти та -сти не вимовляються в нас однаково, — панівна вимова їх — з-ти́, -сти́, але часто в вимові літературній, і надто часто в говорах чується туг і накорінний наголос: ве́зти, ве́сти, -вісти, кля́сти, ме́сти, не́сти, плéсти, плі́сти, цві́сти.

Приставка, додана до безсуфіксних дієслів, ніколи не впливає на їх наголос (крім приставки ви-): бў́ти-набу́ти, перебу́ти, де́рти-поде́рти, розде́рти, пек-ти́-напекти́ і т. ін. Приставкових безсуфіксних дієслів у нашій мові надзвичайно багато, а деякі з них

без приставки й не вживаються, напр.: -вісті, -пасти, -дягті і ін.

“Арт. Віри” 1645 р.: отвесті, погребсті, але: пасти, впасти, красти. “Скарбниця” 1676р.: принесті.

Твори Л. Українки: провесті, клясті, проместі, несті-муть (але й по-місцевому: вести, нести, перенести, плести).

У М. Рильського (“Пан Тадеуш”): довесті, розвес-ті, вдягті, перейті, перемогті, внести, досягті, трясті (але та-кож: довести, звісти, одвести, повісти, нести, занести, при-нести).

§ 227. Дієслова на -ати в своїй великій біль-шості мають наголос на дієслівному суфіксі **а**: каза-ти, стогнати, чесати, питати й багато т. ін.

Є декілька груп, що майже без винятків вимов-ляються на -ати.

а. Так, усі дієслова, що перед -ати мають ше-лесний **ж, ч, ш**, мають наголос на **а**: блищати, бряж-чати, верещати, вивчати, гарчати, деренчати, дзюр-чати, дрижати, кричати, мовчати, навчати, нявчати, позичати, почати, саджати, харчати, шкварчати й т. ін.

б. Всі дієслова на -отати мають наголос на **а**: булькотати, гуркотати, дзюркотати, клекотати, ло-потати, лоскотати, миготати, муркотати, плескотати, рокотати, скреготати, скрекотати, торохкотати, цьо-котати, шварготати і т. ін.

Серед дієслів на -ати тільки ось ці чотири гру-пі не мають наголосу на **а**, а мають його на складі третьому від кінця:

а. Окремі дієслова: відати, вечеряти, вештатись, вішати, віяти, гаяти, гнівати, діхати, діяти, дмуха-ти, дряпати, думати, жєбрати, їхати, каятись, каш-ляти, кидати, ковзатись, краяти, лаяти, мазати, мі-ряти, мріяти, надіятись, нюхати, обідати, падати, патрати, плутати, подобати, полохати, порати, раяти, різати, рухати, рюмати, сватати, сипати, сіяти, слү-хати, снідати і т. ін.

б. Усі дієслова, що походять від односкладових вигуків, завжди мають наголос на корінному (по-чатковому) складі, цебто на цьому вигуці (пор. § 305а): ахати, базграти, блєяти, бєштати, блімати, гой-дати, дзюбати, дзьобати, дїбати, дмухати, дригати, капати, кашляти, клацати, крапати, лапати, мацати, охати, пацати, ріпати, тіпати, топати, торгати, ту-

пати, тїпати, хлїпати, хлїбстати, хївзатися, хїхати, чмїхати, шмїргати і т. ін.

в. Всі дієслова на -кати (того ж походження, як і попередні): айкати, бєкати, бїдкатися, бїжка-ти, брєнькати, брїзкати, брїзкати, бїлькати, бухїкати, вєзькати, вїкати, гавкати, гїкати, грїюкати, дзвїкати, дзєнькати, дзївкати, егєкати, зїркати, зїйкати, їкати, квїкати, клїкати, круїкати, крїкати, лїс-кати, мєкати, мїявкати, нїякати, ойкати, охкати, пїдїкатися, пїнькати, патїкати, пїхкати, пїхкати, плїкати, плєскати, прїскати, рїхкати, рїчкатися, спєкати, стїкати, терлїкати, тїкати, трїнькати, трїскати, тїркати, тїохкати, фїркати, хрїскати, цмїкати, цїбкати, цїюкати й т. ін.

Але дієслова на -кати, що повстають від дво-складових вигуків, завжди затримують і їхній наголос: базї-базїкати, балїкати, дзелєнькати, кахїкати, хихїкати, цвїрїнькати й т. ін.

Дієслова на -кати, що втратили або не мають виразного вигуківого відмінку, мають наголос на -їти: гукїти, зволїкїти, полоскїти, скакїти, сукїти.

г. Дієслова на -ати по шелесній (в них а з **ѣ, і**), що походять від вищого ступеня прикметників, завжди мають сталий наголос на третьому складі від кінця: бїлїший-бїлїшати, бїльший-бїльшати, вїщати, дорїжчати, здорївшати, крїщий — крїщати, дїжчати, рїдшати, тїншати, гїршати, густїшати, зеленїшати, синїшати і т. ін.

По говорах, особливо захїдно-українських, багато з цих останнїх чотирьох груп дієслїв мають послїдовнїй архаїчний наголос на -їти: вечерїти, думїти, кашлїти, снїдїти, мазїти й т. ін., але лїтературна вимова цього не знає.

В старїй українській мовї було дуже багато дієслїв на -їти. Так, у Стрїтинському Служєбнїковї 1604 р. знаходимо таку церковну вимову: дїлїти, исповїдїтися, назнаменїти, плавїти і т. ін., — все так, як і тепер по захїднїх говорах.

“Арт. Вїри” 1645 р.: исповїдїю, наготовїль, наслїдовїти, отдавїна, прєслїдовїти, прєслїдовїли, приготовїти, приготовїль, проповїдїти, сповїдїтися, але: дїялася, задїржати, одїржати, одїржать, подїбїтися. “Скарбнїця” 1676 р.: будовїти, глаголїти, глаголїю, глаголїя, глаголїше, прєслїдовїль, уподобїль, але: мїшкали.

Такий стан наголосу на -ати легко витворює в нашій мові подвійні форми. А часом з наголосом зв'язане навіть інше значення дієслів на -ати, пор.: накрáпати-накрáпати, са́пати-сапа́ти, сіяти-сі́яти.

Можна легко розізнати дієслова на -áти з накорінним наголосом, а саме, — з наголосу їхнього приказового способу: всі дієслова на -áти мають приказовий спосіб на -í: каза́ти-кажи́, а всі дієслова з ненаголошеним -а- в -ати мають -а́й: вечéряти-вечéрять і т. ін., див. § 252. Виключень мало.

Цебто, — коли в приказовому способі маємо -í, то дієйменник буде на -áти, а коли -а́й, -я́й, то на -ати.

§ 228. Безприставкові недоконані дієслова на -увати, -ювати звичайно мають сталий наголос на передостанньому складі: бабува́ти, горюва́ти, дарува́ти, козакува́ти, мурува́ти, панува́ти, прямува́ти, торгува́ти й т. ін.

Маємо також кілька випадків, коли наголос падає в цих формах на інший склад:

1. Коли дієслово ще сильно зв'язане з тим словом, від якого повстало, то воно захоче й його наголос (§ 35): вірувати (віра, вірний), грéбувати, жа́лувати, злóстувати, ла́сувати, літувати, не́хтувати, ору́дувати, по́стувати, про́бувати, ре́мствувати, сі́лувати, трапе́зувати.

Розрізняємо: дякува́ти (бути дяком)-дя́кувати (складати дяку); звичайно вимовляємо ца́рствувати, — ца́рствує, але частий і архаїчний наголос ца́рствува́ти. У Л. Українки: Нехай ца́рствує.

2. Приставкові дієслова на -увати, -ювати, коли визначають повторність дії, за́вжди мають наголос на складі корінному: підслóхувати, підкóпувати, пере́про́шувати, на́сто́ювати, виспíувати, приде́ржувати, зга́дувати, спі́сувати, роздво́ювати, підпе́різувати й т. ін.

Коли ж дієслово не визначає повторности дії, то часто приставка не впливає на наголос: звікува́ти, подарува́ти, подя́кувати й т. ін.

Розрізняємо: про́бувати (робити про́бу)-пробува́ти (бути).

Літературне тільки завідувати, чудува́тися, західне місце-ве: за́видувати, чу́дуватися.

3. Приставкові многократні дієслова на -о́ву- вати завжди мають сталий наголос на -о́в-: нагодо́увати, скупо́увати, вислухо́увати, опано́увати, випросто́увати, заво́йоувати, подаро́увати.

Таким чином наголосом розрізняємо недоконаність дії від її многократности: годувáти-нагодо́увати, кулува́ти-скупо́увати, простува́ти-випросто́увати і т. ін.

Про наголос іншомовних слів на -увати див. §§ 351 і 352.

В старій українській мові дієслова на -овати постійно мають наголос на голоснім а. Так, у Стратинському Службникові 1604 р. знаходимо таку церковну вимову: дѣйствова́ти, милова́ти, царствова́ти, шествова́ти. Царствувáти полишилося в нас аж дотепер.

§ 229. Дієслів на -ити в нашій мові надзвичайно багато, і вони в своїй значній більшості вимовляються з наголосом на передостанньому складі: бро́діти, благосло́вити, водіти, возіти, говоріти, ро́бити і сотні т. ін.

Але частина дієслів на -ити має наголос на третьому (дуже рідко — четвертому) складі від кінця. Це будуть:

1. Дієслова на -ити, що повстали від іменників та прикметників, або від вигуків, і що заховують свій зв'язок з тим словом, від якого повстали, заховують наголос свого слова, яке звичайно має нерухоми́й наголос. Ось ці дієслова:

ба́бити, ба́вити, ба́чити, бенте́жити, -бе́стити, биндю́читися, блі́знити, ба́чити, брідитися, ва́бити, ва́дити, ва́жити, ванта́жити, вда́рити, вівча́рити, ві́рити, -ві́сити, во́лити, гайдама́чити, га́ннити, гідитися, гла́дити, голу́бити, го́рбити, гото́вити, гудіти, га́внитися, да́внити, доро́житися, дуба́сити, жа́лити, жму́рити, за́здрити, зи́чити, знайо́мити, ї́здити, каламу́тити, калі́чити, ка́пустити, карлю́чити, ква́питися, ква́сити, кі́льчитися, кня́жити, коза́чити, копі́лити, копі́чити, ко́рчити, коцю́битися, кривди́ти, куйво́дити, купі́чити, ла́годити, ла́зити, ла́ситися, ла́щитися, лі́чити, лу́щити, -лю́днити, макі́тритися, ма́рити, мару́дити, -ме́жити, мй́лити, мй́мрити, мй́слити, мо́вити, мрія́ти, мру́жити, му́сити, на́дити, -ни́зити, ни́щити, нівечити, ну́дити, охóтити, -о́чити, па́рити, пе́стити, плу́жити, -поко́їти, по́стити, ра́дити, ра́лити, ра́нити, ра́чити, репі́жити, ру́шити, ру́щити, свідчи́ти, се́рдитися, ска́ржитися, скй́глити, -скóрити, скоро́дити, скоро́мити, скота́рити, ско́чити, ску́литися, сла́вити, сли́нити, сма́жи-

ти, собачити, соромити, ставити, стрілити, трапити, тратити, тьмарити, -узити, хібити, ціпити, -честити, чіслити, чістити, шірити, шкідити, шедритися, юдити, ятрити і т. ін.

2. Дієслова на -и ти, повсталі від вищого ступеня прикметника, завжди заховують і його наголос, цебто на корінному (третьому від кінця) складу: бліжити, -більшити, інакшити, іначити, -мёншити і т. ін.

3. Дієслова на -и ти дуже легко приймають приставку, яка тут звичайно не впливає на наголос, але в деяких випадках впливає, див. § 235.

Обидві групи дієслів на -и ти сильно впливають одна на одну, легко витворюючи подвійні форми: здійснити, зблізити, злостити і т. ін.

Повстанню подвійних форм сильно допомагає ще й те, що в західньоукраїнських говорах багато дієслів на -и ти, які в літературній мові мають наголос на складі корінному, мають його таки на передостанньому, напр.: шірити, здоровити, лазити, ранити, свідчати, скаліти, повідомити, славити, сповніти, шірити, знакомитися і т. ін. Взагалі в західньоукраїнських говорах дієслів на -и ти більше, як у говорах східніх. Літературне: схопити, зах. укр. схопити.

Російська вимова слів на -и ть часто відрізняється від нашої, а це також веде до поплутання нашої системи. Напр. ми вимовляємо по́стити (пор. Київ. Учит. Єв. 1637 р. ст. 10: по́стиль), рос. по́стить.

Часом із наголосом зв'язане й значення дієслова, напр.: зна́чити (визначати, зна́чення) і значіти (карбувати, значіння), похóдити (повставати, похóдження) і походи́ти (ходити, ходіння).

Цікаво, що зах. укр. говори часто такого розрізнення не роблять. В підручнику о. Рудовича знаходимо: походив з народу, призна́чів, призна́чила.

“Арт. Віри” 1645 р.: досту́пити, зводіти, зно́сити, мо́літися, нау́читися, образи́ль, присту́пити, свѣ́титися, упередіти, але: зы́чити, му́читися, свѣ́дчити, по́стити, по́стимо, по́стиль, по́стили, по́стячи. “Ска́рбница” 1676р. звітяти, звітяти.

Природне чуття мови підказує нам, де ставити наголос у дієсловах на -и ти. Але можна вказати такі дві ознаки для ліпшого орієнтування в цьому наголосі:

1. Дієслова на -іти мають 1. особу однини теперішнього часу конче на -у́, -ю́ (по приголосній): ходити — ходжу́, носити — ношу́ і т. ін. Дієслова з ненаголошеним и не мають наголосу на -у, -ю: тра́тити — тра́чу, слі́нити — слі́ню. Цебто, коли маємо -у́, -ю́, то дієйменник буде на -іти: корю́ — корі́ти, га́ню — га́нити. Як бачимо, наголос дієйменника на -ити та 1. ос. однини теперішнього часу завжди на тому самому складі. Див. § 251, 253.

2. Дієслова на -ити за́вжди мають наголос на тім складі, що й у приказовому способі, напр.: ви́нось — ви́носити, носі́ — носіти, ході́ — ходіти, ви́ходь — ви́ходити, ла́зьте — ла́зити й т. ін. Цебто, при приказовому способі на -і́ дієйменник буде -іти, а при приказовому способі на -ь дієйменник має накорінний наголос. Див. § 253.

§ 230. Дієслова на -іти, щодо наголосу, однакові з дієсловами на -ити. Велика більшість дієслів на -іти має наголос на складі передостанньому, цебто на і: білі́ти, багаті́ти, болі́ти, горі́ти, жовті́ти, лісі́ти, леті́ти, ледаші́ти, сині́ти, хворі́ти, чорні́ти й сила т. п.

“Скарбниця” 1676 р.: захорѣль, захорѣла, оздоровѣль, вісѣль.

Так вимовляються й усі дієслова на -отіти: блискоті́ти, бренькоті́ти, гуркоті́ти, дриготі́ти, дріботі́ти, клекоті́ти, ляскоті́ти, муркоті́ти, палахкоті́ти, стукоті́ти, тарахкоті́ти, трепоті́ти, тупоті́ти, шепоті́ти й т. ін.

Але деякі дієслова на -іти мають наголос накорінний. Це будуть головно оці групи:

1. Дієслова, що ще виразно заховують стосунок до слова, від якого повстали, заховують наголос свого дієслова, цебто мають його на корінному складі: бі́сити, ві́дити, ві́сити, жéвріти, му́сити, ні́дити, при́томніти, сі́вити, знесі́лити, ста́рїтися, убо́жити, хи́рити, чу́чверіти і т. н.

2. Дієслова на -о́їти, -а́їти, -е́їти, -а́віти, я́віти: бро́їти, го́їти, дво́їти, ко́їти, крóїти, мло́їти, -сво́їти, стрóїти, трóїти, -звичáїти, ма́їти, кле́їти, дичáвіти, діря́вити, кучеря́віти, ржа́віти, тужáвіти і т. ін.

Але: гно́їти, до́їти, по́їти, ро́їти, та́їти, тру́їти, -ча́їти.

Для ліпшого орієнтування, коли маємо -іти, а коли наголос накорінний, можна користати з оцієї ознаки. Дієслова на -іти мають приказовий спосіб на -й або -ій: горіти — горій, хворіти — хворій. Дієслова ж з накорінним наголосом мають його на корені в приказовому способі: жевріти — жеврій, нидіти — нидь.

Дві наголосові групі дієслів на -іти сильно впливають одна на одну, витворюючи подвійні форми: забагáти, лісіти, ніяковіти, ржáвіти, хворіти і ін.

Розрізняємо: трóти (потроювати) — трóти (труїти).

Приставка при дієсловах на -іти звичайно не впливає на наголос, але проте в деяких випадках таки впливає, див. § 235. Правда, в зах. укр. відомі такі форми, як прилétів, але літературна вимова їх не знає.

§ 231. Багато дієслів на -нути, що визначають одноразову дію, мають наголос на -нó-: вернóти, горнóти, гукнóти, дряпнóти, зирнóти, кашлянóти, махнóти, минóти, пірнóти, плеснóти, пом'янóти, розстебнóти, спімнóти, стрибнóти, тонóти, черкнóти, штовхнóти, розщербнóти, щипнóти і ін.

Але дієслова на -нути первісні, настанні (що визначають протяжність та багаторазовість дії) завжди мають наголос на корені: брèзкнути, -ві́кнути, в'язнути, в'янути, гíркнути, дóхнути, жóвкнути, кіснути, мэрзнути, мóкнути, пра́гнути, рíнути, сóхнути, стрíнути, сóнути, тáнути, тíснути, хóднути, щóхнути й т. ін.

Дієслова на -нути вигукowego походження, хоч і визначають одноразовість дії, мають наголос проте на корені (§ 305а): áхнути, óхнути, ба́цнути, збóйкнути, скі́кнути, крíкнути, гл'янути, грíмнути, свíснути, двíгнути, тíснути, лóснути, л'яснути, прíснути, рéпнути, слíзнути, стóкнути, хр'яснути, шелéснути і ін.

В дієсловах на -нути, для надання дії більшої сили й раптовости, вставляється о, тоді наголос конче на -ну-: гуконóти, грюконóти, сіпонóти, криконóти, рвонóти, рíзонóти, рубонóти, стуконóти, дряпонóти, двигонóти, плигонóти й т. ін. Див. § 244.2.

Пам'ятаймо, що місце наголосу в дієменнику та в часі теперішньому — те саме: в'янути — в'яну,

ба́цнути — ба́цнеш, гукну́ти — гукну́ть, рубону́ти — рубоне́те.

Подвійність наголосу дієслів на -нути родить подвійні форми: двігну́ти, дзюбну́ти, дригну́ти, зіркну́ти, стісну́ти, сьорбну́ти.

Розрізняємо: лі́нути (летіти) — ліну́ти (политися).

§ 232. Дієслова на -оти звичайно мають наголос на **о**: борóти, колóти, молóти, порóти, полóти.

§ 233. Пестливі форми дієменника, за загальним правилом (§ 99), мають наголос на складі третьому від кінця, цебто звичайно на складі корінному: купа́тоньки, спа́тоньки, їстоньки, пі́тки, пі́тоньки, купа́точки, спа́точки, їсточки, кúпці.

Всі ці слова по всіх формах мають наголос нерухомий, з сильно підвищеною інтонацією.

2. Вплив приставки на наголос (дієслівна енкліза).

§ 234. В більшості дієслів приставка, з'єднуючись з дієсловом, робить дію доконаною, але не змінює місця наголосу його: бра́ти — набра́ти, не́сти — перене́сти, постелі́ти, підпорядкува́ти, переписа́ти й т. ін.

Але маємо декілька випадків, коли приставка, з'єднуючись із дієсловом, міняє місце його наголосу. Подаю їх далі.

Кидається в вічі, що ані одна приставка, крім ви-, не приймає в дієслові наголосу на себе.

§ 235. Приставка ви- надзвичайно сильно впливає на наголос дієслова. А саме, коли дієслово має дію доконану, то наголос конче переходить на це ви-, навпаки, в дієсловах недоконаних протяжних наголос падає на корінний склад, або на передостанній, а на ви- ніколи не буває. Напр.:

Дія доконана:

ві́йти
ві́нести
ві́міряти
ві́білити
ві́лізти
ві́робити
ві́просити
ві́писати

Недоконана:

вихо́дити
вино́сити
вимі́ряти
вібі́ляти
вилáзити
виробля́ти
випро́шувати
випісувати

вістрибати
вiмiряти
вiганяти
вiтягати
вiкликати
вiлазити

вистрiбувати
вимiрювати
виганiяти
витягiти
викликiти
вилiзати.

Ця рiзниця наголосу залежно вiд чинности дiї позостається й на вiддiєслiвних йменниках на -ння (§ 34.6):

вiнесення
вiроблення
вiношення
вiтягнення

винoшування
вирoблення
винoшення
витягнення.

“Арт. Вiри” 1645 р.: вiбраны, вiданое, визнавати — вiзнаний, вiполнилася, вiрозумiти, вiчитати. “Скарбниця” 1676 р.: вiбрано, вiкинули, вiкопаль, вiлляный, вiмалюваний, вiпровадила, вiсповiдатися, вiчитали, вiшитую.

§ 236. Приставка, додана до дiєслова на -ати, не змiнює його наголосу.

Але дiєслова: продiти, держiти, лежiти та тримати, з'єднуючись iз приставками, переносять наголос на корiнь (у продiти — на другу приставку): перепродiти, розпродiти, вдержiти, одержiти, придержiти, належати, переложати, положати, отримати, стримати й т. iн.

§ 237. Коли до дiєслiв на -ити додаємо приставку, то вона змiнює iх значення — робить iх доконаними, але зовсiм не змiнює наголосу. Тiльки ось цi п'ять дiєслiв: водити, возити, гонити, носити, ходити, з'єднуючись iз приставками, все таки позостаються недоконанi, але наголос конче переходить у них на корiнь: зводити, завозити, переносити, находити, згонити, догонити. Наголос позостається на коренi цих п'ятьох спроставкованих дiєслiв i по всiх формах теперiшнього часу, також i в 1. особi однини: знаходжу, знаходиш, виношу, заводжу й т. iн.

“Арт. Вiри” 1645 р.: зносити, зводити, але: приневоблiти. “Скарбниця” 1676 р.: переходити, познаходили, приходиль.

Цiкаво, що захiдноукраїнськi твори не знають цього впливу приставки: поводiвся, позносiв, приносiв, приносiли, приходило, приходили, сходiв, сходило, сходили й т. iн.

§ 238. Ось ці недоконані дієслова на -іти: багатіти, ржавіти, сидіти, синіти, терпіти, а також: лежати, держати, стояти, мовчати (в них а, я з і, ъ), з'єднуючись із приставками, стають доконаними й конче переносять наголос на склад корінний: забігати, поржавіти, досідіти, посідіти, натерпіти, зубожіти, заліжати, перестояти й т. ін. Цей накорінний наголос при відміні дієслова позостається нерухо- мим: заліжу, заліжало, заліжучи, заліжавши.

Так само: ненавідіти, ніяковіти, божеволіти.

§ 239. Дієприкметники легко приймають наголос на приставку, див. § 255.

3. Залежність наголосу від тривалости дії.

§ 240. В приставкових дієсловах наголос сильно залежить від тривалости дії, — чи вона закінчена чи не закінчена, одноразова чи багаторазова й т. ін. Це розрізнення наголосу позостається по всіх діє- слівних формах.

1. У дієслів на -ати, -яти, при закінченості дії, наголос падає на корінний склад, а при дії неза- кінченій (повторній) — на дієслівний суфікс а чи я. Напр., це буває звичайно при дієсловах: бігати, ді- бати, дихати, квітчати, кидати, микати, міряти, нү- кати, падати, різати, сіпати, слухати, ставляти, сто- яти, -тікати.

Доконана дія:

здібати —
збігати —
набігати —
наставляти —
перетикати —
натикати —
підслухати —
накидати —
розкидати —
покидати —
нападати —
постояти —
проїздити —
зрізати —
спонукати —
надрізати —

Недоконана дія:

здибати
збігати
набігати
наставляти
перетикати
натикати
підслухати
накидати
розкидати
покидати
нападати
постояти
проїздити
зрізати
спонукати
надрізати

розміряти —	розміря́ти
закві́тчати —	закві́тча́ти
зади́хатися —	зади́хати́ся.

2. Те саме маємо і в деяких безсуфіксових дієсловах:

Доконана дія:	Недоконана дія:
дізна́ю —	дізнаю́
дізна́єм —	дізна́єм
пізна́є —	пізна́є
пізна́ємо —	пізна́ємо
загра́єте —	загра́єте
загра́ють —	загра́ють.

3. У приставкових дієсловах на -ити розрізнення дії йде якраз навпаки: накорінний наголос визначає недоконаність дії. Це буває тільки при цих дієсловах (пор. § 229): водити, возити, їздити, носити, ходити.

Доконана дія:	Недоконана:
зводи́ти	зводи́ти
навози́ти	навози́ти
заїзди́ти	заїзди́ти
переноси́ти	переноси́ти
наноси́ти	наноси́ти.

4. Теперішній час.

§ 241. Усі дієслова, що мають у дієйменнику наголос на третьому чи четвертому складі від кінця, по всіх формах теперішнього часу мають наголос нерухомий на тім самім складі, що й у дієйменнику: думати — думаю, думаєш, думає, думаємо, думаєте, думають.

Усі дієслова, що в 1. ос. однини часу теперішнього мають -ю з голосним перед ним, ніколи не мають наконечного наголосу по всіх формах теперішнього часу, — їхній наголос тут нерухомий: позичаю, позичаєш, гукую, горюю, білію, чорнію, гою і т. ін.

Виключень дуже мало: стаю, трою, дою, даю.

§ 242. В часі теперішнім (і майбутнім простім) дієслів рухомого наголосу звичайно маємо дві фор-

мі наголосів: одна для першої особи однини на кінці дієслова, а друга — для всіх інших осіб однини й множини на корінному складі: любити — люби́лю, але: люби́ш, люби́ть, люби́мо, люби́те, любля́ть; так само: полю́блю — полю́биш, полю́блять... полю́блять.

Цей спосіб наголошування форм теперішнього часу дуже поширений в українській мові й охоплює багато дієслівних груп. Найголовніші з них такі:

1. Дієслова на -а ти, що мають наголос на **а**, **і** закінчуються в 1. особі однини на -у́ (а не -ю):

в'язáти	в'язу́	в'яжеш...
казáти	кажу́	кажеш...
клопотáти	клопочу́	клопочеш...
лизáти	лижу́	лижеш...
писáти	пишу́	пишеш...
шептáти	шепчу́	шепчеш...
цокотáти	цокочу́	цокочеш...

Дієслова, що мають **в** перед -а ти, закінчуються на -ю́, й у всім теперішнім часі мають наголос на кінцівці: давáти — даю́, да́еш, да́є, даемо́, дае́те, даю́ть.

Всі дієслова на -отá ти (§ 227б):

клекотáти	клекочу́	клеко́чеш
сокотáти	сокочу́	соко́чеш.

2. Дієслова на -й́ ти (§ 229), що мають наголос на -й́:

бороні́ти	бороню́	борони́ш
валі́ти	валю́	ва́лиш
варі́ти	варю́	ва́риш
воді́ти	воджу́	во́диш...
ворожі́ти	ворожу́	воро́жиш
возі́ти	вожу́	во́зиш...
гасі́ти	гашу́	га́сиш
говорі́ти	говорю́	говори́ш
голі́ти	голю́	го́лиш...
городі́ти	городжу́	горо́диш...
гострі́ти	гострю́	гостри́ш
дражні́ти	дражню́	дра́жниш
каді́ти	каджу́	ка́диш
колоті́ти	колочу́	коло́тиш
красі́ти	кращу́	кра́сиш
люби́ти	люблю́	люби́ш...

масти́ти	мащу́	ма́стиш
мири́ти	мирю́	ми́риш
мори́ти	морю́	мо́риш
носи́ти	ношу́	но́сиш
пали́ти	палию́	па́лиш
плати́ти	плачу́	пла́тиш
пести́ти	пещу́	пе́стиш
проси́ти	прошу́	про́сиш...
повтори́ти	повторю́	повто́риш
роби́ти	роблю́	ро́биш...
роди́ти	роджу́	ро́диш
сади́ти	саджу́	са́диш
свари́ти	сварю́	сва́риш
сліди́ти	сліджу́	слі́диш
суши́ти	сушу́	су́шиш...
твори́ти	творю́	тво́риш
туди́ти	туджу́	тру́диш...
учи́ти	учу́	у́чиш
хвали́ти	хвалю́	хва́лиш
ходи́ти	ходжу́	хо́диш...
хрести́ти	хрещу́	хре́стиш
ціни́ти	ціню́	ці́ниш

3. Дієслова повноголосні, цебто ті, що перед закінченням **-ти** мають **-о-ло-, -о-ро-**:

боро́ти	борю́	бо́реш...
коло́ти	колю́	ко́леш...
моло́ти	мелю́	ме́леш...
поло́ти	полю́	по́леш
поро́ти	пору́	по́реш

4. Дієслова безсуфіксні, що мають наголошене **-т'ї** і закінчуються в 1. ос. на **-у́**:

одягті́	одягну́	одя́гнеш...
помогті́	поможу́	помо́жеш...
тягті́	тягну́	тя́гнеш...
(узя́ти)	візьму́	візьме́ш...
волокті́	волочу́	воло́чиш...

5. Деякі дієслова на **-н у́ти**:

верну́ти	верну́	ве́рнеш...
горну́ти	горну́	го́рнеш...
розстебну́ти	розстебну́	розсте́бнеш
тону́ти	тону́	то́неш...
-щебну́ти	-щебну́	-щебе́неш.

Описаний тут наголос — це наголос східньоукраїнський і літературний, здавна відомий в нашій мові. Західньоукраїнські говори не знають його, — в них 1 ос. однини звичайно має так само накорінний наголос, а не кінцевий: *ка́жу, пі́шу, лю́блю, но́шу, бо́рю, по́лю, во́зьму* і т. ін.

Словник П. Беринди 1627 р.: *брешу́, голу́, гублю́, держу́, кажу́, молю́, прошу́, сужу́, тешу́, хвалю́, во́змети, го́лиш, зводить, чинить, на́лежить*. “Арт. Віри” 1645. р.: *воскрешу́, кладу́, положу́, пошлю́, явлю́; дѣлится, значить — значать, любити — любит, мовит, на́йдець, на́лежить, отвѣдоть, отпúстить, пѣть, породить, похóдить, прійдець, прилúчиться, прино́сить, прихóдить, прóсить, рóдить, свѣтитя, уздорбит, учить, чинить; ма́емо, мóвимо, прóсимо, зв’яжете, отпúстите, выно́сятя, во́змутъ, грѣшатъ, дѣлять, лю́бятъ, мо́гут — мо́гутъ, не мо́гутъ, мо́лятъ, одѣдичать, пойдуть, прино́сят, прóсят, рóдят, розсвѣтятся, смúтятся, сúдятъ, терлять, ухóдятъ, хв́алятъ, чинят; грѣшйтъ, крестйтъ, б́уду, б́удеть, б́удете*. “Скарбница” 1676 р.: *хвалитися — хв́алитя, покажу́, вернешя, свѣдчить, учить, твори́ш, но́сятъ, прóсятъ; держи́тъ, держáтъ*.

Ось трохи прикладів із творів Л. Українки: *бороню́, обороню́, поборю́, буджу́, збуджу́, завалю́, зварю́, догоджу́, загороджу́, держу́, подою́, знайдю́, прийду́, прийму́, кажу́, покажу́, накажу́, перекажу́, розкажу́, скажу́, куплю́, люблю́, вмочу́, знайдю́, ношу́, понесу́, напишу́, попаду́, прошу́, попрошу́, пушу́, терплю́, топлю́, втоплю́, потоплю́, насаджу́, зачеплю́, розчешу́ і т. ін. Але: *ворóжиш, говóриш, прійде, прійдем, прійдуть, прійме, лю́биш, зна́йдеш, зна́йде, зна́йдем, но́сиш, но́сить, трúять, хóдиш* і т. ін., — чистий східньоукраїнський наголос.*

§ 243. Українська мова знає ще одну цікаву наголосову групу в теперішнім часі. Є в нас багато дієслів, що мають у корені стародавнє випадне (рухоме) **о, е, чи и** — воно може випадати, напр. у коренях: *б, гн, дм, жд, жн, зв, йд, йм, лл, мк, мн, мр, н, пн, пр, рв, сл, сн, тк, тн, тр* і ін. Сприставковані дієслова з таким коренем, якщо вони мають приставку на **-і** (з **-о**), або коли дієслово розпочинається по приставці на **й** (**і**), то в першій особі однини мають наголос завжди на кінцівці, а по всіх інших формах однини **й** множини наголос переходить на один склад уліво, цебто з конечности на приставку, а саме — на кінцеве **і** в приставці:

розбіти   розіб'ю   розіб'еш

Так вимовляються головно оці дієслова з приставками на **-і**: -бити, -вити, -гнути, -дути, -дхнути, -жати, -ждати, -звати, -йти, -лити, -ляти, -мерти, -няти, -перти, -пити, -пнути, -п'ясти, -рвати, -слати, -терти, -тнути, -тяти, -яти.

Головні приставки: віді-, ді-, зі-, наді-, обі-, піді-, пі-, розі-. Ось трохи прикладів:

розігну́ти	розігну́	розі́гнеш
розду́ти	розідму́	розідмеш
відідхну́ти	відідхну́	відідхнеш
віджа́ти	відіжну́	відіжнеш
обжа́ти	обіжну́	обіжнеш
підожда́ти	підожду́	підождеш
дійти́	дійду́	дійдеш
зійти́	зійду́	зійдеш
обійти́	обійду́	обійдеш
підійти́	підійду́	підійдеш
розійти́ся	розійду́ся	розійдешся
обізва́тися	обізвуся́	обізвешся
відліти́	віділлю́	віділлеш
обліти́	обіллю́	обіллеш
розліти́	розіллю́	розіллеш
обме́рти	обімеру́	обімереш
розім'я́ти	розімно́у	розімнош
відня́ти	відійму́	відіймеш
дійня́ти	дійму́	діймеш
обня́ти	обійму́	обіймеш
прийня́ти	прийму́	приймеш
розня́ти	розіму́	розімнош
розпе́рти	розіпру́	розіпреш
розіп'я́сти	розіпну́	розіпнеш
розірва́ти	розірву́	розірвеш
розісла́ти	розішлю́	розішлеш

Але деякі дієслова вже вибиваються з цієї групи й мають наголос **наконечний**:

зігну́ти	зігну́	зі́гнеш
зім'я́ти	зімну́	зі́мнеш
зісса́ти	зіссу́	зі́ссеш
зісла́ти	зішлю́	зі́шлеш
діп'я́сти	діпну́	ді́пнеш
доліти́	діллю́	ді́ллеш
зліти́	зіллю́	зі́ллеш

Звичайно, коли дієслівний корень має перед -т и голосну, то перенесення наголосу на приставку не може бути, напр.: роздёрти — роздеру́ — роздереш.

Нахил цієї групи переносити наголос на кінцевий склад витворює подвійні форми (починаючи з 2-ої особи): ввійду́ — ввійдеш, відіжнеш, відімереш, зіб'єш, зів'єш, зімнеш, зіпнеш, зіпреш, зітреш, обіллеш, піділлеш, підітнеш, розіллеш.

Ось трохи літературних прикладів із творів Л. Українки: зіб'ю, візьму, діжду, зійду, дійду, піду, але: розіб'є, візьме, дійдем, зійде, зійдуться, надійде, піде, підеш, підем, підуть, розійдуться, увійдем, здійме, здіймуть, підіймем і т. ін.

§ 244. Багато наших дієслів мають по всіх формах теперішнього часу сталий наголос усе на кінцівці. Це будуть головно такі дієслова:

1. Дієслова безсуфіксні, цебто такі, що в них основа інфінітиву є чистий корінь:

бра́ти	беру́	береш
бресті́	бреду́	бредеш
везті́	везу́	везеш
весті́	веду́	ведеш
месті́	мету́	метеш
нести́	несу́	несеш
пасті́	пасу́	пасеш
плесті́	плету́	плетеш
плисті́	пливу́	пливеш
цвісті́	цвіту́	цвітеш
жёрти́	жеру́	жереш
-мерті́	-мру́	-мреш

Виключень не багато:

бу́ти	бу́ду	бу́деш
одягті́	одягну́	одягнеш
волокті́	волочу́	волочиш
лягті́	ляжу́	ляжеш
могті́	мо́жу	мо́жеш
лізти́	лізу́	лізеш
стігти́	стігну́	стігнеш
сісти́	ся́ду	ся́деш.

Підо впливом російського могу́ в нас часом вимовляють мо́жу, але літературне тільки мо́жу. В зах. укр. говорах панує: буду́, будеш, буде́ і т. д.

2. Багато дієслів на -н^ути з наголошеним -н^у:

гукн ^у ти	гукн ^у	гукн ^{еш} ...
дихн ^у ти	дихн ^у	дихн ^{еш} ...
дмухн ^у ти	дмухн ^у	дмухн ^{еш} ...
дряпн ^у ти	дряпн ^у	дряпн ^{еш}
зиркн ^у ти	зиркн ^у	зиркн ^{еш}
махн ^у ти	махн ^у	махн ^{еш} ...
мин ^у ти	мин ^у	мин ^{еш}
пірн ^у ти	пірн ^у	пірн ^{еш}
пом'ян ^у ти	пом'ян ^у	пом'ян ^{еш}
рухн ^у ти	рухн ^у	рухн ^{еш} ...

Так само: спімн^ути, стрибн^ути, черкн^ути, штовхн^ути, щипн^ути.

Всі дієслова на -он^ути: стукон^у, -н^{еш}, дряпн^у, -н^е і т. ін., див. § 231.

3. Дієслова на -іти, -яти, -ж^ати, -ч^ати, -щ^ати з закінченням -у́, -ю́ в 1 ос. однини:

летіти	леч ^у	летіш
вертіти	верч ^у	вертіш
горіти	горі ^ю	горіш
стояти	стою́	стоїш
лежати	леж ^у	лежиш
кричати	крич ^у	кричіш
блищати	блищ ^у	блищіш

Але: терпіти — терплю́ — терпиш, хотіти — хоч^у — хочеш, держати — держ^у — д^ержиш.

Підо впливом російського хоч^у часом так вимовляють і в нас, але така вимова не літературна.

4. Різно вимовляються дієслова на -к-от^ати та -к-от^іти. Дієслова на -к-от^ати мають -коч^у, -к^очеш, -к^оче, -к^очемо, -к^очете, -к^очуть, а дієслово на -к-от^іти мають наголос все на кінцевому складі і не міняють (крім 1. особи) свого т на ч: -ч^у, -тіш... т^ять:

рокот ^а ти	рокоч ^у	рок ^о чеш
рокот ^і ти	рокоч ^у	рокот ^і ш.

§ 245. Дієслова на -ув^ати, -ювати мають наголос по всіх формах теперішнього часу на складі перед -о-в (бо воно випадає): дарув^ати — дар^ую, дивув^ати — див^уеш, горюв^ати — горі^юємо і т. ін.

§ 245а. В дієсловах на -а́ти закінчення 3 ос. однини часу тепер. -а́є в східньоукраїнських говорах

дуже часто губить кінцеве -є, чому ця форма закінчується на наголошене -а. Напр. у М. Рильського: блукá, бува́, вигляда́, виклика́, вирина́ і т. ін. Значно рідше гублять своє кінцеве -є й дієслова, що мають наголос перед -ати: ду́ма, бала́ка і т. ін.

§ 246. Українська мова знає дуже цікаву вимову 1-ої та 2-ої осіб множини часу теперішнього, — на кінцівці. А саме: коли наголос падає на кінцівку в усіх трьох особах однини, то він так само буде на кінцевому складі й по всіх трьох особах множини:

-é ш, -í ш:	-м ó:	-т é:	-я т ь: -а т ь:
сиди́ш	сиди́мо	сиди́те	сидя́ть
гори́ш	гори́мо	гори́те	горя́ть
стои́ш	стои́мо	стои́те	стоя́ть
бредéш	бредемо́	бредете́	бреду́ть
течéш	течемо́	течете́	течу́ть
берéш	беремо́	берете́	беру́ть
-рвéш	-рвемо́	-рвете́	-рву́ть
гребéш	гребемо́	гребете́	гребу́ть
кричи́ш	кричимо́	кричите́	крича́ть.

Так само: б'емо́, даемо́, ганьбимо́, дамó, доїмо́, живемо́, -їдемо́, їмо́, ллемо́, мремó, п'емо́, повімо́, стаємо́, спимо́, пнемó, тчемо́, тьмимó, шлемó, наз'їздимо́ся, пороз'їздимо́ся й т. ін.; звичайно, всі вони мають і -т é: б'ете́, даете́ й т. ін.

Коли ж в однині в 2-ій та 3-ій особах наголос на коріннім складі, то на тім самім складі буде він і в множині:

ка́жеш	ка́жемо	ка́жете	ка́жуть
ста́неш	ста́немо	ста́нете	ста́нуть
тя́гнеш	тя́гнемо	тя́гнете	тя́гнуть
кй́неш	кй́немо	кй́нете	кй́нуть.

Твори Л. Українки: зберемо́, ззімо́, полетимо́, женете́, сидите́, спите́. М. Рильський ("Пан Тадеуш"): б'емо́, дамó, доведемо́, провчимо́, їдемо́, оддамó, мовчимо́, п'емо́, шлемó, беретé, даете́, п'ете́ і т. ін.

Такий наголос дуже стародавній. Пор. Новий Заповіт 1355 р.: рчете́, в'рунте́, дамы́. Остр. Збірник 1588 р.: глаголетé, речете́. Словник П. Беринди 1627 р.: дамó, держимо́, зове́мо́, идемо́, садовимо́. "Арт. Віри" 1645 р.: живемо́, идете́. "Скарбниця" 1676 р.: веземо́, чому ся не згодите́?

Встаровину взагалі будучий час завжди мав наголос на -т é, чим відрізнявся від часу теперішнього.

§ 247. Форми майбутнього часу на -му, -меш... завжди мають той саме наголос, що й у дієменнику: ходіти — ходітиму, просітимеш, шіритимуть і т. ін. по всіх формах.

5. Минулий час.

§ 248. Слова три- й багатоскладові безприставкові по всіх формах минулого часу мають нерухомий наголос свого дієменника: думати — думав, шірити — шірила, ходіти — ходіло, гавкнути — гавкнули й т. ін.

Усі дієслова на -ати, -ити, -іти, -нути, -оти, цебто всі дієслова суфіксні (§ 224) ніколи не мають наголосу на кінцівці минулого часу -ла, -ло, -ли, — мають його на тому самому складі, що й його дієменник: плакала, любіло, синіли, плигнула, молóло і ін. Наголошену кінцівку минулого часу -ла́, -ло́, -ли́ можуть мати тільки безсуфіксні дієслова,

§ 249. Двоскладові безсуфіксні дієслова жіночого й ніякого роду, а також у множині звичайно заховують наголос свого дієменника, а саме:

1. Дієслова з коренем на приголосну мають наголос на кінцівці:

везті	везла́	везло́	везлі́
гребті	гребла́	гребло́	греблі́
лягті	лягла́	лягло́	ляглі́
месті	мела́	мело́	мелі́.

Так само: берегла́, вела́, верзла́, волокла́, гула́, довбла́, ішла́, йшла́, -йняла́, кляла́, могла́, несла́, -няла́, пекла́, плела́, -плила́, пливла́, повзла́, -прягла́, -п'яла́, ревла́, рекла́, росла́, скребла́, сопла́, стерегла́, сягла́, текла́, товкла́, тягла́, хропла́, цвіла́ і багато т. ін.

Згідно з § 226: бігла, грізла, кла́ла, кра́ла, ліпла, лізла, мо́кла, па́сла, пря́ла, сі́кла, сі́ла, ску́бла, со́хла, сті́гла, стрі́гла.

В західньоукраїнських говорах цього наголосу частіше нема, — тут наголос накорінний: ве́ли, -ня́ла, -ня́ли, плі́ла, плі́ли, -ся́гли й т. ін., так само й приставкові: приве́ли, приня́ла, підня́ли, сплі́ла, прися́гли й т. ін. Літературна мова цього наголосу не вживає, як місцевого.

2. Дієслова з коренем на голосну та на **-р** мають наголос на корені:

грати	грала	грало	грали
брати	брала	брало	брали
знати	знала	знало	знали
мерти	мерла	мерло	мерли

Так само: біла, гнала, гріла, дбала, дерла, дула, жала, ждала, жерла, звала, ляла, мерла, м'яла, пряла, рвала, спала, перла, ссала, стала, терла, ткала, тяла, чула і т. ін.; від іти — ішла.

Тільки ось ці дієслова, хоч і мають корень на голосну, проте в формах минулого часу переносять наголос на кінцівку:

бути	була	було	були
взяти	взяла	взяло	взяли
дати	дала	дало	дали
жити	жила	жило	жили
літи	лила	лило	лили
няти	няла	няло	няли
нап'яти	п'яла	п'яло	п'яли
-чати	-чала	-чало	-чали
піти	пила	пило	пили
гнити	гнила	гнило	гнили
кляти	кляла	кляло	кляли

В західньоукраїнських говорах панує тут старша вимова: б́ула, б́уло, б́ули, д́ала, д́али, в́зяла, в́зяло, в́зяли, п́ила, п́или, поч́али й т. ін. Те саме й з приставками: прибу́ла, под́ала, прод́ала, прод́али, розпоч́али й т. ін. Літературна вимова, звичайно, цих наголосів не вживає.

Приставка до форм минулого часу ніколи не змінює місця їхнього наголосу й не приймає його на себе:

прибу́в	прибу́ла	прибу́ло	прибу́ли
у́мер	у́мерла	у́мерло	у́мерли
прод́ав	прод́ала	прод́ало	прод́али
прокля́в	прокля́ла	прокля́ло	прокля́ли

Тільки в формі забу́ла, -ло, -ли приставка перетягує наголос на корень.

Цей наголос сильно відрізняється від наголосу російського цієї ж форми, де приставка в чоловічій і ніякій роді та в множині приймає наголос на себе: при́был, у́мер, про́дал, про́клял, при́было, у́мерли, про́дало, про́кляли й т. ін.

Але прислівник *ви-*, звичайно, в дієсловах закінченої дії, за § 235 приймає наголос на себе: *ві-вела, вігребло, війняли, вінесла* й т. ін.

“Арт. Віри” 1645 р.: *отдалилъ, поднялъ, приносилъ, принялъ, умеръ*; *зачала, подала, придала, приходила, рекла, родила, приходило, мазали, приняли*; *была, было, были*. В “Скарбниці” І. Галятовського 1676 р. маємо те саме: *была, было, были, привели, повезли, привезли, взяла, взяли, оддалъ, дала, придала, удалася, поддалася, полегло, могли, знайшли, понесла, принесла, принялъ, рекла, рекли, стерегла, уткла, умеръ, почали* і т. ін.

Ось трохи прикладів на цю важливу частину нашої вимови з творів наших класиків: Твори Л. Українки: *була, було, були, прибула, прибули, завезли, привезли, взяла, взялася, придала, жила, поїняла, прийняла, прийняли, прийшла, прокляла, лилася, полягло, полягли, несла, несло, несли, розп'яли, почала, затягли, зацвіли* і т. ін. — “Пан Тадеуш” у перекладі М. Рильського 1927 р.: *була, було, були, взяла, дала, далось, дали, довела, довелось, додала, жила, жили, загули, зажили, занесла, запекли, заревли, змогла, зросла, zostались, лягла, лягли, наросла, несла, несли, облила, перенесли, піднялось, підняли, полягли, почала, почали, почались, прибула, прибуло, прибули, прийшли, прилягли, принесла, принесло, принесли, прожили, ревла, рознеслась, тягло, узяла, цвіло* і т. ін.

§ 250. Займенник-частка *-ся* ніколи на собі наголосу не має: *взявся, вдалась, снівся, дождалося, роздалися* і т. ін. Навпаки, в російській мові в цих дієсловах форма чоловічого роду звичайно має наголос на *-ся*: *взялся, вдался, дождался, роздался* і т. ін.

6. Наказовий спосіб.

§ 251. Наказовий спосіб завжди має те саме місце наголосу, що й у 1-ій особі однини часу теперішнього, найчастіш — на кінцівці (§ 242); у всіх формах наголос позостається нерухомий:

кошú	косі	косім	косіть
течу́	течі́	течі́м	течі́ть
купу́ю	купу́й	купі́м	купі́ть
ми́слю	ми́сли	ми́слі́м	ми́слі́ть
нака́зую	нака́зуй	нака́зуймо	нака́зуйте
сві́сну	сві́сни	сві́сні́м	сві́сні́ть.

Наказовий спосіб завжди супроводиться в вимові значно збільшеною інтонацією, і вона притягує наголос на себе: *жені, роби, присядь, пускай і т. ін.*, як то бачимо і в інших подібних випадках, пор. §§ 99, 115 і ін.

§ 252. Дієслова на *-ати* мають в приказовому способі *-ї*: *кажі, стогні, чеші, бряжчі, мовчі, скреготі і т. ін.* Дієслова ж з наголошеним *а* в *-ати* мають приказовий спосіб на *-ай*, а наголос позостається дієменниковий: *вечеряти — вечеряй, думати — думай, кашляти — кашляй, сватати — сватай і т. ін.* Виключень дуже мало.

§ 253. Дієслова на *-йти*, як ми бачили вище (§ 229), мають наказовий спосіб на *-ї*: *носити — носі, ході*; але дієслова з наголосом на складі перед *-йти* закінчуються в наказовому способі на *-ь* (чи на приголосну), а наголос позостається той самий: *довірити — довір, вадити — вадьте, важмо, вівірте, приводь, ввóзьте, позіч, приладь, піднось, приходь і т. ін.*

А часом маємо тут хитання або подвійні форми. Звичайно вимовляємо: *донось, доповни, наповни, толочі, але чуються й форми: доносі, доповнь, наповнь, толóч.*

Це хитання збільшується тому, що в зах. укр. говорах часто буває: *-йти там*, де в літературній вимові наголос накорінний, а через це в зах. укр. часто маємо в приказовому способі *-ї там*, де в літературній вимові *-ь*, напр.: *привозі, приводі і т. ін.*, літературне: *привóзь, привóдь.*

“Ар т. Віри” 1645 р.: *научіся, протягні, ходѣмо, веселѣтєся, зовѣте, идѣте, молѣтєся, трáтьте.* “Скарбница” 1676 р.: *згубѣмо, разорѣте.*

В українських пам'ятках звичайно маємо в наказовому способі наголошене *ѣ*, фонетичне *ї*, напр. завжди маємо по всіх пам'ятках: *Господу помолѣмся, У Господа просѣмь і т. ін.*; так по всіх українських стародавніх Службниках.

7. Дієприкметник.

§ 254. Дієприкметники в українській мові сильно вирізняються своїм наголосом від інших форм, а саме — вони завжди мають накорінний наголос, чим відрізняються від прикметників, що мають наголос найчастіш на складі передостанньому.

Отож, переємні дієприкметники на -ений, -аний завжди мають наголос на складі корінному, цебто на складі звичайно третьому від кінця: борбонений, вернений, верчений, вінчаний, гаданий, гаптований, голений, даний, дарований, катований, кінчений, копаний, крадений, краєний, кришений, куплений, латаний, лежаний, ліплений, лічений, лоблений, мащений, мелений, метений, міряний, мочений, мощений, рубаний, рублений, сілуваний, сидланий, хвалений, хований і т. ін.

Приставка до такого дієприкметника не впливає на наголос: вишиваний, відчеплений, засаджений, згаданий, докошений, навощений, обуджений, подаваний, притуплений, проціджений, сповнений, утоплений і т. ін.

Приставка ви-, звичайно, за загальним правилом § 235, коли дієслово закінченої дії, приймає наголос на себе: виварений, виведений, вивезений і ін.

Словник П. Беринди 1627 р.: дарованийый, докóнаная, захóваний, зопсóваная, зсúканыый, латаныый, одрапаный, обшáрпаныый, подрапаный, дозвóлений, запроважений, огóрнена, покóреныый і т. ін. "Арт. Віри" 1645 р.: ви́бранныхъ, вки́неный, да́вана, захóвано, збáвлени, зв'язано, злóженого, злúчена, зна́йденыый, испрáвлена, мóвлено, на́писано, о́писано, отпúщенни, полóжено, привéрнена, роскáзано, сла́влена, сплóжений, ствэ́рженыый, ствóрено, стерéжено, сúженыый, усправедлúвеныый, хвáленыый, чítана і т. ін. Про часті форми на -áний, -éний див. далі.

"Скарбниця" 1676 р. І. Галятовського: збудóваний, збудóвана, від́ный, зв'язаныый, в'язано, кáзано, зна́йденыый, нéсеныый, перенóшено, нéсено, перенéсеныый, приоздóбленыый, спáленыый, на́правлена, рúшано, отóчена, схóваныый, учíненыый і т. ін.

У М. Рильського ("Пан Тадеуш") знаходимо: дозвóлено, зв'язаныый, зв'язано, пов'язано, ув'язнено, говóрено, да́вано, да́но (і данó), кáзано, скóрено, кінчено, скінчено, покóхано, прикра́шено, скрóплене, зля́кано, пíсано, спíсано, оплúтано, порівняно, зрóблено, наро́дженыый, обрúбано, урýджено, спíнено, на́стáвлено, сúшено, розтóплений, тя́гнуто, хвáлено, ухвáленс, нечу́ваний, шу́кано і т. ін.

В старих українських пам'ятках часто маємо, крім цього, наголос цієї форми й на передостанньому складі; такий наголос частий ще й тепер по архаїчних західньоукраїнських говорах. Повстав він го-

ловно підо впливом такого ж наголосу прикметників.

Так, наприклад, в зах. укр. поетів знаходимо: втомлений, втрачений, гоєний, замкнений, згашений, зломлений, зроблений, поздоровлений, понівечений, прощений, хвалений і т. ін. Літературна мова цього наголосу вже не знає.

Це давній наголос, звичайний в стародавніх пам'ятках. Напр.: "Арт. Віри" 1645 р.: вибраний, вибрана, выславлений, запам'ятаний, затамований, зготований, названий, нествореная, наготованые, надхнений, наполнена, опубликованая, подданого, пожаданий, поновленная, посвяченая, послани, потупленный, пошлюбленную, приготованая, реченою, створеный, створено есть, уготованный, угрунтованный. В "Скарбниці" 1676 р. І. Галятовського, поруч звичайних накорінних наголосів, знаходимо: збудований, збудована, збудованая, розбирано, гафтованыи, друкованыи, названий, названая, названа, названныхъ, замкненою, муровано, мурованая, мурованои, мурованую, зопсована, зопсованую, зопсованныхъ, нарысованный, нарысованыи, высланный, посланный, оточеный, спустошеный, схованого, читано і т. ін.

Отож, старий наголос був прикметниковий, а новий — за законом функційного розрізнення форм — перейшов на накорінний.

§ 255. У нашій мові маємо багато таких дієслів, що в корені їх випадає голосний звук **о** чи **е**, напр. бр, гн, гр, дб, рв, зв, і т. ін., (§ 243), через що дієприкметник буде тільки двоскладовим із наголосом на початковому складі: рваний, знаний, тканий, браний, даний, знаний і т. ін.

Коли такий двоскладовий дієприкметник приймає приставку, то наголос падає — за загальним законом — на третій склад від кінця, цебто на приставку: забраний, перебранный, дібраний, програний, зігнаний, надбанный, півзваний, розізнаний, розп'ятий, недоспаний, розірваний, натканий, признаний, обраний, прибранный, навчений, придбанный, відданий, наданий, переданий, поданий, обідраний, обізнаний, найдений, перейдений, найманий, обірваний, перерваний, розірваний, засланий, насланий, заспаний, зассаний і ін., § 239.

Пор. у М. Рильського ("Пан Тадеуш" 1927 р.): заграно, програно, надано, подано, замкнено, послано й т. ін.

§ 256. Коли дієприкметник утрачує ознаку дії й стає простим прикметником, то й наголос його

стає прикметниковим, цебто на складі передостанньому. Напр.:

Дієприкметник:

березений
благаний
варений
жаданий
коханий
кручений
машений
мощений
навчений
названий
печений
підданий
складаний
смажений
свячений
сушений
товчений
топлений
учений
хвалений
хрещений
явлений

Прикметник:

бережений
благаний
варений
жаданий
коханий
кручений
машений
мощений
навчений
названий
печений
підданий
складаний
смажений
свячений
сушений
товчений
топлений
учений
хвалений
хрещений
явлений.

§ 257. Коли ж дієприкметник стає прикметником, але ознаки дії остаточно не втрачає, то він закінчується на -ений або -аний, а наголос має прикметниковий, цебто на передостанньому складі. Ці форми визначають підвищений ступінь того, що визначає корінь.

Дієприкметник:

збагнений
надхнений
незмірений
незрівняний
неоцінений
непримирений
непрощений
несказаний
нескінчений
примирений
скінчений

Прикметник:

збагнений
надхнений
незмірений
незрівняний
неоцінений
непримирений
непрощений
несказаний
нескінчений
примирений
скінчений

Так само вимовляємо: невблаганний, нездійснений, недозволений, незлічений, незмірений, недопущений, неоцінений, старанний, спалений, незчислений, невисловлений, спасений, жадений, непримирений, неприпущений, неприроджений, п'янений, силений і т. ін. (цебто такий, що його не можна вблагати, здійснити, дозволити і т. д.).

§ 258. Дієприкметники на -тий завжди мають наголос на складі корінному: б́итий, лі́тий, мі́тий, чу́тий, те́ртий, де́ртий, тя́тий і т. ін., див. § 174.

§ 259. Більшість дієприкметників на -тий — спроставковані, і вони, щодо наголосу, діляться на дві групи:

а. Спроставковані дієприкметники на -тий, що мають повний корінь, цебто з голосним звуком, так само мають наголос завжди на корені: набі́тий, на́тягну́тий, наду́тий, пожа́тий, поде́ртий, покі́нутий, пом'я́ти, розбі́тий, розпо́ртий, узя́тий, умі́тий, переде́ртий, перелі́тий, перемоло́тий, покі́нутий, покóлотий, пролі́тий, пропі́тий, розгля́нутий, розко́лотий, розкрі́тий, розлі́тий, розмо́лотий, розпо́ртий, розсте́бнутий, розте́ртий, розп'я́тий і ін.

2. Але ті спроставковані дієприкметники, що в корені їх випала голосна **о** чи **е**, **и** (див. § 243, 255), переносять наголос на приставку: пере́йнятий, на́нятий, за́ткнутий, на́п'ятий, на́пнутий, за́пнутий, обі́лятий, розі́лятий, розі́пнутий, розі́п'ятий і т. ін.

§ 260. Дієприкметники від дієслів на **в**- зберігають їхній наголос: ві́литий, ви́битий, ві́кутий, пор. § 235.

§ 261. Від дієприкметникової форми творяться в нашій мові чимало інших форм, завжди затримуючи дієприкметниковий накорінний наголос, напр. іменники на -и во: па́ливо, твóриво, на -и ще: з'я́вище, гу́льбище, то́впище, на -ення: значення, зах. укр. на -ння: ба́жання, -ець: бра́нець (§ 622), -ни к: свяще́ник, варе́ник (§ 632).

§ 262. Про дієприкметники, що стали вже прикметниками, див. § 174 (-чи́й, -щи́й, -ми́й, -ти́й), § 1781 -ні́й.

8. Дієприслівник.

§ 263. Двоскладові дієприслівники на -чи завжди мають наголос на кінці слова: б'ючі, п'ючі, лючі, ждучі, сплючі, шлючі, рвучі.

Наголос інших дієприслівників на -чи залежить від місця наголосу 3-ої особи множини часу теперішнього. А саме: коли 3 особа множини дієслів має наголос на кінці, цебто на -уть, -ють, -ать, -ять, то в дієприслівнику наголос завжди на кінці слова, на -чі, напр.: ідуть — идучі, встають — встаючи, біжать — біжачі, живуть — живучі, хочачі, спішачі, стережучі, гомонячі, боячісь, кричачі, пасучі, летячі, мовчачі й т. ін. В усіх інших випадках наголос позостається на тім самім складі, що й у 3 особі множини: пішуть — пішучи, ходять — ходячи, ворожать — ворожачи і т. ін.

Ці дві форми вимови дієприслівників на -чи сильно впливають одна на одну, витворюючи подвійні форми, напр. особливо ці: лежачі, плачучі, сидячі, стоячі, орючі.

Словник П. Беринди 1627 р.: бряжчачі, п'ючі, хочачі, їдячі, люблячи, мовячи. "Арт. Віри" 1645 р.: гвалтячі, живучі, зостаючі, идучі, кладучі, кончачі, крестячі, могутчі, перестаючі, преподаючі, продаючі; але багато й інших: будучи, выкореняючи, дякуючи, маючи, молячися, приносячи, прбсячи, розмышляючи, хвалячи, чуючи. "Скарбниця" 1676 р. І. Галятовського: глядячі, зостаючі, просячі, стоячі, лежачі, мовячи, пішучи, прбсячи, рбячи, чинячи, плачучі і т. ін.

У М. Рильського ("Пан Тадеуш" 1927 р.) знаходимо: ведучі, даючі, вдаючі, ждучі, идучі, йдучі, кладучі, кричучі, мнучі, несучі, сидючі, сміючісь, тремтячі; гаснучи, годуючи, дівлячись, знбсячи, приносячи, запрбшуючи і т. ін.

§ 264. Дієприслівники минулого часу на -вши затримують наголос свого дієменника: взяти — взявши, нести — нівши, набіти — набівши, викидати — викидавши і т. ін. На кінцевому складі ці форми наголосу ніколи не мають.

"Арт. Віри" 1645 р.: ви́нявши, назначі́вши, позна́вши, ува́живши. "Скарбниця" 1676 р.: вы́копавши, пришо́вши, ско́чивши, спали́вши.

§ 265. В народній мові та в творах старших письменників уживаються архаїчні дієприслівники на **-я, а,** — вони мають наголос в двоскладових формах завжди на початковому складі: яко **мо́га, не́хотя, знéхотя, за́годя, сто́я, хо́дя, ле́жа, мо́вча** і т. ін., або: **навки́дя, перего́дя** і ін. Тепер ці форми мало або й зовсім невживані в нашій літературній мові.

VI.

ПРИСЛІВНИК.

§ 266. Наголос прислівників дуже різноманітний, бо вони творяться найрізнішими способами, а залежно від способу створення залежить і наголос прислівника.

1. ПРИСЛІВНИКИ НА -О.

а. З нерухожим наголосом.

§ 267. В українській мові маємо багато прислівників на -о. Усі вони походять головно від прикметників якості, бо й самі в реченні звичайно визначають якість дії, а від прикметників присвійних (на питання чий?) та відносних (з чого?) прислівники на -о творяться рідко.

§ 268. Прислівники на -о, що походять від чотири- і більшескладових прикметників, за загальним правилом, завжди задержують наголос свого прикметника: недорікуватий — недорікувато, червонувато і т. ін. Прислівники ж від меншескладових прикметників так само звичайно затримують наголос своїх прикметників, але дуже часто, особливо при прикметниках з наконечним наголосом, змінюють його, як це побачимо далі.

Прислівники на -о, що походять від прикметників з наголосом на кінці слова, звичайно зберігають місце наголосу свого прикметника: вільний — вільно, вічно, гідно, безперестанно, безбоязно й т. ін.; але: давній — давнó.

Розрізняємо: віггідно (корисно, від вігідний) і вигідно (зручно, від вигідний).

§ 269. Коли прислівник на -о походить від такого прикметника, що повстав із діеприкметника, то він ніколи не міняє місця свого наголосу: стараний — старанно, відомий — відомо, незрівнянно, невидимо і т. ін.

Так само від діеприкметників на -тий: завзято, побито, нанято і т. ін.

§ 270. Прикметники на -ній ніколи не мають наголосу на кінцевому складі (§ 178), а тому й усі прислівники на -ньо також не мають його на кінці,

але задержують наголос свого прикметника: безпосередньо, безсторонньо, всенародно, односторонньо, художньо і т. ін.

§ 271. Від прикметників якісних на -ий із попередньою шелесною **ж, ч, ш, щ** творяться в українській мові прислівники на **-е** (говірково й на **-о**), що завжди затримують наголос свого прикметника, цебто мають його на передостаннім складі (§ 157): дуже, колюче, трудяще, добряче, мальовниче, могуте, терпляче, неминуче, рішуче, вороже і т. ін.

Тільки ось ці прислівники, за дією аналогії прислівників § 275, мають наголос на початковому складі: байдужий — байдуже, боляче, гаряче, хороше, або (через прояснення другорядного наголосу): байдуже́, боляче́, гаряче́, хороше́.

§ 272. Прислівники на **-е**, що повстають від вищого чи найвищого ступеня прикметників, мають і їхній наголос, цебто на передостанньому складі: ближчий - ближче, найближче, веселіше, скоріше, більше, гірше, ніжше, тихше, швидше і т. ін. Пор. § 191.

Приклади з наших стародруків на прислівники на **-о** та **-е**. "Арт. Віри" 1645 р.: далéко, надарéмно, безпéчне, вдéчне, вéчне. "Скарбниця" 1676 р.: высóко, дáрмо, дóбре, доско́нале, мистéрне, охóтне.

б. 3 рухомим наголосом.

§ 273. Наші прислівники мають дуже цікаве явище, здавна відоме в слов'янських мовах, а саме: прислівники, що походять від дво- чи трискладових прикметників з наголосом на кінці, кінце переносять наголос на початковий склад. В нашій мові це дуже важливий акцентований закон. Так творяться прислівники:

а. Від прикметників на -кий (§ 177): близький — близько, важкий — ва́жно, вузький — ву́зько, гідко, гірко, гру́зько, дзві́нко, ко́взько, ле́гко, му́лько, м'я́ко, низько, па́лко, прудко, рідко, сли́зько, стідко, стрі́мко, стру́нко, тя́жко, хи́тко, хо́взько, хри́пко, ху́тко, цу́пко, ши́тко, шку́лько, шпа́рко, чи́тко, чу́тко і т. ін.

Так само трискладові прислівники: боязький — бо́язько, сторожкий — сто́рожко і т. ін.

б. Від прикметників на -ний (§ 178): брудний — бру́дно, дрібний — дрі́бно, дурний — ду́рно, ду́ш-

но, жасно, журно, квасно, рясно, скучно, смішно, страшно, сумно, тісно, трудно, хмурно, чудно, смачно, чуйно і т. ін.

Так само творяться й трискладові прислівники: вітряний — вітряно, водяний — водяно, голосний — гóлосно, гóловно, мідяний — мідяно, огняний — óгняно, запашний — за́пашно, затишний — за́тишно, захисний — за́хисно, чепурний — че́пурно, клопітний — кло́пітно, лоскітний — ло́скітно і т. ін.

в. Від інших прикметників на -ій (§ 157): кривій — криво, мало, прямо, слабо, сліпо, сучо, твёрдо й т. ін. Трискладові: дóрого, мóлодо, й ін.

З попереднього виходить важлива практична вказівка, а саме: коли прислівник не має наголосу на початковому складі, то його прикметник не може мати його на кінці. Напр. не кажемо са́мітно, а тому не може бути са́мітний, а тільки са́мітний — са́мітно.

Явище це знане в нашій мові здавна. “Арт. Віри” 1645 р.: нізко, прóсто. Правда, вдавнину панували форми нізький, прóстий, напр. в Словнику Памви Беринди 1627 р. маємо власне ці форми: нізкій 77, прóстый 130.

Ось трохи прикладів на це важливе явище нашої мови з творів наших письменників. “Чорна Рада” П. Куліша 1857 р.: б́лизько, ѓрчко, н́изько, р́ідко, т́яжко, х́утко, ш́видко, ѓризно, д́урно, ма́рно, м́цно, см́утно, ст́рашно, с́умно, т́існо, шт́учно, я́сно, ѓлосно, ѓлухо, ќруто, ма́ло, т́вёрдо, жа́лібно. Л. Українка, Твори: б́лизько, б́ридко, ва́жко, ѓрчко, ѓрузько, жа́ско, л́егко, н́изько, па́лко, т́яжко, х́утко, ш́видко, ѓризно, ѓчно, д́ушно, ма́рно, сќрутно, см́шно, см́утно, ст́рашно, с́умно, т́рудно, ч́утно, я́сно, ѓлухо, пр́осто, ра́до, св́ято, сл́іпо, ча́сто. М. Рильський, “Пан Тадеуш”: б́лизько, ва́жко, ѓрчко, дзв́інко, л́егко, н́изько, стру́нко, т́яжко, хва́цько, ш́видко, бо́язко, д́урно, см́утно, с́умно, ѓлосно, ѓлухо, ма́ло, ра́до, т́вёрдо.

§ 274. Прислівники на **-о**, що походять від трискладових прикметників на **-о** вий з наголосом на кінці слова, переносять свій наголос на склад передостанній: бойовій — бойóво, — грошовій — грошóво, складовій — складóво.

§ 275. Прислівники на **-о**, що походять від тричи багатоскладових якісних прикметників із наголосом на передостанньому складі, переносять наголос на склад корінний, цебто на третій від кінця: весілий — вéсело, дешевий — дéшево, зелений — зé-

лено, здоровий — здорово, червоний — червоно, бажаний — бажано, лагідний — лагідно, приблизний — приблизно, холодний — холодно, голодний — голодно, порожній — порожньо, соромний — соромно, і т. ін.

Так само творяться прислівники на -ко, що походять від трискладових прикметників якості на -кий з наголосом на передостанньому складі: великий — велико, широкій — широко, глибокий — глибоко, високий — високо, солодкий — солодко, і т. ін. Але: далекій — далеко, жорстокій — жорстоко.

Так само творяться й деякі прислівники на -е з попередньою шелесною (§ 1572): байдужий — байдуже, гарячий — гаряче, хоробший — хорроше, болячий — боляче, хоч вони можуть мати й наголос наконечний за § 271.

Проте немало прислівників цього характеру таки затримують місце наголосу свого прикметника: раптовий — раптово, поганий — погано, корисний — корисно, ласкавий — ласкаво, солоний — солоно, блакитний — блакитно, дочасний — дочасно, і т. ін.

Ось трохи на це прикладів. “Чорна Рада” П. Куліша: весело, високо, здорово, зелено, сміливо, хороше, широко. Л. Українка, Твори: Він є людина велико учена, весело, відомо, високо, глибоко, голодно, зелено, сміливо, солодко, холодно, широко. М. Рильський (“Пан Тадеуш”): високо, глибоко, сміливо, солодко, соромно, широко.

Але з ритмічних потреб у Л. Українки та в М. Рильського не рідкі й форми: весело, високо, глибоко, широко.

2. ПРИСЛІВНИКИ ВІД НЕПРЯМИХ ФОРМ ПРИКМЕТНИКА.

§ 276. Українська мова має багато таких прислівників, які творяться з прийменника-приставки й прикметника в відповідному для цього прикметника відмінкові. Цікаве й те, що прикметники при цьому мають стародавню іменникову форму (“коротку”). Наголос завжди позостається на тому місці, де він був у прикметнику.

Так, наша мова має багато прислівників, складених із приставки й родового відмінка прикметника стародавньої іменникової форми (на -а, зам. -ого); наголос завжди той, що й у прикметнику:

донедавна, доперва, допізна, дочіста, досіта, завідна, засвітла, затёмна, затёпла, заблизька, зблизька, звійсока, звільна, зглұха, згёрда, здáвна, злегенька, злёгка, зна́гла, знедавна зокре́ма, зра́ння, зрідка, зрізна, зстародавна, зча́ста, ісп'яна, скóса, спільна, сплóха, спохму́ра, сп'яна, стіха, стішка. На кінці дієприслівника цей наголос буває дуже рідко: спроста́, сповна́, спроквола́, але можлива й вимова загальна: спроста, сповна, спроквола.

Сюди належать і прислівники на -ська, -цька з приставкою з-, с-, напр.: згрéцька, змоско́вська, зніме́цька, зросі́йська, зру́ська, спáнська, спóльська й т. ін., — наголос, як у прикметнику.

Трохи прислівників походить від родового прикметників на -у. Наголос, як у прикметників: зма́лечку, зма́лку, зно́ву, спрокво́лу і т. ін.

§ 277. Багато прислівників творяться від прикметників дава́льного відмінка йменникової відмінни з приставкою по-: Наголос завжди, як у прикметнику: побага́ту, помáлу, попрóсту, поранéньку, потихéньку, поті́ху, потро́ху, поча́сту, неподалéку, часом і наконечний: поблизу́.

§ 278. Від прикметників присвійних творяться прислівники з прийменника по й давального прикметника, затримуючи завжди наголос прикметника: по-ба́бському, по-ба́тьківському, по-братéрському, по-до́брому, по-ду́рному, по-за́втрюму, по-купе́цькому, по-лю́дському, по-п'яному, по-старóму, по-мо́ему, по-сво́ему, по-тво́ему і т. ін.

Ці ж прислівники можуть мати й форму по з місцевим, але наголос позостається прикметниковий: по-ба́бськи, по-лю́дськи й т. ін. (цебто: по-ба́бській т. ін.). Або й без по: мистéцьки, молодéцьки.

3. ПРИСЛІВНИКИ ВІД РІЗНИХ ФОРМ ІМЕННИКА.

§ 279. Дуже багато прислівників творяться від іменників за допомогою приставок, що вимагають того чи іншого відмінка. Ці прислівники зберігають наголос тієї йменникової форми, від якої повстали. Подаємо огляд цих прислівників, але зазначаємо, що тепер часом трудно докладно встановити форму, від якої прислівник повстав.

1. Деякі прислівники від назовного відмінка йменника: гаразд, купа, ма́са, си́ла, шко́да й т. ін.

2. Від іменника в родовому однини творяться в нашій мові дуже багато прислівників з прийменниками без, в, у, від, до, з, за, знад, і ін. Напр.: відрáзу, вдóсвіта, догорí, безперестáнку, безчáсу, вбíса, вдóма, довíку, довкóла, довóлі, додóлу, додóму, докра́ю, доладу́, дóма, завчáсу, звéрху, звéчора, звíку, згорí, зза́ду, знадво́ру, зрóду, зра́зу, допра́вди, дора́зу, дощéнту, завчáсу, зни́зу, зра́нку, зсе́рця, зспóду, скра́ю, спíдспóду, спозара́нку, споконві́ку, спóхвату, спочáтку, спросóнку, удо́ма, удо́світа, уза́втра, і багато т. ін.; або з додатком що-: щовéчора, щодня́, щонóчі, щорáнку, щосíли.

А то часом іменник в родовому відмінкові й без приставки: вчо́ра (вéчора), рúба й т. ін., так само: тогó, трóхи й ін.

3. Від давального завжди по прийменнику по, напр.: повóлі, по́ночі, попéреду, попрáвді, по́ряду, посере́дині, поча́сті; так само: то́му, чо́му, чо́мусь.

4. Від знахідного однини: вгóлос, вгóру, вдавнину́, вза́мін, впо́ру, врівень, навдивови́жу, нагóру, наза́д, назарíз, назу́стріч, накіне́ць, нанíз, напам'я́ть, насила́, повік, позáторік, то́рік, убрíд, убíк, уде́нь, ула́д, щовéчiр, щонíч, щорíк, на́бір, на́бік, напотáлу, угóру, угóлос і т. ін.

5. Від орудного з приставкою: заразо́м, притьмо́м, уривце́м, нахра́пом, небáвом, незаба́ром, ненаро́ком, перего́дом, недоста́тком, попідбíччу, попідвіко́нню, попідгі́рю, попідтíнню, силомі́ццю; з енклізою (§ 281): вістри́бом, зрóдом, зча́сом, на́вертом, на́хильцем, о́бертом, пере́вертом, пере́кидом, по́їдом, по́пасом, по́хапцем, прісмерком, пріхапцем, прóтягом і т. ін.

Безприставкові прислівники: ді́бом, пла́зом, ра́нком, ра́зом, ра́птом, ча́сом; бігце́м, живце́м, нирце́м, правце́м, прямце́м; гурто́м, дзюрко́м, трусько́м, чвало́м; горóю, кудо́ю, самото́ю, мйттю́ і т. ін.

Деякі прислівники, що походять від орудного відмінка однини йменників без допомоги приставок, звичайно мають наголос відмінний від орудного йменника, напр.: біго́м, разо́м, слідо́м, круго́м, вер-

хóм, годі як йменник буде: бігом, слідом, крúгом, вёрхом. Або: Ударив ко́лом, Він став ко́лом.

Подвійність наголосу вищеподаних прислівників викликає з аналогії подвійну вимову їх, напр.: ра́зóm, стúпóm, ча́сóm, так само зóвсім.

Прислівники на -ма завжди мають наголос на кінці слова: крадькома́, дарма́, хапкома́, тайкома́, лігма́, сторчма́, кидькома́, мінма́, мішма́, притьма́, кружкома́, ставма́, хвалькома́, хватькома́, їдьма́, слідкома́; так само: двома́, трьома́, багатьма́, всіма́ і т. д. Але: задарма́, плазьма́, сидьма́.

6. Багато прислівників творяться від відмінку місцевого, заховуючи наголос іменника: вгорі́, взагалі́, вкінці́, внизу́, вночі́, восені́ — восені́, навидноті́, насамоті́, упорожні́; вдавні́, вкúпі, вранці́, врешті́, всередині́, до́лі, надво́рі, напogотóві, напóхвaті, напри́кінці, на́решті́, наспóді, наспра́вді, невдо́ві, опівдні́, опівночі́, увечері́, успóді, на́рівні́ й т. ін.

Давня вимова гóрі (вгорі), до́лі. Службник 1637 р.: Гóрѣ имѣим сердца.

7. Від знахідного множини: взнакі́, вряді́-годи, вско́ки, втямкі́, за́очі, навза́води, навза́ходи, напереді́ми, наві́тки, повік-ві́ки, пові́ки, поза́очі, уско́ки, утямкі́, уявкі́ і т. ін.

8. Від орудного множини: хі́льці, на́хильці́, на́зирці́, віддале́кі, навко́лінці́, навздогінці́, на́глядці́, вёрхи, вельми́, го́пки, ді́бки, мисте́цьки, мо́вчки, пі́шки, тіо́пки, ца́пки, навпо́мацки, на́вхильки́, на́пашки́, на́хильки́, о́бмацки́, очеви́дячки, очеви́дьки, пере́кідьки, по́крадьки́, по́лапки́ і т. ін.

9. Від місцевого множини: поперва́х, навко́лішках, на́підпитках.

Трохи прикладів із стародруків. “Арт. Віри” 1645 р.: вче́ра, зно́ву, поча́сти, потóмъ, одесну́ю. “Скарбниця” 1676 р.: звёрху́, зно́ву, догоры́, ча́сомъ, вночі́, ополно́чи.

Удавнину було тільки дёсний, одесну́ю (праворуч).

§ 280. В українській мові дуже часті форми прислівника на -ки (з приголосною перед ним), що творяться від різних основ; можливо, що це давнє закінчення орудного множини чоловічого роду. Наголос буває різний:

а. Найчастіш на корені: вдрі́зки, го́пки, ді́бки, відда́лски, навшпíньки́, навко́лішки, навпо́мацки, навбі́тки, пі́шки, самоту́жки, трóшки, успра́вжки, ца́пки й т. ін.

Дієприслівники на-чи звичайно мають накорінний наголос (§ 263); те саме бачимо й по прислівниках на -чки, що мають з ними одне значення: лёжачи — лёжачки, навлёжачки, напівлёжачки, навсідячки, мовчки, стёрчки, навкулачки, рачки, стóячки, навстóячки.

Прислівники, що творяться від другого чи третього ступеня прикметника, заховують і його наголос, цебто на передостанньому (корінному) складі: завбільшки, убільшки; за-, на-, увійшки; в-, за-, углібшки; в-, за-, угрубшки; за-, вдальшки; за-, удóвжки, завстáршки; за-, утóвшки; за-, ушіршки і т. ін.

б. Часто на приставці, особливо на на- та на по-: наввіпинки, навпрісядки, наввіпередки, напóтемки, на́хилки, обмацки, перéкидьки, пóкрадьки, пóлапки, пóмацки, пóпаски, пóтайки, пóтемки, пóшепки і т. ін. Так само: відки, дóки, пóки, допóки, звідки, скільки, поскільки, оскільки й т. ін.

в. Рідко на кінці: завдякі, залюбкі, навпрямкі, навпрошкі і т. ін.; сюди ж стосуються і такі прислівники, що згубили кінцеве -и: оддалік. Ці слова можуть іти й за першими двома групами: залюбки.

4. ПРИСЛІВНИКОВА ЕНКЛІЗА.

§ 281. Двоскладові прислівники, зложені з приставки й односкладового кореня, звичайно мають наголос на приставці (як енклітики, за § 292). Таких прислівників у нашій мові дуже багато; от їх частинка: бéзліч, бéзмаль, бéзпереч, відки, відсторонь, відси, відти, дóки, дóсить, дóсі, дóста, дóти, вдóстач, впóперек, всúпереч, зáміж, зáмість, зáраз, звідти, на́бік, на́бір, на́віч, на́вкіс, на́встіж, на́встяж, на́вхрест, на́взнак, на́віть, на́дто, на́збіч, на́низ, на́рік, на́скрізь, на́скіс, на́сміх, на́стіж, на́сторч, обмáль, обрід, óсторонь, óхляп, пóдаль, пóки, пóночі, пóпліч, пóруч, пóспіль, пóсторонь, пóтай, пóти, пóтім, сúспіль, сúміж, сúміш і т. ін.

Енкліза — давнє явище в нашій мові, і наші стародруки повні енклітичних форм. “А р т. Віри” 1645 р.: дóсьть, зáвжды, зáразь. “С к а р б н и ц я” 1676 р.: зáмужь, зáразь, пóтьмь, на́прікінці, на́явѣ.

Не підпадають цьому правилу всі прислівники на у-, яке наголосу на себе ніколи не приймає: убік,

убрід, увік, увіч, угліб, удóвж, узád, узб́іч, уздóвж, улад, упéнь, устяж, ущéнт, ущэ́рть і т. ін., пор. § 288.

Таке у легко переходить на в, а тому наголосу на себе не приймає.

Нерідко й на- не приймає на себе наголосу: навга́дь, навéрх, навря́д, навска́ч, назга́д, нані́з, наспі́д і ін.

Коли приставка подвійна, то наголос падає на другу приставку: вперéкид, вперéхрест, на́бсліп, на́пріклад, на́охляп, опóдаль і т. ін.

Три- й багатоскладові прислівники нерідко також мають наголос на приставці: за́всіди, за́очі, зóзла, зóкола, зóпалу, на́двечір, о́блітку, позáторік, по́ночі, по́рядку, позáочі і т. ін.

Такий наголос особливо частий у прислівниках на -ки, -ці: навпо́мацки, на́вхильки, на́вхильці, на́глядці, на́пашки, на́хильки, на́зирці, о́бмацки, перéкидьки, по́крадьки, по́лапки, по́мацки, по́паски, по́тайки, по́темки, по́шепки, при́хапці і т. ін.

§ 282. Українська мова знає прислівники, створені з прикметника ніякого роду й приставки на-, по-. Наголос усе на приставці: на́біло, на́глухо, на́голо, на́ново, на́чисто, на́чорно, по́близько, по́різно й т. ін. Але аналогія наголосу прикметника сильно відтягує його з приставки, й маємо: на́дóвго, на́су́хо й т. ін. У мові російській це явище частіше, як у нашій.

§ 283. Прислівники, що походять від прикметників з початковим по́- чи при- і визначають зменшення прикмети (див. § 184), мають наголос так само на приставці: по́близько, по́легко, по́м'яко, по́низько, по́рідко, по́темно, по́тісно, при́старо, при́страсно, при́хмарно і т. ін.

§ 284. Деякі двоскладові прислівники з наконечним наголосом, з'єднуючись із приставкою, переносять наголос на передостанній склад: ко́лі — відко́ли, ніко́ли, доко́ли, подéколи, куді́ — доку́ди, ніку́ди, подéкуди, тоді́ — відто́ді, дарма́ — задарма́, запівда́рма, давно́ — неда́вно, смерко́м — присмерком, сюди́ — усю́ди, будь — якне́будь, торі́к — позáторі́к, вкінці́ — на́прікінці́, тепéр — західне відте́пер, літературне відте́пер і т. ін.

§ 285. Прислівник, створений із займенника щ о-та якого йменника, заховує й його наголос: щовéчо-ра, щогодіни, щодня́, щомісяця, щонеділі, щонóчі, щорóку, щосіли, щотіжня, щохвиліни і т. ін. На це щ о наголос ніколи не падає.

Але прийменник, творячи з займенником -щ о прислівника, приймає наголос на себе: за́що, на́що, по́що (але: за щó, на щó, по щó, — тут щ о займенник), на́щось, по́щось, ніза́що, ніна́що, ніпо́що, нічо́го, нія́к і т. ін.

Словник П. Беринди 1627 р.: на́що, нѣна́що, óщо, за́што.

Л. Українка, “Кассандра”: На́що мертвим це? На́що знати. Ой ти знав, на́що брав, пісня.

§ 286. Частки аби-, де- в прислівниках перетягують наголос на себе: абі́коли, абія́к, абі́куди, де́де, де́як, де́коли, де́куди. Так само: де́ тобі, де́ вам. Але: дебу́дь, колибу́дь, деда́лі, денéбудь, колине́будь, óнде.

Коли до прислівника додаємо -щ о, то наголос позостається таки на прислівнику: до́кищо, по́кищо.

§ 287. Приставка на-, творячи зо збірним числівником прислівника, наголосу на себе не приймає: надво́є, натро́є, нашéстеро й т. ін.

5. НАГОЛОС РІЗНИЙ.

§ 288. Складені прислівники, з односкладовою другою частиною, мають наголос на кінці першої частини (за § 91), цебто на передостанньому складі: босóніж, лівóбіч, обáбіч, правóбіч, голі́руч, лівóруч, обі́руч, одно́руч, правóруч, само́руч, пусто́паш, руко́паш, водно́раз, одно́раз, водно́сталь, водно́час, горі́лиць, долі́лиць, само́пас, натóмість і т. ін., так само ма́буть (з: ма́є бу́ти), але силомі́ць.

Коли друга частина двоскладова, то вона перетягує наголос на себе: живосі́лом, силомі́ццю.

Трискладові прислівники з повторенням першої частини мають наголос на середній частині, на прийменнику: віч-на́-віч, ледь-не́-ледь, очі-на́-очі, раз-по́-раз і т. ін.

Але прийменник у й у цьому разі не приймає наголосу на себе (як і в § 281): день-у-де́нь, ніч-у-ні́ч, раз-у-ра́з і т. ін. Причина та сама.

§ 289. Українська мова сильно розрізняє прислівники з ні- наголошеним і ненаголошеним. Наголошене ні- завжди визначає не ма: ніде — нема де, нікуди — нема куди, так само: ніяк, нівідкіль, ніколи (нема часу), нікого, нічого.

Навпаки, ненаголошене ні- в прислівнику визначає скрізь, цебто має протилежне значення, як ні- наголошене. Напр.: нідé (скрізь), нікúди (скрізь), ніяк (жодним способом), нівідкіль, ніко́ли (завжди). Ніко́го, нічо́го — це займенники, нікого, нічого — прислівники. Прислівники: ніза́що, нінáщо, займенники: ні за що, ні на що.

Так розрізнення відоме в нашій мові з давнього часу. Напр. в “Арт. Віри” 1645 р. читаємо: Гаврілль нѣко́лы ся не важил.

Ось трохи прикладів на це розрізнення. Шевченків “Кобзар”: Ніде пригорнутись, Ніхто нідé не гомонів, Ніяко мені матір'ю сидіти. П. Куліш, “Чорна Рада”: Нікуди дітись. Навпростець, нікуди не прийдеш, Мені ніколи, Слава ніко́ли не вмре, Ніко́ли не було їм страшно. Л. Українка, Твори: Їм ніколи торкати струн, Ніколи було забігати в хату, Мені з тобою ніколи базікати, Ніко́ли того не буде, Ніко́ли мій Гектор не втікав, Ніко́ли не полюблю, Не сховаємось нідé. М. Рильський, “Пан Тадеуш”: А правду діти нідé, Нідé не з'являвся.

§ 290. Пестливі прислівники, за загальним правилом (§ 99), мають накорінний наголос: знóвоньку, змáлечку, отáкечки, отáкеньки, отепéречки, отепéреньки, отúтечки, тáмечки, тáменьки, тáмки, тепéречки, тепéреньки, теперісінько, трóшечки, тúтечки, тúтеньки, увесьдéнечки, укúпочці, укúпоньці, хутéсенько, нйшком, нйщечком, тйшком.

Але прислівники здрібнілі йдуть за § 100: неда́лечко, разко́м і т. ін.

§ 291. Прислівники вищого ступеня на -ій мають наголос на кінці: мерщій, метчій, хутчій, скорій. Але: да́лі (й). Пор. § 272.

VII.

ЕНКЛІЗА.

§ 292. Енклізою (від грецького *egklisis* — нахилання назад) зветься дуже старе й часте прамовне явище, коли слова втрачають свій наголос і передають його слову, що стоїть позад нього (вліво від нього), і самі туляться, нахилиються до нього ненаголошеним. Напр.: Ударив *о́* *б* землю. Слова, що при енклізі втрачають свій наголос, зветься енклітиками.

Сталих енклітик в українській мові мало, але деякі слова, коли стоять по прийменниках, стають енклітиками, цебто передають свій наголос прийменникові: Умирили зó сміху, Пішов світ за́ очі.

Енкліза буває подвійна: енкліза приставкóва чи префіксійна, коли наголос переходить на приставку слова: бéзліч, за́гадка, по́ночі (§ 81), і енкліза прийменникóва, коли наголос переходить на прийменника: Було вже на́д вечір. Через те, що приставка — це той же прийменник, що приріс до слова, тому в істоті нема різниці поміж енклізою приставковою та енклізою чистою, цебто прийменниковою.

Є ще один рід енклізи, — це ті випадки, коли слово, за впливом приставки, переносить свій наголос хоч не на приставку, але на склад уліво (до початку слова), про що ми розповідали вище в §§ 89, 181, 183, 210, 216, 236, 237, 238, 284, напр.: брання́ — зібрання, чутливий — спочутливий, страшний — безстрашний, мене́ — до мене, держати́ — подержати, коли́ — відко́ли і т. ін. Цебто, енкліза буває в іменниках, прикметниках, числівниках, дієсловах, прислівниках і прийменниках.

Приставкова енкліза, цебто явище, коли слово передає свого наголоса на приставку, сильно поширене в нашій мові й охопило всі частини (групи) мови. Явище це відоме з глибокої давнини, але спочатку воно обмежувалось тільки деякими випадками, з бігом же часу стало розвиватися все більше та більше, і тепер воно знане в нашій мові дуже часто, значно частіш, як в інших слов'янських

мовах. Приставка енкліза описана вже вище: іменникова §§ 81 — 90, прикметникова §§ 181 — 184, числівникова § 210, 296, займенникова § 216, 218, дієслівна §§ 234 — 239, прислівникова §§ 281 — 282.

В цьому розділі я розповідатиму тільки про прийменникову енклізу.

§ 293. Прийменникова енкліза — явище дуже стародавнє, відоме ще з праслов'янської мови. В стародавніх акцентованих пам'ятниках ця енкліза дуже рясна, але з бігом часу вона в нашій мові помітно завмирає. Навпаки, в мові російській вона, в порівнянні з нашою мовою, сильно розвинена, — у нас же від неї позоставилися тепер тільки залишки.

Енклітиками в нашій мові можуть бути не тільки йменники, але й інші частини мови; так само викликати енклізу можуть часом і не прийменники, див. далі §§ 298 — 301.

§ 294. Енклітиками можуть бути головню йменники, найчастіш—односкладові, рідше—двоскладові, а три- і багатоскладові слова енклітиками ніколи не бувають. Взагалі ж енклітикою може стати тільки таке слово, що має наголос на початковому складі.

Творити енклізу можуть тільки односкладові прийменники, і то не всі, а головню оці: на, зо, об, по, за, до, під, інші прийменники творити енклізу вже не можуть, хоч удавнину легко її творили й вони.

Коли прийменник поєднується зо словом, що має наголос на кінці, то енклізи не буває, напр. “Скарбниця” 1676 р. дає на л. 30: на́ землю, але: на землѣ.

§ 295. В літературній українській мові прийменникова енкліза рідка, але в говорах вона ще досить знана. В літературній мові головні випадки цієї енклізи такі: об́ землю, до́ дна, зо́ сміху, зо́ сну, на́ сміх, за́ ніч, на́ ніч, світ за́ очі, по́ світу й ін.

Старші наші класики ще охоче вживали прийменникової енклізи, але в сучасних письменників вона дуже рідка. У Шевченка: Він буде по́ світу ходить. Часта енкліза в “Чорній Раді” 1857 р. П. Куліша: Вибрались за́ ночі, Звернути на́ бік, Напоїти на́ ніч, Темний був на́ очі, Вийхали на́ поле, Кидає на́ полі плуга, Починає на́ світ займатись, Підніме тебе на́ сміх, Покидали об́ землю, Брязнеш об́ землю, Брязнулось об́ землю, Було вже на́д вечір, Свистали усюди по́ гаю, По́

гаю пішла луна, Мчаться по гаю, Проблукав по гаю, По гаю щебечуть солов'ї, Ходить по гаю, Дать йому раз по голові, Розкаже все по ряду, По полю мчались козаки, Пограти кошем по полю, Гомін чинивсь по полю, Погуляти по світу, Ти мене не брязнеш так об землю, щоб тут мені й со духи. М. Вовчок, Твори, 1863 р. т. II: по полю, Не довго мався по світу. Б. Грінченко, "Під тихими вербами": На світі, Що їм на руку, По голові; його ж, Твори I: На світі. Л. Українка, Твори: На ніч. М. Рильський, "Пан Тадеуш" 1927р.: Світ за очі, зó зла, На тще серце. "Поезії" М. Старицького: за день. О. Стефанович: Stephanos, 1939 р. (волинця): Все прокинулося зó сну, Сперезане за день. О. Синявський, "Норми", ст. 166 подає: по голові, на сміх, по світу, перед світом, об землю, на поле, під руки, на осінь, на зиму, під осінь, на літо.

Як вище сказано, вживання прийменникової енклізи вдавнину було значно рясніше. Східньослов'янська пам'ятка, Чудівський Новий Заповіт 1355 р. подає такі випадки: до вечора, до времени, до дому, до крòве, во дни, во імя, во оно, на вы, на брезѣ, на горы, на два, на двое, на дравѣ, на друга, на землю, на люди, на море, на ны, на ня, на мя, о свѣтѣ, по долгу, по морю, по нагу, по ряду, по страху, по тѣлу, по чину, у гроба, за руку.

Українські стародруковані пам'ятки XVI в. знають це явище, але вже в занепаді, може як архаїзми. Острізький Збірник 1588 р.: за ся, за то, по плоти, на землю, на вы, на небо, на руку, на свѣтѣ, на то. Словник Л. Зизанія 1596 р.: за зле маю, на возѣ, на вѣки, на мори, на поле, на три і т. ін.

Дуже цінний матеріал для історії енклізи подає порівняння Апостолів: московського 1564 р. і українських: київського 1630 р. та львівського 1639 р. З порівняння ясно, що в українській вимові енкліза вже тоді зникала, а в російській — вона в повній силі. Ось трохи прикладів:

Моск. 1564 р.:

бѣз слова
во имя
во вѣки
во время
до вечера
за руку
за имя
другъ за друга
из града

Укр. 1630 і 1639 р.:

без слòва
во ім'я
во вѣки
во врѣмя
до вѣчера
за рúку
за ім'я
друг за друга
из града

на друга	на дру́га
другъ на друга	другъ на дру́га
о́т чере́ва	о́т чере́ва
по́ чину	по́ чину
по́ двѣ	по́ двѣ
по́ морю	по́ мо́ру
при́ мори	при́ мо́ри

І т. д., — таких прикладів можна б подати тут сотнями. Але цікаво, що київський Апостол 1630 р. часто має енклізу там, де львівський 1639 р.її не знає, напр.: за руку, на землю, на ногу, по морю, — такий стан відомий і тепер: східньоукраїнські говори знають енклізу частіш за західньоукраїнські.

Словник П. Беринди 1627 р.: за рокъ, на возѣ, на вѣки, на доль, на порохъ, на землю, на мори. “Арт. Віри” 1645 р.: на землю, на Небо, на Небі, на свѣтѣ, на тя. “Скарбниця” 1676 р. І. Галятовського: Взяла за руку, Падал на землю, Упаль на землю, На крестъ зложивши, На явѣ здалося ей.

§ 296. Знає українська мова й чисту числівникову енклізу. Приближність у нашій мові при числівниках зазначаємо прийменником з о, з; отож, таке з о при числівниках 2 і 3 приймає наголос на себе.

“Кобзар” Т. Шевченка: Разів зó два ударив, Миль зó дві. П. Куліш: “Чорна Рада”: Разів зó два, Неділь ізó дві, Верстов зó дві чи зó три, Пар зó дві. Л. Українка, Твори: Зó три дні. М. Рильський (“Пан Тадеуш”): Слів зó двоє сказав, Дверей шось зó двоє, Днів зó два, Та зó три паничі, Сот зó три.

§ 297. Енкліза можлива тільки тоді, коли при йменнику нема прикметникового пояснення (атрибута); коли ж таке пояснення є, то енкліза неможлива: Ударив о́б землю, але: Ударив об си́ру зе́млю.

§ 298. Займенники мені, собі, тобі, вжиті як *dativus ethicus* (в реченні вони ніби плеонастичні), енклітики в нашій мові: Гляді мені, Пішов собі, Не́ма́ тобі спо́кою.

§ 299. Часточки би, же, но, то, ось завжди енклітики, цебто наголос має тільки те слово, що спереду них: Узя́в би, подáй же, візьмі́ но, хтó то, бері́ ось.

§ 300. Перечка не в українській мові знає тільки приставкову енклізу, цебто часом приймає наголос на себе, з’єднуючись зо словом, але про це розповідалося вище в §§ 825. і 85.

Російська мова знає енклізу на не при минулому часі та при пасивному дієприкметнику: не дал, не дало, не дали, не зван і т. ін., українська мова такої енклизи зовсім не знає.

§ 301. Сполучник т а к и завжди править у нашій мові за енклітику: все таки, все ж таки, він таки, знов таки, там таки й т. ін.

VIII.

ПРОКЛІЗА.

§ 302. Проклізою (від гр. *proklisis* — нахилання вперед) зветься стародавнє ще прамовне явище, коли слова втрачають свій наголос і передають його передньому сусідньому слову, що стоїть за ним (управо від нього, далі): Упав перед батьком. Слова, що при проклізі втрачають свій наголос, і туляться до дальшого слова ненаголошені, зветься проклітиками.

В українській мові проклітиками бувають звичайно всі ті прийменники, що не можуть творити енклізи (§ 294). Цебто, часто односкладові прийменники, а також усі дво- та трискладові, коли на них не ставимо логічного наголосу, завжди бувають у нас проклітиками, цебто в вимові тісно еднаються зо своїм словом, що стоїть зараз за ними й передають йому свій наголос: до тебе, серед на́роду, ради ба́тька, поміж усіма́, по́через пліт. Таким чином прийменники в нашій мові, як і в більшості мов слов'янських, власного наголосу ніколи не мають, через що в давніх пам'ятках звичайно пишуться разом з тим словом, до якого стосуються.

Проклітикою в нашій мові часом стає перший із двох близько вживаних іменників, напр. Христе́ Бо́же, й т. ін., пор. § 306.

§ 303. Ось через це двоскладові та трискладові прийменники звичайно свого сталого наголосу не мають, бо вони взагалі проклітики, цебто слова без власного наголосу, які передають свого наголоса вперед наступному слову. Ось чому наші словники часто подають подвійний наголос у прийменниках: за́мість, о́крім, о́пріч, пе́ред, по́між, по́через, се́ред, по́серед, че́рез і т. ін. Це неправильне зазначення, — це проклітики, цебто слова, що наголосу взагалі не мають, і тому на них по словниках не треба ставити наголосу.

Через це й наші поети в віршах звичайно дають подвійний наголос прийменників: М. Рильський, "Пан Тадеуш": Один біля́ хвоста, а біля́ пащі́ другий; Пе́ред пекарнею. У Л. Українки, Твори: Черéз отой — че́рез вуха, ко́ло

пенька — коло мого серця, замість веселощів — замість творити і т. ін.

§ 304. Розставляючи наголоси в якімсь тексті, ніколи не треба ставити наголосів над проклітиками, бо вони ж наголосу не мають. Так і робили письменники, що розумілись на цій справі.

Так, П. Куліш у своїй “Чорній Раді” 1857 р., виданій з акцентами, звичайно наголосу на прийменниках, взагалі на проклітиках, не ставить, напр.: Понад головами, Понад Дніпрóm, Понад тими, Поуз стін, Серед зимі, Серед степу, Серед ра́ди, Серед це́рки, Через річку і т. ін. Те саме в Творах М. Вовчка: Через не́ї.

Це саме знаходимо в давніх акцентованих пам’ятках, — на прийменниках звичайно наголосу не ставлять. Напр. у “Скарбниці” Іоан. Галятовського 1676 р. на ст. 6 читаємо: Ходячи ко́ло це́рки, — тут на слові “коло” не поставлено наголосу, бо це проклітика.

Прокліза — явище дуже давнє в мові, і прийменники все міцно прив’язані до свого слова, а ми тільки штучно пишемо їх окремо. А що це так, показують такі форми, як зі мною та зібрати, — тут маємо один процес, хоч пишемо ці слова різно.

Встаровину, коли з початком друкарства почали вже ділити слово від слова, довго ще писали прийменники разом зо своїм словом.

Так, в Острізькому Збірнику у 1588 р. знаходимо: межисвоїми, меживо́якы, межичю́жыми, сегора́ди, тогора́ди і т. ін., а це свідчить, що проклізу відчували безнаголосною, і правильно її зазначали.

§ 305. Сполучники в своїй більшості — це також проклітики, цебто вони не мають свого сталого наголосу, а передають його наступному слову, з яким завжди тісно пов’язані. Через це в живій мові завжди чуємо хитання в вимові сполучників: а́бо, а́ле, по́кі, та́кож, хоч літературна вимова вимагає вимомляти: аби́, абó, але́, по́ки, та́кі, та́кож. Західньоукраїнська вимова: а́би, а́бо, а́ле вважається за місцеву.

“Арт. Віри” 1645 р.: на́веть (=навіть), а́лбо, але́. Ці київські “Арт. Віри” 1645 р. наступного 1646-го року передрукували в Львові, і київські форми але́ змінили на львівські а́ле. У творах І. Галятовського панує західньоукраїнське, з польського взяте а́ле, але не рідке в нього й східне

алé. Напр. у “Скарбниці” 1676 р. маємо але і алé. Тут же знаходимо: понéваж, жебý.

В західньоукраїнських говорах часте ще архаїчне еслí; воно звичайне й по наших стародруках, особливо західніх. Російське завжди если.

Сполучник аби в значенні “тільки б” завжди має підкреслений акцент на собі: абí говорити, абí ходити й т. ін. Пор. § 286.

ІХ.

ВИГУК.

§ 305а. Усі вигуки в нашій мові, як і по інших мовах, мають сильно підвищену інтонацію, бо вони завжди вимовляються з підвищеним чуттям.

Дво- й трискладові вигуки вимовляються завжди з наконечним наголосом: дзелéнь, кахí, бухí, ба-ла́м, та́рах, та́рарах і т. ін.

Слова, що повстають від вигуків, завжди мають наголос на цьому вигуці, заховуючи його місце наголосу: о́хкати, му́кати, ба́рахкати, та́рахкати, пú-гач, мíня, ня́вкання, ця́пання, ця́пати, ці́почка і т. ін.

ДОПОВНЕННЯ.

1. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС ЧИ НАГОЛОС У РЕЧЕННІ.

§ 306. По своїй природі логічний наголос має виразні ознаки тонічності, бо тут певним відтінком нашого наголосу чи інтонацією ми показуємо своє відношення до того, про що говоримо. В залежності від логічного наголосу речення отримує той або інший відтінок. Напр. речення: “Ти це зробив” можна вимовити потрійно, і кожного разу буде інший відтінок, а то й інше значення його в залежності від того, яке саме слово речення підкреслюємо логічним наголосом чи інтонацією. Особливо сила логічного наголосу помітна в реченнях питайних, трохи менша — в реченнях окликових, коли одне із слів підкреслюється осібною інтонацією голосу, і в цім слові наголошений склад вимовляється надто сильно.

Вага логічного наголосу полягає і в тому, що він дає нам змогу ясніше розуміти промовця, пор. § 306.

В живій нашій мові не кожне слово речення вимовляємо однаково, — більшість слів вимовляємо проклітично, правильніше — півпроклітично та півенклітично, і тільки одне чи дві слова в реченні вимовляємо з підвищеним наголосом. Цей підкреслено-пoviщений наголос якогось важливішого слова в реченні зветься наголосом логічним.

Логічний наголос сильно відрізняється від наголосу словного чи граматичного тим, що він завжди супроводиться підвищеною інтонацією. Логічний наголос — це важливий синтаксичний фактор, що надає душу цілому реченню, і це він допомагає промовцеві ясніше й виразніше висловити своє речення, а слухачеві — скоріше й докладніше зрозуміти його. Сила доброго деклямування чи доброї зовнішньої промови завжди залежить від умілого ставлення логічного наголосу, цебто від умілого підкреслювання головних слів у реченні. У нашій мові завжди є певна навіть не свідомо градація між наголосом логічним та граматичним.

Звичайно, ставлення логічного наголосу — це річ завжди суб'єктивна.

Ось кілька прикладів на логічний наголос (його тут подано розсуненими черенками) із Шевченкового “Кобзаря”:

Як умру́, то поховайте
Мене на могíлі,
Серед степу ширóкого
В Україні милій.

Отакé то злее лихо
Й зо мно́ю спіткалось.

Породила мене мати
В висóких палатах
Та й понесла серед ночі
У Дніпрó купати.

Булó колись, — в Україні
Ревіли гарма́ти,
Булó колись, — запорожці
Вміли панувáти!

Коли в реченні підкреслюється якесь слово логічним наголосом, то слово перед ним звичайно затихає, стає проклітикою: Ти збираєшся і́хати чи тільки пішки йти? Так само затихає й слово по логічним наголосі, стаючи ніби енклітикою: Ми в кúпочці колись росли, старі зарáня повмирили, а ми малі́ми розійшлись.

Наше речення складається з окремих членів, а ці члени мають у реченні певний словолад, цебто кожен член речення займає своє місце, йому тільки належне.* Порушення словоладу зветься інвєрсією (переставленням), і звичайно переставлене слово ми підкреслюємо логічним наголосом: Біле тіло вовкí ззіли, Са́кля очі коле, Довбе рéбра, й сéрце розбиває і т. ін.

Член речення, навмисне виставлений на початок його, конче супроводиться логічним наголосом. Напр., у Шевченка: Отáк у Скутарі козаки співали, Отúт з муштри виглядала, Дé світилки з друженьками? Дóбки буду мучить душу? За щó тебе сплюндрували, за щó, мамо, гинеш? На чéтверо розкопана розрита могила.

---

* Про словолад членів речення я докладно розповів у своїй “Складні української мови” ч. III ст. 56 — 113, куди й відсилаю читача.

Логічний наголос сильніше підкреслюємо з певною метою, напр. у деклямаціях або в піднесеній мові. В звичайній же нашій буденній мові це підкреслення логічного наголосу менше помітне, — воно залежить від привички людини.

Наша мова складається зо словосполучень, цебто з тісного спарування двох слів; таке словосполучення зветься ще синтаксичною парою. Наша мова знає такі чотири синтаксичні пари в мові: 1. Підмет і присудок: Вітер завива, 2. Іменник із прикметником: Блідий місяць, 3. Дієслово-присудок з об'єктом: Хвилю підійма, і 4. Дієслово з прислівником: Раз-у-раз скрипів.

Синтаксичні пари ми звичайно вимовляємо так, як і складені слова (§ 91, 94), цебто наголос падає головню на друге слово, а слово перше стає проклітикою. Нарушення цього правила буває тільки тоді, коли ми з вимог змісту нашого речення підкреслюємо перше слово (логічний наголос) синтаксичної пари, роблячи до того й якусь інверсію.

В цьому наголошенні тільки самого другого слова в синтаксичній парі ясно виявляється істотна природа нашого наголосу: він об'єднує звуки в слово, слова — в синтаксичні пари, а синтаксичні пари — в речення. Див. мою “Складню укр. мови” т. III ст. 3 — 5.

Розгляну тепер усі синтаксичні пари за чергою й покажу їхній логічний наголос.

1. При звичайному сполученні підмета з присудком наголос падає на присудка: Брат виїхав, Він помёр, Собака гавкає. При переставленні цього нормального слововладу наголос звичайно позостається таки на присудку, і тільки логічним наголосом можна підкреслити підмета при інверсії: Помёр він, Помер він (а не хто інший). Але часом в словосполученні присудок — підмет наголоса отримує підмет, як слово, що стоїть на другому місці: Гавкає собака.

Проклітикою стає й перше слово в таких злиттях двох слів, як батько-ма́ти, пили-гуля́ли, Реве-сви́ще завірюха і т. ін. Те саме в прикладах такого типу, як: вовки-сіромáнці, дівка-бра́нка, Дніпро-Славу́та і т. ін.

Проклітики й слова: взяти, піти в таких формах, як: Взяв умёр, піду втопліюся й т. ін.

2. Прикметник-атрибут, коли стоїть нормально, цебто перед іменником, стає проклітикою, передаючи наголоса на йменника: Сердитий вітер, І блідий місяць і т. ін. Навпаки, коли прикметник постпозиційний, то проклітикою стає йменник: Реве та стогне Дніпр ширóкий, Садок вишнёвий коло хати, Світе тїхий, краю мїлий і т. ін.

Займенники, особливо присвійні, звичайно бувають проклітиками, якщо на них не кладемо логічного наголосу: Твого брата не було в школі, Його батько помер і т. ін.

Прикметникове пояснення, висловлене родовим відмінком іменника, приймає наголос на себе, а основний іменник стає проклітикою: хата батька, шапка брата, поле дітей і т. ін.

3. Сполучення присудок — об'єкт має наголос на об'єкті: Зроблю хату, Піду в ліс, Візьму ножá й т. ін. При інверсії наголос тримається таки об'єкта: Хату зроблю, В ліс піду, Ножá візьму.

4. Словосполучення: прислівникове пояснення — присудок вимовляємо звичайно з наголосом на прислівниковому поясненні, як що його підкреслюємо: Вчора вмёр; коли ж не підкреслюємо — то на другому слові пари: Вчора вмёр.

---

2. НАГОЛОС ІНШОМОВНИХ СЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.

§ 307. Українська літературна мова має багато чужих чи іншомовних слів,* перейнятих з найрізніших мов, з якими вона стикалася колись чи стикається тепер. Чужі слова заходили до мови нашої ще з доісторичної доби і йдуть до неї без перерви аж до теперішнього часу.

Позичаючи чуже слово, ми звичайно переймаємо його так, як чуємо, цебто звичайно вимовляємо його з тим наголосом, який це слово має в сво-

---

* В українській мові защепилася назва: чужі слова, або — іншомовні слова.

ій мові. Найдавніші акцентовані пам'ятки (напр. Новий Завіт митр. Олексія 1355-го року) цілком підтверджують цю думку.

В мові нашій є позичені слова, що прожили в нас понад тисячу літ, а проте зберігають свій колишній наголос. Але немало є й таких іншомовних слів, що з бігом часу таки підпадають нашим законам, і українізуються в своєму наголосі.

Історія поділила український народ на декілька частин, таких частин, що вони знаходилися під різними культурними впливами. Ось тому й вимова чужих слів не скрізь у нас однакова; напр. у західніх говірках ця вимова знаходиться під великим впливом мови польської з її неприродним для нас сталим наголосом на передостаннім складі.

В цьому розділі я подаю свої спостереження, як вимовляють чужі слова в Великій Україні, звичайно — в інтелігентській літературній вимові.

§ 308. Наголос в чужих словах в українській мові переважно буває нерухомий, цебто при зміні слова він залишається на тім самім складі, де він був в основній формі (назовний відмінок однини); особливо це треба сказати про слова рідко-вживані, що не стали ще загальними; напр.: поёт, поёта, поётom, Крѣза, Крѣзом і т. ін.

Хресні ймення при відміні зберігають нерухомий наголос; в літературній вимові вимовляємо: Боріс — Борісові, Ів́ан, Ів́аном, Ггор, Ггоря, Йо́сип, Йо́сипа, Карп — Ка́рпа, Ма́рко, Ма́рка, Мирон, Миро́ном, Рома́н, Рома́на, Тара́са, Богда́на і т. ін.; ймен з рухомим наголосом дуже мало: Васи́ля, в Кузьмі́.

Лексикон П. Беринди 1627 р.: Ада́м, Зо́сим, Ма́ксим, Мирон. "Арт. Віри" 1645 р.: о Ада́мѣ, Йо́сифа, Йо́сифе, Ма́рко, от Па́вла, з Па́влом, у Петра́. Тре́бник П. Могили 1646р.: Боріса, Ка́рпа, Ма́рка, Ма́рія, Мірона, Па́вла, Петра́, Рома́на. "Скарбниця" 1676 р.: Алѣ́сія. Зо́сима, Ко́зму, Ма́ксимѣ, Ма́рко, Рома́н.

Західньоукраїнська вимова, в літературній мові не прийнята: Йо́сип, Бо́рис, Мі́рон, Богда́на, Ро́ман, Тара́са й т. ін.

§ 309. Небагато чужих слів мають наголос рухомий, цебто вони вже українізувалися, і при відміні слова наголос їхній не лишається в тім самім складі, де він був в основній формі, а переходить на наступний склад, напр.: дяк, дяка́, дяко́м. Особли-

во це треба сказати про слова загальноновживані, про ті слова, до яких давно вже всі звикли, й які, так би мовити, вже набули собі повних горожанських прав у нашій мові; такі, напр., слова: конда́к, ере́тик, маля́р, гайдю́к, чаву́н і т. п. — усі ці слова при зміні мають наголос на кінці слова. Див. іще § 353.

§ 310. Деякі чужі слова при відміні мають дві форми наголосу, — правильну нерухому і вже набуту рухому, українізовану, напр.: ета́ж (фр. *étage*), ета́жа, ета́жем і етажá, етажéм.

§ 311. Наголос у чужих словах, що вживаються в українській літературній мові, звичайно ставиться за законами тієї мови, звідки прийшло це слово (коли тільки цей наголос не йде різко всупереч законів нашого наголосу). Звичайно буває так, що ми переймаємо слово вже з певним рідним його наголосом; з бігом віків слово в формі своїй українізується часом до непізнання, але наголос його довгі віки все лишається таким, яким він був ще при позиченні слова. Ось тому, щоб правильно вимовляти чуже слово, треба добре знати: 1) з якої мови його взято до нас і 2) закони наголосу тієї мови.

§ 312. В мові французькій наголос сталий, — постійно буває тільки на кінцевім складі слова, а тому всі слова французького походження завсіди вимовляємо з наголосом на кінцевім складі: буфéт, букéт, валéт, васáд, візіт, канва́, кліше́, конья́к, кузе́н, монте́р, партéр, принці́п, рома́нс, рома́н, ро́яль, сирóп, скелéт, трюмо́, Вольте́р, Бомарше́, Гюго́ (Hugo), Пари́ж, Руссо́ і т. ін.

У супереч цьому в народній вимові дуже поширена вимова róман, róмана. Пор. ще західньоукраїнське Па́риж за польським впливом.

Треба завважити, що дуже багато слів із інших мов, — англійської, грецької, арабської і др., — зайшли до нас через мову французьку, чому такі слова ми звичайно вимовляємо з наголосом французьким, цебто на кінці слова; див. про це нижче §§ 313 і 328.

§ 313. В мові англійській наголос буває найчастіш на початковім складі слова, і тільки деколи в словах двоскладових він буває на кінці, напр.: ба́ржа, бо́ксер, бо́цман, де́нді, кло́ун, лі́дер, ро́стбі́ф,

пудинг, мітинг, леді, Бекон, Байрон, Гамлет, Діккенс, Макбет, Ньютон, Лондон, Шекспір і т. п.

Треба сказати, що багато англійських слів пришли до нас через мову французьку. Англійські романи XVIII-го віку розходилися по цілій Європі в французьких перекладах; ці французькі переклади часто заходили й до нас в Україну, і інтелігенція наша звикала англійські ймення вимовляти по-французьки, цебто з наголосом на кінці. От тому часом англійські слова вимовляємо з наголосом на кінці: біфштéкс, вагóн, джентльмéн, комфóрт, трамва́й, тунéль і т. ін. Англійські прізвища на -он з тієї ж саме причини (а також і за § 326) ми часто вимовляємо з наголосом на кінці: Мільтóн, Грандісóн, Томсóн; тому часто вимовляють також: Байрón, Шекспі́р, Гамлét, але звичайно вимовляють їх по-англійськи: Ба́йрон, Шéкспі́р, Га́млет, як то й прийнято вимовляти їх у літературній нашій вимові.

§ 314. В мові німецькій наголос буває частіш на коріннім складі слова, а на кінці слова буває він рідко: áбзац, áбшід, ва́хта, га́лстук, Бісмарк, Ва́гнер, Вéртер, Лéссінг, Мóцарт, Ші́ллер і т. п. Арабське слово *algebr* звичайно вимовляємо знімецька: álгебра, а не спольська: альгéбра.

§ 315. В мовах германської сем'ї (мови: норвезька, шведська, датська, голандська) наголос також держиться переважно на голоснім кореня, а на кінець слова переходить він рідко: áнкер, га́вань, вимпел, ка́бель, Г'бсен, Нáнсен, Нóбел, Бірон і т. ін.

§ 316. В мовах романської сем'ї — в італійській, іспанській, португальській і румунській — наголос знаходиться, як і в мові давній латинській, переважно на другім або третім складі від кінця, а на кінцевім складі майже не буває: баркарóла, бра́во, ві́лла, газéта, гондóла, лібрéто, мадóнна, мандо́ліна, манті́лля, А'нджелo, Гаріба́льді, Данте, Камóненс, Меді́чі, Рафа́ель, Та́ссо і т. ін.

Слова цієї групи часто гублять своє чуже нам закінчення, так що наголос через це припадає тоді на кінець слова: Arlecchino — Арлекі́н, Бо́йрд, Колóмбо — Колу́мб, Магелла́н, Possevino — Поссеві́н, Servéto — Сервéт і т. ін.

§ 317. В мовах турецько-татарської сем'ї наголос знаходиться постійно на кінці слóв-

ва, чому слова, що прийшли до нас із цих мов, вимовляємо завжди з наголосом на кінцевім складі; напр. турецькі: буга́й, бари́ш, булава́, бунчу́к, гяу́р, баша́, чума́, каза́н, капта́н, Абду́л, Алла́, Гас-са́н, Мура́д, Мустафа́, Осма́н, Сели́м і т. ін.

Татарські слова: гарбу́з, арши́н, басма́, башта́н, калита́, кефи́р, ковпа́к, рунду́к, Ахме́т, Батий́, Кобя́к, Конча́к, Кучу́м, Мама́й, Овлу́р, Тамерла́н, Узбе́к, Чингі́с і т. ін.

Так само вимовляємо й слова кавказьких гірняків: ау́л, духа́н, джигі́т, кумі́с, буза́, шашли́к, чадра́, арба́, Шамі́ль, Галу́б, Хаджі́ Мура́т і т. ін.

Слів турецько-татарської сем'ї в українській мові багато, до того ж слова ці давно вже глибоко зацпилися до мови народньої; безумовно, наш власний частий наголос на кінці слова розвивався й підо впливом турецько-татарським. Див. § 353. Див. вище ст. 21 — 22.

Турецько-татарські слова, що зайшли до нашої мови, постільки вже українізувалися, що при відміні все мають рухомий наголос на кінцевім складі, напр.: капшукá, капшукóм, в табуні́, топчани́, чабанів́, гап-ликóм і т. ін. Див. § 50.

Власні ймення турецько-татарські звичайно не українізувалися й мають нерухомий наголос, цебто при відміні слова він лишається на тім самім складі, де й був у назовнім відмінкові: Осма́на, з Осма́ном, Тамерла́ну, але ймення на -а к, -я к при відміні мають уже рухомий наголос на кінці слова: Конча́к — Кончака́, з Кончако́м.

§ 318. В словах перського походження наголос завжди знаходиться на кінці слова: амба́р, база́р, балага́н, балахо́н, бірюза́, була́т, бура́, карава́н, Арима́н, Зороа́стр, Камбі́з, Орму́зд, Русте́м і т. ін.

Такий вимові цих слів допомагало й те, що перські слова заходили до нас часто через тюрксько-татарське посередництво.

§ 319. Слова арабського походження також мають наголос на кінцевім складі: адміра́л, азиму́т, алкого́ль, альмана́х, атла́с, бальза́м, газе́ль, бурну́т, зені́т, ісла́м, кисе́т, корáн, майдáн, Аверо́єс, Магоме́т, Ома́р, Гару́н-аль-Раши́д і т. ін.

Слова цієї групи заходили до нас звичайно через мову французьку (а сюди з Іспанії), що теж впливало на їх наконечний наголос.

§ 320. Слова семітської сем'ї мов (вавилонська, асирійська, давньоєврейська, сирійська) також вимовляємо з наголосом на кінцевім складі: амінь, Валтасар, Сарданапал, кагал, маца, кошёр, лапсердак і т. ін. Тут маємо багато слів давньоєврейських, що прийшли до нас через мову грецьку: Арон, амінь, Аврам, Агасвэр, Адám, Іван, Адона́й, Йо́рдан, Варла́м, Го́ліят, Дави́д, Соломо́н, Сау́л, Савао́т, Єгова́ (і Єго́ва). Це старший давньоєврейський вплив.

Але давньоєврейський (гебрейський) наголос у пізнішій вимові сильно змінився. Наголос у д. євр. мові в своїй більшості, яких 80% — на кінцевому складі слова, і зовсім нечасто — на передостаннім. Але в жидів, що віддавна замешкують на Сході, а саме: в Німеччині, в Чехії, в Польщі та в Литві, за впливом головно німецької, а також польської мови, виробився свій наголос для давньоєврейських слів, — головно на другому складі від кінця, цебто такий, як і в мові німецькій чи польській. В Україну жиди сунули звичайно з Польщі, чому в українських жидів панує вимова польська, і така ж вона перейшла й до наших нових позичок з єврейської мови. Напр. д. євр. kalláh, melamméd, paric, chatán, Chajjím і т. ін. у нас вимовляються: ка́ла, мелáмед, пúриц, хúсец, Ха́йм і т. ін.; так само: Ду́вид, Ма́лка, ма́мзер, мишу́рис, ха́зер, хéдер, Шу́лем і т. ін. В сучасній єврейській мові на Сході наголос ніколи не буває на останньому складі, і цю ж нову вимову східні євреї переносять і на вимову давньоєврейську. Можливо, що такий наголос повстав головно в Німеччині, а пізніш закоринився і в Польщі, чому сприяв сталий наголос польської мови.

Уся наша давнина знає тільки вимову амінь. Але в західніх говорах, за польським впливом, часте а́мінь. Удавнину було тільки а́мін, яке за південнослов'янським впливом (див. вище ст. 22), перейшло на а́мінь.

§ 321. Мови фінські завсіди мають наголос на початковім складі слова: Ка́левала; від цих мов у російській мові лишилося багато географічних назв, особливо на півночі Росії (або в Фінляндії),

напр.: Сáйма, Ву́кса, Гма́тра, Ма́нсельке, То́рнео, Ка́ргополь, Во́логда, Я́ренськ, Су́хона, Пінега, Ту́ло ма, Хо́лмогори (з фін. Holmgårdr, це слово підпало так званій народній етимології, хоч зберегло свій фінський наголос). Небагато фінських слів, уже під впливом російським, вимовляються тепер із наголосом на кінці слова: Ківа́ч, Москві́а, Ока́, Шексна́ і т. ін., хоч іще в XVII в. в Україні звичайно казали: Мо́сква.

§ 322. В мові польській наголос завжди падає на передостанній склад, цебто на другий склад від кінця: ду́ля, мазу́рка, бекéша, вéнзель, Длу́гош, За́рёмба, Костю́шко, Копéрник, Лінде, Ска́рга і т. ін.

Треба додати, що всі ті чужі слова, які звичайно вимовляються з наголосом на кінці слова, — напр. слова французькі та слова турецько-татарської сем'ї й ін., — поляки вимовляють по-своєму, цебто з наголосом на передостаннім складі слова, але такий наголос у мові польській явище цілком нормальне, бо відповідає законам їхньої власної мови. Цю польську вимову чужих слів часто переймають собі й західні українці й дуже часто вимовляють чужі слова з наголосом на передостаннім складі, цебто по-польському, замість вимовляти їх з наголосом на кінці, напр.: адво́кат, Па́риж, бу́кет, зам. адвокáт, Па́риж, букéт. Пор. § 353.

“Ар т. Віри” 1645 р.: артыку́ль, сакра́менть. “Ска́рбниця” 1676 р.: Ба́тий, Ба́тия по Ба́тію, на ге́рбѣ, де́крету, о́лтар, о́лтара, о́лтаремъ, на о́лтарѣ, од пе́руна, пе́руны.

§ 323. В мові чеській наголос завжди падає на початковім складі слова: бла́зень, га́сло, пра́пор, Га́нка, Ма́сарик, Ко́ллар і т. ін.

§ 324. В мові грецькій наголос може бути на одному з трьох останніх складів слова; слова грецького походження в більшості своїй затримують і свій грецький наголос: архимандрі́т, ба́зис, бібліоте́ка, ва́рвар, ете́р, ко́смос, сі́мвол, строфа́, Апе́ллес, А́тлас, Ге́ліос, Піфаго́р, Тита́н, Ге́ктор, Ка́стор, Не́стор і т. ін.

§ 325. Грецькі слова на -оs завжди гублять у нас своє -оs, а наголос звичайно лишається грецький: а́вгуст, а́рист, ката́р, ме́тод, педаго́г, філо́соф, Алкі́д, Анхі́з, Архіме́д, періо́д, Оре́ст і т. ін.

§ 326. Грецькі слова на -o n звичайно зберігають у нас своє закінчення, але наголос мають завсіди на кінці слова: лексикóн, Агамемно́н, Амфітріо́н, Анакрео́н, Аполóн, Зено́н, Кріто́н, Лаокоо́н, Мемно́н, Плато́н, Солóн, Тріто́н, Харóн і т. ін. Пор. § 50, 336.

§ 327. Але багато грецьких слів свого закінчення й наголосу в нас не зберігають, — найчастіш наголос цей переходить на кінець слова, напр.: навáрх пегáс, скандал, Аріста́рх, Арістіп, Гезіо́д, Гефест, Зефі́р, Іка́р, Ліку́рг, Менáндр або Менáндер, Нарці́с, Патро́кл, Пегáс, Поліфе́м, Прія́м, Саті́р, Танта́л, Телема́х, Езо́п, Епіктéт, Теокрі́т і т. ін. Такий вимові допомагало (крім аналогії з вимовою імен латинських, § 328) те, що ймення ці часто приходили до нас не прямо з грецької мови, а при допомозі мови французької (§ 312). Грецькі романи в XVIII віці були в нас дуже модними, але в Україні їх читали тільки у французькім, рідше в німецькім перекладі; таким чином зайшло до нас багато грецьких слів у французькій перерібці. Пор. § 313.

§ 328. В мові латинській наголос буває тільки на другім або третім складі слова від кінця, на кінці ж слова він ніколи не буває. Коли слово зберігає свою латинську форму, то звичайно воно має й латинський наголос: ко́декс, кля́вза, сенáтор, А́ргус, Вéспер, Да́фніс, Каті́ліна, Кóклес, Назі́ка, Нéпот, Цéзар, Юпі́тер і т. ін.

Але багато є й таких латинських слів, що їх з різних причин ми вимовляємо з наголосом на кінці слова, бо їх кінцевий склад опускається, напр.: Ганніба́л, Геркулéс, концéрт, адвокáт і т. ін.; див. §§ 329 — 331, 333 — 336.

§ 329. Від слів на -a s (з родовим на -a t i s, -a n t i s) звичайно творимо слова від основи (основа — це родовий відмінок без закінчення -i s), а наголос ставимо в них постійно на кінці слова: гіга́нт, оптіма́т, меценáт; так само й грецькі: Атла́нт, Калха́нт і т. ін.

§ 330. Багато латинських слів гублять у нас своє закінчення, і через те наголос опинюється на кінці слова. Так, закінчення -u s в українській мові завсіди відкидається, а наголос лишається на тім самім складі, на котрім був він у мові латинській: advocátus — адвокáт, praelátus — прелáт, senátus — сенáт, ac-

séntus — акцэнт, префэкт, апарат, доцэнт, контракт, Вулкан, Германік, Каміл, Катул, Лукул, Марцэл, Метел, Нептун, Рэгул, Ромул, Сатурн, Сілен, Тацит, Тібул і т. ін.

§ 331. Латинські слова на -um звичайно гублять у нас своє закінчення, але наголос зберігають латинський: decretum — декрет, протокол, procentum — процент, fermentum — архів, statutum — статут, fundamentum і т. ін. Коли ж слово закінчення -um не губить, то воно так само зберігає й латинський наголос: memorandum, fatum, minimum, forum і т. ін.

§ 332. Латинські слова на -ius та -ium звичайно міняють у нас своє закінчення на -ій, а наголос мають на передостаннім складі: Вергілій, Гораций, Меркурій, Овідій, акварій, гербарій, критерій і т. ін. Пор. § 68.

§ 333. Слова на -eus переходять у нас на -ей з наголосом на кінцевім -e: Морфей, Еней, Помпей, Апулей. Див. іще § 341.

§ 334. Латинські слова на -anus переходять у нас в слова на -ан з наголосом на кінці слова: вулкан, Лукан, Сильван, Траян, Юліан і т. ін. Див. § 341, а також §§ 6 і 54.

§ 335. Так само латинські слова на -inus переходять у нас в слова на -ін з наголосом на кінці слова: Августин, Тигелін.

§ 336. Латинські слова на -o, -io, що мають родовий відмінок на -onis, в українській мові звичайно кінчаються на -он (цебто творяться від основи з наголосом на кінцевім складі слова (цебто з наголосом основи): легіон, аквілон, Катон, Купідон, Марон, Назон, Пізон, Плутон, Страбон, Цицерон і т. ін.; так само Нерон, і рідко — Нерон. Пор. § 341, 326.

§ 337. Часом буває, що ми вимовляємо класичні слова різно, — то з наголосом грецьким, то з латинським, то нарешті — із своїм, цебто на кінці слова, напр., назву Ганнібал вимовляють потрібно: Ганнібал — Hannibal, Ганнібал — за гр. Annibas, і Ганнібал; так само Андронік, Нерон, Адоніс, Аргон, Сапфрон і т. ін.

§ 338. Ті чужі слова, що одночасно заходять до нас від різних мов з різною системою наголосу, часто вимовляються в нас не однаково: принцип, магазин, атом, парламент, медикамент і т. ін.

§ 339. Чужі слова зложені частіш мають у нас український наголос, цебто на другім слові: поліцмейстер, аксельбант, бакенбарди, брандмайор, камердінер, парикмахер і т. ін. Але в чужих словах рідко вживаних, особливо в перейнятих з мови німецької, наголос часом лишається німецький, цебто в першім слові: ландман, фурман, вальдшнеп і т. ін. Див. §§ 91, 95.

§ 340. Закінчення чужих слів не завсіди дають вірну вказівку про наголос їх. Напр., є однакові закінчення в мові англійській і французькій (звичайно такі слова зайшли з французької мови до англійської), так що в словах, перейнятих із цих мов, наголос ставимо в залежності від того, звідки слово взяте; так вимовляємо: парламент (по-англійськи) або парламента (по-французьки).

§ 341. Ось ці закінчення чужих слів чоловічого роду приймають наголос на себе, звідки б слово не прийшло до нас: -а́ж, -а́ш, -е́ж, -а́н, -а́нт, -я́нт, -е́нт, -ме́нт, -а́н, -я́н, -е́н, -і́н, -о́н, -у́н, -а́й, -е́й, -і́л, -і́л, -а́м, -і́м, -у́м, -а́т, -е́т, -і́т, -о́т, -у́т, -е́ст, -і́ст, -і́ст, -і́ф, -і́зм, -і́зм, -і́ск. Сюди належать головним чином слова французькі, латинські, грецькі, турецько-татарські та інші. Винятків із цього правила небагато, — це звичайно слова з тих мов, що, хоч мають подібне закінчення, але не допускають наголосу на кінцевім складі, напр.: Лондон, Байрон і т. ін.

Усі слова з таким закінченням мають наголос нерухомий, цебто при відміні слова він лишається на тім самім складі, де був у назовнім відмінкові: драгун, драгуна, драгуном, драгуни. Тільки загально вживані слова на -ак, -ай, -ан за своїми власними (§ 50) в українській мові мають великий нахил до рухомого наголосу: козака́, козако́м, байдаки́, буга́я і т. ін.; але не загально вживані слова на ак, ай, ан звичайно збергають свій нерухомий наголос. Див. § 317.

Ось трохи прикладів з наших стародруків. Словник 1627 р. П. Беринди: кано́ном. "Арт. Віри" 1645 р.: балвана́, балваня́, балвано́в, в "Юрда́ни, кано́ну, от сатаня́. "Скарбниця" 1676 р.: атамáн, балванá, гетма́н, гетма́на, гетма́нов, гетма́нскою, гетма́нскою, коза́к, козако́м, козаки́, о козака́х, козака́ми, кола́к, колпака́, ма́я, в Пáтеріку, Пáтерики́, Со́ломон, Трiфологіон.

§ 342. Чужі слова чол. роду на -граф, -метр і -лог, з голосною **о** перед цими закінченнями, мають наголос на цім **о**: автограф, хронограф, фотограф, етнограф, типограф, барометр, хронометр, динамометр, ідеолог, патолог, фізіолог, археолог, філолог. Див. § 95.

Коли ж перед цими закінченнями нема голосного **о**, тоді наголос падає на кінець слова: епіграф, або буває перед закінченням: діаметр, каталог, параграф і т. ін.

Український переклад слова теолог має й український наголос, цебто на другім слові: бого-сло́в (за § 94).

§ 343. Чужі слова жіночого роду на -а постійно мають наголос на передостаннім складі: ко́бра, кім-на́та, ма́са, о́да, сфе́ра, хіме́ра, Авро́ра, Агри́піна, Андрома́ха, Антиго́на, Вене́ра, Гекю́ба, Лау́ра (Ляв-ра), Дездемо́на, Ізабе́ла, Прозерпі́на і т. ін. Виняток із цього тільки слова (їх небагато), що в мові своїй мають уже наконечний наголос: строфа́, маца́ і т. ін.

§ 344. Слова жіночого роду на -е́я, -а́я, -о́я, -о́в-ка, -е́ка, -е́та звичайно мають наголос на передостаннім складі: Ама́льте́я, Астре́я, Меде́я, Ніобе́я, Агла́я, Навзіка́я, Зо́я, апте́ка (місцеве також і за § 345: а́птика), каре́та, газе́та, іде́я, батаре́я; але: со-лей, кисе́я.

§ 345. Слова жіночого роду на -ика мають наголос на третім складі від кінця: фізи́ка, грама́тика, догма́тика, матемáтика, журналі́стика, ритори́ка і т. ін. Але це наголос уже новий, бо вдавнину всі слова на -ика вимовлялися в Україні за § 343, з наголосом на передостаннім складі: ритори́ка, Афрї́ка, Амери́ка, грама́тика; від цієї давньої вимови в Україні лишилося тільки музї́ка (а не му́зика).

Слово музика походить від гр. *mousiké*, і вимовлялося в нас, за § 343, з наголосом на передостаннім складі: му́сика, потім му́зика; давні українські акцентовані пам'ятки знають тільки му́сика, музї́ка, і цей давній наголос став в Україні загально вживаним. Свій наголос українці занесли й на Москву і там він довго тримався; пор. іще в Пушкіна: Гремит музї́ка боевая. Десь коло 30 років ХІХ-го століття німці й поляки занесли на схід латинську вимову цього слова — му́зика, але вона в Україні не

прийнялася (проте прийнялася в Росії: му́зыка). Тільки в Галичині підо впливом польським, часто вимовляють му́зика.*

Лексикон 1627 р. Памви Беринди: Афрі́ка, граммати́ка, му́сіка, риторі́ка. Алфавит поч. XVII-го в. (пам'ятка російська): граммати́ка, граммати́к, граммати́кія, Африкі́я, музі́ка, політик. "Скарбниця" 1676 р.: з музі́кою, музі́ки.

§ 346. Слова жіночого роду на -і́я звичайно бувають латинського або грецького походження; слова латинського походження (хоч би й грецькі слова, але прийшли до нас через мову латинську) вимовляємо з наголосом на 3-м складі від кінця: комеді́я, ана́томія, редакці́я, пое́зія і т. ін. Треба завважити, що під польським впливом так само вимовляємо й деякі грецькі слова: Аспа́зія, Іфіге́нія, Лес́бія і т. ін.; через Україну цю польську вимову занесено й до Росії.

Слова грецькі (або семітські, що прийшли до нас через мову грецьку) звичайно вимовляємо з наголосом на 2-м складі від кінця: ві́тія, анемі́я, ме́сія, летаргі́я, Літу́ргія, панагі́я, симоні́я, стихі́я, Євдокі́я, Софі́я, Марі́я (місцеве й Ма́рія, Ма́р'я, бо з Ма́рія) і т. ін.; так само Росі́я.

"Арт. Віри" 1645 р.: Єва́нгелія, Літу́ргія, Літу́ргін, Ма́рці, о́кази, То́вія. "Скарбниця" 1676 р.: архіма́ндрія, Літу́ргія, Літу́ргін, Ме́сія, Пела́гія, Ро́сія, Ро́сію, з Ро́сін, Со́фін, — за польським впливом; також — унѣ́я, унѣ́ю.

§ 347. Усі слова, що закінчуються на -і́ да, -і́ да, -а́ да, мають наголос на передостаннім складі: Пана́хїда, лампа́да, бригаа́да, канона́да, Агла́їда, Бавкі́да, Іроді́йда, Ізі́да, Кіпрі́да, Немезі́да, Пала́да, Феті́да, Ене́їда і т. ін.

§ 348. Ймення чол. роду на -а вимовляємо так само, як і ймення жі́н. р. на -а, цебто звичайно з наголосом на передостаннім складі (за § 343): Аті́ла, Бра́ма, Буда́, Заде́ка, Сене́ка; але: Кузьма́, Лука́, Хома́, Бова́, Калігу́ла.

§ 349. Ось ці суфікси прикметників від чужих слів завсіди приймають наголос на себе: -а́ льний, -я́ льний: бана́льний, ідеа́льний, норма́льний, гені́яльний, реа́льний; -а́ рний, -я́ рний: вульга́рний, популя́рний; -о́ зний: серйо́зний, грандіо́зний; -і́ й-

* Див. мою працю: Об ударенні слова "музыка", 1917 р.

ний: кульмінаційний, сенсаційний; -ічний, -ічний: критичний, психічний, ідеалістичний, ідилічний, аналітичний, анатомічний, іронічний і т. ін.; -йвний: активний; -атівний: оперативний.

§ 350. Прикметники на -ський, що походять від слів на -ія, мають наголос на передостаннім складі: бельгійський, російський, австралійський, фенікійський, богемський, саксонський; але віддавна встановилася літературна вимова “англійський” поруч звичайного “англійський”. Пор. § 358.

§ 351. Дієслова чужого походження на -ствувати утримують в дієменникові наголос свого йменника на -ство: авторство — авторствувати, ораторство — ораторствувати. Так само по всіх дієслівних формах наголос у таких словах нерухомий. Пор. §§ 42 і 228.

§ 352. Більшість чужих дієслів кінчаться в нас на -увати, -ювати (з нім. -ieren): фантазувати, мобілізувати, зондувати, ігнорувати, ідеалізувати, апелювати, ізолювати, ілюструвати, балансувати і т. ін. При зміні цих слів, коли випадає в, наголос переходить на у, ю: зонду́ю, апелю́ючи. Пор. § 228.

§ 353. Таким чином, як бачили ми вище, в українській мові помічається великий нахил вимовляти чужі слова з наголосом на кінці слова, цебто вимовляти їх так, як часто вимовляємо й свої слова. Цьому допомагали такі причини.

Першою причиною цього треба вважати зникнення в нас закінчення чужого слова, через що наголос слова тим самим опинився на кінцевім складі: advocátus — адвокат, paidagógas — педаго́г.

Другою причиною цього треба вважати те джерело, звідки прийшло до нас слово. Річ у тім, що з половини XVIII-го віку розпочався дуже великий вплив французької мови на Схід, а разом з тим і в Україну, і вплив цей продовжувався майже ціле століття; мова французька панувала тоді скрізь в інтелігентних родинах. От через це багато чужих слів, напр. грецьких, латинських, німецьких, англійських, арабських і інших, прийшли до нас через мову французьку, і ми їх часто вимовляємо й тепер по-французьки, цебто з наголосом на кінці слова: Амю́р, Шекспі́р (по-англійському треба Шéкспі́р, Shákespeare), Гамлéт, Гомéр і т. ін.

Потрете, великий вплив мали тут на нашу мову мови східні, — тюрксько-татарські, а в них наголос постійно падає на кінець слова; мови ці взагалі мали на українську мову великий вплив.

4. НАГОЛОС У ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ.

§ 354. Різні народи мають різні системи наголосу в своїй мові, часом зовсім протилежні одна одній, а це, звичайно, впливає й на їхню вимову. Ось тому, на закінчення цієї праці, подам іще головніші правила наголосу в географічних назвах.

Щодо наголосу, то європейські мови діляться на дві групи: 1. мови з наголосом сталим, цебто прив'язаним завжди до одного складу слова, і 2. мови з наголосом вільним. Див. §§ 312 — 328.

В групі мов англо-сакських наголос тримається головню корінного початкового складу слова, напр. у мові англійській: Ліверпул, Мёнчестер, Лондон, Оксфорд, Кёмбрідж, Сіті й т. ін. Те саме й у групі мов германських, напр. у мові німецькій: Брёмен, Гамбург, Гёссен, Дрёзден, Кёнігсберг, Ляйпціг, Пётсдам і т. ін.

У групі мов фінських наголос падає конче на початковий склад слова, напр.: Віборг, Свёаборг, Улеоборг, і т. ін. На півночі Росії дуже багато міст, річок і т. ін. мають фінські назви, а тому й фінський наголос: Вóлогда, Лáдога, Хóлмогори, Пінега й інші. Із мов слов'янських такий наголос, прив'язаний до початкового складу, мають чехи: Пра́га, Пржібрам, Па́рдубіце, Кла́дно, Ме́льнік.

Отож, значна більшість чужоземних географічних назв вимовляються з наголосом на початковому складі слова.

Навпаки, мова французька має сталий наголос конче на кінці слова, напр.: Бордо́, Брюссель, Кале́, Ліон, Пари́ж, Тюрі́н, Шампа́нь і т. ін.

Такий самий наконечний наголос мають також усі мови тюркської групи, цебто мови турецька, татарська й інші, напр.: Стамбу́л, Бухара́, Хіва́, Дамáск, Баку́, Бахчесара́й, Дар'я́л, Ерівáн, Ерзеру́м, Кавка́з, Каза́нь, Кута́йс, Тифлі́с, Аму́-Дар'я́, Сир-Дар'я́, Багда́д, Мосу́л, Мію́с, Сула́ й т. ін.

В мові польській наголос так само сталий завжди прив'язаний до передостаннього складу слова: Варшава, Каліш, Краків, Люблин, Радом, Познань і т. ін.

Інші мови мають наголос або обмеженовільний, або зовсім вільний. Так, напр., наша українська мова має наголос зовсім вільний, цебто не прив'язаний конче до одного якогось складу слова, але він може бути в різних словах на різних складах, напр.: Лемківщина, Лохвиця, Немирів, Паволоч, Рокітне, Ставище, Тараша, Ляتیчів, Могилів, Стародуб, Лебедін і т. ін. Так само вільний наголос і в мові російській, і інших слов'янських, крім мов чеської та польської.

Про наголос в українських географічних назвах, коли саме на який склад він падає, не буду тут розповідати докладно, бо він залежить від загальних правил наголосу в нашій мові. Подам тільки деякі важливіші завваги.

§ 355. Слова на -ань, -ан, у своїй більшості чужого тюркського походження, мають наголос на кінцевому складі: Березань, Казань, Кубань, Рязань, Тамань, Тмуторокань, Еріван, Нахичевань; так само взагалі слова, що мають **н** в кінцевому складі: Волинь, Ляницкорунь і т. ін.; але: Умань, чи Гумань (може за польським впливом), Сізрань. Цей великий нахил слів, що кінчаться на **н**, до наконечного наголосу тягне сюди навіть чужі слова, чому й часта вимова: Берлін, Лондón, Торунь, Познань і т. ін. Пор. § 341, 334.

Географічні назви жіночого роду з закінченням на -а, -я, -ія, як правило, ніколи не мають наконечного наголосу: Варшава, Сміла, Вісла, Вільня, Вінниця, Вольга, Італія, Австралія й сотні інших; але слова тюркські, звичайно, мають завжди наконечний наголос: Бухара́, Хива́. Пор. § 317

§ 356. Зложені географічні назви, як правило (§ 94), мають наголос на своїй другій частині, напр.: Стародуб, Петрозаводськ, Старобільське, Владивосток, Золотоніша, Новоград, Ярослав, Красноярськ, Краснопілля, Чорторія, Лівобережжя й ін.; усі російські міста на -бург: Оренбург, Петербург, Шліссельбург. Так само вимовляємо й подвійні назви:

Аму-Дар'я, Буенос-А'йрес, Гуляй-Поле, Біла Церква й т. ін.

Але зложені слова на -город уперто з давнини тримають за § 92 наголос на першій частині, на складі перед цим -город, напр.: Міргород, Нівгород, Семігород, У'жгород, Царгород, Шаргород і т. ін.; так само Житомир, Чорнобиль.

Усі слова на -піль (це грецьке *polis*, цебто місто) мають наголос сталий, завжди на складі перед цим -піль, напр.: Барішпіль, Костянтинопіль, Крижопіль, Ольгопіль, Севастопіль, Симферопіль, Ставропіль, Тираспіль і т. н.

§ 357. Дуже важлива справа місця наголосу при відмінюванні слова, і тут треба запам'ятати головне правило (§ 308, 3): в усіх словах чужих, в словах чужого походження і в більшості своїх при відмінюванні слова наголос позостається стало на тому самому складі, на якому був у назовному відмінкові, цебто, завжди тримається одного складу, а на інший не переходить, напр.: Дрезден — з Дрездену, за Дрезденом, Прованс — з Провансу, Потсдам — у Потсдамі, Йордан — Йордану, Йорданом, Стамбул — у Стамбулі, Краків — з Кракова, під Краковом, у Кракові, Китай — з Китаю, Китаєм, Кавказ — з Кавказу, на Кавказі, за Кавказом, Балкани — з Балкан, на Балканах, за Балканами (західньоукраїнське місце: з Китаю, Кавказу, Балкану не літературне).

Так само й свої слова в значній своїй більшості не міняють місця наголосу при відмінюванні їх: Канів — з Канева, у Каневі, Київ — під Києвом, Козятин — з Козятина, Конотип — з Конотопу, Кубань — з Кубані, Кубанню, Малин — з Малина, Ніжен — Ніженом, Озюм — в Озюмі й т. ін.

“Скарбница” 1676 р. Іоаникія Гаятовського згадує багато міст, напр.: Афонскои, до Батурина, од Браслава, Бродов, до Волги, з Гадяча, Гадячем, Горьнь, днѣпровыхъ, з Дону, над Доном, донскими, Дубна, Елецькои, Камянецъ Подолскій, Кафу, Ладѣжин, до Ладѣжина, Любеч, до Любеча, Малую Россію, Малья Россіи, до Москвы, на Москвѣ, на Москву, нѣжинского, в Новгородку Сѣверском, до Перекопу, Пѣнскъ, з Пѣнска, до Почепова, з Речіцы, до Стародуба, межи Сумами, волости украинскіи, до Уманя — до Уманя, в Уманю, уманскіи, Хотин, під Хотынѣм, в Черняговѣ і ін. Але: Лебедина.

Тільки не багато наших власних назов на -ець, -и н з наконечним наголосом звичайно при відміні переносять його на самий кінець слова, напр.: Кролевець, Сирець, Тростянець — з Кролівця, Сирцем, у Тростянці; Лебедін, Тульчін, Чигирін, Яготін — з Лебедина, під Тульчином, за Чигирином, за Яготином, див. §§ 62 і 20. Так само: Самбір — Самбора, Остер — з Остра, Чернівці — у Чернівцях, Ромён — під Ромном, Ірпінь — з Ірпіня, Іртіш — на Іртіші й ін.

Назви на -а к, -и к, -у к (більшість їх — тюркського походження) мають наконечний наголос, що все держиться кінцевого складу й при відміні слів, напр.: Кодак, Кагарлік, Ягорлік, Кременчук — з Кодака, Кагарликом, Ягорликом, у Кременчуці. Так само й назви мешканців на -к: подоляка, пінчубом, поліщукі; але чужосторонські назви можуть мати й незмінний наголос: поляка, прусаком, словаки. Див. § 52, 63, 74.

§ 358. Від основної географічної назви творяться ще й три назві: 1. прикметник на -ський, 2. назва області на -щина чи -щина, і 3. назва народу чи мешканців. Наголос у цих трьох випадках у більшості своїй звичайно тримається на тому складі, де був в основній назві, напр.: Немирів — немирівський, — Немирівщина — немирівець, Одеса — одеський — Одещина — одесець, Харків — харківський — Харківщина — харківець, і т. ін. Але про наголос географічних прикметників на -ський розповім тут трохи докладніш.

У прикметниках на -ський наголос звичайно падає на той склад, де він стоїть в основній формі, напр.: Могилів — могилівський, Мадагаскар — мадагаскарський, Лисянка — лисянський, Проскурів — проскурівський, Ніжен — ніженський, Смотрич — смотрицький, Неаполь — неапольський, Лондон — лондонський і т. ін.

Коли наголос в основній назві на третьому складі від кінця, то в прикметнику він падає на склад перед -ський, напр.: Ліповець — липовецький, Новгород — новгородський, Ходорків — ходорківський, Ліверпул — ліверпульський, Роттердам — роттердамський, Таврія — таврійський і т. ін.; Бухара — бухарський.

Але деякі назви з наголосом на третьому складі від кінця вибиваються з цього правила й заховують місце наголосу основної назви: Лóхвиця — лóхвицький, Нéмирів — нéмирівський, Пáволоч — пáволоцький, Хóртиця — хóртицький, Пу́лково — пу́ківський і т. ін.; — таких випадків небагато. Сюди належать і всі назви на -піль, — їхній прикметник зóвжди заховує місце свого йменника: Терно́піль — терно́пільський, Тира́споль — тира́спільський і т. ін.

Коли прикметники закінчуються на -анський, -янський, то наголос їхній зóвжди на передостанньому складі, цебто зóвжди на цьому -а-, -я-, напр.: Попéльня — попéльнянський, Рокі́тне — рокі́тнянський, Смі́ла — смі́лянський, Ставі́ще — стави́щанський, Тара́ща — тара́щанський, Па́дуя — паду́анський, Спа́рта — спарта́нський і т. ін.

Про прикметники на -ський, див. § 189.

Назви областей на -чина, -щина і мешканців на -ець зóвжди мають наголос на тому ж складі, як і в прикметнику на -ський: Хóдорків — хóдорківський — Хóдорківщина — хóдорківець.

Назви народів і мешканців на -анин, -янин див. § 7.

§ 359. У народній вимові часом чується намагання відрізнити наголосом географічні назви від омонімних форм. Напр.: Усі ку́ті вимела, але: місто Ку́ти над Черемо́шем. Су́ха береза — Село Су́ха (на Бойківщині), Тече по́тік — село Кривий По́тік. У “Скарбниці” Іоан. Галятовського 1676 р. л. 31б. читаємо: “Монастырь од рѣки Свѣни свѣнській называється”. Це скоріш за польським впливом, бо народ звакав до офіційної польської вимови географічних назв.

У прізвищах це явище ясне й безсумнівне, — з психологічних мотивів відрізняють прізвища від звичайних іменників. Напр.: Прийшов па́стух, але: Учитель Па́стух. Митрополит Київський XVI в. звався Онисифор Дівóчка. Пор. ще: Лікар Ба́рац, Учитель Гу́ба, Інженер Бі́да, Письменник Ле́пки й (але: мед липкі́й), Директора Шве́ця, Бо́ва Королевич, але: Студент Бо́ва, т. ін.

ЛІТЕРАТУРА ПРО НАГОЛОС.

В житті мови наголос відіграє дуже важливу ролю, а тому наука віддавна звернула на нього свою пильну увагу й безпереривно досліджує його. Найкраще досліджений наголос мов зах. європейських, наголос же мов слов'янських досліджений ще не глибоко. Серед індоєвропейських наголосів безумовно найцікавіший т. зв. наголос вільний, головню східньослов'янський, — російський, український та білоруський. Опис наголосу мов класичних та сучасних європейських звичайно вкладається в кілька правил, досить легких для досліду; зовсім не те бачимо в мовах з наголосом вільним, як то маємо в мовах східньослов'янських: тут наголос залежить від морфологічної будови слова, цебто від його пня, і кінцівок та приставок, а також від його граматичної форми та інших причин, а тому, для досліду такого наголосу, доводиться проробляти величезну роботу.

Кидається в вічі, що наука про наголос оперує більше в теоретичній ланці, а з практичного матеріалу ґрунтується тільки на сучасній вимові, мало звертаючи уваги на вимову стародавню. Через це дослід наголосу виходить не глибокий, бо односторонній, без історичного освітлення. Східньослов'янські послідовно акцентовані пам'ятки маємо з XIV-го віку, і на них треба звернути найпильнішу увагу, бо тільки при історичнім освітленні наголосу виразніш виступає ціла система його. Думаю, що з цього погляду мій “Словник наголосів Чудівського Нового Заповіту 1355-го року”, виданий 1938-го року, дасть багатий підставовий матеріал для глибшого досліду наголосу.

Нижче подаю всю головнішу літературу для досліду наголосу. Глибокого досліду українського наголосу не можна зробити без досліду наголосу інших слов'янських мов, а цього останнього — без досліду акценту мов зах. європейських. Ось тому дослідник акценту якої будь мови мусить бути обізнаний з усією літературою про наголос, чому й подаю її нижче.

Агрель С.: Наблюдения надъ колебаніемъ ударенія въ рускомъ глаголѣ. Archives d'études orientales, том XII кн. 1, 1918. Стокгольм.

А. Александровъ: Удареніе именъ существительныхъ съ суффиксомъ -икъ въ русскомъ языкѣ. "Р. Ф. В." за 1882 р. т. VII.

А. Александровъ: Удареніе именъ существительныхъ ж. р., оканчивающихся на суффиксы -ынь, -ива и -ева въ русскомъ языкѣ. "Р. Ф. В." 1882 р., т. VIII, 30 — 44.

А. Александровъ: Филологическая справка: пожарище или пожарыше. "Р. Ф. В." за 1896 г. т. 36, стр. 17 — 21.

К. Апель: Замѣтки о древне-польскомъ языкѣ. I. Къ вопросу объ удареніи и количествѣ. "Русск. Фил. Вѣстн." 1880 р. т. III, 6 — 16.

Белич А.: Замѣтки по чакавскимъ говорамъ, "Извѣстія" 1910. т. XIV кн. 2 ст. 181 і далі.

Др. А. Белич: Акцентатске студије. I. Српска Кралевска Академија. Посебна изданија, кн. XLII. Београд, 1914. 209 ст. Рец. N. van Wijk у R SI 1918. VIII. 171 — 187. Эндзелинъ, РФВ. 75. 296.

А. Белич: Промене акцената у прасловенскомъ ъезику. "Јужнословенски Филолог", Београд, 1913 г., кн. 1, ст. 38—66.

А. Быстровъ: Правила объ удареніяхъ въ русскомъ языкѣ, Аренсбургъ, 1900 р.

В. А. Богородицкій: Общій курсъ русской грамматики. Изд. 4-ое, Казань, 1913 г. Стр. 170 — 191, 252 — 268.

Р. Брандтъ: Начертаніе славянской акцентологін. Спб., 1880 г. Рецензія К. Аппеля в "Р. Ф. В." за 1881 р. т. V 228-229.

О. Брокъ: Очеркъ физиологін славянской рѣчи ("Энциклопедія славянской филологін", вып. 5), 1910 р., количество и удареніе, стр. 192 — 251.

Бубрихъ Д. В.: О трудахъ А. А. Шахматова въ области славянской акцентологін. "Извѣстія" 1922. XXV. 198 — 207.

Д. В. Бубрихъ: Сѣверно-кашубская система ударенія. "Извѣстія" 1924 г. т. 7 ст. 1—194.

Е. Будде: Къ вопросу о надстрочныхъ знакахъ въ древне-славянскихъ и русскихъ рукописяхъ. "Филологическія Записки" за 1887 р. ч. 5.

Е. Будде: Опытъ грамматики языка А. С. Пушкина. "Сборникъ отд. русск. яз. и слов". т. 77 за 1904 р. Три выпуска.

Булаховскій Л. А.: К болгарскому ударенію, "Јужнословенски Филолог" 1921 р. т. II кн. 3 — 4 ст. 285 — 294.

Булаховскій Л. А.: Акцентологические этюды, "Јужн. Фил." 1924 р. кн. IV ст. 114 — 150, 1926 р. кн. V ст. 82 — 92.

Проф. Л. А. Булаховський: Наголос українських прикметників. “Записки” ВУАН. 1927. г. XIII — XIV ст. 294 — 303.

Булахоускі Л. А.: Аб перасоувані націску на склады перад слабымі канчатковымі рэдукаванымі. “Запіскі Аддзелу Гуманітарных Навук”, Менск, 1928, том I, ст. 230 — 234.

Проф. Л. Булаховський: Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу. “Зб. Центр. Держ. Курсів Українознавства” I, Харк. 1928, 25 — 32 ст.

С. Б—чь (Буличь): Удареніє, “Энциклоп. словарь Брокгауза и Ефрона”, півтом 68, 1902 р.

Н. Вань-Вейкъ: Къ интонаціи праславянскихъ падежей на -ъ. “Извѣстія” 1915 р. т. XX кн. 3 ст. 32 — 40.

N. van Wijk: Об удареніи русских числительныхъ пятьдесятъ, шестьдесятъ, семьдесятъ, восемьдесятъ, “Slavia”, 1937, XIV 646 і далі.

Н. Вань-Вейкъ: Къ формамъ родилá, родилсá и т. д. “Извѣстія” 1919 р. т. XXIII кн. 1 ст. 106 — 112.

В. А. Васильевъ: Именительный падежъ множественнаго числа. “Маякъ” 1842 г. кн. VIII гл. III стр. 78 — 83.

В. А. Васильевъ: Объ удареніяхъ русскаго языка. “Маякъ” 1842 р. кн. V стр. 30-47, кн. VII стр. 1-22, кн. X гл. III, 77-112.

Л. Л. Васильевъ: Къ исторіи звука ѣ въ московскомъ говорѣ въ XIV — XVII вв. “Извѣстія отдѣленія русск. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ” за 1905 р. кн. 2 стр. 177 — 227.

Л. Л. Васильевъ: Гласные въ слогѣ подъ удареніемъ въ моментъ возникновенія аканья въ обоянскомъ говорѣ. “Извѣстія Отдѣл. русск. языка и словесности” т. IX кн. 3.

Л. В. Васильевъ: Замѣтка объ акцентовкѣ несклоняемаго причастія на -лѣ. “Журналь М. Н. Пр.” за 1905 г. кн. 8 стр. 464 — 469.

Л. Л. Васильевъ: О значеніи каморы въ нѣкоторыхъ древнерусскихъ памятникахъ XVI и XVII вѣковъ. “Р. Ф. В.” 1918 р. т. 78 кн. 3 — 4 ст. 155 — 186.

З. Веселовська: Український наголос у “Лексиконі” П. Беринди, “Записки іст. філ. відділу ВУАН” 1929 р. т. XXI—XXII ст. 7 — 28.

Александръ Востоковъ: Русская грамматика по начертанію его же сокращенной грамматики полнѣе изложенная. Спб., 1831 р.; глава четверта, о слогаудареніи, стр. 373 — 406.

П. Д. Голохвастовъ: Законы стиха русскаго народнаго и нашего литературнаго. “Памятники древней письменности и искусства” за 1883 р. Те саме в скороченні в “Русск. Вѣстникъ” за 1881 р. кн. XII.

Николай Гречъ: Практическая русская грамматика. Второе изд., исправленное. Спб. 1834 р. (перше вийшло в 1827 р.), стр. 421 — 460.

Д-р Є. Грицак: Статистика наголосів в українській мові, "Рідна Мова" 1938 р. ч. 12 (72) ст. 519 — 522.

Гротъ Я. К.: О нѣкоторыхъ законахъ русскаго ударенія, "Извѣстія" А. Н. 1858 р. т. VII ст. 161 — 199.

Я. К. Гротъ: Филологическія разысканія, Спб. 1837 г. На стр. 311—429 статті: 1) О спряженіи русскаго глагола и важности въ нем ударенія; 2) О глаголахъ съ подвижнымъ удареніемъ; 3) О русскомъ удареніи вообще и объ удареніи именъ существительныхъ; 4) О переходѣ ударенія существительныхъ именъ въ косвенныхъ падежахъ, и 5) По поводу нѣмецкой брошюры о русскомъ удареніи (L. Kaysler).

Н. К. Грунскій: Къ исторіи удареній въ памятникахъ древне-церковно-славянскаго языка, "Р. Ф. В." за 1901 р. кн. 1.

Н. К. Грунскій: Памятники и вопросы древне-славянской письменности. Т. I. Юрьевъ, 1904 р. Рецензія С. Кульбакина в "Журн. Мин. Н. Пр." 1906 кн. 3.

И. Давыдовъ: Опытъ общесравнительной грамматики русскаго языка, изданной вторымъ отдѣленіемъ Имп. Академіи Наук. Спб., 1854 р., видання третє.

В. Долопчевъ: Опытъ словаря неправильностей въ русской разговорной рѣчи. Варшава. 1909 г., изд. 2-е.

Дримколовъ: Акцентовната на единъ обсегъ западно-български говори. "Сборникъ" IX, 391 — 409.

А. И. Ельсин: Правила ударенія въ русскомъ языкѣ. Варшава, 1890 р. Рецензія на цю книгу В. Васильева в "Р. Ф. В." за 1897 р. т. 26.

И. Эндзелинь: Замѣтки къ латышской акцентовкѣ. "Извѣстія" VI (1901) кн. 4, ст. 140 — 149.

И. Эндзелинь: Къ литовской акцентуаціи и именит. пад. множ. ч. основ. на о, "Извѣстія" 1916 г. т. 21 кн. 2 ст. 295—312.

С. Н. Ждановъ: Критическія замѣтки: О знакахъ ударенія въ папирусномъ спискѣ Алкеманова Парфенія, "Извѣстія ист.-фил. Института кн. Безбородко" т. VI.

Ивкович М.: Акцентски системи српско-македонскихъ говора, "Јужнословенски Филолог" 1921. т. II кн. 3 — 4 ст. 254 — 271, т. IV ст. 46.

Каринскій Н.: Обь удареніяхъ въ Кіевскихъ глаголическихъ отрывкахъ, "Извѣстія" 1901 р. т. VI кн. 3 ст. 281 — 289.

Е. Карскій: Бѣлоруссы. Томъ II, ч. I, стр. 504 — 574: о бѣлорусскомъ удареніи.

Катковъ: Объ элементахъ и формахъ славяно-русского языка. 1845 р.

Кодовъ Х.: Подвижното българско ударение и неговото отношение къмъ прасловянското удареніето. I. Существовани имена. Софія, 1929.

Коршъ: О рускомъ народномъ стихосложеніи. I. Ударенія въ языкѣ русской народной поэзіи. "Извѣстія отд. русск. яз. и слов". 1896 р. кн. 2, стр. 1 — 45.

Ө. Коршъ: О рускомъ народномъ стихосложеніи. "Сборникъ отдѣл. русск. яз. и слов". за 1901 г. т. 67.

Ө. Е. Коршъ: Слово о полку Игоревѣ, Спб. 1909 р. Виданія Академіи Наук, див. "Изслѣдованія по рускому языку" т. II. вып. 6.

Ө. Е. Коршъ: Объ удареніяхъ въ русскихъ пѣсняхъ и стихахъ; "Матеріалы для изученія говоровъ и быта Мещовскаго уѣзда" в "Сборникѣ отдѣл. русск. языка и слов". за 1911 р. т. 70 стр. 206 — 213.

Рад. Кошутич: Граматика рускогъ језика. I — II. Београд, Багато про наглас.

Н. Крушевскій: Наблюденія надъ нѣкоторыми фонетическими явленіями, связанными съ акцентуаціей, Казань, "Учен. Записки Казан. Универс.", 1879 р., ст. 93 — 102.

С. М. Кульбакинъ: Къ исторіи и діалектологіи польскаго языка. Спб., 1903 г. Рецензія В. Л. Васильева в "Журн. М. Н. Пр." за 1904 р. кн. 8, і В. К. Поржезинскаго в "Сборникѣ отд. русск. языка и слов".

С. М. Кульбакинъ: Замѣтки о словянскомъ количествѣ и удареніи. "Извѣстія отд. р. яз" т. XI за 1906 кн. 4 стр. 244-317.

Ст. Кульбакин: Акцентатска питања "Јужнословенски филолог", 1921, кн. 2 ст. 80 — 110, 240 — 253. Критика новихъ праць про слов'янскій наглас. Том III 48 — 70 1922 — 1923 р. розгляд праць А. Белича, Розвадовскаго, Ван-Вейка і Лера.

К. Я. Люгебиль: Къ вопросу объ акцентуаціи словъ и грамматическихъ формъ въ греческомъ языкѣ, "ЖМНПр" 1889 р. ч. 261, січень, ст. 1 — 36.

А. Мелье: О нѣкоторыхъ аномаліяхъ ударенія въ славянскихъ именахъ. "Русск. Фил. Вѣст." 1902 т. 48 ст. 193 — 200.

Арх.Мѣфодій (Великановъ): Старопечатная второй половины XVI-го ст. псалтырь въ слогаудареніяхъ ея глагольныхъ формъ. "Русск. Фил. Вѣст." т. 59 — 62.

Ст. Новакович: Акценти штампанихъ српско-словенскихъ книга, "Гласник" 1877 р. кн. 44 ст. 1 — 61.

Ст. Новакович: Акценти трговишкогъ јеванђела од 1512 године. 1878 Београд, "Гласник" т. 47 ст. 1 — 78.

И. И. Огіенко: Словарь ударений въ русскомъ языкѣ и правила русскаго ударенія. Кіевъ, 1911 г.

Рецензії: 1) "Прикарпатская Русь" 1911 р. № 611; 2) "Дружескія Рѣчи", 1911 г. № 11; 3) "Вятская Рѣчь" 1912 г. 27 апр. 4) "Ежемѣсячныя литерат. приложенія къ журналу "Нива" за 1911 г. № 10. 5) "Филологич. Записки" 1912 г. кн. 1. 6) "Русская Школа" 1911 г. кн. 9.

На основі цього Словаря склав свого словника М. Sieff: *Practical guide to the russian accent*, London, 1919 р. ст. 175-214.

И. И. Огіенко: Обѣ удареніи въ собственныхъ именахъ историческихъ лицъ, писателей, дѣятелей и т. п. Кіевъ, 1912, 88 ст. Рецензії: 1) "Владимирскій Листокъ" 1917 г. № 60. 2) "Московскія Вѣдомости" 1913 г. 7 марта. 3) "Раннее Утро" 1913 г. 16 марта. 4) "Русская школа" 1913 г. кн. 7 — 8.

И. И. Огіенко: Обѣ удареніи въ иностранныхъ словахъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ, въ "Словарѣ общеупотребительныхъ иностранныхъ словъ въ русскомъ языкѣ", Київ, 1912 р.

И. И. Огіенко: Обѣ удареніи въ географическихъ именахъ Київ, 1912 року, 64 ст. Рецензії: 1) "Биржевыя Вѣдомости" 1912 р. 24 лют.; 2) "Донецкая Жизнь" 1912 р. 26 лют.; 3) "Владимирскій Листокъ" 1912 № 60. 4) "Филолог. Записки" 1912 кн. 1. 5) "Русская Школа" 1913 кн. 7 — 8.

И. И. Огіенко: Русское литературное удареніе. Кіевъ, 1914 р., 240 ст. видання 2-ге (видання перше: "Словарь ударений"). Тут, на ст. 228 — 237 подана література про наголос. Це перша повна система російського наголосу. На основі цієї праці, як твердить сам автор, вийшла англійська праця: *Mark Sieff: Practical Guide to the Russian Accent*. London, 1919. *Publisher: Richard Jasche.*

И. И. Огіенко: Обѣ удареніи въ словѣ "музыка", лекція про велия legendi в Київськѣм Університетѣ св. Володимира, "Русск. Филол. Вѣстникъ" 1917 р. ст. 1—26.

И. И. Огіенко: Удареніе въ украинскомъ языкѣ, див. *Курсъ украинскаго языка*, Київ, 1918 р. 104 — 113.

І. Огіенко: Український церковний наголос. Див. *Свята служба Божа св. о. нашого Івана Золотоустого мовою українською*, ч. II ст. 17 — 18, Львів, 1922 р.

І. Огіенко: Наголос, як метод означення виходу стародрукованих книжок. "Записки Наук. Тов." т. 136 — 137, ст. 197 — 224, Львів, 1925 р.

І. Огіенко: Український наголос на початку XVII-го віку, "Записки чина св. Василя Великого", Жовква, 1926 р., т. II вип. 1 — 2, ст. 1 — 29.

I. Огієнко: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, "Elpis", Варшава, 1926 р., кн. I ст. 27 — 32.

I. Огієнко: Український наголос в XVI-м віці, див. "Сборник статей в честь академіка А. И. Соболевского", 1928 р., ст. 444 — 451, видання Російської Академії Наук.

I. Огієнко: Наголос чужих слів в українській літературній мові, Календар "Дніпро" 1925 р., Львів, ст. 117 — 125.

I. Ohijenko: Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern. "Zeitschrift für Slav. Philologie", 1932 р. т. IX кн. 3-4 ст. 395-399.

I. Огієнко: Інтонція в реченні, "Рідна Мова" 1936 р. ч. 1 ст. 1 — 12.

I. Огієнко: Кендема (подвійний гравіс), палеографічний нарис, "Записки ЧСВВ" 1936 р.

I. Огієнко: Наголос іменників на -ня, акцентологічний нарис, "Рідна мова" 1936 р. ч. 4 (40) ст. 145 — 158.

I. Огієнко: Український церковний наголос, "Elpis" 1936 р. кн. 1 ст. 27 — 32, Варшава.

I. Огієнко: Середньоболгарський наголос в українських пам'ятках, "Вербська Євангелія 1560-го року", див. "Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ", Софія, 1933 р. ст. 221 — 224.

I. Огієнко: Східнослов'янський наголос у XIV-м віці, том перший: Словник наголосів Чудівського Нового Заповіту 1355-го року, "Записки Ч. С. В. В.", Жовква, 1938 р., ст. 1 — 104.

I. Огієнко: Акцентні значки в наших писанних пам'ятках, "Рідна Мова" 1937 р. ч. 6 (54) ст. 275 — 280.

Д-р Володимир Охримович: Про наголос в українсько-руській мові. "Записки Наукового Товариства ім. Шевченка", т. 33, 1900 г., стр. 1 — 64.

Д-р В. Охримович: Про виголос і наголос слова "Україна", "Зап. НТШ", т. 133, ст. 73 — 84.

Протоіерей Герасимъ Павскій: Филологіческія наблюденія надъ составомъ русскаго языка; три разсужденія, Спб. 1841 — 1842 г. Второе издание 1850 г. (уже 4 книги).

А. А. Потєбнѣ: О полногласіи. "Филолог. Записки" за 1864 г.

А. Прокоповичъ-Антонскій: Замѣчанія о русскомъ удареніи; "Труды Московск. Общества Любителей Русск. Слов." ч. IV за 1812 р. стр. 71 — 76.

Рудницький Яр.: Наголос в поезії Шевченка, Авгсбург, 1947 р., ст. 1 — 60, видання УВАН літографоване.

Рудницький Яр: Поетичний наголос у Франка, “Сьогочасне й Минуле”, кн. 1 — 2, Мюнхен, 1949 р., ст. 141 — 142.

Рудницький Яр: Український наголос, як функційна проблема. “Науковий Збірник УВУ” 1942 р. т. III ст. 316 — 330, Прага; другий наклад 1947 р., Авґсбург.

Ол. Синявський: Норми української літературної мови, Київ, 1931 р., про наголос ст. 157 — 172.

И. Синяковъ: Удареніе в русскомъ языкѣ. Вильна, 1908 г.

Симони К.: Повѣсть о горѣе и злосчастіи”, “Сборникъ” А. Н.; багато заміток Корша.

К. Смирновъ: О взаимномъ отношеніи по ударенію именъ суш. съ суф. -ецъ и ихъ “производящихъ”. “Ученые Записки Казанскаго Университета” 1883 р.

А. И. Соболевскій: Лекціи по исторіи русскаго языка, Москва, 1903, изд. 3. На стр. 262 — 273, глава IX, удареніе.

А. И. Соболевскій: Къ исторіи русскаго ударенія, “Руск. Фил. Вѣстникъ” за 1909 г. т. LXI, стр. 134 — 135.

А. И. Томсонъ: Общее языковѣдѣніе, Одесса, 1910 р., вид. 2, 224 — 228.

Ф. Ф. Фортунатовъ: Объ удареніи и долготѣ въ балтійскихъ языкахъ. “Р. Ф. В.” за 1895, т. 33, кн. 1 и 2 ст. 254-297.

Ця стаття вміщена і в , “Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprache” за 1897 г. т. 22 стр. 153-188: Über Accent und Länge in den baltischen Sprachen.

Б. Цоневъ: За удареніето въ бѣгарски езикъ, “Сборникъ за нар. умовъ”. 1891 р. т. VI, Софія, ст. 3 — 83.

Цоневъ Б.: Къмъ исторіята на бѣгарски езикъ, “Сборникъ” 1903 р. т. XIX кн. I.

В. Чернышевъ: Законы и правила русскаго произношенія. Спб., 1908 р., вид. 2. Рецензія на цю книгу Бодуэна-де-Куртенэ, “Изв. отд. русск. яз. и слов.” XII, кн. 2, стр. 491 — 501.

В. Чернышевъ: Русское удареніе. Пособіе къ его изученію и употребленію. Спб. 1912 р.

В. Чернышевъ: Ритмическое удареніе въ русскихъ пѣсняхъ, в “Матеріалахъ для изученія говоривъ и быта Мещовскаго уѣзда” в “Сборникъ отдѣл. русск. яз. и словесн.” т. 70 за 1911 р., ст. 202 — 205.

І. Шарловскій: Русское слогаудареніе. Три випуски; вип. I в “Филолог. Зап.” за 1884 р. кн. 1 — 2; вип. II Київ 1884 р., вип. III в “Филологич. Запискахъ” 1898 р. — Рецензія “Русская Мысль” за 1889 р. кн. IX.

І. Шарловскій: Русская просодія. Изслѣдованія объ акцентѣ вообще, а равно законы русскаго ударенія въ особенности.

Одесса, 1890 р. Рецензія в “Журналѣ Мин. Народн. Просв.” за 1892 р. кн. 2.

I. Шарловскій: О благозвучіи русскаго языка. “Филологич. Записки” за 1885 р.

I. Шарловскій: Нѣкоторыя разъясненія къ русскому ударенію. По поводу рецензій на “Русскую просодію”. Херсонъ, 1892.

А. А. Шахматовъ: Исслѣдованія въ области русской фонетики, Варшава, 1893 р., гл. 13 — объ удареніи. “Русск. Фил. Вѣстн.” т. 29 — 31.

А. А. Шахматовъ: Къ исторіи сербо-хорватскихъ удареній. “Русск. Фил. Вѣстн.” т. 19, 20, 23, 24.

А. А. Шахматовъ: Юрій Крижаничъ о сербо-хорватскомъ удареніи. “Русскій Фил. Вѣстн.” за 1894 — 1895 рр., т. 32 — 34.

Шахматовъ А. А.: Объ общихъ явленіяхъ въ греческомъ и славянскомъ удареніяхъ. “Сборникъ статей” на честь Корша; 1896 р. ст. 149 — 160.

А. А. Шахматовъ: Къ исторіи удареній въ славянскихъ языкахъ. “Извѣстія” за 1897 р. т. III кн. I ст. 1 — 34. Рец. Rešetar, “Arch.” 1898. т. XX. 397 — 405.

А. А. Шахматовъ: Къ исторіи звуковъ русскаго языка. О полногласіи и нѣкоторыхъ другихъ явленіяхъ. Спб., 1903 г. (из “Извѣстій Отд. русск. языка и слов.” т. VII кн. 1 и 2, т. VIII кн. 1 і 2). Див. ст. 45 — 47, 182 — 184 і ін.

А. А. Шахматовъ: Курсъ исторіи русскаго языка. Спб. 1909 — 1911; три части.

А. А. Шахматовъ: Очеркъ современнаго русскаго литературнаго языка. Спб. 1913.

Шмидт П.: Троякая долгота въ латышскомъ языкѣ, “Сборникъ” А. Н. т. 67.

Ягіч В.: Про сербскій наголос, “Rad” кн. XIII.

S. Agrell: Intonation und Auslaut im Slawischen, “Archives d'études orientales publiées”; t.7, Upsala, 1913, V-120. Rec. A. Meillet, RSI 1915. VII.25-32.

A. Belic: Un système accentologique du slave commun. MSL. 21. Paris.

A. Belic: Zur slavischen Akzentlehre, “Zeitschr. f. sl. Ph.” 1925. II. I-28.

Bezzenberger A. Eine indogermanische Accentregel. “Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprache”. t. 2, 1878, Göttingen.

Bezzenberger A. Zur litauischen Accentuation. “Beiträge zur Kunde der indogermanschen Sprache”, B. 10, 1886.

A. Bystrow: Regeln über den Accent in der russischen Sprache. Mitau, 1884.

P. Boyer: L'accentuation du verbe russe. Paris, 1895.

Bopp, F.: Vergleichendes Accentuationsystem. Berlin, 1854.

Breznik: Die Betonungstypen der slavischen Verbuns, "Archiv" 1911, t. 32. 399-454.

Karl Brugmann: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg. 1904, S. 52-66.

D. W. Bubrich: Czy istniały wspólne słowiańsko-baltyckie zmiany w dziedzinie akcentuacji? "Symbola", Krakow, 1928, II. 1-10.

M. Valjavec: Prinos k naglasu u novoj slovenštine "Rad", 1878, t. 43-48, 56, 57, 60, 63, 65, 68, 71, 73, 74, 76, 77, 93, 94, 102, 105, 110, 118, 119, 121.

M. Valjavec: Glavne točke o naglasu knizevne slovenštine, "Rad", t. 132. 116-213. 1897.

N. van Wijk: Zur Betonung der Verba mit stammildenden novъjъ sestъjъ. RSL. VII. 157. i "Arch". XXXVII. 1. u. weitere

N. van Wijk: Zu den slavischen Iterativen von Typus begati. KZ 49. 84 u. weitere.

N. van Wijk: Z powodu metatonji słowiańskiej i baltyckiej. "Prace, ofiarowane I. Baudouinowi", 1921, 3-7, Krakow.

N. van Wijk: Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme. Amsterdam, 1923.

N. van Wijk: L'accentuation de l'aoriste slave. "Revue des études slaves", 1923, t. III, p. 27-47.

N. van Wijk: Zur sekundären steigenden Intonation im Slavischen. "Arch." XXXVI. 321. 1916.

I. Verchratskij: Über den Akzent im Kleinrussischen. "Archiv für slav. Phil." B. III, 1879.

I. Verchratskij: Ein weiterer Beitrag zur Betonung im Kleinrussischen. "Archiv f. slav. Phil." B. III, 1879.

Dr. V. Vondrák: Vergleichende slavische Grammatik. I Band. Göttingen. 1906, S. 187-250, Betonung, Aus. 1924 S. 217 u. weitere.

Vondrák V.: Slavische Akzent- und Quantitätsstudien. Teil I in "Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprache" 1906, B. 30, S. 100-153; T. II in "Zeitschrift" 1907, B. 41, 133-153.

Розгляд цієї праці Вондрака зробив С. М. Кульбакин у "Извѣстія русск. яз. и словестн." т. XI. кн. 4, стр. 302—317. Див. "Rocznik Slavistyczny" I. 281-2.

Vondrák V.: Prispěvky z obozu slov. prizvuku, "Sborn. Pastrn." 1923, 32-33.

Vondrák V.: Prispěvky k nauce o praslovanskem prizvuku "Spisy fil. fak. Mas. un." c. 5, 9, Brno, 1924.

Clemens Hankiewicz: Ein Beitrag zur Lehre vom kleinrussischen Akzent. "Archiv f. sl. Phil." II, 110-125.

Cl. Hankiewicz: Über den Akzent der Verba im Kleinrussischen, "Archiv" II. 2. 289-296.

I. Hanusz: Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen. "Archiv für sl. Phil." VII, 1883.

Hirt H.: Vom schleifenden und gestosenen Ton in der indogermanischen Sprache; 2 Teile, "Indogerm. Forschungen" 1892.

Hirt H.: Der indogermanische Akzent. Strassburg, 1895.

Hirt H.: Über den Akzent der i und u Deklination im Indogermanischen, "Anzeiger" 1894. III. 164.

Hirt H.: Akzentstudien, "Indogermanische Forschungen", 1899. X.

Hirt H.: Der Akzent, Indogermanische Grammatik, V, Heidelberg, 1929.

E. Hoffmann-Krayer: Grundsätzliches über Ursprung und Wirkungen der Akzentuation. "Festschrift J. O. Behaghel", Heidelberg, 1924, 35-57.

Hujer O.: Slovanská deklinace jmenná. V Praze, 1910.

Hujer O.: Uvod do dejin jazyka ceského, Praha 1924.

Наголос праїдноєвропейський ст. 14 — 15, балтицько-слов'янський 30 — 31, праслов'янський 49 — 53, чеський доісторичний 83 — 87.

Grafenauer J.: Zum Akzente im Geilthalerdialekte. IA XXXVII. 197.

O. Grünenthal: Zum russischen Akzent, "Archiv" 1924-1925, B. 39, 284-290.

Danicic: Akcenti u adjektiva. "Rad" 14.

Danicic: Prilog za istoriju akcentuacije hrv. ili srpsk. "Rad" 20.

Danicic Gj.: Akcenti u glagola. Zagreb, 2, 1901.

Diels: Studien zur slavischen Betonung. "Arch. f. sl. Phil." XXI B., Buch 1-2, S. 1-101, 1909.

Рецензія на цю книжку Л. Булаховського: Къ вопросамъ славянскаго количества и ударенія. "Р. Ф. В." за 1910 р., кн. I, стр. 161 — 170.

R. Ekblom: Zur Physiologie der Akzentuation langer Silben im Slavo-Baltischen, Upsala-Leipzig, 1922. Rez. RSl. IX. 270.

R. Ekblom: Zur tschechischen und serbischen Akzentuation, "Slavia" 1924, III, 35-44.

R. Ekblom: Quantität und Intonation im centralen hochlitauschen, Upsala, 1925.

R. Ekblom: Zur Entstehung und Entwicklungen der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten. Upsala-Leipzig, 1930.

St. Ivšić: Prilog za slavenski akcenat. "Rad" 187, st. 133-207, Zagreb, 1911. Rec. A. Belic, RSl. 1912. V. 164-178.

Isacenko A. V.: Besedni akcent, stavkov akcent, "Narecje vasi Sele na Rozu", Ljubljana, 1939, 13-26.

Dr. L. Kayssler: Die Lehre vom russischen Akzent. Berlin, 1866.

Рецензія Я. К. Грота в "Ж. М. Н. Пр." за 1869 р. кн. I, 233 — 251.

Kretschmer P.: Indogermanische Akzent- und Lautstudien. "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Berlin, 1892, B, 31, S. 325-472.

I. Kuryłowicz: Le problème des intonations baltoslaves. RSl. X. 1-80, Krakow, 1931.

Prof. Jerzy Kuryłowicz: Akcentuacja prasłowiańskich tworów prefiksalnych (tem. na -o-), "Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności", 1929, Nr. 4, str. 6-10.

Lehr T.: Studja nad akcentem pomorskim. "Materjaly i prace Komisji Jezykowej A. U. w Krakowie," 1913. VI. 359-450. Rec. F. Lorentz'a RSl. 1913. VII. 51-73.

Lehr-Splawinski T.: "Roczn. Slav." t. VII. 84-89, 1915.

Lehr T.: Ze studjow nad akcentem słowiańskim, "Prace Komisji Jezykowej A. U. w Krakowie", Nr. I. Krakow, 1917, str. 1-92.

Lehr-Splawinski: Slady dawnych różnic intonacyjnych w językach ruskich. RSl. IX. 109. 1918.

Lehr-Splawinski T.: O prasłowiańskiej metatonji. Krakow, "Prace Kom. Jez." cz. 3, 1918. Rec. van Wijk RSl. IX 78. 1918.

Lehr-Splawinski T.: O jakości intonacji prasłowiańskich. RSl. IX. 254. 1918.

Lehr-Splawinski T.: De la stabilisation de l'accent dans les langues slaves de l'Ouest, "Revue des études slaves" 1923, III. 173-192.

Lehr-Splawinski T.: Najstarsze prasłowiańskie prawo cofania akcentu, "Symbol". II. 85-100, 1928. Krakow.

Lehr-Splawinski T.: Sur les origines des intonations en slave commun, "Atti del III Congresso Intern. dei Linguisti" 1933. 379.

A. Leskin: Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slav. Sprachen. Leipzig 1893. I. Die Quantität im serbischen. Rez. Maretic, "Arch." 1886. IX. 129.

A. Leskin: Untersuchungen... "Archiv" 1899. XXI. 321-398; 1902. XXIV. 104-137.

F. Liewehr: Zur Chronologie des serbo-kroatischen Akzentes. Prag, 1927.

Lorentz: Die polnischen Nasalvokale. "Archiv" 1897. XIX. 132-167, 338-379.

J. Los: O samogloskach długich w języku polskim przed wiekiem XVI-ym. PF. 1888. II. 119-142.

Maretic: O nekim pojavima kvantitete i akcenta u jeziku hrvatskom ili srpskom. Zagreb. "Rad" LXVII, 1883.

Maretic: Slavenski nominalni akcenat s obsirom na litavski, greki i staroindijski. "Rad" 102. 1890.

Meillet A.: De l'accentuation des proverbes, "Indogerm. Forsch." XXI. 339-347; auch in "Rocnik Slav." I. 273-274.

Meillet A.: Questions d'accentuation. "Mémoires de la Societé de linguistique de Paris" 1894, t. 8, p. 238-241.

A. Meillet: De quelques déplacements d'accent dans les dialectes slaves. "Archiv" 1903. XXV. 425-429.

A. Meillet: Zarys gramatyki porownawczej językow indoeuropejskich. Warszawa, 1919. str. 87-94.

A. Meillet: Le slave commun. Paris 1924. Edition 2-e 1934.

Karl H. Meyer: Slavische und indogermanische Intonation, Heidelberg, 1920, 54 S., "Slavia". Rez. H. van Weik in "Slavia" 1923, B. 4 S. 605-611; R. Nachtigal in "Juzn. Phil." 1921. II. 158-168.

Mikkola I. I.: Urslavische Grammatik, Heidelberg, 1913. I. 116 und weitere.

Mikkola I. I.: Betonung und Quantät in den westslavischen Sprachen. Helsingfors 1899.

Murko M.: Enklitike v slovenščini, LMSl. 1891 i 1892.

R. Nachtigall: Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung. I. Substantiva auf Konsonanten, "Slavica", B. 7, 1922, Heidelberg.

Рецензія С. Кульбакина в "Славія" 1924, кн. 4, річн. II, ст. 726 — 732, А. Белича в "Южн. Фил." 1923, кн. III, ст. 170-174.

Nachtigall Rajko: Slovanski jeziki, I. Ljubljana, 1938, 20-34, 145-160, 317-318.

F. Oberpfalcer: Jazykozpyt, Praha. 1932, 105-109 prizvuk.

Dr. Emil Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880.

K. Ostir: Baltoslovanska metatonija, "Razprave znanstv. društva", Ljubljana, 1925. II.

Pedersen H.: Die Nasalpräsentia und der slavische Akzent. "Zeitschrift für vergl. Sprach." 1905 B. 38 S. 297-421, B. 40. 213-217, 1907.

G. Perot: L'accent tonique dans la langue russe. Lille, 1900.

W. Porzeziński: Litewskie a i e pod akcentem. "Сборник статей в честь А. И. Соболевскаго". Лнгр. 1928, 357 — 358.

A. I. Puchmayer: Lehrgebäude der russischen Sprache, Prag, 1820.

Ramovš F.: Akcent v tipich zvezdä, zenä in meglä, Lud, Slow. I. A. 48.

Reschetar Milan: Neuere Ansichten über das Wesen und die Entwicklung der serbokroatischen Akzentuation. "Archiv f. sl. Phil." B. XIX, S. 564-581, 1897.

Критика праці А. Шахматова.

Reschetar: Die serbokroatische Betonung der südwestlichen Mundarten, 1900, Wien, "Schriften der Balkankommission", I. Peu. Leskien, "Archiv" 1901. XXIII. 561-571. A. Шахматовъ, "Извѣстія" 1901. VI. 3. ст. 339 — 353.

M. Resetar: Les changements d'accent en serbo-croate. "Revue des études slaves" XI-XVIII. Paris 1931-1937.

J. Rozwadowski: Uwagi z zakresu akcentuacji polskiej. "Język polski" I.

Jan Rozwadowski: Akcentuacja. "Gramatyka języka polskiego", Krakow, 1923, str. 68-106.

Romanski St.: Le rôle fonctionnel de l'accent. "Resumés des communications du IV Congrès International des Linguistes". Copenhague, 1936.

Rudnicki Jar.: Slavische und indogermanische Akzentdubletten, "Zeitschrift für Phonetik", Akademie Verlag, Berlin, 1948, Ig. II S. 288-321.

Rudnicki Jar.: Die appellative und onomastische Funktion des Akzentes im Slavischen. "Сопштенья и реферати, III Международни Конрес слависта, Београд, 1939, ст. 56 — 59.

F. de Saussure: Accentuation lituanienne, Strasbourg, 1896, "Anzeiger für indogerm. Spr." VI. 157-166.

Fr. Sedlacek: K privukovym otazkam jazyku baltoslovanskych, "Sb. Filol." I. 190-227, II. 172-187. 1910.

Fr. Sedlacek: K osudu praslovanskych slabik dlouhych v češtine. LF XXVII. 22-41. 1910.

Fr. Sedlacek: Prizvuk podstatnych jmen v jazycich slovanskych. Praha, 1914.

Sieff Mark: Practical guide to the russian accent. London 1919, 214.

Праця складена на основі праці проф. Ів. Огієнка: "Русское литературное ударение", Київ, 1914.

Hannes Sköld: Zur Chronologie der stokavischen Akzentverschiebung, 1922, 110. Rez. N. van Wijk in "Slavia" 1923, II, H. 2-3. S. 450-452.

Tensnière L.: L'accent slovene et le timbre des voyelles, RES XI. 89.

T. Torbiörnsson: Die litauischen Akzentverschiebungen und der litauische Verbalakzent, Heidelberg, 1924.

Tore Torbiörnsson: Baltycko-slowianskie zagadnienia akcentowe. "Symbole" II 35-44, Krakow, 1928.

Travnicek Fr.: Prispewky k dejinam ceskeho jazyka, Brno, 1927. Ст. 96—98: Наголос на передостанньому складі в словацькім — це не з польського вплибу.

Travnicek Fr.: Prispewky k nauce o ceskem prizvuku. Brno, 1924. 52. Rec. J. Mukarovsky, "Nase Veda" 1928. 9, 8-11.

N. Troubetzkoy: De la valeur primitive des intonations du slave commun, "Révue des études slaves", I 171-187, 1921.

Finck F. N.: Über das Verhältnis des baltisch-slavischen Nominalakzents zum urindogermanischen. Marburg, 1895.

F. Fortunatov: Zur vergleichenden Betonungslehre der litau-slavischen Sprachen. "Archiv f. slav. Phil." IV. 575-589; 1880, 1889 XI. 570.

A. Frinta: Premísteni ceskeho prizvuku, "Prace, ofiarowane J. Baudoinowi", Krakow, 1921. 132-140.

I. Chlumsky: La melodie des voyelles accentuées en tchèque, "Slavia", 1925. IV.

I. Chlumsky: La melodie des voyelles accentuées et l'influence des consonnes sur la melodie des voyelles.

I. Chlumsky: Ceska kvantita, melodie a prizvuk, 1928, Parha, Rozpravy ces. Akad. III. 65.

Škrabec S.: O glasu in naglasu našega kniznega jezika. Ljubach, 1870.

A. Schmitt: Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre, Heidelberg, 1924.

A. Schmitt: Akzent und Diphtongierung, Heidelberg, 1931.

A. Schmitt: Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre mit einer Anwendung auf den Akzent des Griechischen und Lateinischen. Heidelberg, 1924, XV. 209. Rez. F. Novotny, "Listy Fil." 1926, B. 4-5, 285-287.

Л. А. Булаховський: Український літературний наголос (характеристика, норми). АН УРСР, Інститут мови й літератури, Уфа, 1943 р., 43 ст.

Симович В.: Як наголошувати наші прізвища на -енко. "Наші Дні", Львів, ч. 11 за 1943 р.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРНИХ НАГОЛОСІВ.

На закінчення нашої праці подаємо Словника літературних наголосів. Словник цей короткий і не охоплює всього поданого в праці матеріялу, але все важливіше сюди таки внесене, головню те, що має практичний характер,—напр., сюди внесені всі ті слова, що в Західній Україні вимовляються інакше.

Наголос при відміні слова показую для скорочення за допомогою трьох цифр, значення яких треба добре запам'ятати.

1. Цифра 1 по слові показує, що наголос цього слова при його відміні по всіх формах все позостається на тім самім складі, на інший не переходячи. Напр.: вежа 1: вежі, вежею, вежами і т. д., вхідити 1: вхіджу, входиш, входить, входять і т. ін. Див. § 3.

2. Цифра 2 по слові показує, що наголос цього слова при його відміні по всіх формах переходить на кінцевий склад слова. Напр.: вояк 2: вояка, вояком, воякі, воякам, або: везті 2: везу, веземо, везуть, везла, везло, везлі. Тільки в орудному множини наголос не на кінці: вояками. Див. §§ 50 і 244, 246.

3. Цифра 3 ставиться по дієслові і показує, що наголос у 1. особі теперішнього часу знаходиться на кінцевому складі, а в усіх інших формах теперішнього часу він переходить на корінь. Напр.: блудити 3, — блуджу, блудиш, блудить, блудимо, блудите, блудять. Або: розбіти 3, — розбію, розбієш, розбіє, розбіємо, розбієте, розбіють. Таких дієслів у нашій мові дуже багато, й на них треба звернути пильну увагу, бо це засаднича відміна вимови східньої від західньої. Див. дієслово, §§ 242 і 243.

По словах в Словнику звичайно подається дві цифри, — цифри 1, 2 або 3 визначають вищезазначений наголос при відміні слова, а наступна цифра показує § цієї праці, де вияснено, чому наголос саме такий, як подано.

Правопису вживаємо тут т. зв. академічного з 1927 — 1928 р., а тому цей наш Словничок може правити і за словничка правописного.

Шукаючи якого слова, шукайте його головню в безприставковій формі; скажемо, ми даємо горнү-

ти 3, а це саме буде і для: догорну́ти, згорну́ти, пригорну́ти і т. ін.

Скорочення **мн.** визначає множина.

а́бзац 1. 314	апетит 1	бажа́ння 1, 34
аби́ 305	Аполон 1.326	бажа́но 275
аби́хто 1. 220	апо́стол 1	база́р 1. 56
аби́чий 1. 220	апо́стольський 1	байда́к 2. 52 .341
аби́який 1. 220	апте́ка 1. 344	байду́же 271. 275
або́ 305	апте́кар 1. 56	байка́р 2. 56
а́вгуст 1.325	апте́карський 1	байра́к 1.52
авто́граф 1. 342	апте́чний 1. 178	Ба́йрон 1. 313
а́втор 1. 39	аркуше́вий 1. 161	бакаля́р 1. 80
а́вторство 1. 42. 351	арома́т 1	Баку́ 354
агіта́тор 1, 9	артикул 1	бала́кати 1. 227
ад, а́ду 1, в а́ду —	археоло́г 1. 342	бале́вий — ба-
в а́ді 117	архимандрит 1.	льови́й 1. 161
Ада́м 1. 105. 320	324	Балка́ни 1. 357
а́двока́т 1. 328. 330.	архіва́р 1. 56	бальза́м 1. 319
353	арши́н 1. 317	Бараба́ш 2. 58
Адо́наї 1. 320	астроно́м 1. 95	бара́н 2. 54
а́збука 1	атла́с 1. 319	бара́нна 1, 21
Ака́фист 1	а́том 1. 338	барві́нковий 1. 193
а́ктовий 1. 193	ау́л 1. 317	бары́ш 2. 317
акто́р 1,31		бароме́тр 1. 342
акто́рка 1, 31	ба́ба 1, мн. баби́ 2.	баро́н 1
акце́нт 1. 330	134	бас 1, мн. басы́ 2
а́лгебра 1. 314	ба́бин 1. 186	баски́й 1. 177
але́ 305	ба́бінець 1. 62	ба́тенько 1. 99
алкого́ль 1. 319	ба́бій 2. 68	Бати́й 1. 317
альмана́х 1. 319	ба́бський 1	ба́тько 1, мн. -ки́
альт 2	ба́влення — бав-	2. 70. 101
а́мїнь 320	лі́ння 1. 34	ба́тьківський 1. 177
Аму́р 1. 353	багати́р 2. 65	ба́тьківщина 1. 46
Анато́ль 1	багати́й 2. 68	Ба́ту́рин 1, 20
англи́йський 1. 350	багати́тво 1. 42	ба́хур 1. 44
А́нгол 1, мн. ли́ 2	бага́ч 2. 57, о бага́-	бачення 1, 34
а́нгольський 187	чу́ 115	башта́н 2. 54. 317
А́ндже́ло 1.316	багни́ще 1.27	бджола́ 2, бджо-
Андрі́ян 1. 6	багно́ 2; мн. ба́г-	лу́ 129, мн. бджо-
анемі́я 1. 346	на 1. 149	ли 1. 133
антикв́ар 1. 56	багря́ний 1. 196	безбо́язки́й 1. 181
анти́христ 1	багря́ниця 1, 26	безбо́язно́ 268
апа́ра́т 1. 330	бадьори́стий 1. 159	бе́злад 1. 81. 82

- безприкладний 1. 181
безум 1. 82. 184
Бекон 1. 313
берегти 2. 249
бережений — бережений 256
бесіда 1.
битн 2. 246, б'ю-чи 263
бистринь 2. 69
бібліотэка 1. 324
бібліотэкар 1. 56
бігун 2. 75
бігцем 279
бідá 2, бідú 129
бідáк 2. 52
бідáр 2. 56
бідненький—бідненький 1. 197
біжачй 263
бій, бóю, в бою — в бóї 117, мн. бóї 2. 120
бік 1, на боку 117
на бóці 117
Білгород 1. 92
біленький — біленький 1. 197
білення — біління 1, 34
білет 1
білізна 1, 18
більмó 2; мн. біль-ма 1. 149
більшовік 2. 63
бір, бóру, в борú — в бóрі 117
Бірон 1. 315
благáння 1. 34
Благовіщення 1, 34
благословіти 3. 242
блакитно 275
блízити 1. 229
близький 1. 177. 273
блискавиця 1, 26
блищáти 2. 244
блідий 1. 157
блòхá 2, блóху 129, мн. блóхи 1. 133
блудити 3. 242
бляхár 2. 56
бобкóвий 1. 193
Бог 1; мн. богí 2
Богдán 1, 6. 105. 308
богослów 1. 94. 342
Богоявлення 1, 34
боёць 2. 62
божественний 1. 163
бойовий 1. 161. 179. 274
бойовік 2. 63
бойóво 1. 274
бóксер 1. 313
болгáрин 1, 20
боліти 2. 230
болóто 1. 150
болóтняний 1. 196
бóляче 271. 275
Бомаршé 312
бóндар 1, мн. 2. 56
Бордó 354
борéць 2. 62
боржнік 2. 63
Боріс 1. 105. 308
бородá 2, бóроду 129, бóродо 130, мн. бóроди 1. 133
бородáй 2. 51
борознá 2. мн. бó-розни 1. 133
боронá 2, бóрону 129, мн. бóрони 1. 133
бороніти 3. 242
борóти 3. 242
боротьбá 2. 59
борошніяний 1. 196
бóсий 1. 157
босóниж 95. 288
бóцман 1. 313
боязкий 1. 177
бóязкість 1, 29
бóязко 273
боязливий 1, 181
бóязнь 1.
бóярин 1. 20
бóятися 1
брáнець 1. 62
браннй 2, 34
брат 1, два брáти — всі брáті 155, мн. брáті 2
брáтерство 1. 42
брáти 2. 244. 246, брáла 1. 249
брáтовá 2. 195
брáтство 1. 42
брéнькіт 1. 30
бресті 2. 226. 244. 246
брехáти 3. 242
брехáч 2. 57
брехнй, брехню 129
бридкий 1. 177
брилянтóвий 1
бровá 2, бровú 129 мн. брóвн 1. 133
бровáр 2. 56
бродити 3. 242
брудний 1. 273
бугáй 2. 317. 341
будівничий 1. 170
будування (дія) — будóвання (будова) 1, 34
будúчий 1. 174
будяк 2. 52
бузькó 2. 70
бúйний 1

буквар 2. 56
букѣт 1. 312. 322
буковий 1. 190. 193
буковинець 1. 62
Буковина 1, 21
булава 2. 317
бунтар 2. 56
бунтівник 2. 63
бунчук 2. 79. 317
бурлака 1. 52
бурлакування 1. 34
бурсак 2. 52
буряк 2. 52
бур'ян 2. 54
бути 1: буду, будеш, буде, будемо, будете, будуть 244; була, було, були 249
буття 2. 73
буфет 1. 312
буханець 2. 62
Бухара 2. 354
бучний 1. 178

вавилонянин 1. 7
вагання 1. 34
важкий 1. 177. 273
важний 1. 183
валет 1
валіти 3. 242
вальдшнеп 1. 339
варвар 1. 56. 324
варварство 1. 42
варений — варений 1. 164. 256
варення — варіння 1, 34
вариво 1, 17
варіти 3. 242
васал 1. 312
Василь 2. 105. 308
Введення 1, 34
ввічливий 1. 181

вглédити 1
вгору 279
вдавнину 279
вдалася, ло, лі 249
вдихання 1. 34
вдова 2, вдові, вдову 129, вдово 130, мн. вдови 1
вдовиця 1. 26
вѣжа 1
везті 2. 226. 244. 249
вѣлико 275
вѣличина 2. 64, мн. велічын 1. 133
велічний 1
верба 2, вербу 129, вербо 130, мн. верби 1. 133
вербовий 1. 193
вѣрем'я 1. 47
вересневий 1. 161
веретено 1. 150
верзті 2. 226. 249
вернігора 1. 93
вернути 3. 242
вертіти 2. 244
верх 1, верху, на верху 117, мн. верхі
верхівець 2. 37. 62
верховий 1. 193
верховина 1, 21
вѣрчення — вѣртіння 1, 34
веселій, весело 275
весілля 1. 48, мн. -лля 2. 146, весіллів 152
весло 2, мн. весла 1. 149
весляр 2. 80
весна 2, весну 129, весно 130, мн. весни 1. 133
весняний 1. 196
вѣсті 2. 226. 244. 249

ветеринар 1. 56
вечѣряти 1. 227. 251
вѣчир 1. мн. вечорі, рів, рам 2, ввѣчєрі
взаємний 1
взяти 3. 242, взяла, ло, лі 249
вй- (приставка) 90
вйбачення 1, 34
вйбір, вйбору 1. 82
вйвирення — вйвиріння 1. 34
вйбрання — вйбрання 1. 34
вйвчення — вйвчання 1. 34
вйгадка 1. 87
вйгáдливий 1. 181
вйгідний (зручний) — вйгідний (корисний) 1. 178
вйгін, вйгону 1. 82
вйговір 1. 82
вйгода (зручність, привілля) 1 і вйгода (користь) 1. 88
вйголошення — вйголошування 1. 34
вйдавѣць 2. 62
вйдання 1. 34
вйдїмий 1. 174
вйдїмо 268
вйдóвище 1, 27
вйжидання 1. 34
вйзволєння 1, 34
вйзнання 1. 34
вйконання 1. 34
вйлазити 1 — вйлазити 1. 235
вймова 1. 88
вйнесення — вй-

ношення 1. 34
 винести 1 — ви-
 носити 1. 235
 Винниченко 1. 13
 виносити 1. 229
 випадок 1. 83. 90
 вірий 1. 68
 вирішній 1. 187
 вісити 1. 230
 виселення 1, 34
 віснаження 1, 34
 високо 275
 високість 1, 29
 височінь 2. 69
 виховий 1. 178
 вихованець 1. 62
 виховання 1. 34
 вихід 1. 81
 вихідний 1. 178
 виходити 1
 вишнєвий 1. 161
 виявлення 1, 34
 вияснення — ви-
 яснення 1. 34
 вітвар 1, мн. -рі 2.
 56
 вівця 2, вівцю 129,
 мн. вівці, овечь,
 вівцям 1; вівце 130
 вівчар 2. 56
 відати 1
 відбити 3. 243
 відвезти 2. 244
 відворот 1. 85
 відгомін 1
 віддала, -ло, -лі
 249
 віддалеки 280
 відданиця 1, 26
 віджати 3. 243
 відіхнути 3. 243
 відколі 284
 відліти 3. 243
 відмінок 1. 83

відняти 3. 243
 -ла, -ло, лі 249
 відомий 1. 174
 відомість 1. 29
 відомо 268
 відпис 1. 82
 відплатити 3. 242
 відплати -ла, -ло,
 -лі 249
 відповіла, -ло, -лі
 249
 відпуст 1. 82
 відразливий 1
 відрó 2; мн. відра
 1. 149
 відсóток 1
 відступити 3. 242
 відтепер 284
 відхід — ходу 1. 82
 відхідний 1. 178
 відчуття 2. 34
 відьма 1. мн. відь-
 ми 1 і 2. 134, ві-
 дьом.
 віжки 1
 віз 1, мн. вози 2;
 два во́зи — всі во-
 зи 155
 візит 1. 312
 візник 2. 63
 війна 2, війну 129
 мн. війни 1. 133
 військо 1, мн. -ка 2.
 149
 військовий 1
 вікно 2; мн. вікна 1.
 149, дві вікні — всі
 вікна 155
 вільний 1. 178
 вільце 2. 78; мн.
 вільця 1. 149
 він 2, вонó, йогó,
 йому 212, до ньó-
 го 216

вінець 2. 62
 вінчання 1
 вірменін 1. 20
 вірування 1, 34
 віршовий 1. 179
 вісім, -мох 2. 208
 вісті 1, вісте́й 140
 вісьмерік 2. 63
 вітер 1. мн. вітри 1
 і 2. 107
 вітерець 2. 62
 вітряк 2. 52
 вітряний 1. 196. 273
 вітряно 273
 вітчизна 1
 віч-на-віч 288
 вкра́сти 1: вкра́ду,
 вкра́деш
 владар 2. 56
 власник 1. 63
 вні́сла, ло, ли 249
 вно́сити 1
 воння́ний 1. 196
 во́гий 1. 177
 вода 2, во́ду 129,
 во́до 130, мн. во́-
 ди 1. 133
 во́дити 3. 242
 водно́раз 288
 водно́час 288
 водя́ний 1. 196. 273
 во́дяно 273
 Воздві́ження 1, 34
 возду́шний 1
 во́зити 3. 242
 Возне́сення 1, 34
 во́лбвина 1, 21
 Во́логда 1. 321. 354
 во́лодар 1, мн. 2. 56,
 або во́лодар 2. 56
 Во́лоді́мир 1. 93
 во́локтя́ 3. 242. 244.
 249
 Во́лосожар 1. 56

волосяний 1. 196
волоцюга 1. 45а
Волочіське 1. 199
Волощина 1. 46
волях 2. 111
вольовий 1. 179
Вольтєр 1. 312
вона, її 212, до
неї 216
воркіт 1, 30
воркотати 3. 242
ворожити 3. 242
вороний 1. 157
Вороний 1. 157
ворота, воріт, во-
рітьми
воротар 2. 56
восені 132. 279
Воскрєсення Хрис-
тове — воскре-
сіння мертвих 1, 34
восьмий 1. 202
вояк 2. 52
впасти 2: впадү,
впадеш 244
вплєсти 2. 244
впору 279
враження — вра-
жіння 1, 34
вражливий 1. 181
всадити 3. 242
Всєволод 1. 94
всенародньо 270
всерєдні 279
встаючи 263
втеклá, -лб, -лї 249
втікáч 2. 57
втómлений 1. 254
втопити 3. 242
втóрий 1. 202
втрáчений 1. 254
втямки 279
вузкий 1. 177
вулкán 1. 334

вхóдити 1
вхопити 3. 242
в'юнкий 1. 177
в'язáти 3. 242
в'янути 1. 231
Гáдяче 1. 199
гаддя 2. 48
газель 1. 319
газетяр 2. 80
гай, гаю, в гаю,
в гаї 117, мн.гаї 2
гайовий 1. 179
гак, гаку, на га-
кү 117
галилєянин 1. 7
гáлицький 1. 187
галичанин 1. 7
Галичина 2. 46
галушка 1, мн. -ки
2. 136
гамán 2. 54
Гáмлет 1. 313
гандляр 2. 80
гáнити 1. 229
Ганнібáл 1. 328
ганчáр 2. 56
гáньба 1. 59
гáньбити 2. 246
гаплік 2. 317
гарбүз 2. 317
Гарібáльді 316
гармáш 2. 58
гáряче 271. 275
— гарячє
гасити 3. 242
гáсло 1.
гатити 3. 242
гєрбóвий 1. 193
герóльд 1
гєтьман 1. 6
гєтьманєць 1. 62
гєтьманóва 1. 171
гєтьманство 1.42

гєтьманщина 1.46
гидитися 1. 229
гидкий 1. 177. 273
гильцє 2. 78
гїллá 2. 48
гїркий 1. 171
гїрник 2. 63
гїрчиця 1. 26
гїсть 1. гостєй 102,
гїстьми 124
гладїятор 1
гладїяторський 1
гладкий 1. 177
глевкий 1. 177
глибинá 2. 64, мн.
глибїни 1. 133
глейбоко 275
гліняний 1. 196
глитáй 2. 51
глупóта 1. 40
глядáч 2. 57
гнáння 2. 34
гнилизна 1. 18
гнїсти і гнїти 2,
гнилá, лб, лї 249
гнївний 1. 178
гнїздó 2; мн. гнїз-
да 1. 149
гнїй, гнюю, в гнюю
-в гнóї 117
гнобїтель 1. 24
гнобїти 3. 242
говірливий 1. 181
говорити 3. 242
годинникáр 2. 56
годїти 3. 242
годóванєць 1. 62
гóїти 1. 230, гó-
єний 254
гóйдáти 1. 227
голіти 3. 242
голіруч 288
головá 2, гóлову
129, гóлово 130,

- мн. го́лови 1. 133
 голова́нь 2. 55
 головний 1
 го́лодно 275
 го́лос 1, мн. -сі́,
 сів 2
 голосі́ти 3. 242
 голосі́стий 1. 181
 голосни́й, го́лосно
 273
 голосува́ння 1. 34
 го́луб 1, мн. 2.
 го́лубе́ць 2. 62, мн.
 го́лубці́ 2, захі́дне
 го́лубці́ (їжа) 1
 голу́бий 1
 гондба́ 1. 316
 гонора́р 1. 56
 гонорі́стий 1. 159
 гора́ 2, го́ру 129,
 го́ро 130, мн. го́-
 ри
 го́рдий 1
 горизон́т 1
 го́ряцві́т 1. 93
 го́ряще 1. 27
 го́рі 279
 го́рилиць 288
 го́рилча́ний 1. 196
 го́рїти 2. 230, 244,
 246
 го́ришній 1. 189
 горну́ти 3. 242
 горобе́ць 2. 62
 городі́ти 3. 242
 горожа́нин 1. 20
 горо́хвяний 1. 196
 го́рщик 1. 63
 го́ршо́к 2, мн. го́р-
 шкі́
 господа́р 1, мн. -рі́
 2. 56
 Госпо́дь, Го́спода 1.
 104, Господе́ві 113,
 Го́споди 115
 гості́ти 2. 244
 гострі́ти 3. 242
 граба́р 1, мн. 2. 56
 грабі́ж 2. 67
 граблі́ 2
 грабо́вий 1. 193
 градо́вий 1. 193
 гра́мота 1
 грамоті́й 2. 68
 гребі́нець 2. 62
 гребті́ 2. 246. 249
 грекі́ня 1. 23
 гризо́та 1
 грі́мкий 1. 177
 Грінче́нко 1. 13
 грі́шний 1
 гробо́вище 1. 27
 грозі́ти 2. 224
 громадя́нин 1. 7
 гроше́вий — гро-
 шови́й 1. 161. 274,
 грошо́во 274
 гру́ди, грудéй 140
 грудьмі́ 142
 грузи́н 1. 20
 гря́зь, гря́зі 1, в
 гря́зі 132
 губа́ 2, гۇ́бу 129,
 мн. гۇ́би 1. 133
 губи́ти 3. 242
 гۇ́бка 1. 135
 гۇ́дзик 1. 63
 гукну́ти 2. 244
 гу́лянка 1. 8
 гу́льба́ 2. 59
 гу́льбище 1. 27. 261
 гу́льтяй 2. 51
 гурти́вник 2. 63
 гуртові́й 1. 193
 гурто́м 279
 гусар́ 1. 56
 гуси́ 1, гусéй 140,
 гусьмі́ 142
 гۇ́ска 1. 135
 гусли́р 2. 80
 густі́ 2, гула́, ло́,
 лі́ 249
 гу́сячий 1. 188
 гуцу́л 1
 гуцу́льський 1
 Гю́го 312
 гру́нт, ту, 1, мн.
 гру́нта́ і -ті́, ті́в
 грунто́вий 1. 193
 дава́ти 2. 246
 давнина́ 2. 64
 да́вний 1, давно́
 далéко 268
 далечні́а 2. 64
 далечі́нь 2. 69
 Дани́лович (по
 батькови́), Данило́-
 вич (прізвище) 38
 данні́а 2. 34
 Да́нте 316
 дар 1, мн. -рі́ 2
 дарма́
 дармува́ння 1
 дарова́ний 1. 34. 254
 дарува́ння 1. 34
 да́ти 2. 246, далá,
 ло́, лі́ 249
 дбайли́вий 1. 181
 дба́ння 2. 34
 два, зо́ два 296,
 двома́ 208
 двади́цятий 1
 двана́дцять 2. 201
 208
 двéри, дверéй,
 двермі́ — две-
 рі́ма 143. 155
 дві́гання 1. 34
 дві́йня́ 2. 206
 Дві́на́ 2

двір, двора́-дво́ру
111, мн. дво́рі 2
двірець 2. 62
двоїна 2. 64
двоїти 1. 230
двойко́ 204
дворяни́н 1. 7, мн.
дворя́ни 1. 119
дев'ятдеся́т 2. 201
дев'яте́рик 2. 63
Декаме́рон 1
лека́н 1. 341
де́коли 286
декре́т 1. 331
де́нді 313
де́рево 1; мн. де-
ре́ва 1. 150
дере́вце 2. 78
де́ржати 3. 242. 243
Де́рмань, -ні 1. 55
Де́сна 2, Де́сну 129
десяте́рик 2. 63
де́хто 1.220
де́чий 1. 220
деша́вий 1, деша́во
275
де́щиця 1. 26
де́що 1. 220
де́який 1. 220
джерело́ 2. 71. 144;
мн. джерела́ 1. 150
джмі́ль 2
дзвона́р 2. 56
дзерка́ло 1, мн. дзер-
ка́ла 1. 150
ди́бки 280
дива́к 2. 52
дива́н 1
дива́тися 3. 242
ди́вний 1
ди́во 1, мн. дива́ 2.
149
дикта́тор 1. 39
дима́р 2. 56

дире́ктор 1. 39
диска́нт 1, мн. -ті 2
дити́на 1. 21
дити́нство 1. 42
дитя́чий 1. 188
дихну́ти 2. 244
ди́вка 1, мн. ди́в-
ки́ 2. 135
ди́вонька 1
ди́вчина 1. 21
ди́вчу́р 2. 76
ди́дич 1. 66
ди́ждати 3. 242
ди́йня́ти 3. 243
ди́йти 3. 243
ди́лити 3. 242
ди́ло 1. 32, мн. -ла́
2. 149
Ди́н, До́ну, на До-
ну́ 117
ди́п'ясти 2. 243
ди́ти, ди́тей 152,
ди́тьми 154
ди́яльний 1. 191
ди́яти 1. 227
дму́хну́ти 2. 244
дне́провий 1. 193
доба́ 2, до́бу 129,
мн. до́би 1. 133
до́бір, добо́ру 1. 82
добри́вечір . 92
добро́ 2, мн. до́б-
ра 1
доброта́ 2 — до́б-
рота́ 1. 40; мн. до́б-
роти́ 1
довба́ти 2. 249
до́верши́ти 2
до́вжина́ 2. 64
до́вжні́к 2. 63
до́відник 1. 63
до́вкола́ 279
до́водити 1, до́в-
дилось

догля́дач 1. 57
догоди́ти 3. 242
дода́ти 2, дода́ла,
-ло́, -ли́ 249
дожиття́ 2. 34
дозоре́ць 1. 62
до́йти 2. 246
докі́рливий 1. 181
до́ктор 1. 39, мн. 1 і
2: до́ктори́
до́кторова́ 1. 171
доку́чливий 1. 181
доладу́ 279
долі́ти 2. 243
долі́лиць 288
долі́тце 2. 78; мн.
долі́тця 1. 150
до́лішній 1. 189
долото́ 2. 147; мн.
доло́та 1. 150
дома́гання 1. 34
донести́ 2. 244
доно́с 1. 82
доно́сити 1
до́нька 1
допе́внитися 1
допе́рва 276
допи́сувач 1. 57
допитли́вий 1. 181
допо́внити 1
допомо́гти 3. 242
дорі́бок 1. 83
дороба́ти 3. 242
дорогі́й, до́рого
273
досві́дчити 1. 229
досві́тній 1. 189
досі́та 276
до́снить 281
до́слідний 1. 178
дослі́дник 1. 63
досто́пити 3. 242
доходи́ти 1
доце́нт 1. 330

- дочка́ 2, дочку́ 129,
дóчко 130, мн. дóч-
ки 1. 133, з до-
чóк — сім дóчок
140
дóшка 1, мн. дóш-
ки 1, дощóк
дошаний 1. 196
дошовий 1. 161
драбиня́стий 1. 159
дражніти 3. 242
дракон 1. 326
дрібні́й 1. 273,
дрібен 198
дрімо́та 1. 40
дрімливий 1. 181
дрóва 1
дров'я́ний 1. 196
дротя́ний 1. 196
дру́гий 1. 202
дружина́ 1. 21
дру́жній 1
друка́р 2. 56
друкува́ння 1. 34
дряпа́к 2. 52
драпну́ти 2. 244
дубі́на 1
ду́мання 1. 34
ду́мати 1. 227.241.
251
Дуна́й 1. 4
ду́плó 2, мн. дуп-
ла 1. 149
дух, дýху, на ду-
ху́ 117, мн. дýхи
духиві́ця 1. 26
духовенство 1. 42
духовий (інстру-
мент) — духó-
вий (душевний)
1. 193
душá 2, дýшу 129,
дýше 130; мн. дý-
ші 1. 133
душі́ти 3. 242
дяк 2. 309
егої́зм 1
елеме́нт 1
епіло́г 1
епітет 1
ета́ж 1 і 2. 309
етер 1. 324
етно́граф 1. 342
Єва́нгеліє 1. 346
евша́н 1. 6
егі́птянин 1. 20
Єгова́ 2 і Єгова́ 1.
320
еди́на́к 2. 52
епі́скоп 1
ерети́к 2. 63. 309
ерусали́млянин 1. 7
єствó 2. 42. 61
Єфі́менко 1. 13
жа́даний — жа-
да́ний 1. 256
жада́ння 1. 34
жа́дний (ані́ один)
— жа́дний (голод-
ний) 178
жа́лі́бний (жаліс-
ний) — жа́лòб-
ний (траурний)
1. 178
жа́лі́бниця 1. 26
жа́лò 2. 71, мн. жа́-
ла 1. 149
жа́лòба 1. 36
жа́ль, жа́лю, в жа-
лю́ — в жа́лі 117
жандáрм 1. 56
жа́р, жа́ру, в жа-
ру́ — в жа́рі 117
жаскі́й 1. 177
ждучі́ 263
жебра́к 2. 52
же́вріти 1. 230
же́ртвенний 1. 163
же́ртовувати 1
же́рти 2. 244
же́ртóвник 1. 63
жид 1, мн. жи́ди 2
жи́лавий 1. 190. 194
жи́ти 2. 246, жи-
ла́, ло́, ли́ 249,
живучі́ 263
жи́то 1, мн. жи́та́ 2.
149
Жито́мир 1. 95
життє́пис 1. 95
жи́но́цтво 1. 42
жнець 2. 62
жонá 2, 129, жо́но,
130; мн. жо́ни 1.
133
жупáн 2. 54
журба́ 2, журбу́
129, жу́рбо 130
за́бавка 1. 87
забарний 1. 178
заборóло 1
забра́ння 1. 34
забу́дько 1. 70
завда́ння 1. 34
заверну́ти 3. 242
завесті́ 2. 244, за-
велá, ло́, ли́ 249
за́вжди 281
зави́дувати 1. 228
заво́дити 1
за́вси́ди 281
за́втрашній 1. 189
завча́су 279
за́в'язка 1. 87
за́гадка 1. 87
загаси́ти 3. 242
зага́тити 3. 242
загові́р -во́ру 1. 82
за́года 265

загónнстий 1. 181
загостіти 2. 244
заготівля 1. 33
заграва 1. 88
загусті 2. 244, за-
гула, лó, лй 249
задумливий 1. 181
зідум 1. 81
задушіти 3. 242
зажурений 1. 254
закладка 1. 87
закóлот 1. 82
закóн 1. 82. 112
закóнник 1. 63
закуска 1. 87
закуток 1. 83
залізниця 1. 26
залим, залóму 1. 82
залит, залету 1. 82
залиубки 280
замітний 1
закмнений 1. 254. 259
закмок 1 (палата),
замок 2 (колодка)
заморити 3. 242
занедбання 1. 34
занепад 1. 82
занеспокóйти 1
за ніч 295
заочі 279. 292. 295
запальний 1. 178
запасти 2. 244
запашний 1. 178. 273
запашно 273
заплатити 3. 242
заповнити 1. 229
запопадливий 1. 181
запорóжець 1. 62
запримітити 1
запрóданець 1. 62
запрягті 2. 249
заразóm 279
зарібок 1. 83
зародок 1. 82

засівний 1. 178
заслонити 3. 242
заспокóйти 1. 230
застій, застою 1. 68.
82. 112
заступілно 1. 19a
засувний 1. 178
засуд 1. 82
затишний 1. 273
затишно 273
заткнутий 1. 259
захисний 1. 273
захисно 273
заходити 1
захопити 3. 242
зацвіла, -лó, -лй
249
зачати 2, зачала,
-лó, -лй 249
за що — зашó 285
збагнений — зба-
гнений 1. 257
збірнка 1. 8
збити 3. 243
збирач 2. 57
збігати 1 — збі-
гати 1. 240
збірник 1. 63
збірнóта 1. 40
збрехати 3. 242
збудити 3. 242
звала, ло, ли 1. 249
званнá 2. 34
звесті 2. 244, звелá,
-лó, -лй 249
звісока 276
звйчай 1. 4. 51
звзідá, звзідý 129
зводити — звóди-
лити 237. 240
згáшений 1. 254
згónити 1. 237
згóрда 276
здзлá, -лó, -лй 249

здибати 1 — зди-
бати 1. 240
здивування 1. 34
здобула, -лó, -лй
249
здобуток 1. 83
Здолбунóве 1. 199
здоровань 2. 55
здоровити 1. 229
здоровлю 1
здóрово 275
здумати 1
зелений 1, зéлено
275
земля 2, зéмлю 129,
зéмле, мн. зéмлі
133
земляк 2. 52
земляний 1. 196
зёмний (архаїчне)
— зёмний 1. 178
зернига 1. 21
зёрно 1. 144
зёрня 1. 47
зимá 2, зйму 129,
зймо 130 2, мн. зй-
мн 1. 133
зйркнути 1 —
зйркнуті 2. 244
зібрання 1. 34. 88
зібрати 2. 244
зйгнути 2. 243
зідхання 1. 34
зййти 3. 243
зілля 1.48, мн. -лля
2. 246
зім'яті 2. 243
Зинькó 2. 70
зіслати 2. 243
злázити 1. 229
зламання 1. 34
злэгка 276
злйдáр 2. 56
злити 2. 243

- злѳба 1 і 2. 36
злѳдй 1. 81, мн.
злѳдй 1. 92
злѳдѳга 1. 45а
зломити 3. 242
злочйнець 1. 62
злочйнство 1. 42
змагання 1. 34
змилюсѳрдитися 1
змй 1; змй 2
знавѳць 2. 62
знайѳмль 1. 174
знайѳмити 1. 229
знайѳмитися 1. 229
знайѳмство 1. 42
знак 1, мн. -кй 2. 120
знайти 3. 242
знамено 1 і 2. 47,
знамена 150
знам'я 1. 47
знання 2. 34
знатний 1
знахор 1, мн. 2. 56
захйдний 1. 178
знання (вартйсть,
сила, вага, цна)
— значйння (кар-
бування) 1. 34. 261
значити (вартува-
ти, значення) 1—
значйти (робити
знаки, значйння) 2.
229
значйй 1. 178
знестй 2, знѳсла,
-ло, -ли 249
знѳхѳтя 265
знйвечити 1
знѳву 276
знѳсити 1. 237
зняла, -ло, -лй 249
зѳвсім 279
Золотарѳнко 1. 13
зорѳвий 1. 193
зоря 2, зѳрю 129.
зѳре 130; мн. зѳрй
1. 133
зѳрянний 1. 196
Зѳсім 1. 105
зрѳзу 279
зранити 1
зрання 276
зробити 3. 242
зросйська 276
зупинити 3. 242
зустрйнути 1
з'явище 1. 261
Іван 1. 308
Іваниха 1. 25
Іванѳвич 1 (по
батьковй), Іванѳ-
вич 1 (прйзвище)
38
Ггор 1. 308, Ггорйв,
Ггоревий 1
йгумѳн 1
йгумѳня 1
йдол 1
йзрайль 1
йзрайльтянин 1. 20
йзрайльський 1
Йля 2
Гматра 1. 321
ймѳно 1 і 2. 47, мн.
ймѳна 150
йменування 1. 34
ймѳнник 1. 63
йм'я, ймени 47
йндйк 1. 63
йней 1
йнженѳр 1
йнйцйял 1
йнок 1
йнтерѳс 1
йпотѳка 1
йрадѳ
йтй 2. 246. 249, йду-
чй 263
йжак 2. 52
йсти 2. 246
Йордан 1. 320. 357
Йѳсип 1. 308
кабан 2. 54
каблѳк 2. 74
Кавказ 1. 354. 357
кавказець 1. 62
кавѳн 2. 75
кадйти 3. 242
кадка 1. 135
кагла 2, мн. кагли 1
казан 2. 54. 317
казання 1
казань (проповйдь)
1. 55
Казань, нй (мйсто)
1. 55. 354. 355
казати 3. 242
какао
каламар 2. 56
калѳч 2. 57
Калѳвала 1. 321
календар 2. 56
калитка 1, мн. -кй
2. 136
Калйгула 1. 348
квасити 1. 229
камйнець 2. 62
камйний 1
Кам'янець 1. 62
кам'яний 1. 196
канал 1
канйвѳць 1. 62
канѳн 1. 341
Карл 1
Карамзйн 2
капрал 1
каптѳр 2 і кап-
тур 1
капуцйн 1
капшѳк 2. 317

- кармазін 1. 20
карп 1. 308
Карпéнко 1. 13
Кáрлович 1 (по
батькові), Карпó-
вич 1 (прізвище)
38
картка 1. 135
катáлог 1. 342
катóлик 1. 63
Катóн 1
качáн 2. 54
кашляти 1. 227. 251
кашляну́ти 2. 231
кашовáр 1. 56
ка́ятися 1. 227
каменя́р 2. 80
ка́мера 1
кві́тка 1, мн. кй́ 2.
135
квітні́к 2. 63
квіття́ 1. 73
кедрі́на 1. 21
кері́вник 2. 63
керма́нич 1
кеса́р 1. 56
кни́ати 1
кни́от 1
кй́дати 1
Кй́йи́щина 1
кй́лим 1
Кй́гай 1. 357
кй́янин 1. 7. 20
кй́льчитися 1. 229
кй́льце́ 2. 78; мн.
кй́льця 1. 149
кй́мна́та 1. 343
кй́нець 2. 62, мн.
кй́нці́ 1 і 2
кй́нчі́ти 2. 244
кй́нь 2, о кй́ню 115,
мн. кй́ні 1. 108
кй́сник 1. 63
кй́стя́к 2. 52
кй́сть 1, кй́сте́й 140,
кй́стьми́ 142
кй́ланя́тися 1
кй́ласти 2. 244
кй́вета́ 2, мн. кй́е-
вёти 1. 133
кй́лё́ти 1. 230
кй́лекотáти 3. 242
кй́лепа́ло 1. 32
кй́ліше́ 2. 312
кй́лобу́к 2. 74
кй́лоні́ти 3. 242
кй́лопі́тний 1. 273
кй́лопі́тно 273
кй́лопотáти 3. 242
кй́лу́ня 1. 134
кй́люча́р 2. 56
кй́ля́сти 226, кй́ля́,
ло́, лі́ 249
кй́лятьба́ 2. 59
кй́нига́р 2. 56
кй́нйжа́ 1, мн. -кй́,
з кй́нйжо́к — сі́м
кй́нйжо́к 140
кй́нйжо́квнй́й 1. 193
кй́няжнá 2
кй́нязь 1, мн. кй́нязі́
2. 120
кй́обза́р 2. 56, о кй́об-
за́рю 115
кй́обура́ 2. 317
кй́ова́ль 2. 53
Кй́овали́в, -ле́ва 1. 186
кй́овальчу́к 2. 79
кй́ове́р 2
кй́о́го, кй́о́гось, ко-
му́сь 212
Кй́ода́к 2. 52
кй́о́декс 1. 328
кй́о́жу́х 1. 77
кй́оза́к 2. 52. 341
кй́оза́, кй́озу́ 129, мн.
кй́ози́ 1
кй́о́тти 1. 230
Кй́о́ллар 1. 323
кй́олесо́ 1; мн. кй́оле́-
са 1. 150, кй́о́льсь-
ми 154
кй́о́лій 2. 68
кй́о́ліно́ 1. 150, ко-
лі́ньми 154
кй́о́лісце́ 2. 78; мн.
кй́о́лісця́ 1. 150
кй́о́ло́дка 1, мн. -кй́
2. 136
кй́оло́ти 3. 242
кй́оло́ти́ти 3. 242
Кй́о́лу́мб 1. 316
кй́ома́р 2. 56
кй́оментáр 2. 56
кй́оми́рне 1. 180
кй́оми́рець 2. 62
кй́оми́са́р 1. 56
кй́о́мфо́рт 1. 313
кй́о́нання́ 1. 34
кй́о́нда́к 2. 309
кй́о́нтра́кт 1. 330
кй́о́нце́рт 1. 328
Кй́о́нча́к 2. 317
кй́о́нья́к 2. 312
кй́опа́ 2, кй́о́пу 129,
мн. кй́о́пи
кй́о́пи́то 1. 147. 150
кй́ора́ 2, кй́ору́ 129
кй́орабе́ль 2
кй́ора́н 1. 319
кй́оре́ць 1. 62
кй́ори́сний, кй́ори́сно
275
кй́ори́сть 1
кй́ори́тися 3. 240
кй́о́ри́то 1. 150
кй́о́ринце́ць 2. 62
Кй́о́рні́й 1. 68
кй́оро́ва 1, мн. ко-
ро́ви 2. 134
кй́орова́й 1. 4
кй́оро́мисло 1. 32

короб'явий 1. 194
короб'яний 1. 196
корчма 1
корчмар 2. 56
коса 2, косу 129, мн.
кóси 133
косар 2. 56
кóсий 1. 157
косити 3. 242
котрий 1. 213
кóханий — кохá-
ний 1. 256
кочов'як 2. 63
кóшення — косíн-
ня 1. 34
кошовий 1. 179
кошторис 1. 95
кравець 2. 62
крадіж 2. 67
крадькома 279
край, краю, в краю
-в краї 117, мн.
краї 2
крамар 2. 56 і кра-
мар 1, мн. 2
красень 1. 14а
красити 3. 242
красити. краду 1.226
Кременч'ук 2. 357
кривавиця 1. 26
кривий 1. 273
крикнява 1. 49
кріло 2, мн. крй-
ла 1. 149, крільми
154
крильце 2. 78, мн.
крільця 1. 149
кричати 2. 244.246
крицевий 1. 193
кріпак 2. 52
кров, крові 1, в
крові 132
кробіти 1. 230
кропива 2 і 1

кружало 1. 150
крутити 3. 242
Кубань, -ні 1. 355
кублo 2, мн. кúбла
1. 149
кузén 1. 312
Кузьма 2. 105. 308
кум 1, мн. -мй 2.119
куміс 2. 317
купець 2. 62
купити 3. 242
курець 2. 62
кúри, курей 140,
курмі 142
курінь 2
кúрятина 1. 21
курятко 1
кúрячий 1. 21
кúтик 1. 101
кутoк 2. 101
кут'я 2
кúхар 1, мн. -рй 2.
56
кухарчук 2. 79
куховар 1. 56

лавровий 1. 193
лагідний 1. 178
275
лагідність 1. 29
лагідно 275
лагодити 1. 229
лад. ладу, в ладу
117. 111
ладан 1
ладний, ладен 1. 198
Ладога 1. 354
лазити 1. 229
лайлівий 1. 181
ламання 1. 34
ламкий 1. 177
лан, лану, на ла-
ну 117
ланове 1. 180

лановий 1. 193
ласкавий, ласкав 1.
198, будь ласка
ласкаво 275
ластівка 1. 137
Лебедін 2. 20. 354
357
лев 1, мн. леві 2.119
Левко 2. 70
легіон 1
легкий 1. 177, лег-
ко 273
ледар 1. 56
ледве
ледь-не-ледь 288
лежа 265
лежати 2. 244
лексикон 1. 326
лемент 1
летіти 2. 230. 244,
летячий 263
лизати 3. 242
лімар 1, мн.2. 56
линути 1 (летіти)
-линути 2 (полити-
ся) 231
липкий 1. 177
Лисенко 1. 13
ліст 2
листвопад 1. 94
Литва 2, Литву 129,
Літво 130
литвин 2. 20
літи 2. 246, ли-
ла, ло, лі, 249,
ллючі 263
литовець 1. 62
лихвар 2. 56
лицар 1. 56
лице 2; мн. лиця 1.
149
лишити 3. 242
лівий 1. 157
лівобіч 288

лівóруч 95. 288
лід, льóду, на льо-
дú -на льóді 117
лízти 1. 244
лікар 1. 31, мн. рі
2. 56
лікарка 1. 31
ліс 1, мн. -сі 2. 102;
з лісу -в лісу 117
літáк 2. 52
літія 2
літній 1
літо 1, мн. літа (ро-
ки) і літа (части-
ни року) 149
літóпис 1. 95
літúн 2. 75
Літургія 1. 346
ліхтáр 2. 56
лічбá 2. 59
ліщíна 1. 21
лободá, лóбоду —
Лободú 129
ловéць 2. 62
ловíти 3. 242
лóвля 1
Лозовá 1. 199
лоївовий 1. 179
лóкшина 1. 21
ломíти 3. 242
Лóндон 1. 313. 354
лопúх 2. 77
лоскíтний, лóскіт-
но 273
лоскотáти 3. 244
Лука́ 2. 346
Лукаш 2. 58
лúщити 1. 229
любíти 3. 242
людіна 1. 21
людній 1. 178
лю́дство 1. 42
лю́дський 1. 187
лю́дяний 1. 196

люшнія 2. 72, мн.
-люшні 1
лягті́, ляжу 1. 244
льняний 1. 196
льокáль 1
льокáтор 1. 9
льох, льóху, в
льохú -в льóсі 117
ма́буть
магніт 1
Магомéт 1. 319
магометáнни 1. 7
мадýр 1
Мадýрщина 1. 21
Макáренко 1. 13
макаронізм 1
Ма́кбет 1. 313
маківнік 2. 63
майдáн 1. 319
майовий 1. 179
майóр 1
малéча 1. 15
малий 1. 157
малюва́ння (дія)
-мальовання (ма-
люнок) 1. 34
маля́р 2. 80. 309
маля́рія 1. 346
мальований 1. 34.
271
манастиріще 1. 27
мандрiвнік 2. 63,
о мандрiвнику 63.
115
ма́ма 1, мн. мамі
2. 134
маніти 3. 242
Марі́я 1. 346
Ма́рко 1. 70. 105. 308
Ма́ркович 1 (по
батькові), Марко́-
вич 1 (прізвище)
38

марні́ця 1. 26
ма́рний (даремний)
-марний (кволий)
1. 178
Ма́сарнк 1. 323
ма́сляний 1. 196
мастíти 3. 242
махну́ти 2. 244
маца́ 2. 343
машина́ 1. 21
машкарá 2, мн.
машка́ри 1. 133
машта́б 1
маю́чий 1. 174
ма́ятник 1
мед, ме́ду, на ме-
дú -на ме́ді 117
меднкаме́нт 1. 338
меді́вник 2. 63
Ме́дичі 316
межй- 92
менé, мені́ 212
ме́ншати 1
мертвéць 2. 62
ме́ртвий 1. 157
ме́рти 2. 244. 246
Месі́я 1. 346
ме́сті 2. 226. 243
249
ме́тод 1. 325
меценáт 1. 329
ме́ч 2
ме́ншанець 1. 62
мі́лиця 1. 26
мілості́вий 1. 162
мілостиня́ 1. 23
ми́цúти 2. 244
ми́ну́щий 1. 174
ми́рíти 3. 242
Ми́рoн 1. 308
мі́ршавий 1. 190
ми́рянiн 1. 7
мі́слю 1. 251
ми́стець 2. 62

- митáр 2. 56
митрополіт 1
мід, меду 1, мн. ме-
ді 2
мідяний 1. 196
мій 2: могó, мойó-
му, моїм, моїй,
мої, моїх, моїм,
моє, мой, мою 212
Мільтон 1. 313
мінітися 3. 242
міністэрство 1. 42
мінливий 1. 181
мірйло 1. 19
міст, мостá — мосту
111, на мосту — на
мості 117, мн. мос-
ті 2
місто 1, мн. -тá 2.
149
місце 1, мн. -ця 2.
149
мітинг 1. 313
міх, міху, в міху
в місі 117
міцний 1. 178
міщанин 1. 7
міщанство 1. 42
млинáр 2. 56
млинець 2. 62
млинове 1. 180
млóти 1. 230
множество 1. 42
множинá 2. 64
множитися 1
мовчáння 1. 34
мовчáти 2, мовча-
чі 263
могоріч 2. 66
могті, мóжу 1. 244.
249
молення — мо-
ління 1. 34
моліти 3. 242
молітва 1, мн. -ві
2. 134
молитóвник 1. 63
молодець 2. 62
молодий — мо-
лод 198
мóлодіж 1. 67
мóлодо 273
мóлодоші 1. 41
молóти 3. 242
молочáр 2. 56
монах 1
монтér 1. 312
мóре 1, мн. моря 2.
149
моріти 3. 242
мóрква 1. 135
морбзити 1
морóчливий 1. 181
моряк 2. 52
мóрський (давнє)
-морський 1. 187
Москвá 2. 321
москáль 2. 53
мóторошвий 1. 189
мотів 1
мотóк 2
мотóр 1
мох, мóху — в мо-
ху 117
Мóцарт 1. 314
мрещь, мерця, 2
мрячний 1
мудрець 2. 62
муж 1, мн. 2 і 1
мужчіна 1. 21
музика 1. 345
муляр 2. 80 і мý-
ляр 1, мн. 2.
мундір 1
мурзá 2
муркотіти 3. 242
мурувáння (дія) —
мурóввання (мур)
1. 34
м'який 1. 177
м'яси́во 1. 17
на́бік 279
на́бір 279
наблизитися 1
набу́ток 1. 83
навє́сті 2. 244
навóдити 1
навпóмацки 281
навстóячки 280
на́вхрест 281
навчáння 1. 34
на́вчений — нав-
чє́ний 1. 256
наганя́ти, нажену́ 2
на́гий 1. 157
нагля́дачка 1. 10
нагові́р 1. 82
на́голос 1. 81. 82
наго́ру 279
надáння 1. 34
надба́ння 1. 34
надбі́ти 3. 243
на́д вечі́р 292. 295
надво́е 287
наді́йний 1
надія́тися 1
на́длеті́ти 2. 244
на́дхнений — над-
хне́ний 1. 257
надхне́ння 1. 34
надхо́дити 1
на́зирці 279. 281
назовні́й 1. 178
най -без наголо-
су 175
найбага́тший 1. 175
наибі́льший 1. 175
найві́щий 1. 175
найлі́пший 1. 175

- найманець 1. 62
найскоріший 1. 175
найти 3 і 2: най-
дү, найдеш 242
наказ 1. 82
наладнання 1. 34
намагання 1. 34
намет 1
намісто 1. 150
намітити 1
на ніч 295
наново 282
нанятий 1. 259
набсліп 281
напасник 1. 63
напасниця 1. 26
напасть 1. 85
напіток 1. 83
напій 1. 68
напрутий 1. 259
наповнити 1. 229
напоталу 279
наприклад 281
напрямок 1. 83
нап'ятий 1. 259
нарізний 1. 189
народ 1. 82. 112
народній 1. 178
нарісток 1. 83
нарціз 1
наслідок 1. 83
насмілитись 1
насміх 281
настрій 1. 82
настріти 1. 230
натомість 288
натрбе 287
науковий 1
Науменко 1. 13
находити 1
нахрапом 279
на щб — нащо 285
небїж 1. 82
неборака 1. 52
неблаганний 1. 257
невидімий 1. 174
невидімо 268
невіглас 1. 92
невідомий 1. 174
невільницький 1
невільничий 1
невістка 1, мн. -ки
2. 136
недобиток 1. 83
недбїр, недобб-
ру 1. 82
недбгризок 1. 83
недбгляд 1. 82
недозволений — нед-
зволений 1. 257
недбкурок 1. 83
недблюдок 1. 83
недопущений — нед-
пущенний 1. 257
недбросток 1. 83
незабутній — не-
забутній 1. 178
незамітний 1. 254
нездійснений — не-
здійснений 1. 257
незлічений — незлі-
чений 1. 257
незмірений — не-
змірений 1. 257
незнання 1. 34
незрівняний — не-
зрівняний 1. 257
незрівнянно 268
незчислений 1. 257
нелад 1. 82
нелюб 1. 82
Немирів 1. 354
немовля 1. 47
ненависть 1. 85
неоцінений — не-
оцінений 1. 257
непокій, -кою 1. 68
непосидючий 1. 174
непослух 1. 82
непохитний 1. 181
непримірений —
непримиренний 1.
257
неприпущений 1.
257 і неприпущений
неяритель 1. 24.
84
непрощений — не-
прощений 1. 257
Нерон 1. 336
несвідомий 1. 174
нескінчений — не-
скінчений 1. 257
несті 2. 226. 244.
249, неслá, лó, лі
249, несучі 263
нехотя 265
нехтувати 1. 228
нечиткий 1. 181
низина 2, мн. низи-
ни 1. 133
низький 1. 177
нітятий 1. 196
ні в ко́го, ні в чо́му
216
нівечити 1. 229
ніде (нема де) 289;
ніде (скрізь) 289.
ні за що — ніза-
що 289
нікого (нема ко-
го), нічого (нема
чого), нікому (не-
ма кому) — ніко́-
го (жодного), ні-
кому (жодному)
215. 289
ніколи (нема часу)
нікпли (завжди)
289
нікуди (нема ку-
ди) — нікуди (ск-

різь) 289
Німеччина 1. 46
німкєна 1. 23
німчұра 1. 44а
ні на що — нінá-
що 215. 289
ніч, нóчі, ніччю,
вночі 135. мн. нóчі.
ночєй 140
Нобель 1. 315
новий 1. 157
новинá 2. 64, мн.
новини 1. 133
ногá 2, нóгу 129,
нóго 130, мн. нóги
ногáм, в ногáх 133
норá 2, нóру 129
но́нсєнс 1
носіти 3. 242
носії 2. 68
нотáр 2. 56
но́шення — носін-
ня 1. 34
нуль, нулá 2
Нью́тон 1. 313

сбáбич 288
обертєм 279
обжáти 3. 243
об землю 292. 295
обідва 1, обїдві
201, обїдвоє 203
обїд 1, обїдати 1.
227
обїдранець 1. 62
обїзвáтися 3. 243
обїйстá 2. 48
обїйти 3. 243
обїруч 288
обїтниця 1. 26
обїцянка — обї-
цянка 1. 8
облизень 1. 84
облїти 3. 243, об-

лїлá, лó, лї, 249,
обїллятий 259
обмáн 1
обмерти 3. 243
обняти 3. 243
обов'язок 1. 83
образ 1 (уява) 82;
образ 1 (їкона),
мн. образї 2
обрáння 1. 34. 88
обрáнець 1. 62
обрїзання 1. 34
обрїй 1. 68
обұх 1. 82
обхїд, обхóду 1. 82
обхóдити 1
обхóпити 3. 242
об'яв 1. 82
овєс, вївсá 2, мн.
вївсі 2 і вївса 1.
119
обвид 1
огненний 1. 178
огнище 1. 27
огняний 1. 196. 273
огняно 273
одєжина 1. 21
одєржання 1. 34
одєржати 1
один до óдного, нї
óдного 210
одина́к 2. 52
одина́дцять 2. 201.
208
одна́ковий 1. 192
однинá 2. 64
одноголóсно
однóруч 288
одрóбина 1. 21
одчáй 1. 4
одягті 3. 242. 244
ожїти 2, ожилá, лó,
лї 249
óзеро 1; мн. озє-

ра 1. 150
ознайо́млений 254
озна́чити 1. 229
óко 1, мн. óчі, очєй
152, очáм, очáх 153
Окто́їх 1
Олєг 1
óлень 1. 102. 104
олївєць 2. 62
Ольгович 1
опанóваний 1. 34.
254
опáсти 2. 244
оплески 1
опікұн 2
опіслá
оповїдання 1. 34
оповїстї 2, оповї-
влá, лó, лї 249
опóдаль 281
опустити 3. 242
орáти 3 і 2: óржó,
óрєш
орáторствувати 1.
351
орáч 2. 57
óрган 1
орєндáр 2. 56
Орєст 1. 325
орлá 1. 47
орудування 1. 34
освіта 1. 88
освітній 1. 189
О'сип 1
осмїлити 1
основний 1. 178
основник 1. 63
Оснóв'яненко 1. 13
óстрив 1. 82, мн.
-ві 2. 120
острївєць 2. 62
отєць 2. 62
отчїзна 1. 18
охрестити 3. 242

очерёт, рёту 1, мн.
рёті і ретá, тів,
тáх
очерётяний 1. 196
очисти́ти
очко́ (в картах) 2,
мн. óчка 1. 144
óчко (око) 1. 144,
мн. óчки
очкúр 2. 76

па- 90
павіч 2. 66
Пáвоч 1. 354
павук 2. 74
паву́тіння 1. 22а
па́дати 1
па́йка 1. 135
пайок 2. 135
палама́р 2. 56
пала́ш 2
палі́ти 3. 242
палі́й 2. 68
па́льмовий 1. 193
пальто́ 2, мн. па́ль-
та 1. 149
пані́ч 2. 66
па́нна 1, мн. па́нні
2. 134
на́нотець 2. 62
па́нство 1. 42
па́нування 1. 34
пара́граф 1. 342
Пари́ж 1. 312. 354
паркáн 2. 54
парла́мент 1. 338.
340
парламе́нта́р 2. 56
па́рний 1. 178
па́ртач 2. 57
па́ртёр 1. 312
па́рубок 1. 82, мн.
-кі 2. 121
па́рубча́к 2. 52

па́смо 1
пасові́ще 1. 27
па́сті 2. 244, па́сла
249
па́стир 1
па́тент 1
па́ті́к 2. 63
па́шпорт 1
па́ше́ка 1
педаго́г 1. 325. 353
пе́кар 1, мн. -рі 2.
56
пекти́ 2. 249
пе́рвенство 1. 42
пе́ребі́р 1. 82
пе́ребі́рливий 1. 181
пе́ребува́ння 1. 34
пе́ребу́ти 1, пе́ре-
була́, -ло́, -лі́ 249
пе́реве́зти 2. 244
пе́реверну́ти 3. 242
пе́реверте́нь 1. 84
пе́реверто́м 279
пе́реве́сло 1. 150
пе́реві́з 1. 82
пе́рево́дити 1
пе́рево́зити 1
пе́рево́рот 1. 82
пе́регля́д 1. 82
пе́рего́дя 265
пе́редáння 1. 34
пе́реді́л 1. 82
пе́редпо́кій 1. 68
пе́редру́к 1. 82
пе́режи́ти 2. 244,
пе́режи́ла́, ло́, лі́
249
пе́рейня́ти 3. 243,
ня́ла́, ло́, лі́ 249
пе́рейня́тий 1. 259
пе́рекі́р 1. 82
пе́рекі́рливий 1. 181
пе́рекля́дач 1. 57
пе́релі́т 1. 82

Пе́ремі́шль 1. 94
пе́рено́сити 1. 237
пе́ре́пис 1. 82
пе́реступни́й 1. 178
пе́рехі́дний 1. 178
пе́рехо́дити 1, пе́ре-
хо́дячи
пе́рехопі́ти 3. 242
пе́рехресті́ти 3. 242
пе́речита́ння 1. 34
Пе́рея́слав 1. 92
пе́ріод 325
пе́ро 2; мн. пе́ра 1.
149
пе́рсона́л 1
пе́ру́н 1. 75
пе́стіти 3. 242 і
пе́стити 249
пе́стоші́ 1. 41
петліо́ривець 1. 62
пе́чений — пече́-
ний 1. 164. 256
пи́вовáр 1. 56
пи́л, з пи́лу — в
пи́лу 117
Пи́нське 1. 199
пи́санка 1, мн. -кі
2. 136
пи́сання 1. 34
пи́сар 1, мн. -рі 2.
56
пи́сáти 3. 242
пи́сьме́нство 1. 42
пи́тáння 1. 34
пи́тво 2. 61
пи́ти 2. 246, пи́ла́,
ло́, лі́ 249,
п'ю́чи 263
пи́то́мий 1. 174
пи́ха 2, пи́ху 129
пи́ши́ота 1. 40
пи́внічний 1
пи́во́стрів 1
пи́втора́, пи́втора́ 207

- підбіти 3. 243
підборідок 1
підбрéхач 1. 57
підвести 2. 244, під-
велá, лó, лі 249
підвóдити 1
підготівний 1. 178
піддáнець 1. 62
піддérжка 1
підійти 3. 243
підіждáти 3. 243
підкрéслити 1
підкрутити 3. 242
підмет 1. 82
піднóсити 1
підняти 3. 243, під-
нялá, лó, лі 243
підписáння 1. 34
підхід 1. 82
під час
пізнáння 1. 34
піл, з пóлу, на по-
лú 117
пільга 1
пільгóвий 1. 193
пінявий 1. 190. 194
пірнік 2. 63 (пе-
нал)
пірник 1. 63 (печи-
во)
пірнути 2. 244
пірце 2. 78; мн.
пірця 1. 149
пісковий 1. 193
після 302
пісний 1
пісня 1, мн. пісні 2.
134
пісók 2, мн. піскі і
піски 2 і 1.101
піст, пóсту 1, мн.
пості 2
піти 3. 242
піч, пéчі 1, на пе-
чі 132, печей 140
плáзма, плáзом 279
платити 3. 242
Платón 1. 326
плач 2
плáчене 1. 254
плекáти 1
племéно 1 і 2. 47, мн.
-мéна 150
плém'я 1. 47
плескáти 3. 242
плесті 2. 226. 244,
плелá, лó, лі 249
плетеніця 1. 26
плечé 2; мн. плéчі
1. 149, плечей 152
плисті 2. 226. 244.
249, пливлá, лó,
лі 249
плитá 2, мн. пліти 1
плід, плóду — пло-
дá 111, мн. пло-
дй 2
плідний 1
плохій 1. 157
пругатár 2. 56
Плутón 1
плювáти 2. 244
побажáння 1. 34
побережнік 2. 63
поблизú 276
пóблизький 1. 181
повезті 2. 244, лá,
лó, лі 249
пóверх 1. 82
повесті 2. 244, по-
велá, лó, лі 249
повздérжливий 1.
181
повзті 2. 266. 249
повилáзити 1
повідóмити 1. 229
повісти 2. 246, по-
віла, лó, ли 249
повістяр 2. 80
повість 1, повіс-
тэй 140
поводár 2. 56
повóдитися 1. 237
поворожити 3. 242
повстáнець 1. 62
повстáння 1. 34
повторіти 3. 242
повтóрювання 1. 34
погáнець 1. 62
поганій 1. 20
погнáти 2. 244
поговір 1. 82
поговоріти 3. 242
погóлос 1. 82
погребнік 2. 63
погубіти 3. 242
подáння 1. 34
подáти 2, подалá,
лó, лі 249
поділіти 3. 242
пóдорож 1. 85
подрібний 1
пóдруг 1. 88
подрúга 1. 88
подúмати 1
подúшка 1, мн. по-
дúшки 1 і 2
пожár 1. 56. 82
пожаріще 1. 27
пожиток 1
позáочі 279
позáторік 279
позáторішний 1. 189
позачергóвий 1. 193
поздорóвити 1. 229
пóзір, позóру 1. 82
познайóмнитися 1
Пóзнань, -ні 1. 354
познóсити 1
пóзов 1
позолóтити 3. 242

по́йдом 279
пока́жчик 1. 63
показа́ти 3. 242
по́ки 305
покі́й 1. 68 (кімна́-
та), покі́й 1 (мир)
по́клін, покло́ну 1.
112. 82
по́крадьки 280
пола́ 2, по́лу 129
по́ле 1, мн. поля́ 2.
149
по́легкий 1. 181
полеті́ти 2. 244
по́лк 1, мн. полкі́ 2
по́ловець 1. 20
половчи́н 1. 20
по́лоти 3. 242
по́лотно́ 2; мн. по-
ло́тна 1. 150
по́лохати 1. 227
полта́вець 1. 62
по́лу- 92
полуде́нь 1. 92
по́лум'я 1. 47
полу́ниця 1. 26
по-лю́дському 276
поля́к 2. 52 і 1. 357
польови́й 1. 179
поме́рти 2. 244
чо́милка 1
по́міст, помоб́сту 1.
112
помі́чник 2. 63
помі́чний 1. 26
помогті́ 3. 242
по-мо́бему 276
пом'яну́ти 2. 231.
244
понеді́лок 1. 83
поне́сти 2. 244, по-
не́сла, ло, ли 249
поно́чі 279
по́няття 1. 73

попе́реду 279
попі́хач 1. 57
поплі́сті 2, поплив-
ті́ 2, поплила́, ло́,
лі́ 249
по-п'я́ному 276
пора́ 2. по́ру 129
порі́в 1. 82
порі́вняльни́й 1. 191
по́рідкий 1. 181
по́рожньо́ 275
по́роті 3. 242
по́ світу 295
по-сво́бему 276
посере́дні
посере́дник 1. 63
посла́нець 2. 62
посо́л 2. 82
по́спіх 1.82
поставни́й 1.178
постарі́тися 1
по-старо́му 276
по́стити 1. 229
по́стувати 1. 228
по́тайки 280
пота́йний 1. 178
по-тво́бему 276
по́темки 281
по́тік 1. 82
по́тім 281
по́хапцем 279
похилі́ти 3. 242
по́хід, похоб́ду 1. 81.
82
похо́дити 1 (пов-
ставати) — походи́-
ти 3 (ходити) 242
по́хорон 1. 82
почере́вина 1. 21
по́чин 1. 82
пошта́р 2. 56
пошто́вий 1. 193
по що́ — по́що 285
по́яснюванн́я 1. 34

пра́- 90
пра́вий (справед-
ливи́й) 1, пра́вий
(рівни́й) 1. 157
пра́вило (закон) —
пра́вило (знаряд-
дя) 1. 19
правобі́ч 288
право́пис 1. 95
правору́ч 95. 288
прання́ 2. 34
пра́пор 1. 323
праці́вник 2. 63
праці́вниця 1. 26
представни́к 2. 63
прела́т 1. 330
Преосвяще́нни́й
1. 175
префе́кт 1. 330
прибу́ти 1, прибу-
ла́, ло́, лі́ 249
привіта́льний 1. 191
приводі́ти 1, при-
во́дь 253
приво́зити 1, при-
во́зь 253
приго́вір 1. 82
при́зд 1. 82
прийма́ч 2. 57
при́йняти 3. 243, ла́,
ло́, лі́ 249
при́казка 1. 87
прислі́вник 1. 63
принци́п 1. 312. 338
присмерком 279. 284
при́страсни́й 1. 178.
184
при́страсно́ 283
присудо́к 1. 83
присяга́ 1. 88
присягну́ти 2. 244
притьмо́м 279
при́хапцем 279
при́хід, прихоб́ду 82

- прихóднити 1. 237
 прия́зний 1. 178
 прия́тель 1. 24. 84,
   мн. -лі 2
 прізви́ще 1. 27
 пробува́ти (бути) —
   прóбувати (роби-
   ти пробу) 1. 228
 прóвесна 1. 88
 прові́дний 1. 178
 прові́дник 2. 63
 провóдир 2. 65
 прода́ти 2, прода-
   ла, ло́, лі 249
 продóвжити 1
 прожі́ток 1. 83
 пройді́світ 1. 93
 прокля́сті, про-
   кляла́, ло́, лі 249
 прокля́ття 1. 73
 пролетáр 2. 56
 пролòг 1
 прорéчистий 1. 181
 просві́та 1. 88
 просі́ти 3. 242
 прóстий 1. 157
 прості́рало 1. 32
 простува́ння 1. 34
 прóсьба 1. 59
 протоко́л 1. 331
 профе́сор 1. 39
 проха́ч 2. 57
 прохі́дний 1. 178
 процéнт 1. 331
 прóшення — про-
   сіння 1. 34
 проща́ння 1. 34
 прудкі́й 1. 177
 пруса́к 2 і 1. 357
 прямі́й 1. 157
 пта́ство 1. 42
 пта́ха 1. 134
 пуга́ч 1. 57
 пужи́й 2. 68
 пурпур 1
 пусти́ти 3. 242
 пу́стопаш 288
 пу́ть 1, мн. пу́ті,
   пу́те́й 140
 пушка́р 2. 56
 п'я́ниця 1. 26
 п'я́ний
 п'я́нкий 1. 177
 п'я́нюга 1. 45а
 п'я́сти 226
 п'ятдеся́т 2. 201
 п'яте́рик 2. 63
 п'ятна́дцять 2. 201.
   208
 п'я́ть 2. 208
 раб 2
 ра́бство 1. 42
 ра́дій 1. 157
 разо́вий 1. 183. 193
 разо́м 279
 раз-по-ра́з 288
 раз-у-ра́з 288
 рай, раю́, в раю́
   — в ра́ї 117
 ра́йдуга 1. 92
 ра́котиця 1. 26
 раме́но 1 2. 47, мн.
   раме́на 150
 ра́м'я 1. 47
 ра́нити 1. 229
 Рафа́ель 1. 316
 рахівни́к 2. 63
 рва́ти 2. 246, рву-
   чи 263
 рвачкі́й 1. 177
 реалізува́ння 1. 34
 ре́вті 2. 226. 249
 реготáти 3. 242. 244
 реготу́ха 1. 45
 реда́ктор 1. 39
 ре́дька 1. 135
 ректи́ 2. 249, рекла́,
   ло́, лі
 реме́сло 2; мн. ре-
   ме́сла 1. 150
 реміне́ць 2. 62
 речови́на 1. 21
 ре́шето 1. 147, мн.
   реше́та 1. 150
 ржа́вити 1. 230. 238
 риба́к 2. 52
 риба́лченко 1. 13
 риба́р 2. 56
 ри́бний — ри́б-
   ний 1. 56
 рймар 1. 56
 рймянин 1. 7
 рів 1, мн. рові́ 2
 рівни́на 2. 64
 рівча́к 2. 52
 рід, ро́ду, в роду́
   117 — в ро́ді 117
 рідкі́й 1. 177
 різкі́й 1. 177
 різни́ця 1. 26
 різьба́ 2. 59
 різьба́р 2. 56
 рік 1, мн. 2, ро́ків —
   років 120. 123
 ріка́ 2, ріку́ 129, мн.
   ріки 1. 133
 рільни́к 2. 63
 річ, 1, речéй 140
 річи́ще 1. 27
 робі́ти 3. 242
 робі́тник 2. 63, о
   робі́тнику 115
 робі́тниця 1. 26
 робі́тничий 1. 170
 робо́тящий 1. 174
 ровéсниця 1. 26
 родити́ 3. 242
 розбі́ти 3. 243
 розві́ток 1. 83
 розві́д, розві́ду 1.
   82. 112

розвідка 1. 87
розвіз, розво-
зу 1. 112
розгадка 1. 87
розгардіяш 2. 58
розгін 1. 82
роздёрти, роз-
деру́ 2. 243
роздۇти 3. 243
розігну́ти 3. 243
розійтїся 3. 243
розім'яти 3. 243,
розіллятий 259
розіп'ясти 3. 243,
розіпнутий 259
розірвати 3. 243
розіслати 3. 243
розліти 3. 243
розпач 1. 82
розняти 3. 243
розпёрти 3. 243
розп'яття 1. 73
розстебну́ти 3. 242
ро́зхід 1. 81
роковій 1. 180
рокотати 3. 244
рокотіти 2. 244
Роман 1. 6. 105. 308
роман 1. 312
романс 1. 312
Ромен 2. 357
роніти 3. 242
роса́ 2, рбсу
129, мч. рбси 1. 133
російський 1. 350
Росія 1. 346
росліна 1. 21
рбсяний 1. 196
рості 2. 249
рояль 1. 312
рубець 2. 62
Рудченко 1. 13
рукáв 2, мн. рука-
вий 2 і рукава 1. 119

рукóпаш 288
рукóпис 1. 95
ру́сін 1.20, мн.
русині 2
Руссо́ 312
Русь, Ру́си 1, на
Русі 117. 132
рухну́ти 2. 244
рушій 2. 68
рядно́ 2, мн. рядна 1
149
Рязань, -ні 1. 355
рясний 1. 157. 178
рясно́та 1. 40

сагайдак 2. 52
сад. са́ду, в саду́
— в са́ді 117, мн.
сади́ 2
сади́ти 3. 242
сади́вник 2. 63
садо́вий 1. 193
садо́к 2
Самбі́р 2. 357
самий (один) — са-
мий (той же), са-
ме (власне) 213,
себе са́мо́го
самі́тний — са-
мо́тний 1. 178. 273
самова́р 1. 56
само́пас 95. 288
са́ні, са́ней 140,
са́нями 142
Са́пфо 337
сваві́льниця 1. 26
сварі́ти 3. 242
сва́ха 1. 134
свина́р 2. 56
свині́на 1. 21
свиня́ 2, мн. сві́ні,
свине́й 140, свинь-
ми́ 142
сві́снути 1. 231. 251

свідомий 1. 174
свідомість 1
свідчи́ти 1. 229
свій, сво́ього —
сво́го, сво́юму,
сво́їм, сво́ї, сво-
їх 212
сві́т 1, мн. сві́ті,
ті́в 2
світо́гляд 1. 91. 95
сві́чник 2. 63
свобо́да 1
-сво́біти 1. 230
сво́як 2. 52
свя́чений — свя-
че́нний 1. 164. 256
святи́льник 1. 63
себе́, собі́ 212, до
се́бе 216
секретáр 2. 56
секта́р 2. 80
се́ло 2, мн. се́ла 1.
149
селя́нин 1, мн. се-
ля́нн 1. 119
семері́к 2. 63
се́міна́р 1. 56
се́на́т 1. 330
се́на́тор 1. 9. 39. 328
се́на́торський 1
се́рбин 1. 20
Серве́т 1. 316
Сергі́й 1. 68
се́рденько́ 1. 99
се́рдити́ся 1
серела́ 2, се́реду
129, мн. се́реди 1.
133
се́редина 1. 21
серп 2
се́рце 1, мн. -ця́ 2.
149
сестра́ 2, се́стру 129,
се́стро 130, мн.

- е́стри 1. 133
 е́стри́н 1. 186
 сви́на 2. 64
 сиді́ти 2. 246
 си́дма 279
 си́лач 2. 57
 си́ленний 1. 257
 си́мвол 1. 324
 син 1, мн. сині́;
 два си́ни — всі
 сині́ 155
 си́нява 1. 49
 синя́вий 1. 194
 си́рoб 1. 312
 си́ротá 2, мн. си́ро-
 ти 1. 133
 си́вáч 2. 57
 си́вба́ 2. 59
 си́дло́ 2, мн. си́дла 1.
 149
 си́к, со́ку, в соку́
 -в со́ці 117
 си́кач 2. 57
 си́кти 226, си́кла 249
 си́ль 1, со́лей 140
 си́м 2. 208
 си́мдеся́т 2. 201
 си́мна́дцять 2. 201.
 208
 си́ни, си́не́й 140, си́-
 ням, си́ньми 142
 си́рник 2. 63
 си́ряк 2. 52
 си́сти 1. 244
 си́ть 1, мн. си́ті, си́-
 те́й 140
 Си́ч, Си́чі 1, на Си́-
 чі́ 132
 си́ча 1. 134
 си́чови́й 1. 179
 си́чови́к 2. 63
 си́яння 1. 34
 сказа́ти 3. 242
 скала́ 2, мн. ска́ли 1
- ска́лити 1. 229
 сканда́л 1. 327
 ска́рга 1. 134. 322
 скатерти́на 1. 21
 ске́лет 1. 312
 ске́ля 1
 скі́нчений — скі́н-
 че́нний 1. 257
 скі́нчи́тися 1
 скла́дач 2. 57
 складо́вий 1. 183.
 274
 складо́во 274
 склеп 1, зо скле́пу,
 в скле́пу 117
 скворо́да 2, мн.
 скво́роди 1. 133;
 скво́роду — Ско-
 воро́ду 129
 ско́рише 272
 ско́риший 1. 175
 ско́ромби 1. 229
 ско́ропис 1. 95
 ско́са 276
 ско́чити 1. 229
 скре́бти́ 2. 249
 скри́ня 1. 134
 скри́нька 1
 скрипа́ль 2. 53
 скупа́р 2. 56
 скупі́й 2. 68
 скучи́й 1. 178
 сла́бий 1. 157
 сла́вити 1. 229
 сла́ти 2. 246, шле-
 мо́, шлетé
 слима́к 2. 52
 сли́на 1
 сли́нити 1. 229
 сли́нявий 1. 190. 194
 слі́вце́ 2; мн. слі́вця
 1. 149
 слі́дити 3. 242
 слі́д, без слі́ду, на
- слі́ду 117
 слі́пець 2. 62
 слова́к 1. 357
 словни́к 2. 63
 слова́ 1; мн. слова́
 2, дві́ слова́ — всі́
 слова́ 155
 слов'яни́н 1. 7
 слон 2
 слота́ 2
 слуга́ 2, мн. слуг-
 .и́ 1
 слухання́ 1. 34
 слухáч 2. 57
 слухáчка 1. 137
 слю́сар 1, мн. 2. 56
 слю́за 2, слю́зу
 129, мн. слю́зи 1.
 133, слі́зьми 142
 сма́жений — сма-
 же́ний 1.164
 смак, сма́к 2
 смерко́м 284
 смерть 1, смер-
 те́й 140
 смі́тник 1 і 2.63
 смі́ття 2. 34. 48
 смі́х, смі́ху 1,
 в смі́ху 117
 смі́шний 1. 178
 смі́шно 273
 Смо́трич, Смо́т-
 ри́цький 1. 187
 смутни́й 1. 178
 сна́дання 1. 34
 сна́дати 1. 227
 со́котати́ 3. 242
 Со́лея́ 2. 344
 соло́дкий 1, со́лод-
 ко́ 275
 со́лодо́щі 1. 41
 солóм'яни́й 1. 196
 солóний 1, солóно
 275

сопель 1
сопрано 1
сопти 2, 249
сороковини 1. 22
сором 1, соромá —
сóрому 111
сорóмити 1. 229
сóромно 275
сором'язний 1. 178
сорóчка 1, мн. -ки
2. 136
сосна́ 2, со́сну 129,
мн. со́сни 133, со́-
со́н
Софія 1. 346
союз 1.82
спалити 3. 242
спаннá 2. 34
спасéнный 1. 257
спа́ти 2. 246, спа́ла,
ло, лн 249
спáна 1
спісок 1
співанка — спі-
вáнка 1. 8
спідниця 1. 26
спільний 1
спільник 1. 63
спімну́ти 2. 244
спішачі́ 263
сповна́ 276
спóвнити 1. 229
споживач 1. 57
спокій, спокóю 1.
68. 82. 112
спокóсливий 1. 181
спóхвату 279
спочáтку 279
спочúтливий 1. 181
сприятливий 1. 181
спрокво́ла 276
спростá 276
спростува́ння (дія)

— спростóвання
(вiдпiр) 1. 34
сп'яна 276
срібляний 1. 196
став, ста́ву — на
ста́ву 117
Стамбу́л 1. 354
старáнный 1. 257
старий 1. 157
Стáрицький 1
ста́рiтися 1. 230
старовина́ 2. 64
старóство 1. 42
ста́рший (віком),
старший (началь-
ник) 1. 175
старшина́ 2. 64, мн.
старши́ни 1. 133
ста́ти 2. 246
статúт 1. 331
стебло́ 2, мн. стéб-
ла 1. 149
стегно́ 2, мн. стéг-
на 1. 149
сте́жка 1, мн. -ки́ 2
степ, стéпу, в сте-
пú — в стéпі 117,
мн. степі́ 2
Степа́ниха 1. 25
Степа́нович (по
батькові), Степа-
но́вич (прізви-
ще) 38
степовий 1. 193
степові́к 2. 63
стерегти́ 2. 249
стерні́чий 1. 170
стерно́ 2; мн. стéр-
на 1. 149
сти́гти 1. 244
сти́снути 1
сти́йковий 1. 193
сти́л 2, до сто́лу —
стола́ 111

сти́лець 2. 62
сти́на 2, стiну́ 129
сто́впище 1. 27
сто́лиця 1. 26
сто́ляр 2. 80 і сто́-
ля́р 1, мн. 2
сторiнка 1, мн. -ки
2. 136
сторожкий 1. 177
сто́рожко 273
сторона́ 2, сто́рону
129, мн. сто́рони
133
сто́яти 2. 244. 246,
сто́ячі 263, сто́я
265
сто́ячки 280
страждáння 1. 34
страйкáр 2. 56
страх, стра́ху, в стра-
хú — в стра́сі 117
страшний 1. 178
стремéно 1. 47 і
-но́ 2; мн. стре-
мéна 150
стрибну́ти 2. 244
стрілець 2. 62, мій
стрільче 115
стрільба́ 2. 59
стрімкий 1. 177
Стрiтeння 1. 34
стро́їти 1. 230
строфа́ 2. 324
струна́ 2, мн. стру́-
ни 1
стрункий 1. 177
стуконúти 2. 244
суд 1, мн. 2
суддя́ 2, мн. сúддi 1
судно́ 2; мн. сúдна
1. 149
судовий 1. 193
сукно́ 2; мн. сúкна
1. 149

- Сула́ 2. 354
сумний 1. 178
супо́кій, -ко́ю 1.68
супоста́т 1
сурма́ч 2. 57
суха́р 2. 56
су́чка 1. 135
сучо́к 2. 135
су́шений — суше́-
ний 1. 256
сушени́ця 1. 26
суши́ти 3. 242
схибу́ти 2. 244
схо́дити 1. 237
схопи́ти 3. 242
сьо́годнішній 1
сьо́гори́чний 1. 183
сьо́мий 1. 202
- та́бір, табо́ру 1.82
таблї́ця 1. 26
табори́ще 1. 27
табу́н 2. 317
тае́мни́ця 1. 26
тае́мни́сть 1. 29
тайкома́ 279
та́кий 1. 213
тако́ж 305
талáн 2. 54
тамува́ння 1. 34
та́нець 1. 62
тапча́н 2. 54
Тара́с 1. 105. 308
тари́лка 1, мн. -ки́ 2.
136
татарна́ 2. 60
тата́рин 1. 20
тверди́й 1. 157
тверди́ти 2. 244
твій, тво́го — тво́йо-
го, тво́ім, тво́ї,
тво́їх 212
тво́рення — тво-
ри́ння 1. 34
- твори́ць 2. 62
твори́ти 3. 242
текти́ 2. 246, текла́,
ло́, ли́ 249
теля́тина 1. 21
те́мни́ця 1. 26
те́мря́ва 1. 49
тепе́ри́шний 1. 189
192
тебо́лог 1. 342
терни́на 1. 21
Терно́піль 1. 95
терпи́ти 3. 242. 244
тесля́р 2. 80 і тес-
ля́р 1, мн. 2
ти, тебе́, то́бі 212
до тебе́ 216
Тимче́нко 1. 13
ти́снути 1. 231
ти́тар 1. 56
ти́шком 290
ті́ло 1, мн. тіла́ 2.
149
ті́льце́ 2; мн. ті́льця
1. 149
ті́менни́ця 1. 26
тінь, тіні́ 1, в тіні́
132, ті́ней 140
ті́сний 1. 157. 178
тка́ти 2. 246
Тму́торока́нь 1. 55
това́р 1. 56
това́ри́ство 1. 42
това́ри́шка 1, мн.
-ки́ 2. 136
товкту́ 2. 249
то́впи́ще 1. 261
товсти́й 1. 157
товщи́на 2. 64
то́й, то́го, то́му
212, до то́го 216
то́кар 1, мн. ри́ 2. 56
тонки́й 1. 177
то́цүти 3. 242
- то́му 279. 212
топіре́ць 2. 62
то́рба 1, мн. то́рби
2. 134
торг, то́ргу, на то́р-
гу́, на то́рзі 117
тра́тити 1. 229
тризу́б 1. 94
трина́дцять 2. 201.
208
три́йня́ 2. 206
тро́їти 1 (по́трою-
вати) — тро́їти
(отру́ювати) 230
тро́йка́ 204
тро́хи 279
труд 1, мн. -ди́ 2
труді́тися 3. 242
трудни́й 1. 178
трубо́ 312
ту́гий 1. 157
Тульчи́н 2. 357
тума́н 1. 6
ту́нель 1. 313
турке́ня 1. 23
ту́рчин 1. 20
Ту́реччи́на 1. 46
тю́рма 2, мн. тю́р-
ми 1
тю́тюн 2. 75
тяга́р 2. 56
тягту́ 3. 242. 249
тяжкі́й 1. 177
тя́тїва 1. 16
- увесь, усьо́го,
у́сьому́, усі́ма —
у́сьо́го, у́сьому́,
усі́ми — усі́ма 213
угору́ 279
Уго́рщина 1. 46
удавни́чу 279
уда́р 1
уде́ржати 1

удівець 2. 62
удовиний 1. 178
Ужгород 1. 356
узнакі 279
узяти 3. 242
узький 1. 177
указ 1. 82
Україна 1. 21
українець 1. 62
українка 1. 137. Со-
юз українок
український 1. 187
украсти 1. 226
укусити 3. 242
улюблений 1
улюбленець 1. 62
ум 2
умерти 2. 244,
умерла, ло, ли 249
уморити 3. 242
ўнія 1. 346
уночі 132. 279
упасти 2. 244
упоперек 281
урода 1
уродливий 1. 181
уряд 1. 82
урядовець 1. 62
усередині 279
ўсміх 1. 82
Успіння 1. 34
ўстрій 1
утішитель 1. 24
ухопитися 3. 242
учений — уче-
ний 1. 256
ученик 1. 63
учениця 1. 26
учитель 1. 24, мн.
-лі 2
учителька 1, мн.
-кі 2. 136
учити 3. 242

фа́брика 1
фахівець 2. 62
фаховий 1. 193
Фещенко 1. 13
філолог 1. 95. 342
філософ 1. 95. 325
фотограф 1. 342
Франко 2. 70
фундамент 1. 331

хаба́р 2. 56
характе́рний (при-
таманний) — ха-
ра́ктерний (силь-
ного характеру)
1. 178
ха́рківець 1. 62
ха́та 1, мн. ха́ті 2.
134, дві ха́ті — всі
ха́ті 155
хатчи́на 1. 21
ха́тянний 1. 196
хва́ла 2 і хва́ла 1.
126
хва́лений — хва-
ле́ний 1. 256
хва́лення — хвалі́н-
ня 1. 34
хвалі́ти 3. 242
хвалько́ 2. 70, мій
хва́лку 70. 115
хвильовий 1. 179
хворіти 1. 230
хи́бити 1. 229
хнжа́к 2. 52
хвсткий 1. 177
Хи́ва 2. 354
хлі́б 1, мн. хліба́
(збіжжя) і хлі́би
(буханці), бів 2
хлі́бний — хлі́б-
ний 1. 178
хмарний 1. 178
Хмельницька 1. 46

хмурний 1. 178
хода́ 2, ходу́ 129
хо́дження — хо-
ди́ння 1. 34
ходи́ти 3. 242, хо-
дя́ 265
ходьба́ 2. 59
Хо́лмоги́ри 1. 321
хо́лод 1, мн. -ді,
-дів 2
холо́дний 1
хо́лодно 275
Хома́ 2. 346
хоро́ший 1
хо́роше 271. 275
хоти́ти 3. 242. 244,
хотя́чи 263
хребéт 2
хрест 2
хресті́ти 3. 242
хре́щений — хре-
ще́ний 1. 256
хре́щення 1. 26
христия́нин 1. 7
хроба́к 2. 52
хроно́граф 1. 342
хроно́метр 1. 342
хропі́ти 2. 249
хто, ко́го, ко́му 212,
до ко́го 216
хтобу́дь 1. 214
хто́небудь 1. 214
хуртові́на 1. 21
хути́рець 2. 62

ца́р 2, о ца́рю 115
Ца́ргород 1. 92. 356
царствува́ти (дав-
не) і ца́рствува-
ти 1. 228
царюва́ння 1. 34
царський 1. 177
цві́нтар 1. 56
цвісти́ 2. 244. 249

- цвіркун 2. 75
цей, цього, цьому
212, до цього 216
Цейлон I
цензор 1. 39
церква 1, мн. церкви:
2. 134
циган 1. 6, мн. ци-
гани 1
цілий 1. 157
ціліна 2. 64
цілком
ціна 2, ціну 129, мн.
ціни 1. 133
цінити 3. 242
цісар 1. 56
Ціцерон 1. 336
цокотати 3. 242
- чабан 2. 54. 75. 317
чадний 1. 178
чаклун 2. 75
чарівник 2. 63
час, часу 1. 111.
120, на часу - на
часі 117, часом, мн.
часі 2
часник 2. 63
часовий (тимчасо-
вий) — часовий
(вартовий) 1. 193
часом 279
часопис 1. 95
чвалом 279
чванько 2. 70
чековий 1. 193
челядін 1. 20
чепурний 1. 273
чепурність 1. 29
чепурно 273
черв'як 2. 52
черга 2, на черзі,
мн. черги I
черговий 1. 193
- черевань 2. 55
черевик 1. 63
череда 2, череду
129, мн. череди 1.
133
черкасин 1. 20
черкнути 2. 231.
244
чернець 2. 62
Чернігівщина 1. 46
черпак 2. 52
черствий 1. 157
чесний 1
четверік 2. 63
Чехословаччина 1.
46
Чигирин 2. 20. 357
чий, чийого, чийо-
му, чім
чималий 1. 181
чиряк 2. 52
чійслити 1 і -літи 2.
229
число 2, мн. числа
1. 149
читанка 1, мн. -кі
2. 136
читання 1. 34
читач 2. 57
читкий 1. 177
членство 1. 42
чоботар 2. 56
чоло 2, мн. чола
1. 149
чоловічнина 1. 21
чому 279
чорнозем 1. 95
чотири, -рьох 2. 208
чотирнадцять 9.
201. 208
чотовий 1. 193
чувство 1. 42
чудак 2. 52
чудний 1. 178
- чудуватися 228
чужина 2. 64
чужинець 1. 62
чуйний 1. 178
чума 2. 317
чума́к 2. 52
чутливий 1. 181
чутний 1. 178
чуття 2. 34
- шабаш 1. 58
шабля 1, мн. шаблі
2. 134
шаг 1, шагу, в ша-
гу 117
Шаміль 1. 317
шаноба 1. 36
шашлик 2. 317
швидкий 1. 177
ше́ство 1. 42
Шевчук 2. 74
Шевченко 1. 13
Шекспір 1. 313. 353
шелеснути 1. 231
шепіт 1. 30
шептати 3. 242
шестерик 2. 63
шинкар 2. 56
шинок, шинку, в
шинку 117
ширина 2. 64
шірити 1. 229
широкий — ши-
роко 275
широчина 2. 69
ші́стдесят 2. 201
ші́стнадцять 2. 201.
208
шість 2. 208
шко́да
школяр 2. 80
шкуряний 1. 196
шлючі 263
шлях, шляху, на

шляху́ 117
шмарка́ч 2. 57
шобсти́й 1. 202
штовхну́ти 2. 244
штукáр 2. 56
шукáч 2. 57
шўляк 1. 52
шумі́ти 2. 244
шумкíй 1. 177

щит 2
щі́льник 2
шо, чо́го, чо́му 212,
до чо́го 216
шобу́дь 1. 214
-шебну́ти 3. 242
шипну́ти 2. 244
шока́ 2, що́ку 129,
мн. шо́ки 1. 133

шонéбудь 1. 214
шорі́к 279

ювіля́р 1. 80
юде́янин 1. 7
Юлія́н 1. 334
юна́к 2. 52
Юркó 2, мій Ю'рку
70. 115
юроді́вий 1. 162

я, менé, мені 212,
до мéне 216
яв́итися 3. 242
явлений — явлé-
ний 1. 256
язи́к 2. 63
яйце́ 2, мн. яйця́ 1.
149

яе́ць 152
якíй 1. 213
якне́будь 284
яліве́ць 2. 62
яловичина 1. 21
я́ма 1; мн. я́ми 2.
134
яничáр 1. 56
яр, я́ру, в я́ру
— в я́рі 117
ярина́ 2. 64
Яри́на 1. 21
яро́ 2, мн. я́рма 1.
149
Яросла́в 1. 94. 356
я́сний 1. 157
я́рити 1. 229

ДОКЛАДНИЙ ЗМІСТ КНИЖКИ.

Цифри визначають сторінку цієї книжки.

Сторінки.

Передмова ..... 5—7

ВСТУП.

1. Загальні відомості про наголос 8—56. Що таке наголос 8. Наголос рухомий чи вільний 8, не зовсім вільний 9, нерухомий 9, музикальний 9—10, експіраторний 9, логічний 10. Місце наголосу у слові 10.

2. Основні закони українського наголосу 10—13. Система українського наголосу 10. Наголос нерухомий і рухомий 11. Закони нашого наголосу 10—13.

3. Значення наголосу в мові 13—17. Він зв'язує звуки в складі, а склади в слова 13. Наголосове значення частин слова 14. Функційне значення наголосу 14. Словотворча функція наголосу 15. Омоніми 15. Закон наголосового розрізнення однакових форм 15—16—17.

4. Що розбивало стародавню систему нашого наголосу 17—20. Перетворення праслов'янського наголосу на новий 17. Утрата й зміна глухих звуків 18. Аналогія 18. Прояснення побічного наголосу 19. Прив'язання наголосу до певного складу 20.

5. Історичний розвій українського наголосу 20—28. Система українського наголосу 20. Впливи на український наголос 21. Тюркський вплив 21. Південнослов'янський вплив 22. Польський вплив 22. Вплив російський 23. Вплив церковної вимови 23—28.

6. Сучасний стан українського наголосу 28—30. Неусталеність літературного наголосу 28. “Вільність” наголосу 28. Поетична воля 28. Відсутність видань з наголосами 29. Хитання наголосу в літературній вимові 29—30.

7. Наголос у рукописних та в стародрукованих книгах 30—49. а. Зазначення наголосу в церковно-слов'янських рукописних книжках 30. б. Зазначення наголосу в південнослов'янських стародрукованих книжках 33—40. в. Наголос у східнослов'янських стародруках 40. Наголос московський 41. Старий український наголос 41. Наголос білоруський 46—48. г. Який наголос ставити в старослов'янських текстах 48.

8. Джерела для вивчення українського наголосу 49 — 56.
Методи вивчення наголосу 49. Джерела для вивчення українського наголосу 49. 1: Джерела стародавні рукописні та стародруковані 50. — 2: Етнографічні записи 51. — 3: Вірші наших поетів і акцентовані видання 51. Перегляд головних джерел цієї праці: 1: Давні рукописи й стародруки 52. — 2: Твори східньоукраїнських письменників 54. — 3: Твори західньоукраїнські 55. — 4: Словники з сучасним літературним наголосом 55.

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС.

Наголос рухомий і нерухомий 57.

I. ІМЕННИК.

А. Наголос у назовному відмінку. Огляд іменникових кінцівок 57. — 1: Іменники з нерухомим наголосом 59. Важливіші кінцівки іменників з нерухомим наголосом 61 — 86. — 2: Іменники з наголосом рухомим 86. Важливіші кінцівки йменників з рухомим наголосом 87 — 106. — 3: Іменникова енкліза в українській мові, наголос на приставці 107 — 120. — 4: Наголос складених слів 120 — 124. — 5: Наголос слів пестливих та здрібнелих 124 — 126.

Б. Наголос при відміні йменника.

1. Чоловічий рід 127 — 130, наголос у формах однини 130 — 134, наголос у формах множини 134 — 150.
2. Жіночий рід 138 — 139, наголос у формах однини 139 — 142, наголос у формах множини 142 — 150.
3. Ніякий рід 150 — 156.
4. Двоїна 156 — 157.

II. ПРИКМЕТНИК.

Прикметникові закінчення 158 — 159. — 1: Двоскладові безсуфіксові прикметники 159 — 160. — 2: Прикметники з наголосом на передостанньому складі 160 — 164. — 3: Прикметники з наконечним наголосом 164 — 168. — 4: Прикметникова енкліза 168 — 170. — 5: Наголос тієї форми, від якої прикметник повстав 171 — 173. — 6: Наголос різний 173 — 177.

III. ЧИСЛІВНИК.

Наголос у числівниках 178 — 181.

IV. ЗАЙМЕННИК.

Наголос займенників 182 — 186.

V. ДІЄСЛОВО.

1. Дієйменник 187 — 196. — 2. Вплив приставки на наголос: дієслівна енкліза 196 — 198. — 3: Залежність наголосу від тривалости дії 198 — 199. — 4: Теперішній час 199 — 208. — 5: Минулий час 207 — 209. — 6: Наказовий спосіб 209 — 210. — 7: Дієприкметник 210 — 214. — 8: Дієприслівник 215 — 216.

VI. ПРИСЛІВНИК.

1: Прислівники на -о. а. Прислівники з наголосом прикметника 217 — 218. — б. Прислівники з наголосом зміненим супроти прикметника 218 — 220. — 2: Прислівники від непрямих форм прикметника 220 — 221. — 3: Прислівники від різних форм іменника 221 — 224. — 4: Прислівникова енкліза 224 — 226. — 5: Наголос різний 226 — 227.

VII. ЕНКЛІЗА.

Енкліза приставкова й приєднаникова 228 — 229. Енкліза в стародруках 229 — 231. Інша енкліза 231 — 232.

VIII. ПРОКЛІЗА.

Прокліза й її види 233 — 234. Прокліза в наших поетів і в стародруках 234.

IX. ВИГУК.

Наголос у вигуках 235.

ДОПОВНЕННЯ.

1. Логічний наголос чи наголос у реченні. .... 236 — 239.
2. Наголос іншомовних слів в українській літературній мові. .... 239 — 252.
3. Наголос у географічних назвах. .... 252 — 256.

ЛІТЕРАТУРА ПРО НАГОЛОС.

Література слов'янськими мовами 257 — 265. Література західньо-європейськими мовами 265 — 271.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРНИХ НАГОЛОСІВ.

- Як користатися Словником 272. Словник літературних наголосів ..... 273 — 299.
Зміст цієї книжки. .... 300 — 302.

Просимо виправити.

Просимо виправити такі помічені друкарські недогляди:

Сторінка:	Рядок:	Надруковано:	Має бути:
67	здолу 17	руси́н	руси́н
69	згори 19	павути́ння	викреслити
74	“ 22	дба́ння	дбанн́я
79	“ 21	виголоша́ння	виголо́шування
87	“ 12	гульта́й	гульта́й
89	“ 19	граба́р	викреслити
92	“ 17	допомага́ч	допома́гач
92	здолу 3	накорі́нний	накор. нерухо́мий
94	згори 15	годова́нець	годо́ванець
133	“ 13	на печі́	на мечі́
143	здолу 11	слу́ги	сму́ги
168	згори 10	найлі́ший	найлі́пший
174	“ 8	кри́цевий	кри́цевий
209	“ 1	прислі́вник	приставка
217	здолу 16	на кінці́	не на кінці́
220	“ 22	со́лоно	со́лоно

УСІ НАВЧАЙМОСЯ СВОЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.

Українська літературна мова — це головний двигун української культури, це її голозна основа. Кожен народ, що має свою давню культуру, завсіди всі свої сили покладає на вироблення й своєї літературної мови, як найміцнішої підвалини соборності його племен. Через усе це вивчення й української літературної мови — велике завдання й нашого народу й нашої науки.

Керуючись такими завданнями, Митрополит Іларіон багато часу присвятив вивченню нашої літературної мови, і наслідком цього появилася в нас у Канаді його тритомова праця, а саме:

Том I: Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950 р., 384 ст. Ціна \$2.00. У загальнодоступній формі тут змальована багатовікова терниста путь, яку пройшла наша літературна мова, поки набула собі сучасну форму.

Том II: Граматичні основи української літературної мови. Саскатун, 1951 р., 347 ст. На доброму папері, в оправі, ціна \$4.00. Це повна граматика української літературної мови, написана приступно, має головно практичну мету. Докладно подана складня нашої мови.

Том III: Український літературний наголос. Вінніпег, 1925 р., 304 ст. На доброму папері, ціна \$3.00. Це перший докладний науковий (але в популярній формі) опис українського наголосу, його повної системи. Наголос — це та ланка нашої мови, де ми так часто хитаємося й вимовляємо по-місцевому, а не літературному. Тепер ми всі маємо змогу легко навчитися правильно вимовляти по-літературному, чому багато допоможе й той великий “Словник літературних наголосів”, що вміщений на кінці цієї праці.

Усі ці три томи — це одне ціле, це міцна основа для вивчення нашої літературної мови.

Випишуйте ці праці від Видавництва “Наша Культура”, а саме: “NASHA KULTURA”, 101 Cathedral Ave., Winnipeg, Man., Canada.

Усі навчаймося своєї літературної мови!

УСІ ЧИТАЙТЕ Й ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
єдиний в Канаді науково-популярний місячник
"НАША КУЛЬТУРА".

Журнал містить: 1. Наукові й науково-популярні короткі статті зо всіх ділянок нашої духової й матеріальної культури: література, історія, історія Церкви, мистецтво, філософія, богословіє, театр, мовознавство, етнологія, право, археологія, педагогіка, архітектура, й т. ін. 2. Друкує короткі спомини з нашого недавнього минулого. 3. Дає критичні огляди наукових і літературних новин. 4. Нотує бібліографію наукових і літературних новин. 5. Містить необхідні ілюстрації.

Найдешевший науковий місячник, єдиний на еміграції.

Усі допомагаймо розвиткові своєї культури, — творімо українську культуру всіма силами нації!

Нехай не буде української хати, де б не читали "Нашої Культури"!

Поспішаймо зо своїми хоч найменшими датками на Фонд "Нашої Культури", щоб розбудувати її.

Видає Видавництво "Наша Культура", що працює XV-ий рік, а в Канаді від 1947-го року. Річна передплата \$2.50.

Адреса: "Nasha Kultura", 101 Cathedral Ave.,
Winnipeg, Man., Canada.
